

ALEKSZANDR DJUKOV

Holokauszt, kollaboráció,
megtorlás
a Szovjetunió ukrán és balti területein

Rusisztikai könyvek
XXV.

ALEKSZANDR DJUKOV

Holokauszt, kollaboráció,
megtorlás
a Szovjetunió ukrán
és balti területein

Russica Pannonicana

A fordítás az alábbi két kiadás alapján készült:

- I. Дюков А. Р. Второстепенный враг. ОУН, УПА и решение “еврейского вопроса”, Москва, Фонд “Историческая память”, 2009. 2-е изд испр. и доп.
II. Дюков А. Р. Милость к павшим: Советские репрессии против нацистских пособников в Прибалтике, Москва, Фонд “Историческая память”, 2009

Fordította:

TERBE TERÉZ

A magyar változatot szerkesztette:

KRAUSZ TAMÁS

Sorozatszerkesztő:

KRAUSZ TAMÁS

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

Alekszandr Djukov fiatal orosz történész könyvének magyar publikálását két dolog is indokoltta teszi amellet, hogy szorgalmas és tehetséges kutatóról van szó. Egyrészt a választott témakör, a holokauszt története az egykori szovjet területeken (is) a történelmi múlt sokáig elhallgatott témája volt. E kutatás aktuális abban a tekintetben is, hogy az ezredfordulóig csak kevés használható munka jelent meg, noha a források már hozzáférhetők. E könyv tulajdonképpen két kisebb könyvet, két kismonográfiát foglal magába. Az egyik a zsidó nép kiirtásának első, Ukrajna területén megvalósított „gyakolatát” tárja fel, a másik tanulmány a balti területeken véghezvitt és a népirtással is kapcsolatban álló kollaboráció, illetve az azt követő felelősségre vonás sajátosságait vizsgálja. A magyar olvasó előtt egy kevésbé ismert történet bontakozik ki rendkívül gazdag, döntő részben eddig ismeretlen forrásanyag alapján.

Másfelől, Alekszandr Djukov pontosan látja, miképpen vált a történelem, a történetírás ismét a politika szolgáltatójává mindazonokon a területeken, amelyeken a hatalmi elitek legitimációs igényei a legerősebbek. Témaválasztása tehát azzal is figyelmet kelt, hogy aktuális történelmi kihívásra reagál. Ugyanis más kérdések között a holokauszt és következményeinek egész problematikája – az államszocialista rendszer, a Szovjetunió összeomlása után – az új nemzetállamok megteremtése során a hatalmi elitek legitimációs ideológiájának egyik sarkpontjává vált. Tudjuk, hogy mind Ukrajnában, mind a balti államokban a nemzeti függetlenség, a nemzetállam mint törekvés, mint megvalósult intézményrendszer rejtegetni való történelmi hagyományokkal rendelkezik. Nem véletlen: a magyar olvasó saját történelmi tapasztalatai alapján is világosan értheti, hogy az említett hatalmi csoportosulások a történelem megszépítésében, mondjuk meg nyíltan, a történelem meghamisításában érdekeltek, amennyiben történelmi elődeik részben vagy egészben a nácik vagy helyi cinkosaik szövetségeseinek bizonyultak. Alekszandr Djukov munkái útját állják a történelem korlátlan meghamisításának. A Szovjetunió történetét (is) – mint a szerző könyve demonstrálja – úgy lehet „depolitizálni” és „dezideologizál-

ni” a leghatékonyabban, úgy lehet a hazugságoktól megszabadítani, ha visszatérünk a történelmi források elemzéséhez és publikálásához.

A mű meggyőző erejénél, kifejtésmódjánál fogva sem csak a szűk történészsakma számára készült, hanem a történelem iránt érdeklődők szélesebb olvasótáborára ismerkedhet meg a sokáig elhallgatott vagy a különböző korszakokban különféle módon meghamisított tényekkel.

Factum fieri infectum non potest. (A megtörténtet nem lehet meg nem történtté tenni.)

Krausz Tamás

I.

Másodrendű ellenség:
az Ukrán Nacionalisták Szervezete (OUN),
az Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA)
és a „zsidókérdés megoldása”

BEVEZETÉS

Három végtelenül hosszú éven keresztül a Szovjetunió fasiszták által megszállt területén egy olyan dráma bontakozott ki, amelyhez hasonló nincs a világtörténelemben. A keleti háború a nácik számára a kezdet kezdetétől egy különleges háború volt, háború a megsemmisítésig. A nemzetiszocialisták fogalmainak megfelelően a Szovjetunióban alacsonyabb rendű fajok élnek, ezek egy részét meg kell semmisíteni, másik részét pedig rabbá kell tenni. A hitleri vezetés zárt ülésein nyíltan beszéltek szovjet állampolgárok millióinak megsemmisítéséről. Ezek a tervek nem maradtak papíron – hatékonyan és hajthatatlanul hozzáfogtak a megvalósításukhoz.

A Vörös Hadsereg csapatai a fronton és a szovjet partizánok az ellenséges háterszágban nem engedték, hogy a genocídium náci tervei teljesen megvalósulhassanak; de már annyi is, amit a náciknak sikerült végrehajtani, hihetetlen méretű volt a maga szörnyűségében. A mai napig nincsenek pontos adatok arról, hogy hány békés állampolgárt semmisítettek meg golyó, tűz és éhség által a megszállt területeken. A szovjet történészek 10 millióról beszéltek, a mai orosz kutatók 13,5-14 millióra teszik a békés állampolgárok számát, ebből 7,5 millió a büntető hadjáratokban semmisült meg, 2,5 millió a németországi munkatáborokban és több mint 4 millió a nácik által megszervezett kiéheztetésbe pusztult bele.¹

A nácik által a Szovjetunió ellen folytatott „irtóháború” szerves összetevő része volt a zsidók tömeges megsemmisítése. Nem a zsidók voltak legnagyobb számban a nácik áldozatai, de ők voltak az elsők, akiket tömegesen kezdték megsemmisíteni. A német megszállás alá tartozó területeken egy oroszoknak, egy ukránoknak vagy egy beloruszoknak volt valami esélye, hogy életben maradjon – természetesen rabként. A zsidóknak ilyen esélyük nem volt; csak né-

¹ Roszija i SZSZSZR v vojnah XX veka: Potyeri vooruzsjonnih szil; Szta-tyisztyicseszkoje isszledovanyije. M., 2001. 233., 463. o.; Naszelenyije Roszszii v XX veke: Isztoricseszkiye ocserki. M., 2001. 2. kötet, 50., 58–59. o.

hányan maradtak életben a megszállt területeken a 3 millió zsidó közül a Vörös Hadsereg odaérkezéséig.²

Azonban távolról sem csak a náci áldozatai voltak a megszállás ideje alatt megsemmisített zsidók. A „zsidókérdés végleges megoldásához” hozzájárultak a Szovjetunióhoz nemrég csatlakozott balti köztársaságok és Nyugat-Ukrajna is. Az általuk szervezett pogromok a zsidók ellen azonnal megkezdődtek a szovjet csapatok kivonulása után. A zsidókat agyonverték, agyonlőtték, házaikat és zsinagógáikat fölgyújtották, a városi menekülteket üldözőbe vették a szovjetellenes nacionalista alakulatok tagjai.

A halálosztagok vezetősége üdvözölte, hogy a helyi nacionalisták megsemmisítették a zsidókat, mert büntényeit így az „öntisztulás spontán akciónak” tüntethette fel. A sors ironiája, hogy napjainkban egy ellenkező folyamat zajlik: a baltikumi és ukrán nacionalisták büntetteit próbálják a náci halálosztagoknak tulajdonítani.

Különösen aktívan próbálják ezt megtenni Ukrajnában, ahol hivatalosan nemzeti hősöknek nyilvánították az Ukrán Nacionalisták Szervezetének (OUN) és az Ukrán Felkelő Hadseregnek (UPA) a tagjait.

Az OUN 1929-ben Bécsben alakult meg, célja az önálló ukrán rendi állam megteremtése volt, mely egybefoglalta volna az összes ukránok által lakott területet. Ennek a feladatnak a keretein belül ennek az illegális szervezetnek a természetes ellensége lett Lengyelország és a Szovjetunió; ismeretes az a mondás, hogy ellenségem ellensége a barátom. Az OUN az 1930-as évek kezdetétől fogva együttműködött először a weimari Németország, majd a Harmadik Birodalom hírszerző szolgálatával. Az OUN tagjai aktívan felhasználták a német hírszerzést (az Abwehrt) a Lengyelország és a Szovjetunió ellen folytatott hírszerző és diverziós tevékenységük megvalósítására. 1940 februárjában az OUN két frakcióra bomlott – egyiknek élén a szervezet hivatalos vezetője, Andrej Melnyik állt, a másiknak élén pedig a fiatal vezér, Sztyepan Bandera. Ez a szakadás 1941 áprilisában vált véglegessé, amikor Bandera frakciója kijelentette, hogy nem fogadja el az OUN Melnyik által Rómában összehívott Második Nagygyűlésének határozatait, és Krakkóban saját gyűlést tartott. A leküzdhetetlen ellentétek dacára mindkét frakció továbbra is együttműködött a náci titkosszolgálatokkal.

² Altman I. A. Zsertvi nyenavisztyi: Holokoszt v SZSZSZR, 1941–1945. M., 2002. 454. o.

Mielőtt Németország megtámadta volna a Szovjetuniót, az ukrán nacionalisták az Abwehr tisztjeinek az irányításával létrehoztak két diverziós zászlóaljat, melyek a „Nachtigall” és a „Roland” nevet kapták. Ezeknek az alegységeknek az összlétszáma körülbelül 700 emberből állt, ukrán részről a parancsnokuk Roman Suhevics százados és Jevgenyij Pobiguscsij őrnagy volt. Az OUN(B) (Bandera alakulata) szintén előkészített olyan akciókat a szovjet hadsereg hátszágában, amelyek a Wehrmacht támadását segítették elő. Ezenkívül a német hadvezetéssel egyetértésben létrehozták „az OUN gyalogos csoportjait”, amelyek a Wehrmacht egységeit követték, politikai propagandát folytattak és fegyveres „ukrán milíciát” szerveztek.

Az OUN tervei rögtön azután életbe léptek, hogy a német csapatok behatoltak a szovjet földre. Az ukrán nacionalisták csoportjai megtámadták a szovjet intézményeket, tüzet nyitottak a Vörös Hadsereg egységeire. Június 30-án a Wehrmacht előőrseivel R. Suhevics vezetése alatt a „Nachtigall” zászlóalj bevonult Lvovba, melyet elhagytak a szovjet csapatok. Ugyanezen a napon érkezett a városba egy „gyalogos csoport” J. Sztecko, az egyik OUN(B) vezér irányítása alatt, és kikiáltották az ukrán állam megalapítását. Válaszul Berlinből jött egy parancs az OUN(B) vezetőségétől, mely elítéli az önkényességet. Az ukrán nacionalisták meggyőződtek arról, hogy a náciak nem tekintik őket szövetségesnek, és nem készülnek arra, hogy átadják nekik a „felszabadított Ukrajna” feletti hatalmat. Ennek ellenére az OUN(B) vezetősége reménykedett abban, hogy tovább folytatódhat az együttműködés a megszállókkal. Berlinben azonban elvetették az együttműködési javaslatot; a német hatalom megtorló intézkedéseket fogantatott az OUN(B) ellen.

1942 végére az ukrán lakosság már teljes mértékben érezte magán a náci megszállás súlyát. Az éhség, amit az élelmiszerek elkobozása okozott; a nehéz kényszermunka; a folyamatos kivégzések a német uralom ellen hangolták a lakosságot. Az elfoglalt területeken a megszállókkal küzdő partizánosztagok jöttek létre. A mai ukrán történészek elismerik, hogy a partizánosztagok megalakulása „alulról jövő” kezdeményezés volt. Miközben az OUN(M) és az OUN(B) vezetősége kisebb-nagyobb mértékben hajlott a németekkel való együttműködésre, a helyi struktúrák képviselői abban látták a megoldást, ha fegyverrel a kezükben harcolnak az ukrán lakosságot kirabló és irtó megszállók ellen.

1943 tavaszán az OUN(B) fegyveres csapatainak bázisán létre-

hozták az „Ukrán Felkelő Hadsereget” – az UPA-t. Ekkor az UPA pótolta az ukrán segédrendőrség „erdőbe” vonuló alakulatait. Az egyik oka annak, amiért létrehozták az UPA alakulatait a nacionalisták, az éppen a szovjet partizánok aktív tevékenysége volt az erdős vidék (Poleszje) területén. Az UPA-alakulatok másik ellenségévé Volhínia lengyel lakossága lett. 1943 nyarán az UPA alakulatai tömegméretekben szerveztek etnikai tisztogatásokat lengyelek által lakott körzetekben, s ennek eredményeként, különböző adatok alapján, mintegy 40-60 ezer embert semmisítettek meg. Ezzel egyidejűleg az UPA-alakulatok aktív harci tevékenységet folytattak a szovjet partizánok és (bár kisebb intenzitással) a német csapatok ellen is.

1943 végén az UPA főparancsnoka Roman Suhevics lett, aki a háború kezdetén a „Nachtigall” zászlóaljzat vezette, azután pedig a titkosrendőrség náci által kialakított 201. zászlóaljzatának első századát. A következő, 1944-es év elején az UPA parancsnoksága egyezséget kötött a német hatalommal a szovjet partizánok ellen folytatott harcról és a felderítés információinak átadásáról. Viszonzásképp a németek átadták az UPA alegységeinek a nacionalisták számára fontos fegyvereket. Miután a szovjet csapatok felszabadították Ukrajnát, az UPA folytatta a harcot a szovjethatalom ellen. Az UPA-alegységek Lengyelország területén is tevékenykedtek, s innen propagandacélú portyákra indultak Csehszlovákia felé. Csak 1949 végén történt meg, hogy a szovjet államvédelmi szervek hatékony működése következtében sikerült feloszlattani az UPA-alakulatok maradványait. Ezek személyi állománya egybeolvadt az OUN illegális nacionalista mozgalmával, mely egészen az 50-es évek közepéig tevékenykedett a Szovjetunió területén.

Annak ellenére, hogy az OUN- és az UPA-alakulatok aktívan részt vettek lengyelek, zsidók és a szovjethatalom iránt lojális ukránok megsemmisítésében,³ Ukrajnában a „narancsos” hatalom állami kampányt folytatott az ukrán nacionalisták hősi színben való feltüntetése érdekében.

2007 novemberében, mikor Viktor Juscsenko hivatalos látogatáson járt Izraelben, váratlanul kijelentette, hogy az OUN és az UPA semmilyen módon nem volt részese az antiszemita akcióknak, és

³ L. pl. Povszednyevnoszty terrora: Gyejatyelnoszty nacionaliszticyicszkij formirovanyij v zapadnih regionah SZSZSZR. 1. könyv: Zapadnaja Ukraina, fevral–ijuny 1945 goda / Fond „Isztoricseszka pamjaty”; Szerk. A. Djukov és mások. M., 2009.

hogy szervezeti szabályzataik dokumentumai nem tartalmaznak semmilyen antiszemita tézist.. „Semmilyen levéltári anyag nem támasztja alá, hogy bármilyen megtorló típusú akcióban részt vettek volna az UPA vagy más hasonló szervezet tagjai” – folytatta az ukrán államfő. – „Érthető, hogy a szovjet típusú propagandából sok minden a sztereotípiák erejével hat, de jogunk van azt mondani, hogy van másik igazság is.”⁴

Az ukrán elnök kijelentései érthető okokból ilyen kategorikusak. Ukrajnában ma egy új nemzeti identitás kidolgozásának folyamata zajlik, s ennek keretei között az OUN és az UPA tagjait nemzeti hősöknek nyilvánítják.⁵ Nemzeti hősök pedig nem keveredhetnek bele emberiségellenes bűncselekményekbe.

A helyzetet bonyolultabbá teszi, hogy az OUN és az UPA zsidókhöz való viszonyának kérdése nemcsak belpolitikai, hanem nemzetközi jelentőségű is. 2007 őszén Roman Suhevics UPA-főparancsnok posztumusz Ukrajna Hőse kitüntetését kapott. Nem okoz majd vajon problémát az ukrán–izraeli kapcsolatokban, ha az ukrán történészek nem tudják „alátámasztani”, hogy Suhevicsnek nem volt köze a Lembergben 1941. június 30-án a zsidók ellen végrehajtott pogromban? Nem károsodik-e az Ukrajna-imázs a nemzetközi porondon, ha ismertté válik, hogy az OUN vezéreinek szándékukban állt a „zsidókérdés” megoldása?

Ezek a kérdések nem csak a retorika szintjén fogalmazódnak meg: 2007 december végén Simon Samuels, a Simon Wiesenthal Dokumentációs Központ nemzetközi kapcsolatokért felelős igazgatója tiltakozását fejezte ki Terry Davisnél, az Európa Tanács főtítkáránál, amiért Roman Suhevics az „Ukrajna Hőse” címet kapta. Samuels véleménye szerint ez a kitüntetés megsérti Ukrajnának, az Európa Tanács tagjának kötelezettségeit a rasszizmus és a holokausztagadás elleni harcban.⁶

⁴ „Roszbalt”, 2007. 11. 14–15. Jellemző, hogy V. Juscsenko az említett látogatásának idején kísérletet tett arra, hogy rávegye Izraelt, hogy hivatalosan ismerjék el az „Éhhalál” koncepciót az ukránok ellen irányuló genocídiumnak. L. Kaszjanov G. Danse macabre: golod 1932–1933 rokiv u polityici, maszovij szvidomosztyi ta isztoriografiji (1980-tyi–pocsatok 2000-h). In-t Isztoriji Ukrajyni NAN Ukrajyni. Kijiv, 2010. 103–104. o.

⁵ L. Juhnovszkij I. Ob igyeologii i polityike Ukrainzkogo insztyituta nacionalnoj pamjatyi / Zerkalo nyegyeli (Kijev) 2007. 10. 27.–11. 02.; Djukov A. Novaja identyicsnosztyi dlja Ukraini / Russzkij projekt, 2007. 10. 15.

⁶ SWC urges Council of Europe to condemn Ukrainian for rabid antisemitic outburst that defamed Simon Wiesenthal and victims of the Shoah //Wiesenthal.com, 2007. 12. 27.

Ezekkel a szavakkal nehéz nem egyetérteni. Bármit is mondjon az ukrán „narancsos” hatalom és az azt támogató revizionista történészek, az ukrán nacionalisták valóban részt vettek zsidók, lengyelek és szovjetekkel lojális ukránok megsemmisítésében. Ez tény, amivel nincs mit tenni. Más kérdés, hogy tudományos szempontból az adott témát nem tanulmányozták megfelelő alaposággal és éppen ezért van tere a különféle spekulációknak.

Most egy olyan tanulmányt ajánlunk az olvasó figyelmébe, mely az OUN és az UPA részvételét vizsgálja a zsidók megsemmisítésében. A szerző, mikor ezt a témát választotta, két összefüggő feladatot tűzött ki maga elé: először is elemezni a témával kapcsolatos ukrán és külföldi történelmi műveket, másodsor az OUN és az UPA holokausztban való részvételének kulcskérdéseit vizsgálni, az ukrán és orosz archívumok dokumentumaira támaszkodva. Megvizsgáljuk az OUN háború előtti terveit a zsidókkal kapcsolatban, az OUN tagjainak részvételét a zsidók megsemmisítésében 1941 nyarán, az OUN programcéljainak változását a „zsidókérdést” illetően, az UPA-alakulatok részvételét a zsidóellenes akciókban, valamint az UPA által mozgósított zsidók sorsát.

1. fejezet

HISTORIOGRÁFIAI PROBLÉMÁK

Az Ukrán Nationalisták Szervezetének és az Ukrán Felkelő Hadseregnek a viszonya a zsidókhöz – az egyik legtöbbet vitatott probléma az OUN és az UPA historiográfiájában. A probléma kutatói két, egymással ellenséges táborra váltak szét. Egyesek úgy vélik, hogy az OUN és az UPA részt vett a zsidók megsemmisítésében, a többiek tagadják ezt. Mindkét részről elhangzanak vádak a politikai elköteleződésről és „propagandasablonok” használatáról, időnként teljesen jogosan.

Nézetünk szerint a dolgok ilyen állása nem annyira a kérdés bonyolultságáról, mint inkább politikai jelentőségéről tanúskodik, s ezzel egyidejűleg a tudományos kutatások hiányosságairól is. Ez utóbbinak az okai érthetőek. Egészen a 90-es évek „levéltári forradalmáig” az adott tematika forrásbázisa rendkívül szűk volt. Annak a kutatónak, aki az OUN és az UPA zsidókhöz való viszonyát tanulmányozta, nem állt más a rendelkezésére, csak visszaemlékezések, néhány német beszámoló a megszállt Ukrajna helyzetéről, valamint az emigráns ukrán történészek által publikált OUN- és UPA-dokumentumok, melyek hitelessége időnként megkérdőjelezhető.

A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a visszaemlékezések írói elmentmondanak egymásnak. A zsidók és a lengyelek visszaemlékezéseiben többször említésre kerül, hogy az ukrán nacionalisták részt vettek a pogromokban és gyilkosságokban, az emigrációban élő OUN-tagok azonban elvetették ezeket a vádakot. Jaroszlav Sztecko, az OUN(B) egyik vezetője azt állította, hogy az 1941 nyarán lezajlott zsidóellenes pogromokban OUN-aktivisták nem vettek részt. „Én magam személyesen figyelmet fordítottam arra, minden megfelelő alkalommal, minden faluban vagy helységben, melyen keresztülutaztunk, hogy ne legyen semmi zsidóellenes vagy lengyel-ellenes kilengés a német provokációnak engedve. Ezt lelkiismeretesen megfogadták az aktivistáink” – írta Sztecko.⁷

Bogdan Kazanovszkij OUN-tag állítása szerint a zsidóellenes ak-

⁷ Sztecko J. 30 cservnyja 1941: Progolosennja vidnovlennja gyerzsaveosztji Ukrajinyi. Toronto; New York; London, 1967. 178. o.

ciókat egyenesen megtiltotta Ivan Klimov OUN(B)-körzetvezető, aki „Legenda” álnéven vált ismertté. Kazanovszkij szerint egyszer a helyi ukrán rendőrség egyik vezetőhelyettese azzal a kérdéssel fordult Klimovhoz, hogy hogyan kell viszonyulniuk a német zsidóellenes akciókhoz. Klimov állítólag ezt válaszolta: „Nem vagyunk érdekeltek abban, hogy megsemmisítsük a zsidókat, mert a zsidók után az ukrán lakosság kerül sorra. Segítettünk néhány zsidó tisztnek az Ukrán Galíciai Hadseregből (UGA), orvosoknak és más specialistáknak, akik részt akartak venni földalatti mozgalmunkban. Szívesen beleegyeztek, hogy az OUN-nak dolgozzanak, de kevesen voltak. El kell érnem, hogy zsidóellenes akcióban egy OUN-tag se merjen részt venni. Hamarosan írásos instrukciót is fognak kapni erről.”⁸

Nyikolaj Lebegy, az OUN Biztonsági Szolgálatának egykori vezetője másként érvel arról, hogy miért hiányzott a zsidóellenes hangulat az OUN és az UPA körében: „Az UPA orvosainak többsége zsidó volt, akiket az UPA mentett meg attól, hogy a hitleristák megsemmisítsék őket. A zsidó orvosok egyenjogúak voltak Ukrajna állampolgáraival és az ukrán hadsereg parancsnokaival. Itt azt kell hangsúlyozni, hogy valamennyien becsülettel teljesítették nehéz kötelességüket, nem csak a harcosoknak segítettek, hanem az egész lakosságnak, beutazták a területet, szerveztek harctéri kórházakat és kórházakat a lakosság számára. Nem hagyták el a harcolók sorait a nehéz szituációkban sem, akkor sem, amikor lehetőségük lett volna átmenni a vörösökhöz. Sokan közülük elesetek a harcban azokért az eszmékért, amelyekért az egész ukrán nép harcolt.”⁹

A „zsidók az UPA-ban” témát igen nagy aktivitással dolgozták fel az emigrációban élő nacionalista történészek és emlékiratírók; az ilyen irányú munkák csúcsát „Az UPA krónikája” sorozatban megjelenő „Orvosi segítség az UPA-ban” c. gyűjtemény publikációi jelentik, amelyben a zsidó orvosok tevékenységére vonatkozó visszaemlékezések szerepelnek.¹⁰

Mennyire feleltek meg a valóságnak az OUN-tagok memoárjai-

⁸ Kazanyivszkij B. *Sljahom Legengyi: Szpominyi*. London, 1975. 264. o.

⁹ Lebegy M. *Ukrajinszka Povsztanszka Armija, iji geneza, riszt i gyiji u vizvolnij borotbi ukrajinszkogo narodu za Ukrajinszku Szamosztyijnu Szobornu Gyerzsavu*. Drogobics, 1993. 1. könyv. 69. o.

¹⁰ *Megyicsna opika v UPA: Dokumenti, matyerijali i szpogagyji*. Toronto, Lviv, 1992. L. Omeljuszik M. *UPA na Volinyi v 1943 roci // Voliny i Polisszja: Nyimecka okupacija*. Toronto, 1989. 1. köt. 34–35. o.

nak állításai, nem lehetett megérteni. A levéltári dokumentumok, amelyek megerősíthették vagy cáfolhatták volna ezeket, nem voltak elérhetőek a kutatók számára, a lengyelek és a zsidók visszaemlékezéseiben pedig, mint már említettük, egészen másfajta információkkal találkozhattunk. Mi több, hamarosan kiderült, hogy a „zsidók az UPA-ban” téma propagandistái nem riadtak vissza attól sem, hogy hamis „visszaemlékezéseket” használjanak fel.

1954 végén a „Nasa meta” című torontói ukrán nyelvű újság közölte a zsidó Stella Kranzbach memoárját „Az UPA-nak köszönhetem az életemet” címmel. Az újság olvasói megtudhatták ebből, hogy Kranzbach, aki Lvovban tanult a filozófiai fakultáson, és a németek bevonulása után ukrán családnevet használt, 1943-ban belépett az UPA-ba, azután a szovjet hatóság letartóztatta, halálra ítélte, de az UPA harcosai kiszabadították. Ezután Ausztrián keresztül Izraelbe utazott, ahol a külügyminisztériumban dolgozott. A visszaemlékezések azzal a patetikus frázissal fejeződnek be, hogy „a szabad ukrán állam lesz az igazságos világ záloga és bizonyítéka az egész földön”.

A történet romantikus volt; Kranzbach visszaemlékezéseit több más ukrán nyelvű újságban is közölték. Az interneten megjelentek olyan állítások, hogy a memoár megjelenése után Kranzbachot ismeretlenek megölték. 1957-ben a visszaemlékezések megjelentek a New Yorkban kiadott „Az UPA soraiban” c. kötetben, s ezzel végleg hiteles forrásként kerültek be a tudományos köztudatba. Hamarosan bebizonyosodott azonban, hogy a visszaemlékezéseket hamisították: semmilyen Stella Kranzbach nem létezett. Philip Friedman amerikai történész 1959-ben publikált egy cikket, „Ukrán-zsidó kapcsolatok a náci megszállás időszakában” címmel, melyben ezt írta:

A zsidó Stella Kranzbach mesélt ezekről a (felcserek számára tartott) kurzusokról memoárjaiban, melyeket publikált a „Nasa meta” (Toronto, 11. 17. és 12. 4), az „Ukrainszkoje szlovo” (Buenos Aires, 1954. október 10.), a „Kalendar-almanach na 1957 god” (Buenos Aires, 1957. 92–97. o.) A kalendáriumban Dmitrij Andrejevskij cikke is megjelent (88–91. o.), amelyben azt állítja, hogy Kranzbach a háború után elutazott Palesztinába, ahol később titkárnő lett a külügyminisztériumban. Majd néhány héttel azután, hogy a „Washington Post” publikálta a visszaemlékezéseket (ez a publikáció a memoárok elsődleges forrásának tünteti fel magát), Kranzbachot rejtélyes körülmények között lelőtték. Én átnéztem a „Washington Post” számaint az adott időszakban, de nem találtam Kranzbach memoárját. Kéré-

semre doktor N. M. Helber (Jeruzsálem) a külügyminisztériumban utána-járt a dolgoknak, és azt a választ kapta, hogy ilyen nevű nő soha nem dolgozott náluk. A fent említett gyilkossági ügyről szintén nem hallottak. Mi több, a memoárok szövegének alapos elemzése után arra a következtetésre jutottam, hogy az egész történet – „kacsa”. Hozzám hasonlóan B. Kordjuk ukrán író is „misztifikációnak” nevezte a történetet, állítása szerint egyetlen általa ismert UPA-tag „sem találkozott soha Kranzbachhal és nem is hallott róla.”¹¹

Jellemző, hogy Dmitrij Andrejevszkij, az OUN melnyikovi frakciójának egyik jelentős ideológusa is részt vett a hamisított visszaemlékezések megjelentetésében.

Annak ellenére, hogy az OUN forrásokat hamisított, mégis megjelent egy sor munka Lengyelországban és Ukrajnában az OUN-UPA bűntetteiről.¹² Természetesen ezekben a kiadásokban elsősorban a lengyelek tömeges legyilkolásáról van szó, melyet az UPA tagjai hajtottak végre Volhíniában, de nem került el a figyelmet az ukrán nacionalisták által elkövetett zsidógyilkosságok kérdése sem. Ezek a művek főleg szemtanúk beszámolóin alapultak, publicisztikai jellegűek voltak, és mint ilyenek, nem feleltek meg a szigorú tudományos kritériumoknak. A források kritikátlan kezelése egy sor ténybeli hiba megjelenéséhez vezetett ezekben a művekben.¹³ Ugyanakkor ezeknek a műveknek a szerzői olyan hatalmas mennyiségű tényleges információt közölnek, hogy ezek alapján minimum kételkedni lehet az ukrán emigráns történészek és memoárírók azon téziseiben, melyek szerint az OUN és az UPA nem vett részt a tömeggyilkosságokban, többek között a zsidók meggyilkolásában sem.

Az OUN-UPA „leleplező” historiográfiájának logikus folytatása az az első könyv, mely teljes egészében az OUN és az UPA zsidókhoz való viszonyának problematikájáról szól: Edward Prus lengyel

¹¹ „Kranzbach memoárjai” történetének részletes elemzését találjuk I. Petrov „Sztella Krenbah zsenscsina-vracs” c. cikkében. <http://labas.livejournal.com/840726.html>

¹² Turowski J., Siemiaszko W. Zbrodnie nacjonalistow ukrainskich dokonane na ludnosci polskiej na Wolyni u 1939–1945. Varsó, 1990; Maszlovszkij V. Obvinyjaet zemlja. M., 1991; Polisczuk V. V. Girka pravda: Zlocsinnyiszt OUN-UPA (Szpovigy ukrainycja). Toronto, Varsó, Kijev, 1995; Polisczuk W. Dowodyzbrodni OUN i UPA. Toronto, 2000. stb.

¹³ Így például helytelen jelzésekkel szerepelt néhány fotó, mely az OUN-UPA áldozatait mutatta be. L. Rutkowska A., Stola D. Falszywy opis, prawdziwe zbrodnie // Rzeczpospolita, 2007. 5. 19.

történész két kiadásban megjelent „Holokauszt Bandera módra” című munkája.¹⁴ Ennek a könyvnek az érdeme, hogy általánosította az ukrán nacionalistákról szóló, a zsidók üldözésével kapcsolatban korábban közzétett információkat, hibája pedig a publicisztikus jelleg és olyan OUN- és UPA-dokumentumok felhasználása, amelyek hitelessége kétséges lehet. Egyébként a későbbiek folyamán valóban megtaláltak az ukrán archívumokban néhány Prus által említett OUN-rendeletet a zsidók megsemmisítéséről.¹⁵

Mikor az ukrán archívumokat megnyitották a kutatók előtt a 90-es években, ez lehetővé tette, hogy az OUN és az UPA történetének kutatása szilárd tudományos alapon folytatódjon. A történészek számára elérhetővé vált több tízezer levéltári dokumentum, s a dokumentumok jelentős részét publikálták. És bár a kutatók figyel-

¹⁴ Prus E. Holocaust po banderowsku: Czy Zydzzi byli w UPA? Wrocław, 1995; Prus E. Holocaust po banderowsku. Wrocław, 2001.

¹⁵ Így például a Prus által idézett „Kisebbségi politika” c. dokumentum az egyik fejezete az OUN(B) által kidolgozott „Harc és tevékenység a háború alatt” c. utasításnak (vö.: Prus E. Holocaust po banderowsku. S. 46; OUN v 1941 roci: Dokumenti /Insztitut isztoriji Ukrajinyi NANU; Upor. O. Veszelo, O. Kiszenko, I. Patriljak, V. Szergijcsuk; Peredmova Sz. Kulcsickij. Kijiv, 2006. I. rész 103–104). Ugyanennek az instrukciónak a részeként idézi Prus az OUNSZB utasításait annak szükségességéről, hogy a zsidókat meg kell semmisíteni „mint egyéneket és mint nemzetiségi csoportot egyaránt” (vö. Prus E. Holocaust po banderowsku. S. 177; OUN v 1941 roci. I. rész 129. o.).

Mindamellert bizonyos fenntartással kell kezelnünk Suhevcicsnek, az UPA főparancsnokának Prus által idézett parancsát a zsidók megsemmisítéséről („A zsidókkal ugyanúgy kell bánni, mint a lengyelekkel és a cigányokkal; kíméletlenül meg kell őket semmisíteni, senkit sem kímélve... Meg kell hagyni az orvosokat, a gyógyszerészeket, a vegyészeket, a szanitéceket; őrizet alatt kell tartani őket a tábori kórházakban és a kezükre kell nézni. Bármilyen kísérletet tesznek arra, hogy szabotálják a parancsokat, megszökjenek vagy szándékosan ártsanak a sebesülteknek és a betegeknek, kötélt általi halállal kell büntetni őket... Azokat a zsidókat, akiket nem kívánatos felhasználni az erődítmények ásásához, a munka befejezése után csendben likvidálni kell...”–Prus E. Holocaust po banderowsku. S. 185) Annak ellenére, hogy egy ilyen parancs kiadásának lehetőségét megerősíti az SZB OUN 1943-ban és 1944-ben kiadott direktíváinak tartalma, az elsődleges forrásra való hivatkozás hiánya miatt tudományos kutatásban nem lehet felhasználni a Prus által hozott idézetet.

Ugyanilyen okokból nem látszik lehetségesnek, hogy a forrásra való hivatkozás hiánya miatt felhasználjuk azt a V. Nakonyecsnyij kutató által idézett parancsot, amelyet állítólag Suhevcics adott Klim Szavurnak, az UPA-Szever prancsnokának: „A következő utasítást kell betartani ... azokat a zsidókat, akik az erdőben bujkálnak az életüket féltve, főbelövésrel likvidálni kell, és utána ki kell jelenteni, hogy ezt a németek csinálták” (Nakonyecsnyij V. Voliny – krivave pole vijnyi. Ternopil, 2006. 23. o.)

mének középpontjában elsősorban az UPA-nak a szovjethatalommal való harca állt, fokozatosan napvilágot láttak olyan művek is, melyek az ukrán nacionalistáknak a „zsidókérdéshez” való viszonyát taglalták.

Ennek a tematikának a kidolgozása mindenekelőtt az Ukrajna nácik által megszállt területén lezajlott holokauszt kutatásának keretei között folyt. Élen járt ebben az ismert izraeli történész, Ishak Arad, aki rövid áttekintést adott az ukrán nacionalisták által 1941 nyarán lefolytatott zsidóellenes akciókról. Az Arad által ismertetett adatok szerint a német csapatok bevonulása utáni első napokban az ukrán nacionalisták Nyugat-Ukrajnában több mint tizenötezer zsidót semmisítettek meg.¹⁶

Feliks Levitasznak, a történelemtudományok doktorának monográfiájában, mely 1997-ben jelent meg, először találkozhatunk egy olyan dokumentummal, mely igen fontos az OUN zsidókhoz való viszonyának a megértése szempontjából – ez az OUN tagjainak egy 1941 július közepén Lvovban megrendezett gyűléséről szóló jegyzőkönyv. Levitasz véleménye szerint ez a dokumentum arról tanúskodik, hogy az OUN keretein belül a zsidókérdés szempontjából a tagság „egy radikális és egy demokratikus” táborra oszlott.¹⁷ Azonban ez a feltételezés legalábbis kétségesnek mondható: hiszen a jegyzőkönyv szövege arról tanúskodik, hogy a gyűlés résztvevői végletesen negatívan viszonyultak a zsidókhoz, a véleménykülönbség inkább taktikai jellegű volt.

Ugyanabban az évben megjelent Dieter Pohl német kutató monográfiája, a „Zsidóüldözés Kelet-Galíciában”. A szerző a figyelmét mindenekelőtt arra összpontosította, hogy mi volt a német megszálló hatóságok szerepe a zsidók megsemmisítésében. Emellett azonban a kutatás bemutatja az ukrán lakosság, valamint az OUN viszonyát is a helyi zsidóellenes politikához. Dieter Pohl az OUN egy sor propagandaanyagát és belső dokumentumát felhasználva megállapítja, hogy Ukrajnában az 1941 nyarán lezajlott pogromokat több esetben az OUN által létrehozott ukrán milícia hajtott végre.¹⁸ Sajnos.

¹⁶ Arad I. *Katasztrófa jevrejev na okkupirovannih tyerritorijah Szovetszkogo szojuzja (1941–1945)*. Dnyepropetrovszk, M., 2007. 161. o.

¹⁷ Levitasz F. L. *Jevreji Ukrajiny v roki Drugoji Szvitoviji vijnyi*. Kijiv, 1997. 180. o.

¹⁸ Pohl D. *Judenverfolgung in Ostgalizien. 1941–1944: Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens*. München, 1997. T. Kurilo recenziója a könyvről: *Ukrajina moderna*, 2003. N. 8. 227–235. o.

Zsanna Kovba történész az „Emberség a pokol fenekén” című, 1998-ban megjelent monográfiájában érintette az OUN-UPA zsidókhöz való viszonyának kérdését, azonban nem tudott egyértelmű választ adni erre. Kovba ad egy rövid és nyilvánvalóan nem teljes áttekintést az OUN vezetőinek olyan normatív dokumentumairól és kijelentéseiről, amelyek kétségkívül antiszemita jellegűek, de ezután mégis azt állapítja meg, hogy az OUN(B)-nek nem volt világos álláspontja a zsidókkal kapcsolatban.¹⁹ A monográfiához felhasznált irodalom igen töredékes, nincs nyoma a legalapvetőbb forráskritikának sem; jellemző, hogy a hamis „Kranzbach emlékiratokat” hiteles forrásként használja.²⁰

Sokkal pontosabbnak tűnik Ilja Altman, vezető orosz holokauszt-történész álláspontja, amikor megjegyzi, hogy az OUN-nak a „zsidókérdésben” elfoglalt álláspontja negatív volt a háború előtti időszakban és a háború ideje alatt egyaránt.²¹ Makszim Gon ukrán történész munkája, mely az ukrán–zsidó kapcsolatokat vizsgálja Nyugat-Ukrajnában 1935–1939-ben, igazolja azoknak az állításoknak a megalapozottságát, hogy az OUN negatívan viszonyult a zsidókhöz a háború előtti időszakban.²² Gon megbízható dokumentumok alapján bemutatta, hogy bár a második világháború előtt a zsidókat az OUN nem tekintette főellenségnek, mindazonáltal a szervezet tagjai olyan akciókat hajtottak végre, amelyekkel pszichológiai nyomást gyakoroltak a zsidókra, és megsemmisítették javaikat.

Az OUN-nak a „zsidókérdéssel” kapcsolatos álláspontja a háború kitörése után világosabban kirajzolódik, ha az 1941-es év nyarán lefolytatott konkrét zsidóellenes pogromokat tanulmányozzuk. Philip Friedman, Hannes Heer, Alekszandr Kruglov, Alekszandr Jermakov és Ivan Himka kutatta a Lvovban a német megszállás

¹⁹ Kovba Zs. Ljudjanyiszty u bezodnyi pekla: Povegyinka miszcevoogo naszenyija Szhidnoji Galicsinyi v roki „osztatocsnogo rozv’jazanyja jevrejszkogo pitannyja”. 3-tye vidannyja, vipr. I dop. Kijiv, 2009. 249. o.

²⁰ Uo. 119–120.o.

²¹ Altman I. A. Zsertvi nyenavisztyi: Holokoszt v SZSZSZR, 1941–1945. M., 2002. 220–225. o.

²² Gon M. M. Iz krivdoju na szamoty: Ukrajinszko-jevrejszki vzaeminyi na zahidnoukrajinszkih zemljaz u szklagyj Polsi (1935–1935) // Galicsina. Lviv, 2003. 3b. 9; Gon M. M. Ukrajinszki pravoragyikali ta jevreji Zahidnoji Ukrjinyi (druga polovina 1930-h rokov) // Problemi isztoriji Ukrajiny: fakti, szuzsgyennyja, posuki. Kijiv, 2006. Vip. 15.

után kibontakozott pogromok történetét,²³ Bernd Boll és Mark Carynnyk a zsidók tömeges legyilkolásának körülményeit 1941 július elején.²⁴ A kutatók német dokumentumok felhasználásával bizonyították be, hogy az OUN tagjai aktív részt vállaltak mindkét zsidóellenes akcióban.

Sokkal vitatottabb kérdés az ukrán „Nachtigall” zászlóalj tényleges katonai szolgálatot teljesítő tagjainak részvétele a Lvovi zsidók meggyilkolásában. A hivatalos ukrán történészek tagadják a „súlyomadarak” részvételét a pogromban, egy nyugatnémet bíróságnak az „Oberlander-ügyben” hozott döntésére hivatkozva.²⁵ Alekszandr Kruglov megjegyzi azonban, hogy a bonni ügyészség megállapította, hogy a „Nachtigall” zászlóalj 2. százada ukrán szakaszának nagy valószínűséggel köze volt az NKVD börtönébe vetett zsidók elleni erőszakos cselekményekhez, és vétkes volt számos zsidó halálában is.²⁶ Vannak bizonyítékok arra vonatkozóan, hogy legalábbis néhányan a „Nachtigall”-ban szolgálatot teljesítők közül részt vettek a zsidók megsemmisítésében.²⁷

Egy másik vitatott téma az ukrán nacionalistákból alakult „Bukovinai kureny” tagjainak részvétele a zsidók kivégzésében Babij Jarban. Ivan Fosztij és Mihail Koval történész ír a „Bukovinai kureny”

²³ Fridman F. Viniscsennyja lvivszkih jevrejiv // Nyezalezsnyij kulturologicsnyij csaszopisz „Jl”. 2009. N. 58; Heer H. Blutige Ouverture: Lemberg, 1941. június 30.: Mit dem Einmarsch der Wehrmachttruppen beginnt der Judenmord // Der Zeit. 2001. N. 26. Kruglov A. Lvov, 1941. július: Nacsalo unyicstozsenyija // Golokoszt i szucsasznyiszty (Kijev). 2003. N. 5; Himka I. Dosztovirnyiszty szvidcsenyija: Reljacija Ruzi Vagner pro lvivszkij pogrom vlitku 1941 r. // Golokoszt i szucsasznyiszty (Kijev). 2008. N. 2; Jermakov A. Wermacht protyiv jevrejev: Vojna na unyicstozsenyije. M., 2009. 103–109. o.

²⁴ Boll B. Zloczow, 1941. július: Die Wehrmacht und der Beginn des Holocaust in Galizien // Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. 2002. N. 10; Boll B. Zloczow, 1941. július: The Wehrmacht and the Beginning of the Holocaust in Galicia: From a Criticism of Photographs to a Revision of the Past // Crimes of War: Guilt and Denial in the Twentieth Century: New York, 2002; Carynnyk M. Zolocsvi movcsity // Krytyka. 2005. N. 10.

²⁵ Organyizacija ukrajynszkih nacionalisztiv i Ukrajynszka povsztanyszka armija: Fahovij visznovok robocsoji grupi isztorikiv pri urjadovij komisziji z vivcsennyja gyjatyelnosztyi OUN i UPA. Kijiv, 2005. 8. o.

²⁶ Kruglov A. Lvov, ijul 1941. 13. o.

²⁷ Részletesebben l.: Viszockij Sz. „Nachtigall”: predatyeli, presztupnyiki, geroji // „Gazeta 24” (Kijev), 2008. 02. 27. A cikkben olyan történészek nézetei jelennek meg, mint Marko Carynnyk (USA), Dieter Pohl (Németország), Karel Berkhoff (Hollandia), Zsanna Kovba (Ukrajna), Alekszandr Icsenko (Ukrajna) és Alekszandr Djukov (Oroszország).

közreműködéséről a kijevi zsidók meggyilkolásában,²⁸ azonban az utóbbi időben ezt a nézetet kétségbe vonták.²⁹ Kinek a nézőpontja hitelesebb, azt nem lehet pontosan tudni, mivel a tudományos köz-tudatba nem került elég információ erről a kérdésről.

Grzegorz Motyka lengyel történész két fejezetet szentelt „Az ukrán partizánmozgalom” c. monográfiájában az 1941 júliusi lvovi pogromnak, valamint az UPA és a zsidók kapcsolata témájának. Motyka, miután a tudományos nyilvánosság elé tárta az OUN új belső dokumentumait, arra a következtetésre jutott, hogy az ukrán nacionalisták a zsidókat ellenségeiknek tekintették. Az elsők között figyelt fel az SZB OUN zsidóellenes tevékenységére 1943–1944-ben, valamint mondta el feltételezéseit az UPA által megsemmisített zsidók számáról.³⁰

A korábbi munkáknál még nagyobb jelentősége van azonban az OUN-UPA-nak a „zsidókérdésben” elfoglalt álláspontját illetően Karel Berkhoff és Mark Carynnyk cikkének, mely a „Harvard Ukrainian Studies” c. folyóiratba jelent meg.³¹ Ebben a cikkben publikálták Jaroszlav Sztecko, az egyik OUN(B) vezető önéletrajzát, melyet 1941 nyarán írt. „Moszkva és a zsidóság – Ukrajna fő ellenségei – írta Sztecko. – Ezért azt az álláspontot képviselem, hogy a zsidókat meg kell semmisíteni és célszerű a zsidók exterminációjának német módszerét vezetni be Ukrajnába, s kizárni a zsidók asszimilációját és hasonlókat.”³² A cikk szerzői más bizonyítékokat is hoztak az OUN-vezetők zsidóellenes nézeteinek bemutatására. Így rámutattak Sztecko háború utáni kijelentéseinek hazug voltára, mikor azt állította, hogy akadályozta a zsidóellenes akciókat. Bár

²⁸ Babiny Jar (vereszény 1941–vereszény 1943) // Ukrajinszkij isztoricsnyij zszurnal. 1991. N. 9. Fosztyij I. Gyijatlnyiszty OUN na Bukovinyi u 1940–1941 rr. // 3 arhiviv BUCSK-GPU_NKBD-KGB. 2000. N. 2–4. (Az Ukrán Biztonsági Szolgálat hivatalos internetes oldalán [sbu.gov.ua] elhelyezett anyagból vett idézet.)

²⁹ L. Nahmanovics V. Bukovinszkij kuriny i maszovi rozsztrili jevrevjiv Kijeva voszenyi 1941. r. // Ukrajinszkij isztoricsnyij zszurnal. 2007. N. 3.

³⁰ Motyka G. Ukrainka partzyantka, 1942–1960: Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. Warszawa, 2006. 96–99, 287–298 o.

³¹ Berkhoff K. C., Carynnyk M. The Organization of Ukrainian Nationalists and its Attitude toward Germans and Jews: Yaroslav Stets'ko's 1941 Zhyttiepis // Harvard Ukrainian Studies. 1999. N. 3–4. A folyóiratnak ez a száma ténylegesen 2002-ben jelent meg. L. még: Berkhoff K. Harvest of Despair: Life and Death in Ukraine under Nazi Rule. Cambridge, 2004.

³² Berkhoff K. C., Carynnyk M. The Organization of Ukrainian Nationalists... P. 162.

Sztecko „Önéletrajzát” még F. Levitas³³ és D. Pohl³⁴ hozta be a tudományos köztudatban, Berkhoff és Carynnyk cikke sokkal nagyobb figyelmet keltett.

Azelőtt az OUN-UPA zsidókhoz való viszonyának a kérdése az ukrán történészek és publicisták figyelmének perifériáján volt. A „leleplező historiográfia” műveit rendszerint ignorálták, mint tudománytalanokat, a holokauszt-történészek munkái nem vontak magukra társadalmi figyelmet. Az ukrán diaszpórának az USA-ban és Kanadában nem volt igénye arra, hogy megvitassa az ukrán nacionalizmus történetének problémás vonatkozásait.³⁵ Nem csoda, hogy az adott probléma kidolgozásával az ukrán történészek gyakorlatilag nem foglalkoztak; számottevő kivételt csak Jaroszlav Gricak „Ukránok a zsidóellenes akciókban a második világháború éveiben” című, 1996-ban publikált cikke jelentett.³⁶ Ezenkívül találkozhattunk a zsidóellenes akciókra vonatkozó utalásokkal az OUN és az UPA harci tevékenységével foglalkozó művekben.³⁷

Berkhoff és Carynnyk cikkének megjelenése megváltoztatta a dolgok állását. Nem lehetett ignorálni többé a tekintélyes akadémiai folyóiratban megjelent cikket. Hamarosan kiadták ennek a munkának a rövidített ukrán fordítását.³⁸ Az OUN pártját fogó ukrán történészek hamarosan valóságos kritikai hullámot indítottak; „kétségesnek”, sőt „hamisnak” próbálták beállítani a kutatók által használt dokumentumokat. Többek között Tarasz Guncsak Ivovi

³³ Levitasz F. L. Jevreji Ukrajinyi... 179. o.

³⁴ Pohl D. Judenverfolgung in Ostgalizien. S. 49. Idézet innen: Ukrajina moderna. 2003. N. 8. 233. o.

³⁵ L. Himka I. Vojenni zlocsinyi: bila pljama u kolektyivnij pam'jatyi pivnyics-noamerikanszkoji ukrajinszkoji dijaszpori // Ukrajina moderna. 2006. N. 10.

³⁶ Gricak J. Ukrajinci v antyijevrejszkij akcijah u roki drugoji szvitovoji vijnyi // Nyezalezsnyij kulturologicsnyij csaszopisz „Ji”. 1996. N. 3.

³⁷ Patriljak I. K. Legionyi Ukrajinszkih Nacionalisztiv, 1941–1942: Isztorija vinyiknyennyja ta gyijatyelnosztyi. Kijiv, 1999. 26. o. L. még: Vegyenyjejev D., Bisztruhin G. Mecs i trizub? Rozvidka i kontrozvidka ruhu ukrajinszkih nacionalisztiv ta UPA (1920–1945). Kijiv, 2006: Antonjuk J. Gyijanyiszty SZB OUN na Volinyi. Luck, 2007.

³⁸ Berkhoff K. Carynnyk M. Organyizacija ukrajinszkih nacionalisztiv, jiji sztavlenyija do himciv ta jevrejiv. Zsittyepisz Jaroszlava Sztecka vid 1941 r. // Golokoszt i szlucsasznyszty (Kijev). 2003. N. 1.

történész is ilyen értelemben szól Sztecko „Önéletrajzáról”.³⁹ Mindamellet Guncsak érvelése nyíltan gyengének mutatkozott, mint később azt bebizonyította Tarasz Kurilo és Ivan Himka történész.⁴⁰

A későbbiekben is folytatódtak azok a kísérletek, hogy az OUN-t „megtisztítsák” a zsidók megsemmisítésében való részvétel bűnétől. Megismételték a régi érveket a zsidók UPA-ban való részvételéről és a „szovjet propagandáról”, valamint kijelentették, hogy sem az OUN, sem az UPA nem adott parancsot a zsidók megsemmisítésére.⁴¹ Ezek az állítások távolról sem voltak mindenki számára meggyőzőek, erről tanúskodnak a történészek és publicisták vitái a kijevei „Kritika” c. folyóirat hasábjain.⁴² Bizonyos idő elteltével a probléma megvitatásába bekapcsolódtak orosz történészek is.⁴³

A probléma iránti társadalmi érdeklődés és a probléma politikai jelentőségének tudatosítása fontos szerepet játszott abban, hogy Vlagyimir Vjatrovics, a Felszabadító Mozgalom Kutatási Központjának lvovi igazgatója publikált egy könyvet, mely gyakorlatilag az

³⁹ Guncsak T. Problemi isztoriografiji? Isztorija ta jiji dzserela // Ukrajinszkij vizvolnij ruh. Lviv, 2005. 3b. 4. 253–264.o. Hasonló kétségeket fejez ki Zs. Kovba: Judjanyiszty u bezodnyi pekla. ST, 245. 246.

L. még: Koszik V. Garvard patronuje nyenaukovi metodi isztoricsnogo doszlidzsenyija // Ukrajinszkij vizvolnij ruh. Lviv, 2003. 3b. 1. 178–190. o.: Nakonyecnyij E. „Soa” u Lvovi. Lviv, 2006. 7. o.

⁴⁰ Kurilo T., Himka I. Jak OUN sztavilaszja do jevrejiv? Rozdumi nad knyizskuju Vologyimira Vjatrovicsa // Ukrajina moderna. 2008. N. 2. 253. o.

⁴¹ Gogun A., Vovk A. Jevreji v borbe za nyezaviszimuju Ukrainu // Kornyi (Kijev–Moszkva). 2005. N. 25. 133. o. Rusznacsenko A. Nye pro pidrucnyiki jgyetyszja // Krityka (Kijev). 2007. N. 3. L. még: Ribak A. I. Ukrajinszka gyerzsava u planah OUN (1939–j–1950–tyi roki): Isztoriko-politologicsznyij analiz. Osztrog, 2007. 154, 159–160. o.

⁴² Gracsova Sz. Vonyi zsili szered nasz? // Krityka (Kijev). 2005. N. 4; Kovba zs. U posukah vlasznoji vidpovialnoszi // Krityka (Kijev). 2005. N. 9. Carynyk M. Zolocsiv movcsity // Krityka (Kijev). 2005. N. 10. L. még: Girik Sz. Ukrajinszkojevreszkij konflikt 1941 roku v Galicsinyi: Szproba posuku pricsinyi // Nyezalezsnyij kulturologicsnyij csaszopisz „Ji”. 2007. N. 48.

⁴³ Djukov A. Ob ucsasztyii OUN-UPA v Holokosztye: „Moszkva i zsidovszto–glavnie vragi Ukraini” // IA „REGNUM”, 2007. 10. 14.; Djukov A. „Jevreszkij voprosz” dlja OUN-UPA // Jezsenyegyelnik „2000” (Kijev), 2008. 02. 08.–14. Djukov A. OUN szotrudnyicsala sz nacisztami i unyicstozsila jevrejev // Izvesztyija, 2008. 02. 11; Djukov A. Bili li banderovci antyiszemitami? // Komszomolszkaja Pravda (Moszkva), 2007. 02. 15.

első monografikus jellegű kutatás arról, hogy mi volt az OUN álláspontja a zsidókat illetően.⁴⁴

Sajnos ezt a monográfiát nem lehet másképp jellemezni csak úgy, hogy revizionista. Hiába hangsúlyozza a „tudományos objektivitást”, mindenképp megütközést keltenek azok az elvek, amelyek alapján Vjatrovics a levéltári dokumentumokat használja. Az OUN „zsidókérdésben” elfoglalt pozíciójának leírásához Vjatrovics a legfőbb forrásnak azokat a propagandaanyagokat tekinti, amelyeket maga a szervezet terjesztett. Természetesen ez egy eléggé értékes, de specifikus forrás, amelyet nyilvánvalóan óvatosan kell kezelni, és össze kell vetni a belső, nem propagandacélokra készült dokumentumokkal. Azonban Vjatrovics, miközben aktívan használta az OUN propagandaanyagait, nagyrészt nem vette figyelembe azokat a zsidóellenes utalásokat, melyeket „Az OUN harca és tevékenysége a háború alatt” (1941. május) utasításai tartalmaznak. Nem vett észre Vjatrovics más dokumentumokat sem, melyek fontosak a probléma kutatása szempontjából: az OUN(B) Területi vezetőségének 1941. július 1-jei felhívását, I. Klimov OUN(B) vezető 6. számú utasítását (1941. augusztus), az OUN Biztonsági Szolgálatának utasítását az UPA-ban szolgálatot teljesítő zsidók titkos megsemmisítéséről. Gyakorlatilag teljesen figyelmen kívül hagyta a szemtanúk visszaemlékezéseit is, melyek az OUN és az UPA tagjainak részvételéről tanúskodtak a zsidók kivégzésében. Úgyszintén elkerülte a figyelmet egy sor antiszemita cikk, melyeket az OUN hivatalos kiadványaiban publikáltak.

Vjatrovics mikor az OUN háború előtti álláspontját jellemzi a „zsidókérdést” illetően, akkor úgy intézi, hogy ne essen szó arról a tömegméretű zsidóellenes akcióról, melyet az OUN szervezett Volhíniában 1936 nyarán. Arról az akcióról, melynek következtében csaknem 100 zsidó család otthona semmisült meg. „Nem veszi észre” Vjatrovics az OUN tagjai által 1941 nyarán végrehajtott számos zsidóellenes akciót sem.

Furcsának tűnik az is, hogy milyen igényeket támaszt Vjatrovics azokkal a történészekkel szemben, akik az OUN és az UPA zsidókkal kapcsolatos politikájával foglalkoznak. Zsanna Kovba már em-

⁴⁴ V'jatrovics V. Sztavlennyja OUN do jevrejiv: Formuvannyja poziciji na tli katasztofi. Lviv, 2006. L. még: V'jatrovics V. Sztavlennyja OUN do jevrejiv (1920–1950 rr.) // Ukrajinszkij vizvolnyij ruh. Lviv, 2006. 3b. 7.

lített „Emberség a pokol fenekén” című könyvében szemrehányást tesz a diaszpóra történésének, V. Kosziknak azért, amiért az nem vette be az „Ukrajna és Németország a második világháborúban” c. gyűjteményébe az OUN antiszemita jelmondataira vonatkozó német dokumentumokat (olyan jelmondatokról van szó, mint a „polákokat a Sanon túlra, muszkákat a hűvösre, zsidókat a kampóra”). Vjatrovics próbál olyan benyomást kelteni az olvasóban, hogy ez a szemrehányás megalapozatlan. „Ha hibáztatni akarja valaki V. Koszikot abban, hogy elrejtett valamilyen dokumentumokat, akkor rá kellett volna mutatni arra, hogy hol vannak ezek a dokumentumok és nem csak egy költői kérdést föltenni” – írja Vjatrovics.⁴⁵ Legalábbis különös egy ilyen megjegyzést hallani annak a szájából, aki az OUN-UPA története specialistájának tekinti magát. Az ukrán diaszpóra történészei még 1991-ben publikáltak egy német jelentést, amelyben említés történik az OUN egy jelmondatáról, melyet 1941 őszen hangoztattak: „Éljen a független Ukrajna, zsidók, lengyelek és németek nélkül. A lengyeleket a Sanon túlra, a németeket Berlinbe, a zsidókat a kampóra.”⁴⁶ Netán Vjatrovics nem ismeri ezt a publikációt?

Nem csodálkozhatunk rajta, hogy végül is a Vjatrovics monográfijában található következtetések egyáltalán nem hitelt érdemlőek. Így például az a megállapítás sem, hogy az OUN „nem engedte meg magának azt az eszmei-politikai igénytelenséget, hogy antiszemita legyen”.⁴⁷ Azonban hogy lehet másképp értelmezni az OUN(B) területi vezetőjének ezt a jelmondatát a háború kezdetén: „Moszkva, Lengyelország, magyarok, zsidók – a te ellenségeid. Semmisítsd meg őket!”⁴⁸

Vjatrovics revizionista munkáját, melynek kevés köze van a tudományhoz, több orosz és ukrán szakember is komoly kritikának

⁴⁵ Vjatrovics V. Sztavlenyja OUN do jevrejiv. 12–13. o.

⁴⁶ UPA v szvitli nyimeckih dokumentiv / Upor, peredmovja P. Poticsnyij. Toronto, 1991. 3. könyv (Litopisz Ukrajinszkoji posztanyszkoji armiji. 21. köt.) 96. o.

⁴⁷ Vjatrovics V. Sztavlenyja OUN do jevrejiv. 101. o.

⁴⁸ Ukrajinszke gjerzsvotvorennyja. Akt 30 cservnyja 1941. 129. o.; OUN v 1941 roci. I. rész. 261. o.; II. rész 576. o.; CDAVOV. F. 3833. Op. 1. D. 63. L. 12; D. 42. L. 35; Op. 2. D. 18. L. 87.

vetette alá.⁴⁹ Ennek ellenére szüksége volt rá a jelenlegi ukrán hatalomnak a „nemzeti történelem” megtalálásáért való küzdelemben. 2008 elején Vjatrovics először az Ukrán Nemzetbiztonsági Szolgálat elnökének tudományos-kutatási tanácsadója lett, azután pedig az Ukrán Nemzetbiztonsági Szolgálat ágazati állami archívumának vezetője. Ezekben a munkakörökben Vjatrovics aktív tevékenységet hajtott végre az OUN és az UPA történetére vonatkozó revizionista nézetek propagandájában. Gyakran szerepel az ukrán internetes portálokon is, rendszeresen hangoztatva, hogy az ukrán nacionalisták nem vettek részt a háború idején a zsidók megsemmisítésében.⁵⁰ Bár ezeknek a kijelentéseknek nincs köze a valósághoz, az állandó ismétlés következtében mégis a „közismert tény” státuszát kaphatják az ukrán társadalomban. Jellemző, hogy bár ezek a tézisek minden hitelességet nélkülöznek, mégis úgy kezdenek megjelenni az ukrán egyetemi hallgatók munkáiban, mint teljesen hitelesek.⁵¹

Mint láthatjuk, annak ellenére, hogy az OUN és az UPA zsidókhoz való viszonyának a kérdését többször fölvetették már történészek és publicisták, még most sem mondható el, hogy ezt teljes mértékben feltárták volna a kutatások. Egyes művek túlságosan publicisztikusak és nem felelnek meg a szigorú tudományos kritériumoknak, más művekben nem veszik figyelembe a szerzői koncepcióba bele nem illő forrásokat, megint máshol csak a minket érintő probléma egyes aspektusait vizsgálják vagy csupán hozzávetőlegesen érintik azt. Arra kell gondolnunk, hogy az elmúlt másfél év kutatásai nem voltak elég termékenyek.

Szerencsére az, hogy Roman Suhevics UPA-parancsnok 2007 őszén megkapta az Ukrajna Hőse címet, valamint az a társadalmi vissz-

⁴⁹ L. Djukov A. R. Vtorosztjepennij vrag: OUN, UPA i resenyije „jevrejszkogo voprosza”. M., 2008. 17–19.o.; Kurilo T. Himka I. Jak OUN sztavilaszja do jevrejiv? Rozdumi nad knyizkoju Vologymira V’jatrovicsa// Ukrajina moderna. 2008. N. 2.

Vjatrovics könyvének kritikáján kívül Himka és Kurilo recenziójukban rövid, de nagyon informatív áttekintést adnak a „zsidókérdést” érintő publikációkról, melyek a 20-as évek végén, a 30-as években jelentek meg az OUN hivatalos és félhivatalos kiadványaiban.

⁵⁰ L. pl. Vjatrovics V. Ukrainszko-jevrejszkije burzsuznie nacionalishti: Ob ukrainszko-jevrejszkom szotrudnyicsesztve v borbe za nyezaviszimuju Ukrainu // Ukrainszkaja pravda (Kijev). 2008.01.23. Vjatrovics V. Kak szozdavalasz legenda o Nachtigall // Zerkalo nyegyveli (Kijev), 2008. 02. 16–22.

⁵¹ Pl. Mihalenok I. Otnosenyje Ukrainszkij povsztancseszkij armii k jevrejam: szvigitelsztva ocsevidcev // Problemi jevrejszkij isztorii: Matyeriali naucsnih konferencij Centra „Szefer” po iudaike. M., 2009. 2. rész, 143–149. o.

hang, melyet Juscsenko elnöknek ez a döntése kiváltott, végül is azt eredményezte, hogy intenzívebben kezdtek foglalkozni a kutatások az OUN és az UPA zsidókkal kapcsolatos politikájával. E sorok szerzője 2008-ban publikálta a „Másodrendű ellenség” első (természetesen befejezetlen) változatát,⁵² mely elég jelentős visszhangot kapott.⁵³ Ivan-Pavel Himka katonai történész egy sor cikket publikált, melyek az ukrán nacionalisták zsidóellenes politikájának bizonyos aspektusait vizsgálják, valamint tartott egy összegező előadást „az Ukrán Felkelő Hadsereg és a holokauszt” címmel az Amerikai Egyesület a Szláv Kutatások Segítésére 41. nemzeti konferenciáján Bostonban.⁵⁴ Marko Carynnyk kanadai kutató is készített egy sor igen érdekes tanulmányt, melyek a Nyugat-Ukrajnában 1941 nyarán lezajlott zsidóellenes pogromokról szólnak.⁵⁵ Ezeknek a pogromoknak az általános adatait Alekszandr Kruglov ukrán történész közölte.⁵⁶ Így

⁵² Djukov A. R. Vtorosztjepennij vrag: OUN, UPA i resenyije „jevrejszkogo voprosza”. M., 2008. (L. e kötetben – a szerk.)

⁵³ Martinov K. Vtorosztjepennij vrag // Aktualnie komentarii 2009. 07. 23.; Pavlov I. Szledi zverja: OUN i UPA v szvetye dokumentov // Szvobodnaja miszl. 2009. N. 9. 2005–2008. o.; Eszkin A. Knyiga–prigovor presztupnyikam OUN-UPA // antifashist.com, 2009. 12. 07.

⁵⁴ Kurilo T. Himka I. Jak OUN sztavilasza do jevrejiv? Rozdumi nad knyikoju Vologyimira V’jatrovicsa //Ukrajina moderna. 2008. N. 2.; Himka I. Do sztovirniszty szvidcsennyja: Reljacija Ruzi Vagner pro lviivszkij pogrom vlitku 1941 r. // Golokoszt is szucsasznyiszty (Kijev). 2008. N. 2. Himka I.–P. The Ukrainian Insurgent Army and the Holocaust: Paper prepared for the forty-first national convention of the American Association for the Advancement of Slavic Studies, Boston, 12–15 November 2009. Typescript, 2009. Köszönet I. Himkának az előadás szövegének közrebocsátásáért.

⁵⁵ Carynnyk M. „Jews, Poles, and other scum”: Ruda Rozaniecka, Monday, 30 June 1941. Paper prepared for the Fourth Annual Danyliw Research Seminar in Contemporary Ukrainian Studies, Ottawa, 23–25 October 2008.

Internetes forrás: http://www.ukrainianstudies.uottawa.ca/pdf/P_Danyliw08_Carynnyk.pdf; Carynnyk M. „Zsidi, poljaki ta insa szvolocs”: Ruda Ruzsanyecká, 30 csernyja 1941 r. az előadás a „Vtoraja mirovaja vojna i (vosz)szozdanyije isztoricseszkoj pamjatyi v szovremennoj Ukrainye” (Kijev, 2009. szeptember 23–27.) Internetes forrás: http://www.historicalmemory.org.ua/abstrakt_u/33.html; Carynnyk M. The Zolochiv Pogrom of 1941: Paper prepared for the forty-first national convention of the American Association for the Advancement of Slavic Studies, Boston, 12–15 November 2009.

⁵⁶ Kruglov A. Jewish Losses in Ukraine, 1941–1944 // The Shoah in Ukraine. History, testimony, memorialization. Bloomindgton; Indianapolis, 2008. P. 272–290; Kruglov A. Pogromi v Vosztocsnoj Galicii letom 1941 r.: organizatori, ucsasznyiki, masztabi és poszledsztvija // Vojna na unyicstozsenyije: Nacisztszkaja polityka genocida na tyerritorii Bosztocsnoj Jevropi: Matyeriali mezsduarodnoj naucsnoj konferencii (Moszkva, 2010 április 26–28). M., 2010. 324–341.

egész rövid időn belül egyidejűleg kezdték kutatni az OUN zsidóellenes politikáját a háborúelőtti időszakban, az ukrán nacionalisták szerepét a zsidók megsemmisítésében 1941 nyarán, a különböző ukrán nacionalista alakulatok politikáját a zsidók vonatkozásában 1943–1944-ben.

Az „ukrán nacionalisták és a zsidók” probléma iránti érdeklődés újból fellobbant 2010 elején, mikor Juscsenko elnök az Ukrajna Hőse címet adományozta Sztyepan Banderának. Ez a finoman szólva kétes döntés tiltakozást váltott ki a nemzetközi társadalmi szervezetek részéről,⁵⁷ valamint az Európa Parlament részéről is, követelve, hogy az ukrán hatalom vonja vissza az OUN vezetőjének posztumusz kitüntetését.⁵⁸ Bandera kitüntetése komoly vitát váltott ki a szaktörténészek körében is: nyilvános vita kezdődött, melyet David Marplesnek, az Albertai Egyetem professzorának Juscsenko döntését kritizáló cikke hatására Zenon Kohut, az Ukrán Kutatások Kanadai Intézetének igazgatója és Ivan-Pavel Himka professzor folytatott.⁵⁹ Később más kutatók is bekapcsolódtak a Banderának az ukrán történelemben betöltött szerepéről folytatott vitába.⁶⁰ Jellemző, hogy a vita egyik legfőbb tárgya az a kérdés volt, hogy az OUN és személyesen Bandera részt vett-e vagy nem vett részt a zsidóellenes politika gyakorlásában.

⁵⁷ A tömeggyilkosságok szervezőinek nincs joguk, hogy az Ukrajna Hőse címet viseljék! Az orosz és a külföldi NKO-k vezetőinek nyilatkozata. Internetes forrás: <http://antirasizm.ru/index.php/news/211-mbhr-news-bandera-2010?ff64eda6be7c8c1a513b4f753d39ad99=5a0510dae055c78bfd437f1f9533b52>; Az „O szituacii v Ukrainye” Nemzetközi Antifasiszta Mozgalom határozat, Riga, Lettország, 2010. március 16. Internetes forrás: <http://www.wcj.org/resolution/detail.php?ID=794>

⁵⁸ B7-0120/2010 European Parliament resolution on Ukraine, 17.02.2010. Internetes forrás: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pufRef=//EP//NONSGML+MOTION+B7-2010-0120+0+DOC+PDF+V0//EN>

⁵⁹ A vitát teljes egészében az Ottawai Egyetem ukrán kutatásokkal foglalkozó tanszékének internetes publikációiban követhetjük nyomon: „The Ukraine List”, N. 441 (internetes forrás: <http://www.ukrainianstudies.uottawa.ca/pdf/UKL441.pdf>) és N. 442 (internetes forrás: <http://www.ukrainianstudies.uottawa.ca/pdf/UKL442.pdf>) A legfontosabb cikkek ukrán fordítását l. Ukrajnyisztyi ta Bandera: rozbizsnyi pogljagyi. Zenon Kogut–Ivan Himka // *Krityika*. 2010. N. 3–4. 10–12. o. A vita orosz fordítását publikálta: „Zsurnal rosszijszkij i vosztočnojevropejszkij isztoricseszkij isszledovanyij”, 2010. N. 2.

⁶⁰ Motyl A. Difficult Task Defining Bandera’s Historic Role // *The Moscow Times*, 2010. 03. 11; Sznajder T. Fasisztszkij geroj u gymokratyicsnomu Kijevi // *Krityika*. 2010. N. 3–4. 8–9. o.; Kulik V. Nyeunyiknyij Bandera // *Krityika*. 2010. N. 3–4. 13–14. o.; Portnov A. Kontyeksztualizacija Sztyepana Banderi // *Krityika*. 2010. N. 3–4. 14. o.

A levéltárak megnyitásának és az ukrán történészek szerfölött aktív publikációs tevékenységének köszönhetően mára a kutatók már rendelkeznek jelentős számban olyan forrásokkal, amelyek lehetővé teszik az OUN és az UPA „zsidókérdésben” elfoglalt álláspontjának objektív jellemzését. Ezek mindenekelőtt az OUN két frakciójának belső dokumentumai. A már említett, a Lvovban 1941 júliusában megrendezett OUN-gyűlés jegyzőkönyve és Jaroszlav Sztecko „Önéletrajza” mellett a történészek rendelkezésére állnak még olyan elvi fontosságú dokumentumok is, mint az OUN Nagygyűlésének és konferenciájának határozatai, az „OUN felkelő parancsnokságának egységes központi terve” (1940 tavasza), „Az OUN harca és tevékenysége a háború alatt” (1941. május) c. utasítás,⁶¹ a háború előtt az OUN által kidolgozott ukrán alkotmánytervezet, az OUN két frakciójának propagandaanyagai, az OUN(B) parancsai és rendelkezései, az UPA parancsai. Ezeknek a dokumentumoknak a nagy részét gyűjteményekben publikálták, melyeket az Ukrán Tudományos Akadémiához tartozó Ukrán Archeográfiai és Forráskutató Intézet és az Ukrán Történelmi Intézet munkatársai készítettek elő.⁶² Az OUN és az UPA néhány, a témánk szempont-

⁶¹ L. részletesebben erről a dokumentumról: Patrljak I. K. *Vijszkovi plani OUN(b) u tajemnij Insztrukciji Revoljucionnogo provody (traveny 1941. r.) // Ukrajinszkij isztoricsnyij zsumal.* 2000. N. 2.

⁶² Ukrajinszke gyerzsavotvorenija. Akt 30 cservnyja 1941: *Zbirnyk dokumentiv i matyerialiv / Insztyitut ukrajinszkoji arheografiji ta dzsereloznavszstva NANU; Upor. O. Dzuban; Peredmova V. Kuk; J. Daskevics.* Lviv; Kijiv, 2001; *Szergijcsuk V. Ukrajinszkij zdvig: Podillja, 1939–1955 / Kijivszkij nacionalnij unyiverszitet im Tarasza Sevcsenka.* Kijiv, 2005; *OUN v 1941 roci: Dokumenti / Insztyitut isztoriji Ukrajinyi NANU; Upor. O. Veszelova, O. Liszenko, I. Patrlja, V. Szergijcsuk; Peredmova Sz. Kulcsickij.* Kijiv, 2006. 1–2. rész; *OUN v 1942 roci: Dokumenti / Insztyitut isztoriji Ukrajinyi NANU; Upor. O. Veszelova, O. Liszenko, I. Patrljak, V. Szergijcsuk; Peredmova I. Patrljak.* Kijiv, 2006; *Kongresz Ukrajinszkijh nacionalisztiv 1929 r.: Dokumenti i matyeriali / Lvivszka naukova biblioteka im. V. Sztjefanyika; Centr doszlidzseny vizvolnogo ruhu; Upor. Predmova V. Muravszkij.* Lviv, 2006; *Roman Suhevics u dokumentah radjanszkijh organiv gyerzsavnoj bezpeki (1940–1950) / Insztyitut nacionalnogo dzsereloznavszstva; Upor. V. Szergijcsuk, Sz. Kokin, N. Szerdjuk, Sz. Szerdjuk; Peredmova V. Szergijcsuk,* Kijiv, 2007. 1–2. köt.; *OUN i UPA v 1943 roci: Dokumenti / Insztyitut isztoriji Ukrajinyi NANU; Upor. O. Veszelova, V. Dzubak, M. Dubik, V. Szergijcsuk; Peredmova. V. Dzubak.* Kijiv, 2008; *Sztjepan Bandera u dokumentah radjanszkijh organiv gyerzsavnoj bezpeki (1939–1959) / Upor. I. Bilokony, Sz. Kokin, Sz. Szergyjuk; Peredmova Szergijcsuk.* Kijiv, 2009. I. köt. *Vegyenyjev D., Bisztruhin G. Povsztanszka rozvidka gyije tocsno id vidvazsno: Dokumentalna szpadcsina pidrozgyiliv szpecialnogo priznacsennyja OUN ta UPA, 1940–1950 – ti roki,* Kijiv, 2006; *Patrljak I., Pagirja O. Vijszkova konferencija OUN(B) 1942 r. i rozrobka planyiv zi sztvorennya*

jából fontos belső dokumentumának az eredetije eddig még nem került napvilágra (mindenekelőtt az OUN Biztonsági Szolgálatának utasításairól van szó), azonban ezek kifejtése megtalálható a szovjet állambiztonsági szervek anyagaiban, amelyeket ukrán és lengyel kutatók publikáltak.⁶³

Az OUN-nek a 20-as évek végén, a 30-as évek elején a zsidókkal szemben elfoglalt álláspontjának megértéséhez fontos forrást jelent a „Posztroenyie nacji” (A nemzet építése) c. folyóirat – az OUN vezetőségének hivatalos orgánuma.⁶⁴ Az ebben a kiadványban megjelent cikkek programjellegűek; az OUN tagjai számára vitán felett álló dogmává váltak, erről tanúskodnak többek között az egyik OUN ideológus, Vlagyimir Martinec visszaemlékezései.⁶⁵

A források harmadik fontos csoportját jelentik az OUN tevékenységével kapcsolatos német dokumentumok, amelyek egy részét az ukrán emigráns történészek által előkészített gyűjtemé-

ukrajinszkih zbrojnih szil // Z arhiviv BUCSK-GPU-NKVD-KGB. 2008. N. 1–2. 484–511. o.; Radjanszkii organi gjerzsavnoji bezpeki u 1939–cservnyi 1941. r.: Dokumenti GDA SZB Ukrajinyi / Insztyitut ukrajinszkoi arheografiji ta dszereloznavszta NANU; Upor. V. Danyilenko, Sz. Kokin. Kijiv, 2009; Merezsa OUN(bi zapillja UPA na tyerritoriji VO „Zagrava”, „Turiv”, „Bogun” (szerpeny 1942–grugyeny 1943 rr): Dokumenti / Insztyitut ukrajinszkoi arheografiji ta dszereloznavszta NANU; Upor., peredmova V. Kovalcsuk. Kijiv; Toronto, 2007. (Litopisz UPA. Nova szerija. T. 11); Vojenna okruga UPA „Bug”: Dokumenti i matyeriali, 1943–1943–1952 / Insztyitut ukrajinszkoi arheografiji ta dszereloznavszta NANU; Upor., V. Moroz, O. Vovk; Peredmova. V. Moroz. Kijiv; Toronto, 2009. 1–2. könyv (Litopisz UPA. Nova szerija. 12–13. köt.); UPA i zapillja na PZUZ, 1943–1945: Novi dokumenti / Insztyitut ukrajinszkoi arheografiji ta dszereloznavszta NANU; Upor. V. Kovalcsuk, I. Marcsuk; Peredmova V. Kovalcsuk. Kijiv; Toronto, 2010. (Litopisz UPA. Nova szerija. 14. köt.)

⁶³ Poljaki i ukrajinci mizs dvoma totalitarnimi szisztemami, 1942–1945 = Polacy i ukraincy pomiedzy dwoma systemamy totalitarnymi, 1942–1945 / Insztyitut nacionalnoj pam’jatyi Reszpubliki Polska; Insztyitut polityicsnyih i etnonacionalnih doszlidzseny NANU; Upor. B. Gronek, Sz. Kokin, P. Kulakovszkij, M. Majevszkij, V. Prisztajko. O. Psennyikov, E. Tuholszkij, V. Hudzik. Varsava; Kijiv, 2005. 1–2. rész Borotba proty UPA i nacionalisztyicsnogo pidpillja: Informacijnyi dokumenti CK KP(b)U, obkomiv partyiji, NKVSZ-MVSZ, MDB-KDB, 1943–1959 / Insztyitut ukrajinszkoi arheografiji ta dszereloznavszta NANU; Upor. A. Kentyij, V. Lozickij, I. Pavlenko; Peredmova V. Szergijcsuk. Kijiv; Toronto, 2002. 1. könyv (Litopisz UPA. Nova szerija. 4. köt.)

⁶⁴ Rozbudova nacji: Organ provodu ukrajinszkih nacionalisztiv (Praga). 1928. N. 1–12; 1929. N. 1–12; 1930. N.1–12; 1931, N. 1–12; 1932. N. 1–12; 1933. N. 1–12; 1934. N. 1–8.

⁶⁵ L. Kurilo T, Himka I. Jak OUN sztavilaszja do jevrejiv? 255. o.

nyekben publikáltak.⁶⁶ Bár ezekbe a gyűjteményekbe rendszerint nem kerülnek be az OUN-t és az UPA-t kompromittáló dokumentumok,⁶⁷ mégis található bennük a témánk szempontjából fontos információ.

Operatív információ az OUN és az UPA tevékenységéről nem csak a német dokumentumokban található. A nácik által elfoglalt ukrán földeken tevékenykedtek szovjet partizánalakulatok. A partizánmozgalom ukrán főparancsnokságának tett jelentések érdekes forrást jelentenek, azonban a bennük található információ nem mindig hiteles. Néhányat ezek közül a jelentések közül publikáltak a „Harc az UPA, a nacionalista földalatti mozgalom ellen” című gyűjtemény első kötetében, melyet az Ukrán Archeográfiai és Forráskutató Intézet támogatásával adtak ki „Az UPA krónikája” c. többkötetes kiadvány úgynevezett „Új sorozatában”.⁶⁸ Jelentős információs potenciált jelentenek a Nyugat-Ukrajnában tevékenykedett partizáncsapatok és -osztágok parancsnokainak naplói is.⁶⁹

Még egy másik fontos fajtája a forrásoknak a szovjet állambiztonsági szervek operatív-vizsgálati anyaga, melyet az ukrán történészek eléggé megrövidített formában közölnek.⁷⁰ Ezek közül csak néhány tartalmaz információkat a minket érdeklő kérdésekről.⁷¹ Egészében azonban elmondható, hogy az ilyen típusú források in-

⁶⁶ UPA v szvitli nyimeckih dokumentiv / Upor, peredmova T. Guncsak, P. Potyicsnyij. Toronto, 1983–1991. 1–3. könyv (Litopisz Ukrajinszkoji povsztanyzkoji armiji. 6–7, 21. köt.); Koszik V. M. Ukrajina i Nyimeccsina v Drugij szvitovij vijni. Párizs; New York, Lvov, 1993; Koszik V. M. Ukrajina v Drugij szvitovij vijni u dokumentah: Zbirnyik nyimeckih arhivnyih matyerialiv. Lviv, 1997–2000. 1–4. köt.

⁶⁷ Arról a témáról, hogy milyen specifikus sajátosságok alapján válogatta ki Kosziko a dokumentumokat a publikációhoz l. pl. Kurilo T, Himka I. Jak OUN sztavilaszja do jevrejiv? 259. o.

⁶⁸ Borotba protyi UPA nacionalisztyicsnogo pidpillja: Informacijni dokumenti CK KP(b)U, obkomiv partyiji, NKVSZ-MVSZ, MDB-KDB, 1943–1959 / Insztyitut ukrajinszkoji arheografiji ta dzsereloznavszta NANU; Upor. A. Kentyij, V. Lozickij, I. Pavlenko; Peredmova V. Szerigijcsuk. Kijiv; Toronto, 2002, 1. könyv (Litopisz UPA. Nova szerija. 4. köt.)

⁶⁹ Partyizanszkaja vojna na Ukrainye: Dnyevnyiki komangyirov partyizanszkih otrjadov i szojeinyenyij, 1941–1944 / Szerk. O. V. Bazsan, Sz. I. Vlaszenko, A. V. Kentyij, L. V. Legaszova, V. Sz. Lozickij. M., 2010.

⁷⁰ L. pl. Borotba protyi povsztanszko go ruhu i nacionalicsnogo pidpillja: protokoli dopityiv zaarestovanih radjanszkimi organami gyerzsavnoj bezpeki kerivnyikiv OUN i UPA. 1944–1945 / Insztyitut ukrajinszkoji arheografiji ta dzsereloznavszta NANU; Upor, peredmova O. Icsuk, Sz. Kokin. Kijiv; Toronto, 2007. (Litopisz UPA. Nova szerija. 9. köt.)

⁷¹ Pl. Poljaki i ukrajinci mizs dvoma totalitarnyimi szisztyemami... 442–444, 448–450. o.

formációs potenciálját igen jelentősnek kell tekintenünk; a történészekre fontos munka vár, hogy ezeket a dokumentumokat megjelentessék és bevigyék a tudományos köztudatba.

Azokat a tanúvallomásokat, amelyeket a német fasiszta megszállók és bűntársaik által végrehajtott bűntényeket kivizsgáló Rendkívüli Állami Bizottság gyűjtött össze, a történészek csak korlátozottan használják. (Részben e dokumentumokból készült válogatás az *Ismeretlen fekete könyv* [Bp., Pannonica Kiadó, 2005.], amely magyar nyelven is olvasható az ELTE Ruszisztikai Központ kiadásában – a szerk.) Azonban az ezekben található információ rendkívül fontos az 1941 nyarán lezajlott zsidóellenes pogromok kutatása szempontjából. Sajnos a tanúk a figyelmüket alapvetően csak a náci bűntényekre összpontosítják; ahhoz, hogy a nacionalisták tevékenységéről említést találjunk, hatalmas mennyiségű, rendszerint kézírásos dokumentumot kell feldolgozni. Ilyen források terjedelmesebb publikációjára még nem volt vállalkozó.

A náci terror áldozatai tanúvallomásainak a gyűjtésével nem csak a szovjet Rendkívüli Állami Bizottság szervezetei foglalkoztak. A túlélő áldozatok visszaemlékezéseit többek között a varsói Zsidó Történeti Intézet is gyűjtötte. Az egyik ilyen visszaemlékezésnek az elemzése („Rosa Wagner közlése” a Lvovi pogromról), melyet Ivan Himka kanadai történész végzett el, azt mutatja, hogy ez a forrás nagymértékben megbízható.⁷²

Új információs forrást jelentenek azok a kihallgatási jegyzőkönyvek, melyeket nem a szovjet állambiztonsági szervek munkatársai, hanem az OUN Biztonsági Szolgálat munkatársai készítettek Ternopolscsinában. Egészen 2004-ig ezek a dokumentumok a Ternopoli területen Ozerno faluban voltak elásva Szafron Kutnoj házában, aki csak nem sokkal halála előtt adta át azokat a helyi levéltárnak. 2006 végén az „UPA krónikája” sorozatban jelent meg ezeknek a rendkívül érdekes dokumentumoknak a kétkötetes kiadása.⁷³

⁷² Himka I. Dosztovirnyiszty szvidcsenyija: Reljacija Ruzi Vagner pro lvivszkij pogrom vlitku 1941 r. // Golokoszt i szuczasznyiszty (Kijev). 2008. N. 2.

⁷³ Borotba z agenturoju: Protokoli dopityiv Szluzsbi Bezpeki OUN v Tyernopilscsini, 1946–1948 / Upor., peredmova P. Potyicsnyij. Toronto; Lviv, 2006. 1–2. könyv (Litopisz Ukrajinszkoji povsztanyszkoji armiji. 43–44. köt.)

Részletesen ezekről a dokumentumokról I. Papakin G. „Ozernjanszkij arhiv”-novi dzserela do isztoriji ukrajinszkogo ruhu otporu // Arhivi Ukrajinyi. 2005. N. 1–3. Szintén érdekes cikk: Kovalcsuk V. Analogi radjanszkij protokolv dopityiv u szisztyemi dokumentoobigu OUN(b) i UPA (1940-i pp.) // Z arhiv VUCSK-GPU-NKVD-KGB. 2007. N. 2. 159–170.

A kihallgatások jegyzőkönyvei alapvetően az 1946–1948-as évek eseményeiről tartalmaznak információkat, azonban időnként találkozunk a háború kezdetén történt események leírásával is, többek között az OUN tagjai által végrehajtott zsidóellenes akciókéval. Mivel ezt az információt az OUN Biztonsági Szolgálata kapta, mely nyilvánvalóan nem érdekelt a hasonló tények nyilvánosságra hozatalában, ezért teljesen hitelt érdemlőnek tekinthető.

A háború utáni visszaemlékezések a legkevésbé biztos forrást jelentik, ez csak annyiban használható, amennyiben az itt található információkat levéltári dokumentumok is alátámasztják. Így például a fejezet elején idéztünk J. Sztecko, N. Lebegy és B. Kazanovszkij memoárjából. Ha ezeket a visszaemlékezéseket összevetjük a dokumentumokkal, akkor arra következtethetünk, hogy hamisak. Az egykori OUN-tagok emlékezéseiben található kijelentések ellenére Sztecko a háború első napjaiban közvetlenül részt vett a „zsidók likvidálásával” foglalkozó ukrán milícia létrehozásában,⁷⁴ I. Klimov készítette az OUN(B) Területi vezetőségének röpiratait antiszemita felhívásokkal,⁷⁵ és részt vett az OUN(B) első háborús konferenciája zsidóellenes téziseinek elfogadásában,⁷⁶ az OUN Biztonsági Szolgálata, amellyel N. Lebegy közvetlen kapcsolatban állt, megsemmisítette az UPA-ba belépett „nem specialista zsidókat”.⁷⁷ Eléggé jellemző, hogy a számos, napjainkig már napvilágot látott dokumentum ellenére az OUN és az UPA veteránjai továbbra is ugyanúgy tagadják a nyilvánvaló dolgokat. Így például a „Nachtigall” zászlóalj egykori katonája Miroszlav Kalba magát a tényt tagadja, hogy zsidóellenes pogrom zajlott le Lvovban 1941 június–júliusában. Úgy fogalmaz ugyanis, hogy Lvovi tartózkodása idején nem látott „egy holttestet sem az utcán, egy csepp vért sem, egyetlen akasztott hullát sem a lámpavason.”⁷⁸

⁷⁴ Ukrajinszke gjerzavotvorenijja. Akt 30 cservnyja 1941. 77.o.; CDAVOV. F. 3833. Op. 1. D. 12. L. 10.

⁷⁵ OUN v 1941 roci. 1.rész, 261. o.; 2. rész 453, 483, 576 o.; Ukrajinszke gjerzavotvorenijja. Akt 30 cservnyja 1941. 129. o.; CDAVOV. F. 3833. Op. 1. D. 42. L. 35; D. 46. L. 36–37; D. 63. L. 12; Op. 2. D. 18. L. 87.

⁷⁶ Poljaki is ukrajinci mizs dvoma totalitarnyimi szisztyemami. 1. rész 208–210. o.; GDA SZBU. F. 13. D. 372. T. 5. L. 21–38.

⁷⁷ Borotba protyi UPA... 1.könyv, 125–126.o.; Vegyenyjejev D., Bisztruhiin F. Mecs i trizub: Rozvidka i kontrozvidka... 219. o.; CDAGO. F. 1. Op. 22. D. 75. L. 94–95; F. 62. Op. 1. D. 277. L. 2; F. 57. Op. 4. D. 451. L. 10, 52.

⁷⁸ Kalba M. „Nachtigall” v zapitannjah i vidpovigyjah / Peredmovja V. Koszik. Lviv, 2008. 23. o.

Nehéz elképzelni a Kalbáénál cinikusabb hazugságot. Azonban bármilyen különös is legyen, Juscsenko elnökségének ideje alatt mégis éppen ezt az irányvonalat követték a hivatalos ukrán történészek, akik arra törekedtek, hogy mindenáron „tisztára mossák” az OUN hírét. Ezek a történészek az OUN-tagok emlékirataira támaszkodva kitaróan próbálják semmibe venni azt a számos dokumentumot, amelyeket kollégáik nyilvánosságra hoztak már, és amelyek arról tanúskodnak, hogy az OUN és az UPA részt vett a zsidók megsemmisítésében. A revizionista történészek számára a fő forrást azok az anyagok jelentik, melyeket az OUN propagandistái készítettek, s közben ezek körül az anyagok körül hangos PR-tevékenység zajlott. Így például 2008. február 6-án, amikor az Ukrán Biztonsági Szolgálat társadalomtörténeti meghallgatást szervezett, a Biztonsági Szolgálat állami archívumának elnöke, Alekszandr Icssik kijelentette, hogy felfedezett egy dokumentumot, mely arról tanúskodik, hogy az OUN vezetősége megtagadta a zsidóellenes akciókban való részvételt 1941 júliusában Lvovban. Állítása szerint az OUN tagjai által összeállított dokumentumról van szó, mely a „Tények könyve” címet viseli és amelyben az 1941-es év eseményei szerepelnek június 22-től szeptemberig. A dokumentumban említés történik arról, hogy 1941. július 4–7-ig a Gestapo Lvovba érkező képviselői azzal a kéréssel fordultak az ukránokhoz, hogy hajtsák végre a zsidó lakosság elleni háromnapos pogromot. „Az OUN vezetői tudtak erről, elmondták tagjaiknak, hogy ez egy német provokáció, amivel kompromittálni akarják az ukránokat, hogy ezzel ürügyet szolgáltatassanak a német rendőrségnek a beavatkozásra, és hogy elvonják az ukránok figyelmét az állami önállóságért folytatott politikai harctól és elősegítsék az anarchiát és a bűnözést” – magyarázta A. Icssik, hangsúlyozva, hogy nem volt semmilyen hivatalos rendelkezése az OUN vezetőségének a Lvovi zsidó lakosság elleni akciókban való részvételtől.⁷⁹ Ez a bejelentés azonnal elterjedt az ukrán elektronikus sajtóban, a dokumentum néhány oldalának fotokópiáit még aznap publikálták.⁸⁰

Vannak olyan esetek, amikor a levéltári felfedezések gyökeresen megváltoztatják a valamely történelmi problémáról addig kialakult

⁷⁹ U Szluzszi bezpeki Ukrajinyi vidbulisz Gromadszki isztoricsnyi szluhannyja „Zvinuvcacsennyja protyi „Nachtigallju” – isztoricsna pravda csi polityicsnyi tyehnologiji” // SBU.gov.ua, 2008. 02. 06.; Vjatrovics V. Kak szozdavalasz legenda o Nachtigall // Zerkalo nyegyeli (Kijev), 2008. 02. 16–22.

⁸⁰ Tajna ukrainszkogo bataljona „Nachtigall” // RUpor.info, 2008. 02. 06.

elképzeléseket. Azonban az adott esetben ez nem így van. A mai napig az ukrán és külföldi történészek hivatalos OUN-dokumentumok egész sorát hozták nyilvánosságra, amelyek arról tanúskodnak, hogy 1941 nyarán ez a szervezet radikálisan antiszemita álláspontra helyezkedett – ilyen a már említett „Az OUN harca és tevékenysége a háború alatt”, az OUN(B) Területi vezetőségének „Felhívása” 1941. július 1-jén, I. Klimov OUN(B) területi vezető 6. számú Utasítása, kelt. 1941 augusztusában és még sok más. Elegendő mennyiségű német dokumentum van, melyek arról tanúskodnak, hogy az ukrán nacionalisták részt vettek a Lvovi zsidók megsemmisítésében 1941 július elején. Mi több, a német dokumentumokból látható, hogy a Lvovi zsidók elleni pogromokat a nacionalisták még június 30-án kezdték, még azelőtt, hogy a városba érkezett volna a „B” rohamosztag, mely a zsidók megsemmisítéséért volt felelős.

Nem felelnek meg a valóságnak más adatok sem, melyek az Ukrán Biztonsági Szolgálat (SZBU) által közzétett dokumentumban szerepelnek. Így például egy 1941. július 6-i feljegyzésben az az állítás szerepel, hogy a Gestapo ügynöke merényletet kísérelt meg az egyik OUN-vezér, Jaroszlav Sztecko ellen. Azonban maga Sztecko 1941 nyarának keltezésével arról ír „Önéletrajzában”, hogy a merényletet „lengyel körök” kísérelték meg végrehajtani, a Gestapo pedig, válaszul megtorló intézkedéseket fogantatosított a lengyelek ellen.⁸¹

Később a dokumentum azt állítja, hogy Ivan Klimov, az OUN(B) vezetője Nyugat-Ukrajnában már 1941 júliusában megtagadta az együttműködést a nácikkal. Azonban még 2006-ban az akadémiai Ukrán Történelmi Intézet munkatársai publikálták a Klimov által aláírt 1941. augusztusi 6. számú Utasítást, amely előírta olyan jelszavak használatát, hogy „Szabadítsuk ki Banderát!” és „Éljen Adolf Hitler!”.⁸² Mindez enyhén szólva nem hasonlít a nácikkal való együttműködés megtagadásához.

Mint láthatjuk, az SZBU által közreadott dokumentumban egy sor hamis állítás szerepel. Ezen nincs mit csodálkozni, mivel olyan anyagokkal van dolgunk, melyeket az OUN propagandistái hoztak létre 1943–1944 folyamán. Ebben az időben az OUN abban remény-

⁸¹ Berkhoff K.C. Carynyk M. The Organization of Ukrainian Nationalists... P. 161; CDAVOV. F. 3833. Op. 3. D. 7. L. 4.

⁸² OUN v 1941 roci. 2. rész, 453, 483 o.; CDAVOV. F. 3833. Op. 1. D. 46. L. 36–37.

kedett, hogy támogatást fog kapni az USA-tól és Nagy-Britanniától, és ehhez „tisztára kellett mosni” a hírét. Az OUN Területi vezetősége Nyugat-Ukrajnában ezért rendelkezett úgy, hogy hozzák létre „olyan dokumentumok különleges gyűjteményét, amelyek megerősítik, hogy a zsidóellenes pogromokat és a zsidók megsemmisítését a németek maguk hajtották végre, az ukrán rendőrség segítségével nélkül”.⁸³ Természetesen az OUN propagandistáinak egy ilyen gyűjtemény összeállításakor nyílt hamisításokat kellett végezniük. 2008-ban az egyik ilyen hamisítványt használták az ukrán revizionista történészek. Az ilyen PR-akcióknak azonban semmi köztük nincs a történelemtudományhoz.⁸⁴

Nagyon tanulságos ebből a szempontból az SZBU szaktörténelemszeinek reakciója Marko Carynnyk kanadai történész megjegyzésére. „Figyelmesen elolvastam ennek a »Tények könyve« című dokumentumnak egy részét – mondta Carynnyk –, és a végén felfigyeltem egy nagyon ellentmondásos információra: »Bandera majdnem a háború végéig fogságban volt«. Következésképp ez sehogy sem lehetett az 1941-es év krónikája, hiszen a szöveg akkor íródott, mikor a háború befejeződése már ismert volt. Amikor felhívtam a figyelmét erre az SZBU levéltár képviselőinek, akkor ennek a dokumentumnak az ötoldalas verziója, mely korábban ott volt az SZBU honlapján, háromoldalásra rövidült. Többek között eltűnt az utolsó gépírási oldal, amelyen utalás volt a szöveg későbbi, ténylegesen háború utáni eredetére”⁸⁵

A hamis „Kranzbach-memoár” is életre kelt második alkalommal

⁸³ Kurilo T, Himka I. Jak OUN sztavilaszja do jevrejev? 260 o. (hivatkozás: CDAVOV. F. 3833. Op. 1. D. 43)

⁸⁴ Az SZBU-t leleplező dokumentumról ld. még: Djukov A. OUN szotrudnyicsala sz nacisztami i unyicstozsala jevrejev // Izvesztyija (Moszkva), 2008. 02. 11.; Djukov A. Bili li banderovci antiszemitami? // Komszomolszkaja pravda (Moszkva), 2007. 02. 15.; Himka J. Be wary of faulty Nachtigall lessons // Kyiv Post, 2008. 03. 27.; Himka J. True and False Lessons from the Nachtigall Episode // BRAMA. 2008. 03. 18.

Rövid áttekintés az SZBU „szaktörténelemszeinek” tevékenységéről: Grachova S. Unknown Victims. Ethnic-Based Violence of the World War II. Era in Ukrainian Politics of History after 2004: Paper prepared for the Fourth Annual Danyliw Research Seminar in Contemporary Ukrainian Studies, Ottawa, 2008. okt. 23–25. Internetes forrás: http://www.ukrainianstudies.uottawa.ca/pdf/P_Danyliw08_Grachova.pdf

⁸⁵ Marko Carynnyk: Isztoricsna napivpravda girsa za odvertu brehnyju // Levij bereg (Dnyehpropetrovszk), 2009. 11. 05. Internetes forrás: http://lb.ua/article/society/2009/11/05/13147_marko_tsarinnik_istorichna.html

is a mai Ukrajnában. A mitikus zsidó nőről említést tett Katerina Juscsenko, az ukrán elnök felesége is, amikor 2009. október 1-jén a Világ Igaza kitüntetési ceremónia zajlott: „Az UPA egyik legaktívabb tagja Stella Kranzbach volt. Később, mikor az izraeli külügyminisztérium munkatársa lett, meggyőzte a diplomatákat arról, hogy »a szabad ukrán állam lesz az igazságos világ záloga és bizonyítéka az egész földön.«”⁸⁶

⁸⁶ Kateryna Yuschchenko’s speech at the Righteous Among Nations Award Ceremony, Internetes forrás: <http://www.president.gov.ua/en/news/15221.html>

2. fejezet

A „ZSIDÓKÉRDÉS” AZ OUN HÁBORÚ ELŐTTI TERVEIBEN

Megalakulásának időpontjában az Ukrán Nacionalisták Szervezete nem rendelkezett pontos állásponttal a „zsidókérdés” vonatkozásában. Az OUN fő célja a Független Ukrán Állam (USZSZD) létrehozása volt, amelybe bele kell, hogy tartozzon minden ukránok által lakott terület. Hogyan kell viszonyulni az e területeken élő más nemzetiségek képviselőihez, többek között a zsidókhoz? Ahogy megítélhetjük, ezt a kérdést nem dolgozták ki alaposabban.

A 20. század 20-as éveinek végére az antiszemita jelmondatokat szimpátiával fogadta Lengyelország ukrán lakossága. 1928-ban, a lengyel szejm választás előtti kampányában egy egész sor legális ukrán párt használt antiszemita retorikát. Az Ukrán Szociáldradikális Párt megtagadta, hogy választási szövetséget kössön az Ukrán Népidemokratikus Egyesüléssel, mivel ez utóbbi „kiegyezett a német és a zsidó burzsoáziával”.⁸⁷ A Munka Pártja az antiszemita jelzavakat eszköznek tekinti a választók megnyeréséhez – csakúgy, mint az „Ukrán mező”-csoport.⁸⁸

Az ukrán nacionalisták vezetősége az antiszemita propagandához szimpátiával viszonyult. Erről tanúskodik az a tény, hogy a „Posztroenyie nacji” c. folyóirat első számában az antiszemita jelzavakat úgy említették, hogy azok „használnak a léleknek”.⁸⁹

A zsidókhoz való negatív viszony elég nyilvánvalóan megmutatkozott, amikor az ukrán nacionalisták a kereskedelemről és az iparról kezdtek tárgyalni. „Az ukrán nemzeti ipar a rendi Ukrajna (Szobornaja Ukraina) összes földjein az anyaországiak és a zsidók képviselőinek kezében van – a nemzetellenes és államellenes elem kezében” – ez áll Leonyid Kosztrev előadásának téziseiben, amely az ukrán nacionalisták 1929-ben megrendezett kongresszusára készült.⁹⁰ Hasonló nézőponttal találkozunk Jurko Rudenko cikkében, mely a „Posztroenyie nacji” c. folyóiratban jelent meg: „Az ipart a

⁸⁷ Rozbudova nacji. 1928. N. 1. 29. o.

⁸⁸ Uo. 30. o.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Kongresz Ukrajinszkih nacionalisztiv 1929 r. 217. o.

monopolizálókat szerezte meg, és a Szovjetunió hatalmának erejénél fogva az ipari centralizáció moszkvai zsidó apparátusának rendeli alá annak szervezetét. A kereskedelem, különösen a külkereskedelem a megszállók vagy a zsidók monopóliuma.”⁹¹

Az antiszemita sztereotípiák a „zsidók túlsúlyáról” a gazdaságban könnyedén átlépnek azokba az elmélkedésekbe, melyek a „megszálló hatalom” „zsidó” jellegével foglalkoznak Szovjet-Ukrajnában. „A proletariátus diktatúrája azt eredményezi, hogy Ukrajnában a hatalom az orosz-zsidó kisebbség kezébe került” – olvassuk V. Bogus cikkében, melyet a „Posztroenyie nacji” 1928-as utolsó számában publikált.⁹²

Az antiszemita sztereotípiák hatása elég erősen érezhető az ukrán nacionalisták köreiből. Azonban az ukrán nacionalisták által 1929 elején megrendezett I. Kongresszus munkaanyagaiban (ekkor jelentették be az OUN megalakítását is) gyakorlatilag nincs nyoma az antiszemita téziseknek. Kivételt képez Kosztarev már idézett referátuma az iparpolitikáról.

Az a kérdés, hogy milyen politikát kell kialakítani a nemzeti kisebbségek (többek között a zsidók) vonatkozásában, nem vált komoly vita tárgyává az ukrán nacionalisták kongresszusán. „A Kongresszus nem foglalkozott különösen a zsidókérdéssel és nem hozott semmilyen konkrét határozatot” – állapította meg később a szervezet egyik fő ideológusa, az OUN vezetőségének politikai referense Nyikolaj Szciborszkij.⁹³

Ennek ellenére a Kongresszus zárófelhívásában, melyet a „Posztroenyie nacji” 1929-es első számában publikáltak, megjelent egy elég fontos tétel arról, hogy „csak az összes megszálló ukrán földről való teljes eltávolítása teszi lehetővé az ukrán nemzet széles körű fejlődését saját államának határain belül”.⁹⁴

A modern historiográfiában ennek a tételnek két értelmezése van. Viktor Poliscsuk kanadai történész-publicista véleménye szerint „a megszállók teljes eltávolítása” alatt az ukrán területen élő idegen nemzetiségi csoportok, mindenekelőtt a lengyelek fizikai megsemmisítése értendő.⁹⁵ Egy másik értelmezés szerint a „meg-

⁹¹ Rozbudova nacji. 1928. N. 5. 196. o.

⁹² Uo. 425. o.

⁹³ Uo. 1930. N 11–2. 267. o.

⁹⁴ Uo. 1929. N. 1–2. 2. o.; Mircsuk P. Narisz isztoriji OUN. München, 1968. 93. o.; Kongresz Ukrajinszkijh nacionalisztiv 1929 r. 295. o.

⁹⁵ Poliscsuk V. V. Girka pravda... 109. o.

szállók” alatt adott esetben nem nemzetiségi csoportokat, hanem államokat értettek, elsősorban Lengyelországot és a Szovjetuniót.

Nézetünk szerint a második nézőpont a megalapozottabb. Ha megnézzük a Kongresszuson elfogadott „az Ukrán Nacionalisták Szervezetének Szabályzatát”, azt a dokumentumot, mely sokkal részletesebb, mint a „Felhívás”, akkor azt látjuk, hogy a „Külpolitika” fejezet fejt ki a „megszállók teljes eltávolítását”.⁹⁶ Ezenkívül ha elemezzük az OUN nézeteinek evolúcióját a „lengyelkérdés” megoldásának módzatait illetően, akkor azt látjuk, hogy az ukrán földön élő lengyelek elleni etnikai tisztogatás megszervezésének eszméje csak lényegesen később jelent meg: 1942 végén, 1943 elején.⁹⁷

Azonban a zsidókkal kapcsolatban a „megszállók teljes eltávolításának” szükségességéről szóló tézis szörnyű következményeket vonhat maga után abban az esetben is, ha „megszállók” alatt az idegen hatalmat értik és nem a nemzetiségi csoportokat. Arról van szó, hogy abban az időben az ukrán nacionalisták szemében a „muszkák”, a „bolsevikok” és a „zsidók” valami egymással szervesen összefüggő dolgot jelentettek; a nacionalista kiadványokban leleplezték a „zsidó kommunákat” és az „orosz-zsidó államot” Szovjet-Ukrajnában. Például a „Posztroenyie nacji” ugyanazon számában, ahol az Ukrán Nacionalisták Kongresszusának programnyilatkozatát közölték, találunk egy cikket „Nemzeti és proletárforradalom” cím alatt. Ebből a cikkből az olvasók megtudhatják, hogy Ukrajnában a „proletárforradalmat” csak „bizonyos orosz-zsidó csoportok” támogatták; hogy „Ukrajna orosz-zsidó lakossága nem csak a proletárforradalmat támogatta, hanem a régi rend olyan restaurátorait és az ukrán államiság olyan ellenségeit is, mint Gyenyikin és Vrangel”; hogy jelenleg Ukrajnában „a népi tömegek a szovjethatalmat idegennek (moszkvai-zsidó eredetűnek) tekintik”; hogy a „muszkák és zsidók nem csak a fő hatalmi apparátusra tették rá a kezüket”; hogy „a moszkvai-zsidó hatalom orosz politikát léptet életbe Ukrajnában”.⁹⁸

V. Bogus „Gazdasági kapcsolatok Ukrajna és Oroszország között a Szovjetunióban” c. cikkéből, mely ugyanabban a számban jelent

⁹⁶ Rozbudova naciji. 1929. N. 5. 177. o.; Kongresz Ukrajnyszkih nacionalisztiv 1929 r. 289. o.

⁹⁷ L. Djukov A. R. „Polszkij voprosz” v planah OUN(B): Ot naszilsztvennoj asszimiljacii k etnyicseszkim csisztkam // Zabitij genocid. „Volinszkaja reznya” 1943–1944 godov: Dokumenti i isszedovanyija. M., 2008. 63–89.

⁹⁸ Rozbudova naciji. 1929. N. 1–2. 9, 13, 14.

meg, az olvasók megtudták, hogy hasonló „oros-zsidó” uralmat lehetett látni Ukrajnában a cári időkben is, amikor a kereskedelem „oros-zsidó kezekben” volt.⁹⁹ Eképp a zsidók az ukrán nacionalisták szemében a legszorosabban összefonódtak a „megszálló” szovjethatalommal.

Ez a tézis világosan megfogalmazódott a „Posztroenyie nacji” című folyóirat 1929. évi első számában, majd még jobban kibontakozott a következő számban, ahol az általunk már ismert V. Bogus cikkét „Orosz-zsidó uralom és az orosz kultúra szerepe Szovjet-Ukrajnában” címmel publikálták. Az első bekezdésben már ez olvasható: „Az oroszok és a zsidók magukhoz ragadták a hatalmat Szovjet-Ukrajnában és ukrán parasztok és munkások milliói fölött uralkodnak.”¹⁰⁰

„A szovjet apparátus – folytatja a szerző, – mindenekelőtt oroszokból és zsidókból áll.”¹⁰¹

Emlékeztetnünk kell arra, hogy a „Posztroenyie nacji” c. folyóiratban található publikációk program jellegűek voltak, és éppen ezeket kellett alapul venni az OUN egyszerű tagjainak tevékenységük során.¹⁰² A folyóirat olvasójának pontos elképzelése alakulhatott ki az ukrán zsidók ellenséges érzelmeiről, akik először a cári hatalom, utána a szovjethatalom alá tartoztak. Teljesen logikus, hogy fölmerült a kérdés: ilyen esetben mit kell tenni a zsidókkal?

Jurij Miljanics próbált válaszolni erre a kérdésre a „Posztroenyie nacji” következő számában „A zsidók, a cionizmus és Ukrajna” c. cikkében, melyet érdemes hosszabban idézni.

A zsidó ügy az ukrán politika egyik legfontosabb problémája. Sajnos sem az ukrán publicisztika, sem az ukrán aktív politika nem fordít figyelmet erre a problémára.

Ennek ellenére a valóság az valóság marad: az ukrán földeken több mint kétmillió zsidó lakos él, s ez idegen, sőt legnagyobb részét ellenséges test nemzetünk szervezetében. Nem kell felsorolni mindazt a kárt és aljasságot, amelyet a zsidók tettek nemrég felszabadulásunk ügye ellen. Így volt ez az egész történelem folyamán, és így van ma is: mindegy, hogy a lengyelekkel vagy a muszákkal, vagy a bolsevikokkal, vagy a németekkel együtt – de a zsidók mindig a barikád másik oldalán álltak, mindig az ukránság ellen

⁹⁹ Uo. 26. o.

¹⁰⁰ Uo. N. 3–4. 85. o.

¹⁰¹ Uo. 88. o.

¹⁰² Kurilo T, Himka I. Jak OUN sztavilaszja do jevrejiv? 255. o.

harcoltak. Mindez annak a hihetetlenül toleráns, baráti és türelmes viszonynak az ellenére vagy talán épp azért történt, amit a helyi ukrán lakosság tömegei tanúsítottak irányukban. Mikor Lengyelországgal harcolunk, ők a lengyel frontot erősítik, a bolsevikokkal való harcban a bolsevikokat támogatják, az oroszos hazafiassággal való harcban ők készítik elő Ukrajnában a legkövetkezetesebben a terepet Moszkva számára.

Ukrajna egy sor külső ellenségen kívül rendelkezik még ráadásul belső ellenséggel is – a zsidósággal. A zsidóság nemcsak hogy mindig is ártott nekünk, hanem ráadásul a mai napig nem változtatta meg a legkisebb mértékben sem ezt a hozzáállását; továbbra is árt és addig fog ártani, amíg az ukránok maguk nem találják meg az önvédelem módozatait, amíg ők maguk nem kényszerítik a zsidókat, hogy tiszteljék a bennszülöttek politikai és nemzeti függetlenségét. És ahhoz hasonlóan, ahogy az ukránság következetesen megszervezi a betolakodók elleni védelmét, itt az ideje ugyanúgy átgondolni az ukrán politika irányát a zsidókkal kapcsolatban...

Hogyan viszonyuljunk a zsidókhöz? Ukrajnában több mint kétmillióan vannak. Engedjük meg, hogy tovább élösködjenek az ukrán nemzettesten? Asszimiláljuk őket, vonjuk be a nemzet testébe? ... Telepítsük ki őket? Hová? Kétmillió embert nem olyan könnyű kitelepíteni, sem úgy általában megszabadulni tőlük. Ezt a jótettet senki nem akarja, mindenki örül, ha megszabadul tőle. A spanyolokon kívül egyetlen keresztény európai nemzet sem tudta gyakorlatilag teljesen kielégítően megoldani a zsidóproblémát.¹⁰³

A cikk a későbbiekben rámutat arra, hogy a független ukrán nemzetállam létrehozásának idején „elkerülhetetlenül” fellángol a „zsidósággal” vívott harc és hogy a zsidók, mikor ezt megértik, minden módon akadályozzák a független Ukrajna megteremtését.¹⁰⁴ A cikk a következőképp fejeződik be: „A velünk minden tekintetben ellenséges zsidósággal folytatott harcban meg kell teremtenünk a saját rendszerünket és a zsidókérdés megoldásának számunkra legelőnyösebb formáit. Ez a probléma nehéz, és mivel ukrán részről semmibe vették, elég homályos. Azonban **meg kell** oldani.”¹⁰⁵

Miljanics cikkének megjelenése rögzítette a tényt, hogy az OUN ellenségesen viszonyul a zsidókhöz; s az antiszemitizmus a szervezet egyik alapeszméje lett. Nem kell csodálkozni azon a tényen, hogy OUN sajtójának hasábjain tovább terjedtek az antiszemita

¹⁰³ Rozbudova nacji. 1929. N. 7–8. 271. o.

¹⁰⁴ Uo. 272. o.

¹⁰⁵ Uo. 276. o.

sztereotípiák, mindenekelőtt a „moszkvai-zsidó hatalomé”. „Provokációkból, erőszakból, halálból jött létre az a rendszer, amelyet a faragatlan moszkvaiak irányítanak, s amelyet a szadista zsidók szolgálnak” – írta a „Szurma” nevű illegális folyóirat.¹⁰⁶ Hasonló tézisek jelentek meg a „Posztroenyie nacji” hasábjain is.¹⁰⁷ Ezek a publikációk nem hiába jelentek meg; a lengyel rendőrség adatai szerint az ukrán nacionalisták által végrehajtott zsidó-kommunista ellenes propaganda hatására növekedett az antiszemitizmus Nyugat-Ukrajnában.¹⁰⁸

Ennek ellenére az OUN vezetőségén belül voltak emberek, akik lehetségesnek tartották, hogy lemondjanak a szokásos antiszemita sztereotípiákról. 1930-ban a szervezet egyik fő ideológusa, Nyikolaj Szciborszki a „Posztroenyie nacji” c. folyóiratban közölt egy cikket „Az ukrán nacionalizmus és a zsidóság” címmel.

Szciborszki érzékelt a legerősebb antiszemita hangulat meglétét az ukrán társadalomban. „Az ukrán társadalom nagy részének viszonya a zsidósághoz negatív – írta. – A zsidókhoz való negatív, gyakran igen ellenséges viszony tömeges méretű az ukrán valóságban, és ebben a témában teljes az összhang a tömegek és a vezetők körök nézetei és kívánságai között.”¹⁰⁹ Éppen az ukránoknak a zsidókhoz való ellenséges viszonya az – írja később Szciborszki –, ami az utóbbiakat arra készteti, hogy tartózkodjanak az ukrán nacionalistáktól.

„Az ukrán társadalomnak kötelessége – írta Szciborszki –, hogy meggyőzze a zsidóságot arról, hogy a jövőendő ukrán hatalom nem jelent számára semmilyen veszélyt. Mi több, ennek az államiságnak és az ennek megfelelő társadalmi-termelési és gazdasági szervezetnek a feltételei között a zsidóság kedvezőbb munka- és életfeltételeket talál, mint amilyenek jelenleg vannak a megszállt ukrán földeken... Világossá kell tenni a zsidóság számára, hogy a mi állami mozgalmunk semmilyen megalapozottságát és hasznát nem látja annak, hogy a zsidók jogait korlátozzák Ukrajnában. Épp ellenkezőleg, a hatalom célja az, hogy a zsidókat egyenjogú helyzetbe hozza, és lehetőséget adjanak nekik, hogy megjelenjenek a társadalmi, kulturális és más tevékenységek területén... Ami az aggodalmakat illeti, hogy a zsidók egyenjogúsága kárt okozhat az államiságnak, arról azt mondhatjuk,

¹⁰⁶ Szurma. 1929. N. 12. 2. o.

¹⁰⁷ L. pl. Rozbudova nacji. 1930. N. 3–4. 53. o.

¹⁰⁸ Gon M. M. Ukrajnyszki pravoragyikali ta jevreji Zahidnoji Ukrajinyi. 376. o.

¹⁰⁹ Rozbudova nacji. N. 11–12. 267. o.

hogy tekintetbe kell venni, hogy a zsidók nem képviselnek olyan nemzeti kisebbséget Ukrajnában, amelynek volna valamilyen szubjektív alapja, hogy elvileg ellenségesen viszonyuljon a mi függetlenségünkhöz... Az államhatalom feladata az lesz, hogy a zsidóság számára olyan feltételeket teremtsen, amelyek között az megőrizheti természetes faji, kulturális, vallási sajátosságait, s ugyanakkor mint egyenjogú résztvevő kapcsolódhat be az általános társadalmi-állami érdekek és a pozitív alkotás körébe.¹¹⁰

A nyíltan antiszemita propaganda háttérét szemlélve, mely a „Posztroenyie nacji” korábbi publikációit jellemzi, Szciborszkij cikke meglepőnek tűnik. Ha az ebben hangoztatott tervek megvalósultak volna, akkor a nyugat-ukrajnai zsidóknak mást már nem is kellett volna kívánniuk. Azonban ez a publikáció egy véletlen jelenség maradt. A „Posztroenyie nacji” szerkesztősége már a következő számban publikált egy sor zsidó témájú cikket Alekszandr Micjuktól, a prágai ukrán szabadegyetem professzorától. Micjuk cikkei három éven keresztül gyakorlatilag a folyóirat minden számában szerepeltek,¹¹¹ s később könyvformájában is megjelentek „A zsidóság agrarizációja az általános gazdaság összefüggéseiben”.

Kurilo és Himka kanadai történész helyes megjegyzése szerint „Micjuk munkája az egyik legkomolyabb zsidóellenes publikáció, melyet valaha is létrehozott az ukrán értelmiségi hagyomány”.¹¹² Maga a tény, hogy ezt a művet folyamatosan publikálták az OUN hivatalos folyóiratának hasábjain, arról tanúskodik, hogy milyen hatalmas jelentőséget tulajdonított ennek az ukrán nacionalisták vezetősége. Láthatólag ezt a munkát közvetlenül Micjuktól rendelték meg. Azért jutottunk erre a gondolatra, mert az ukrán nacionalisták vezetőségének az 1930-as év közepén publikált ideológiai munkaprogramja előírányozta annak kutatását, hogy „a heterogén elemek (főleg rasszok)” miként segítik elő az ukrán államiság hanyatlását.¹¹³ S már rögtön a következő, 1931-es év elején a „Posztroenyie nacji” kezdte publikálni Micjuknak a pontosan e témához illeszkedő cikkeit.

¹¹⁰ Uo. 272–273.

¹¹¹ Rozbudova nacji. 1931. N. 1–2. 18–28. o.; N. 3–4., 70–79. o.; N. 5–6. 127–137. o.; N. 7–8. 172–181. o.; N. 9–10. 218–230. o.; N. 11–12. 276–292. o.; 1932. N. 1–2. 13–25. o.; N. 3–4. 75–86. o.; N. 5–6. 118–131 o.; N. 7–8. 185–196. o.; N. 9–10. 253–256. o.; N. 11–12. 296–300. o.; 1933. N. 3–4. 75–87. o.; N. 5–6. 130–138. o.; N.7–8. 180–194. o.; N. 9–10. 226–235. o., N. 11–12. 277–287. o.

¹¹² Kurilo T, Himka I. Jak OUN sztavilaszja do jevrejiv? 256. o.

¹¹³ Rozbudova nacji. 1930. N. 5–6. 137. o.

Micjuk munkájának fő témája a zsidók „élősködő” jellegének bemutatása volt. Micjuk ezt a tézist kifejtve következetesen „elvetette” Szciborszki-jnak azt az érvét, hogy a zsidók társadalmi szerepét az alapozza meg, hogy nem rendelkeznek jogokkal, és így kihúzta a talajt azoknak a lába alól, akik az ukrán–zsidó kapcsolatok helyreállításának hívei voltak. Jellemző, hogy a második világháború alatt Micjuk a megszállók által kiadott ukrán újságban, a „Krakovszkie veszti”-ben publikált egy cikksorozatot „Zsidók Ukrajnában” címmel, melyet szélsőségesen antiszemita és náci hangnem jellemezett.¹¹⁴

Micjuk cikksorozata a „Posztroenyie nacji”-ben „tudományosan” megalapozta azt a tézist, hogy harcolni kell a zsidók ellen, és ez kétségkívül az OUN aktivistáinak követelése volt, akiknek antiszemita hangulatát teljesen gyakorlati okok erősítették. Az ukrán hatalom, mely fokozatos társadalmi és gazdasági fejlődést biztosít minden polgára számára, álom maradt csupán. A valóság az a nélkülözés volt, mely a Lengyelország keleti provinciájává lett Nyugat-Ukrajna életét jellemezte. Kérlelhetetlen gazdasági törvények fordították egymás ellen a zsidókat és az ukránokat. A falu lakói hová mennek vásárolni, egy ukrán boltjába vagy egy zsidó üzletébe? Kinek a termékére lesz nagyobb kereslet? Ezek a kérdések sokkal fontosabbak voltak az ukránok számára, mint az elvont ideológiai koncepciók – hisz a jólétük függött ezektől. Fontos volt az a tény is, hogy Kelet-Galícia zsidói földműveléssel foglalkoztak. A Ivovi régióban a földműveléssel foglalkozó zsidó gazdaságok száma mindössze 1,6% volt;¹¹⁵ s mind az ukrán, mind a zsidó földműveseket diszkriminálták a lengyelek.¹¹⁶ Azonban a zsidó gazdaságok között gyakrabban fordult elő nagyobb birtok, mint az ukránok között, s itt gyakrabban alkalmaztak bér munkásokat (a zsidó gazdaságokban 25,3%-ban, míg a nem zsidó gazdaságokban 8,9%-ban).¹¹⁷ A földínség körülményei között ez elősegítette az antiszemita hangulat erősödését.

¹¹⁴ Kurilo T. Himka I. Jak OUN sztavilaszja do jevrejiv? 257. o. Részletesebben I. Himka I. „Krakivszki visztyi pro jevrejiv, 1943 rik: Ukrajinszko-jevrejszki vidnoszinyi pid csasz Drugoji szvitovoji vijnyi // Filozofszka i szociologicsna dumka. 1944. N. 5–6.

¹¹⁵ Vezsbenyec V. Ucsasztyije jevrejev v szelszkom hozjajtsztve mezsvojennoj Polsi (1918–1939) // Matyeriali Dvenadcatoj jezsegodnoj mezsduarodnoj mezsyzisciplinarnoj konferencii po iudaike. M., 2005. 2. rész. 153. o.

¹¹⁶ Uo. 154. o.

¹¹⁷ Uo. 153. o.

A nacionalisták szemében a zsidók a lengyelekkel azonos mértékben voltak felelősek az ukránok nem éppen irigylésre méltó helyzetéért. Többek között erről van szó azon a röplapon, melyet a Sztanyiszlavszkiji vajdaságban, Beliv faluban terjesztettek:

*Ukrán parasztok! Ukrán munkások! Azok a földek, a melyekkel a helyi zsidók rendelkeznek... az ukrán nemzet tulajdonát képezik. A zsidók az ukrán nemzet örök ellenségei. Ettől a naptól kezdve senki ne menjen dolgozni a zsidókhoz. A zsidóknak el kell tűnniük az ukrán földről. Aki zsidóhoz megy dolgozni, azt szigorúan megbüntetik, súlyosan megsebesítik. El a zsidókkal!*¹¹⁸

A szót tett követte. Hol az egyik, hol a másik faluban bojkottálni kezdték a zsidó boltokat, ismeretlenek törték be a zsidó házak ablakait.

Az OUN vezetősége először próbált távolságot tartani a zsidóellenes akcióktól – különösen amikor nyilvánvaló büntényről volt szó. „Nemrég Sztrijcsinában rablótámadás érte a zsidókat” – írta a „Szurma” c. folyóirat 1932 őszén. „A lengyel sajtó nagy zajt csapott a történetek miatt, mondván, hogy az ukrán földalatti szervezet keze van a dologban. Az OUN területi gondnoksága kijelentette a »Bjulleten«-ben, hogy semmi köze nincs ehhez a támadáshoz.”¹¹⁹

A helyzet azonban hamarosan megváltozott. Kezdték az ukrán nacionalisták vezetni a zsidóellenes akciókat, s így ezek mérete jelentősen kiterjedt. „Ne engedjétek, hogy a zsidók meglojjanak – olvashatjuk egy röplapon, melyet az OUN tagjai terjesztettek Korosztov faluban, Zdolbunovszkij kerületben. – Ne vásároljatok a zsidóktól. Úzzétek el a zsidókat a faluból. A jelmondatunk legyen: kifelé a zsidókkal.”¹²⁰ 1935-ben az OUN tagjai a Zsidacsivszkij, Kaluszkij, Sztaniszlavszkij és Sztrijcskij kerületek falvaiban hajtottak végre akciókat, amelyek során betörték a zsidók házainak ablakait.¹²¹ Egy még nagyobb méretű akció zajlott le 1936 nyarán Kosztopolscsinában. Ezt megelőzte az OUN helyi tagozatának vezetőségi gyűlése, amelyen azt a határozatot fogadták el, hogy „a zsidók ártalmasak az ukrán nemzet számára, meg kell szabadulni tőlük, és a legjobb módszer, amivel ez elérhető, a zsidó házak,

¹¹⁸ Gon M. M. Iz krivdoju na szamoty. 77. o.

¹¹⁹ Szurma. 1932. N. 10–11. 8. o.

¹²⁰ Gon M. M. Iz krivdoju na szamoty. 77. o.

¹²¹ Uo. 152. o.

üzletek stb. felgyűjtása”.¹²² Ennek eredményeképp mintegy száz zsidó család feje fölött gyűjtötták meg a tetőt.¹²³

Néhány hónappal ez után az akció után az OUN Területi gondnoksága pontosította a „zsidókérdésben” elfoglalt álláspontját. Ennek a döntésnek az értelmében meg kell különböztetni a „zsidókat” és a „zsidó-kommunistákat”. Az előbbiekkal szemben gazdasági bojkottot kell alkalmazni, míg a zsidó-kommunistákkal „minden erővel harcolni kell, s nem szabad visszariadni a terrortól sem”.¹²⁴

A zsidók iránti gyűlölet eszkalációja az OUN álláspontjának későbbi radikalizálódásához vezetett. 1938-ban V. Martinec, az OUN tekintélyes tagja publikált egy cikket, melyben a „zsidókérdést” a fajelmélet szempontjából vizsgálta. A következtetés az volt, amire számítani lehetett: a zsidókkal mint ellenséggel kell harcolni, el kell különíteni őket és általában száműzni Ukrajnából.¹²⁵

Martinec javaslata szemmel látható hasonlóságokat mutat a náci Németországban megvalósuló zsidóellenes politikával. Ezen nem kell csodálkozni: a harmincas évek végén az ukrán nacionalisták már aktívan együttműködtek a náci különleges szolgálattal; a „zsidókérdés” megoldásának német tapasztalatát így teljesen elfogadhatónak tarthatták. E feltételezés helyességét áttételesen megerősíti az a feladat, amellyel a náci vezetés bízta meg az OUN-t a Lengyelországba való behatolás előtt.

1939. augusztus 15-én az Abwehr az OUN tagjaiból létrehozott egy diverziós alegységet a „Bergbauernhilfe” nevű kód alatt. Ennek az alegységnek a létszáma körülbelül 600 fő volt, ezeket az OUN Főparancsnokságának egyik tagja, Roman Szusko vezette.¹²⁶ Az alegység feladata az volt, hogy lengyelelles felkelést szervezzenek Nyugat-Ukrajnában, és tisztítsák meg a területet a „nemkívánatos elemektől”. Az Abwehr 2. diverziós ügyosztályának vezetője, Erwin von Lahousen azt vallotta a nürbergi nemzetközi bíróságon, hogy 1939. szeptember 12-én hasonló utasítást kapott Canaris tenger-

¹²² Uo. 102. o.

¹²³ Uo.

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ Gyerevinyszkij V. Pitannyja nacionalnih mensinv etnonacionalnij koncepciji OUN // Ukrajinszkij vizvolnyij ruh. Lviv, 2004. Zb. 3. 11. o.; Kurilo T., Himka I. Jak OUN sztavilaszja do jevrejiv? 257–258 o.

¹²⁶ Organyizacija ukrajinszkijh nacionalisztiv i Ukrajinszka povsztanyszka armija: Fahovij visznovok robochoji grupi isztorikiv pri urjadovij komisiziji z vivcsennyja gyijatyelnosztyi OUN i UPA. Kijiv, 2005. 6. o.

nagy, az Abwehr parancsnoka Ribbentrop-tól, a Harmadik Birodalom külügyminiszterétől. „A parancs vagy utasítás lényege az volt – mondta Lahousen –, hogy kapcsolatba kell lépni az ukrán nacionalistákkal, akikkel a felderítés katonai vonalon már összeköttetésben volt annak érdekében, hogy Lengyelországban felkelőmozgalom induljon, aminek a következménye a lengyelek és zsidók kirtása lett volna Lengyelországban. Ribbentrop személyesen beszélt erről Canarisnak. Amikor azt mondták, hogy »lengyelek«, akkor ez alatt az értelmiséget és azokat a köröket értették, amelyek a nemzeti ellenállás hordozóiként léptek föl...”¹²⁷

Mint látjuk, a náci vezetés teljesen elképzelhetőnek találta, hogy az OUN tagjaiból alegységeket hozzanak létre a zsidók megsemmisítésére.

Ez a terv azonban nem valósult meg. A lengyel hadjáratban való győzelem után a „Bergbauernhilfe”-alegységet feloszlatták, személyi állományát pedig részben rendelkezésre bocsátották a rendőr alegységek alakításához a megszállt Lengyelország keleti területein.¹²⁸ Ennek ellenére a német különleges szolgálatnak nyújtott segítség nem maradt jutalom nélkül. Az OUN legális státuszt kapott, tagjai pedig a „Werkschutz” (ipari objektumok őrzése) alegységeiben léptek szolgálatba. A nácik által létrehozott „Főkörmányzóság” ukrán lakossága egy sor privilégiumot kapott; többek között az ukránok kapták meg a zsidóktól elkobzott házakat és üzleteket.¹²⁹ Egy ilyen eljárás természetesen imponált az ukrán nacionalistáknak.

Figyelemre méltó, hogy az OUN vezetőségének együttműködése a Gestapóval 1940–1941-ben határozottan lengyelelles és zsidóellenes jellegű volt. „Az OUN vezetősége nem engedte meg senkinek, hogy önállóan, a vezetőség tudta nélkül munkába álljanak a Gestapónál – mondta az az ügynök, akit a szovjet-ukrajnai NKGB épített be az OUN szervezetébe. – Azokat a személyeket, akik az OUN vezetőségének tudtával a Gestapóba mentek dolgozni, figyelmeztették, hogy a Gestapóban csak a lengyelek és a zsidók ellen tevékenykedhetnek.”¹³⁰

¹²⁷ Njurnbergszkij processz: Szbornyik matyerialov. M., 1990. 4. köt. 181. o.

¹²⁸ Trofimovics V. Rol Nyimeccsinyi ta SZSZSZR v ukrajinszko-polszkomu konflikti 1934–1945. rr. // Nyezalezsnyij kulturologicsnyij csaszopisz „Ji” 2003. N 28. 121. o.

¹²⁹ Uo. 122. o.

¹³⁰ Sztjepan Bandera v dokumentah... 1. köt. 99. o.; GDA SZBU. F. D. SZ-9079. T. 4. L. 221–234.

Később meggyőződhattünk arról, hogy az OUN és a náci különleges szolgálatok együttműködésének lengyelelles és zsidóellenes irányultságát az ukrán nacionalisták pozitív tapasztalatnak tekintették, amely megismételhető. 1940–1941-ben ez az együttműködés elősegítette az OUN „zsidókérdésben” elfoglalt álláspontjának további radikalizálódását.

Ennek a radikalizálódásnak a folyamata jól nyomon követhető, ha összevetjük az OUN szovjetellenes felkelésének két tervét. Az első tervet, melynek elnevezése „Az OUN felkelőparancsnokságának egységes központi terve”, az OUN egyik vezetője, az ukrán galíciai hadsereg egykori tábornoka, Viktor Kurmanovics készítette 1940 tavaszán.¹³¹ A terv részletesen kifejti a szovjetellenes fegyveres felkelés feladatait, leírja azokat a műveleteket, melyeket a felkelés ideje alatt végre kell hajtani.

Mire megszületett az „Egységes központi terv”, addigra már az OUN-ben megérlelődött a szakadás Andrej Melnyik és Sztjepan Bandera frakciói között. A nacionalisták idősebb vezére, Melnyik mögött az OUN vezető munkatársai álltak, míg a fiatal és radikális Bandera mögött a Nyugat-Ukrajnában tevékenykedő aktivisták. Azonban a két frakció közötti végleges szakadás 1940 tavaszán még nem történt meg. Annak ellenére, hogy az „Egységes központi terv” szerzője, Kurmanovics Melnyik híve volt, az általa kidolgozott dokumentumot elfogadta az OUN krakkói területi gondnoksága, melyet Bandera vezetett.

Az „Egységes központi terv” értelmében a felkelők egyik feladata a nacionalistákkal szemben ellenséges elemek megsemmisítése. Az „Akciók” című fejezetben a következőkre hívják fel a figyelmet: „Fontos az első éjszaka akciója. Ez mindent eldönt... Még ezen az éjszakán mindenkit likvidálni kell, aki a feketelistán van, hogy megfosszuk az ellenséget embertartalékaitól (besúgók, ellenséges diverzió szervezői stb.) Valamint fokozni kell a pánikot”.¹³² „Az egységek törzskarának fő feladatai” c. fejezetben megjegyzik, hogy szükség van „pánikkeltésre, bomlasztásra az ellenség soraiban (az ellenség golyó általi kivégzésére)” „Ez az egyik feltétele a győzelemnek” – hangsúlyozza a dokumentum.¹³³

¹³¹ Roman Suhevics u dokumentah... 1. köt. 339. o.; GDA SZBU. F. 9. D. 19. L. 104–116.

¹³² Uo. 57. o.; GDA SZBU. F. 16. Op. 33. D. 63. L. 25–58.

¹³³ Uo. 40. o.

Mikor az OUN illegális szervezeteinek vezetői Nyugat-Ukrajnában megkapták ezeket az utasításokat, akkor felfigyeltek azok pontatlanságaira. Így például nem volt érthető, hogy kiket kell fölvenni a „feketelistára”, hogy később megsemmisítsék őket. „Ilyen listák még nem készültek, mivel nem lehet pontosan tudni, ki »ártalmas az OUN számára« a helyi lakosok közül” – írta 1940 őszén Ivan Makszimov, az OUN Ivovi területi parancsnokságának tagja, akit a szovjet állambiztonsági szervek letartóztattak.¹³⁴ Makszimov egyébként a kihallgatás folyamán elmondta, hogy helyi „feketelisták” mégiscsak voltak, de az ő letartóztatásának időpontjáig nem jutottak el a területi parancsnokságra. Tekintettel Makszimov vallomásának fontosságára, hosszabban idézzük a kihallgatás jegyzőkönyvét.

Kérdés: Miből állt a mozgósítási terv?

Válasz: A mozgósítási terv a következő pontokból állt:

1. Harci állomány – az OUN tagjai.
2. Általános mozgósítás – mint tartalék.
3. Az OUN-nel és a felkeléssel szemben ellenséges erők felderítése és számbavétele.
4. „Lefűrészelés” – az állami apparátus létrehozása...

Kérdés: Hogyan értelmezzük a mozgósítási terv harmadik pontját: „Az OUN-nel és a felkeléssel szemben ellenséges erők felderítése és számbavétele?”

Válasz: A mobilizációs terv harmadik pontja információgyűjtést jelent azokról a legfontosabb objektumokról, legyenek azok katonai vagy állami, gazdasági jelentőségűek, amelyeket az első helyen kell elfoglalni. Információgyűjtés folyt arról, hogyan viszonyul a lakosság a szovjethatalomhoz és a felkeléshez, ezenkívül az OUN felderítésének össze kellett állítania a felkeléshez ellenségesen viszonyuló személyek „feketelistáját”, valamint olyan személyeket is, akik aktívan részt vettek az ország társadalmi-politikai életében.

Kérdés: Konkréten kiket vettek föl az ukrán nacionalisták szervezete által összeállított feketelistára, és mit szándékozott tenni velük az OUN?

Válasz: Konkréten a „feketelistára” kerültek a felkeléshez ellenségesen viszonyuló nemzeti kisebbségek, olyan személyek, akik együttműködtek a szovjethatalom szerveivel, az RKKA parancsnoki állománya, az NKVD munkatársai és azok a személyek, akik Ukrajna keleti területeiről jöttek.

Kérdés: Mit hajtottak végre a mozgósítási tervnek ebből a pontjából?

¹³⁴ Uo. 91. o.; GDA SZBU. F. 6. D. 75 170-FP. T. 1. L. 216–225.

*Válasz: Az OUN felderítése és a kerületi, területi, járási, körzeti szervezetek összeállították a „feketelistákat”, de ezek a listák a területi gondnokságig nem jutottak el.*¹³⁵

Láthatjuk, hogy az „Egységes központi terv” rendelkezéseit lényegében teljesítették egyes helyeken, s eközben a „feketelistákra” nem csak a szovjethatalom képviselőit és híveit kezdték fölvenni, hanem a „felkeléshez ellenségesen viszonyuló kisebbségeket” is. Hogy a zsidók közéjük tartoztak-e, ez ideig pontosan nem ismertes, azonban ha figyelembe vesszük az OUN antiszemita hangoltságát, melyről már szó esett az előzőekben, akkor ez igen valószínűnek tűnik.

Az „Egységes központi tervet” nem valósították meg; 1940 folyamán az NKVD szervei több súlyos csapást mértek az ukrán nacionalista földalatti mozgalomra Nyugat-Ukrajnában. A Szovjetuniót nem támadták meg Törökország vagy Németország felől, az OUN vezetőségének reményei ellenére.

Ez a sikertelenség tovább mélyítette a szakadást az OUN Melnyik-féle és Bandera-féle frakciója között. „A forradalmi munkának ezek a bűnös károkozói 1940 folyamán felelőtlenül bevetették a terepen az emigrációban dekonspirálódott embereket, akik túlterhelték a szervezeti hálózatot és többször lebuktatták azt” – írták Melnyik hívei a „Bandera csoportról”.¹³⁶ Válaszképp a Bandera-pártiak Melnyik híveit „árulóknak”, „opportunistáknak” kiáltották ki, akik nem értik a forradalmi harc lényegét.

Az OUN-en belüli ellentétek csúcspontjukra jutottak. 1941 januárjában Bandera frakciója bejelentette, hogy nem fogadja el az OUN Melnyik által Romában összehívott II. Nagygyűlésének határozatait, és megrendezte a saját gyűlését Krakkóban. Ennek a gyűlésnek a határozatait lefordították németre, és elküldték a Harmadik Birodalom vezetőségének.¹³⁷

Az OUN(B) II. Nagygyűlésének határozatai rögzítik a szervezet végletesen negatív viszonyát a zsidókhöz. „A zsidók a Szovjetunióban a bolszista rezsim legodaadóbb támaszai, és ők jelentik a moszkvai imperializmus élcsapatát Ukrajnában.” – olvasható a határozatban. – „Az ukrán tömegek zsidóellenes hangoltságát felhasznál-

¹³⁵ Uo. 98–99; GDA SZBU. F. 6. D. 75170-FP. T. 1. L. 236–243.

¹³⁶ Grivul T. Do pitannyja konfliktu v OUN 1940–1941 rr. // Ukrajinszkij vizvolnyij ruh. Lviv, 2004. Zb. 3. Sz. 163.

¹³⁷ UPA v szvitli nyimeckih dokumentiv. 1. könyv, 29–33. o.

nálja a moszkvai bolsevik kormány, hogy elvonja a figyelmüket a bajok valódi okozójáról, és hogy a felkelés órájában a zsidók elleni pogromokra indítsa őket. Az Ukrán Nacionalisták Szervezete a zsidók ellen mint a moszkvai bolsevik rendszer támaszai ellen harcol, s egyidejűleg megmagyarázza a tömegeknek, hogy a fő ellenség Moszkva.”¹³⁸

Közvetlenül a Szovjetunió ellen indított német támadás előtt az OUN(B)-nek ez a határozata elvi jellegű volt. Arról tanúskodott, hogy a háború alatt az ukrán nacionalisták tevékenysége nem csak a szovjethatalom képviselői ellen, hanem a zsidók ellen is fog irányulni. Természetesen a zsidók elleni harc az OUN másodrendű feladata volt, azonban az, hogy ez a feladat napirendre került, már önmagában sokat mond.

Egy sor kortárs ukrán történész az OUN(B) II. Nagygyűlése határozatainak zsidóellenes pontját próbálja abban a szellemben értelmezni, hogy az OUN(B) csak olyan zsidók ellen akart harcolni, akik támogatták a szovjethatalmat, nem pedig a zsidók ellen mint nemzetiség ellen. Azonban az OUN(B) belső dokumentumai arról tanúskodnak, hogy ilyen megkülönböztetés nem volt. A „zsidó” és a „bolsevizmus híve” kifejezéseket egymás szinonimájának tekintették.

Már említést tettünk az 1940 tavaszán kidolgozott „Az OUN felkelőparancsnokságának egységes központi terve” c. dokumentumról. 1941 májusában, közvetlenül a Szovjetunió elleni német támadás előtt, az OUN(B) kidolgozott egy új felkelési tervet: „Az OUN harca és tevékenysége a háború alatt” című utasítást. Ez az 1941-ben készült utasítás az „Egységes központi terv”-től a konkrét kérdések alaposabb kidolgozottságában különbözött. Ebben részletesen leírták azokat a rendelkezéseket, amelyeket az új államhatalmi szerveknek, katonai struktúráknak és szervezeteknek kell végrehajtani. Az „Egységes központi terv”-től eltérően az utasításban nem került el a figyelmet a nemzetiségi kérdés sem.

A 16. rész, az „Útmutatás az állami élet megszervezésének első napjaira” szerint az OUN nemzetközi kisebbségekre vonatkozó politikáját a következőknek megfelelően kell alakítani:

¹³⁸ OUN v szvitli posztanov Velikih Zboriv, Konferencij ta insih dokumentiv z borotbi 1929–1955. r. B.m., 1955. 36. o; Ukrajinszke gjerzsvotvorennyja. Akt 30 cservnyja 1941. 22. o.; OUN v 1941 roci. I. rész, 43. o.; CDAGO. F. 1. Op. 23. D. 926. L. 192.

A nemzeti kisebbségek a következő csoportokra oszthatók:

a) velünk baráti viszonyban állók, vagyis az összes leigázott néphez tartozók; b) a velünk szemben ellenségesek: muszkák, lengyelek, zsidók;

a) egyenjogúak az ukránokkal, visszatérhetnek hazájukba.

b) Megsemmisítendőek a harcban azokon kívül, akik védik a rendszert: a földjükre kell települni,, meg kell semmisíteni mindenekelőtt az értelmiséget, amelyet nem szabad a közelébe engedni semmilyen kormányzati intézménynek, és általában lehetetlenné kell tenni az értelmiség megjelenését, vagyis az iskolába jutást stb. Például az úgynevezett lengyel falusiakat asszimilálni kell, tájékoztatni őket arról, különösen ezekben a lázas, fanatizmussal teli időkben, hogy ők ukránok, csak épp a latin szertartást követik, mert erőszakkal asszimilálták őket. A vezetőket meg kell semmisíteni. A zsidókat izolálni kell, el kell távolítani őket a kormányzati intézményekből, hogy elkerüljük a szabotázst, ugyanígy a muszkákat és a lengyeleket is. Ha elkerülhetetlenül szükséges volna, hogy egy zsidó kerüljön a gazdasági apparátusunkba, akkor a mi rendőrünket kell fölé rendelni, és ha a legkisebb hibát véti, akkor likvidálni kell.

Az élet egyes területein a vezetők csak ukránok lehetnek, és nem idegen ellenségek. A zsidók asszimilációja kizárt.¹³⁹

A következő, 17. rész elmagyarázza: „Hatalmunk el kell, hogy rettentse ellenfeleinket. Terrort kell gyakorolni az idegen ellenség és az árulók felett.”¹⁴⁰

Az OUN ellenfeleivel szemben a terrort rögtön a fegyveres felkelés után el kell kezdeni. Az utasítás katonai részében van egy külön paragrafus erről: „a terület megtisztítása az ellenséges elemektől”. „A káosz és a zűrzavar időszakában – olvasható ebben a paragrafusban – megengedhetjük magunknak a nemkívánatos lengyel, moszkvai és zsidó aktivisták likvidálását, különösen ha azok a bolsevik-moszkvai imperializmus hívei.”¹⁴¹ Meg kell jegyezni, hogy az OUN-utasítás idézett paragrafusa tartalmát tekintve gyakorlatilag azonos Heydrichnek, a Gestapo és SD főnökének 1. számú parancsával, mely szerint „mint már korábban említettük, célszerű

¹³⁹ CDAVOV. F. 3833. Op. 2. D. 1. L. 38; OUN v 1941 roci. 1. rész, 103–104. o.

¹⁴⁰ Uo.

¹⁴¹ CDAVOV. F. 3833. Op. 2. D. 1. L. 32; Ukrajinszke gyerszavotvorennyja. Akt 30 cservnyja 1941. 37. o.; OUN v 1941 roci. I. rész, 93. o; CDIAU. F. 309. Op. 1. D. 2887. L. 16–22; Berkhoff K. C., Carynyk M. The Organization of Ukrainian Nationalists... P. 153.

helyi pogromokat előidézni”.¹⁴² Igaz, az OUN-utasítás korábban jelent meg – nem 1941-ben június végén, hanem májusban.

„A terület megtisztítása az ellenséges elemektől” c. rész tovább bővül „A Biztonsági Szolgálat szervezete” c. részben.

Emlékeztetni kell arra, hogy vannak aktivisták, akiket, mint az NKVD és a szovjethatalom erejének fő támaszait Ukrajnában ártalmatlanná kell tenni, amikor az új forradalmi rend bevezetésre kerül Ukrajnában. Ilyen aktivisták:

Muszkák, akiket azért küldtek ukrán földre, hogy erősítsék Moszkva hatalmát Ukrajnában.

Zsidók mint egyének és mint nemzetiségi csoport.

Idegenek, főleg különböző ázsiaiak, akikkel Moszkva gyarmatosítja Ukrajnát azzal a szándékkal, hogy nemzeti széttagoaltságot hozzon létre Ukrajnában.

Lengyelek a nyugat-ukrajnai területeken, akik nem mondtak le a Nagy-Lengyelország álmáról...¹⁴³

Az új állami rend bevezetését „Ukrajna olyan ellenségeinek” tömeges letartóztatásával kell kezdeni, akiket nem semmisítettek meg a harci cselekmények folyamán. Az utasításnak megfelelően a falvakban a milícia megszervezése után „az összes zsidónak haladéktalanul meg kell jelennie a Népi Milícia parancsnokságán. A falu (a helység, a kolhoz, a gyár) összes polgárára nézve kötelező, hogy át kell adni a Népi Milícia parancsnokságának a rejtőzködő vöröskatonákat, NKVD-tagokat, zsidókat, titkos munkatársakat...”¹⁴⁴

Ennek az utasításnak az értelmében a kolhozból ki kell zárni:

1. az összes idegent, akik azért jöttek a kollektívába, hogy biztosítsák a kollektívizált falusiak kizsákmányolását;

2. a zsidókat, akik a kollektívában mint a bolsevik hatalom porkolábjai dolgoznak;

3. a bolsevik hatalom minden képviselőjét, a titkos munkatársakat és hasonlókat, akiknek köze van az NKVD-hez, az NKGB-hez, az ügyészséghez valamint a bolsevik újságok tudósítóit.¹⁴⁵

Emellett mindenkit, aki nem tagja a kolhozoknak, „internálni kell és őrizet alá helyezni.”¹⁴⁶

¹⁴² RGVA.F. 500. Op. 1. D. 25. L. 17.

¹⁴³ OUN v 1941 roci. I. rész. 129; CDAVOV. F. 3833. Op. 2. D. 1. L. 57–76.

¹⁴⁴ Uo. 131. o.

¹⁴⁵ Uo. 138. o.

¹⁴⁶ Uo.

Pontosan ugyanígy a nagy iparvállalatoknál is internálni kell és őrizet alá helyezni „a nacionalista forradalommal szemben ellenséges és megbízhatatlan elemeket”. Ezenkívül az utasítás megemlíti, hogy „az összes zsidót és NKVD- és NKGB-munkatársakat is internálni kell”.¹⁴⁷

A letartóztatottak fogva tartásához minden járásban létre kell hozni egy „internálótábort a zsidók, az aszociális elemek és a foglyok számára”.¹⁴⁸ „A Biztonsági Szolgálat szervezete” c. részben ez olvasható:

Miután a járásban megalakult a Népi Milícia, a járási parancsnoknak azonnal hozzá kell fognia a rend és a biztonság szisztematikus megszervezéséhez a járásban. Ebben az összefüggésben szükséges:

1. Lista összeállítás az NKVD, NKGB, az ügyészség (egykori) munkatársairól és az Ukrán KP (egykori) tagjairól.

2. Lista olyan polgárokról, akik részt vettek az ukránság üldözésében. Elsősorban nem ukránokról van szó, hanem zsidókról, muszkákról, lengyelekről.

3. Olyan nem ukránok internálása, akik az első és a második pont hatálya alá esnek.¹⁴⁹

Az OUN tagjai feltételezték, hogy a városokban nagyobb nehézségekbe fognak ütközni, mint a falvakban. „Ukrajna nagyvárosai idegen jellegűek, ahol nagy többségben van a zsidó-moszkvai elem” – olvashatjuk az utasításban.¹⁵⁰ Azonban itt is ugyanazt a receptet kell alkalmazni: megtorlást a szovjethatalom hívei és az „ellenséges” nemzeti kisebbségek ellen: „Miután helyreállt a városban a rend, miután megtörtént a tisztogatás az NKVD-tagok, muszkák, zsidók és hasonlók körében, akkor lehet hozzáfogni a normális élet megszervezéséhez a városban.”¹⁵¹

A leendő ukrán rendőrség struktúráján belül a felderítő-nyomozó részleghez kapcsolódva szervezni kívántak egy speciális „kommunista-zsidó” irányt. Az utasítás kötelezte a rendőröket a következőkre: végrehajtani a zsidó lakosság regisztrációját; archiválni a kommunista-zsidó tevékenységet; regisztrálni az összes idegent:

¹⁴⁷ Uo. 139. o.

¹⁴⁸ Uo. 143. o.

¹⁴⁹ Uo. 145. o.

¹⁵⁰ Uo. 147. o.

¹⁵¹ Uo. 150. o.

muszkákat, lengyeleket, franciákat, cseheket és másokat, akik együttműködhetnek az ellenséggel.¹⁵²

Egészeiben az OUN Biztonsági Szolgálatától és az ukrán rendőrségtől azt várták, hogy „csírájában fojtsa el Ukrajnában a idegen elemek minden kísérletét, hogy megszervezzék magukat”.¹⁵³ „Ez a nemzeti forradalom órája – olvasható az utasításban –, ezért semmilyen toleranciát nem kell tanúsítani a távolból jöttek iránt.”¹⁵⁴

Az utóbbi megállapítást alá kellett támasztani a propagandával. Az utasításban megtalálhatók az OUN(B) vezetőség által terjesztésre jóváhagyott, a „muszkák és zsidók” megsemmisítésére biztató jelmondatok:

„Nincs kegyelem a vörös vérszopóknak!

Nincs irgalom a szolgálóknak!

Sztálini és zsidó komisszárok – a nép első számú ellenségei!”

„Ha kezdődik a háború, verjétek meg a bolsevikokat, akik parancsolnak nektek! Semmisítsétek meg a főhadiszállásokat, lőjétek le a muszkákat, zsidókat, enkávévédeket, politikai tiszteteket és mindenkit, aki a háborút és a halálunkat akarja! Ezek a nép legnagyobb ellenségei!”

„Ukrajna az ukránoké!...

Halál a moszkvai-zsidó kommunára!

Üsd a kommunát, mentsd meg Ukrajnát!”

„Munkások!... Ne engedjétek, hogy amikor elmegy a Vörös Hadsereg, megsemmisítsék a gyáraitokat és üzemeiteket! Öljétek meg az ellenséget, mely közöttetek van – a zsidókat és a titkos munkatársakat.”¹⁵⁵

Ha általánosítjuk „Az OUN harca és tevékenysége a háború alatt” útmutatásának rendelkezéseit, akkor a nemzetiségi kérdés megoldásának következő koncepcióját kapjuk. Miután Németország a Szovjetunióra támad, a szovjet területen tartózkodó OUN-tagok fegyveres akciókat hajtanak végre. Megsemmisítik a szovjet hatalom képviselőit, a lengyel aktivistákat és a zsidókat. Eközben a zsidókat üldözik úgy is, mint egyéneket és úgy is, mint nemzetiségi csoportot.

A szovjet csapatok távozása után elkezdődik az új államhatalmi

¹⁵² Vegyenyjev D., Bisztruhin G. Povsztanszka rozvidka gyije tocsno i vidvazsno. 248–249. o.

¹⁵³ OUN v 1941 roci. 1. köt. 152. o.; CDAVOV. F. 3833. Op. 2. D. 1. L. 57–76.

¹⁵⁴ Uo.

¹⁵⁵ Ukrajinszke gyerzsavotvorennyja. Akt 30 cservnyja 1941. 41–46. o.; OUN v 1941 roci. 1. rész, 156–162. o.; CDAVOV. F. 3833. Op. 2. D.2. L. 77–89; CDIAU. F. 309. Op. 1. D. 2887. L. 26–42.

szervek kialakítása, elsősorban a rendőrségé. A rendőrség minden járásban speciális táborokat hoz létre, ahová a szovjethatalom képviselőit, a lengyel aktivistákat, a hadifogoly vöröskatonákat és a zsidókat irányítják. A szabadlábbon maradt lengyeleket, zsidókat és oroszokat jogaikban korlátozzák: tilos állami és gazdasági munkakörben alkalmazni őket. Abban az esetben, ha a zsidók nélkülözhetetlen specialisták, akkor a rendőrség felügyelete alatt kell dolgozniuk, és ha legkisebb hibát követik el, megsemmisítik őket.

A nemzeti kisebbségi kérdés megoldásának harmadik szakasza a háború után kezdődik. A lengyeleket és az oroszokat asszimilálják, tilos számukra az anyanyelvű oktatásban való részvétel. A zsidók esetében viszont az asszimiláció kizárt. Következésképp őket vagy megsemmisítik, vagy erőszakkal száműzik az országból, vagy izolálják.

Mint látjuk, az OUN(B)-utasításban a „zsidókérdés” megoldásának terve gyakorlatilag szó szerint a náci koncepciókat idézi. Ilja Altman, a holokauszt történetének vezető orosz kutatója úgy véli, hogy az OUN-tagok németről fordították le a zsidók üldözésére vonatkozó rendelkezéseket.¹⁵⁶ Az 1941-ben készült utasítás zsidóellenes rendelkezései szemléletesen bizonyítják, hogy semmi hihetetlen nincs ebben a feltételezésben.

Élég érdekes, hogy az OUN(B)-utasításban megfogalmazott zsidóellenes rendszabályok kegyetlenebbek voltak, mint a lengyelek ellen alkalmazandó rendszabályok. A hadműveletek időszakában a lengyeleket, a zsidóktól eltérően, nem kellett üldözni mint nemzetiségi csoportot, az ukrán állam megalakítása után pedig nem szándékozták őket megsemmisíteni, erőszakkal elűzni vagy izolálni, „csupán” erőszakkal asszimilálni. Ez a nézetünk szerint paradox tény tanúskodik az antiszemita komponens igen jelentős szerepéről az OUN ideológiájában.¹⁵⁷

Melnyik frakciójának a „zsidókérdésben” elfoglalt álláspontja kevésbé részletesen volt kidolgozva, mint a Bandera-féle frakcióé. Az Ukrán Állami Alkotmány tervében, melyet az OUN(M) készített, említés történik a „zsidókérdésről”. Az állampolgárság témakörét érintő pontban elmondják, hogy

¹⁵⁶ Altman I. A. Zsertvi nyenavisztyi. 220. o.

¹⁵⁷ Részletesebben az OUN nézeteinek fejlődéséről a „lengyelkérdés” megoldásának módszereivel kapcsolatban I. Djukov A. R. „Polszkij voprosz” v planah OUN(B). 63–89. o.

ukrán állampolgársággal rendelkeznek az Ukrán Állam kikiáltásának pillanatában:

az összes ukrán nemzetiségű személy, akik az Ukrán Állam határain belül élnek;

más nemzetiségekhez tartozó személyek, akiknek az apja vagy akik maguk az ukrán állam határain belül éltek 1914 augusztus 1-je óta.

Kivételt képeztek a „zsidó nemzetiségű személyek”, akik „külön törvény” hatálya alá estek.¹⁵⁸

Érdekes, hogy a zsidókkal szemben nyilvánvaló diszkriminációt alkalmazó alkotmánytervezet összeállítója nem más volt, mint Nyikolaj Szciborszki, aki 1930-ban azt javasolta, hogy a zsidóknak legyenek a többi állampolgárral egyenlő jogaik. 1941-re Szciborszki nézeteit másnak nem lehet nevezni, mint radikálisan antiszemitának. Nem sokkal azelőtt, hogy Németország a Szovjetunióra támadt volna, Szciborszki arról írt, hogy Ukrajnában a nemzeti kisebbségekkel szemben kemény politikára és „a gerincük megtörésére” van szükség. A „zsidóproblémával” Szciborszki külön foglalkozott, melynek megoldására az OUN ideológusa szerint „különleges terv és módszerek” kellene.¹⁵⁹

Hogy milyenek is legyenek ezek a módszerek, el lehet képzelni az OUN(M) egyik vezető munkatársa, Miroszlav Zibacsinszki tanúvallomása alapján. Részletesen idézzük:

Németországnak a Szovjetunió ellen indított háborúja kezdetére MEL-NYIK Andrej adott egy átfogó irányelvet, amely azt követelte az OUN-tagoktól, hogy térjenek át a terrorista munkamódszerekre... Ennek értelmében a vezetőknek javasolták, hogy szervezzenek a német felderítők és kémelhárítók parancsnoksága alatt felderítő-propaganda osztagokat, amelyek kiegészülnek aktív OUN-tagokkal, és ezeket küldjék a német egységek nyomában Ukrajnába, ahol terroristajellegű OUN-munkát kell végeztetniük...

Az OUN vezetősége számára indítványozták, hogy Ukrajnában álljanak az élére a falusi és városi központoknak, hozzanak létre terroristatrojákat, kerüljenek be a különböző helyi német–ukrán elöljáróságok, rendőrség, közigazgatás stb. vezetőségébe, hogy kényelmesebben hajthassák végre terroristatevékenységüket...

ZIBACSINSZKIJ Miroszlav a következő előtte ismeretes irányadó út-

¹⁵⁸ OUN v 1941 roci. 1. rész, 216. o.; CDAVOV. F. 3833. Op. 2. D. 7. L. 1–9.

¹⁵⁹ Maszlovszkij V. Tragedyija galickogo jevrejsztva. Lviv, 1997. 21–22. o.; Prus E. Holocaust po banderowsku. S. 139; Probojem. 1941. N. 7–8.

mutatásokat sorolta el, melyeket a támadó német hadsereggel együtt Ukrajnába érkező osztagoknak követniük kellett:

Megszervezni és irányítani az összes nacionalista erőt a Vörös Hadsereggel és a szovjethatalommal folytatott harcban, elsősorban a terror alábbi módszereit alkalmazva:

terrorista OUN-rezsim bevezetése;

a szovjet partizánok felderítése és likvidálása;

hamis partizánosztagok szervezése provokációs céllal;

a falusi szovjet aktívák és a szovjethatalom iránt lojális lakosok megsemmisítése;

*Tömeggyilkosság és fosztogatás végrehajtása a zsidó lakosság körében...*¹⁶⁰

Zibacsinszkij vallomásait alátámasztják az OUN(M) propagandaanyagai. Példaként idézhetjük a „Zsidókérdés Ukrajnában” c. cikket, mely a háború kitörése előtt néhány nappal jelent meg az Ukrán Központi Bizottság „Krakovszkie vesztyi” c. újságjában. Az Ukrán Központi Bizottságot az OUN(M) ellenőrizte; ennek hivatalos kiadványában esett szó a „zsidó túlsúlyról az ukrán földön” és a bosszú és a velük való leszámolás szükségességéről.¹⁶¹

Meg kell jegyezni, hogy 1940–1942-ben az OUN Bandera-féle és Melnyik-féle frakciói közötti nézeteltérések nem ideológiai, hanem taktikai és személyes jellegűek voltak. „Ideológiai-politikai véleménykülönbség az OUN Bandera-féle és Melnyik-féle áramlata között abban az időben, amikor az OUN-t Bandera vezette, és később egészen 1942 márciusáig, egyáltalán nem volt” – mondta később egy magas rangú OUN-tag, akit a szovjet állambiztonsági szervek tartóztattak le.¹⁶² Az OUN(B) és az OUN(M) álláspontjának fentebb már elvégzett összehasonlítása alátámasztja ezt az információt. Melnyik frakciójának hívei számára a zsidók ugyanolyan törvényes célt jelentettek, mint Bandera frakciójának. A „zsidókérdésben” nem volt nézeteltérés a két frakció között.

¹⁶⁰ CA FSZB. F. 100. Op. 11. D. 8. L. 107–108.

¹⁶¹ Maszlovszkij V. *Tragegyija galickogo jevrejsztva. 21–22. o.; Krakivszki visztyi. 1941. 18 cservnyja. O „Krakovszkih vesztyjah”* I. Himka J.-P. *Ethnicity and the Reporting of Mass Murder: Krakivski visti, the NKVD Murders of 1941, and the Vinnytsia Exhumation.* Typescript, 2008.

¹⁶² Sztyepan Bandera u dokumentah... 1. köt. 207. o.; GDA SZZRU. D. 10876. 1. köt. 114–116.

3. fejezet

A MEGSEMISÍTÉS KEZDETE: AZ OUN ZSIDÓELLENES AKCIÓI 1941 NYARÁN

Németországnak a Szovjetunió ellen indított támadása lehetőséget adott az ukrán nacionalistáknak, hogy hozzáfogjanak „Az OUN harca és tevékenysége a háború alatt” c. utasításban foglalt tervek megvalósításához, többek között természetesen a zsidóellenes tervekéhez is.

A hadműveletek kezdete előtt az OUN(B) „gyalogos csoportokat” hozott létre, amelyek a Wehrmacht előttük járó részlegeit követték, s politikai propagandát folytattak, és szervezték a fegyveres „ukrán milíciát”. Egy különálló speciális csoportot indítottak Lvovba Jaroszlav Sztecko OUN(B) vezetővel az élen, abból a célból, hogy kikiáltsák az Önálló Ukrán Államot.

Eppen Sztecko gyalogos csoportja volt az, amely elsők között találkozott a „zsidókérdéssel”. Krakkó alatt egy faluban megölték egy német katonát. Válaszul erre a német parancsnokság agyonlőtt két falusit, akik ukrán nacionalisták voltak, és még kettőt letartóztattak. Sztecko, aki szélsőségesen zsidóellenes nézeteket hirdetett, felháborodott a német szövetségeseinek ettől a kiszámíthatatlan viselkedésétől. Ellenvetései meghallgatásra találtak, és a következő német katona halála után – mint Sztecko elégedetten számolt be erről Banderának – „1941. június 25-én „már csak zsidókat tartóztattak le”. Azonban Sztecko nem állt meg itt. „Milíciát hozunk létre, amely segít a zsidók eltávolításában és a lakosság védelmében” – írta ugyanabban a beszámolóban.¹⁶³

Meg kell jegyezni, hogy Szteckónak szélsőségesen antiszemita nézetei voltak. „Moszkva és a zsidók – írta néhány héttel később – Ukrajna fő ellenségei, és a bomlasztó bolsevik internacionalista eszmék hordozói. Miközben a meghatározó fő ellenségnek Moszkvát tartom, mely Ukrajnát erőszakkal leigázta, úgy vélem, hogy nem kevésbé ártalmas és ellenséges sorscsapást jelentenek a zsidók, akik segítettek Moszkvának rabságba dönteni Ukrajnát. Ezért arra az

¹⁶³ Ukrajninszke gjerzsavotvorennyja. Akt 30 cservnyja 1941. 77. o.; CDAVOV. F. 3833. Op. 1. D. 12. L.10.

álláspontra helyezkedek, hogy a zsidókat meg kell semmisíteni, és célszerű Ukrajnában is átvenni a zsidók exterminációjának (megsemmisítésének) német módszereit, kizárva asszimilációjukat stb.”¹⁶⁴ Nem meglepő, hogy éppen Sztecko volt a kezdeményezője a tömeges zsidóellenes akcióknak.

Egyébként a személyiség szerepét a történelemben az adott esetben nem kell felnagyítani. A gyalogos csoportoknak kezdettől feladatai közé tartozott az „ártalmas elemek”, többek között a zsidók megsemmisítése. Teljesen egyértelműen megfogalmazódik ez például az északi gyalogos csoport információs röplapjában: „Az alegységek tevékenysége: segítségnyújtás az állami rend megszervezésében, az OUN hálózatának megszervezése, propaganda, az ártalmas és ellenséges elemek (enkávédek, titkos munkatársak, zsidók, lengyelek, muszkák) likvidálása.”¹⁶⁵

Meg kell jegyeznünk, hogy ezek a rendelkezések nem mondtak ellent az ukrán nacionalisták beállítottságának. Az OUN tagjai, a háború előtti ideológiai felkészítésnek köszönhetően radikálisan lengyelelles és zsidóellenes nézeteket vallottak. Erről tanúskodnak a náci különleges szolgálatok dokumentumai; a titkos tábori rendőrség adatai alapján az ukrán tolmácsok a Wehrmacht 17. hadseregének törzsénél mind úgy vélték, hogy „minden zsidót meg kell ölni”.¹⁶⁶

Ez alatt az idő alatt a szovjet csapatok hátszágában fegyveres megmozdulások kezdődtek, melyeket az ukrán nacionalisták készítettek elő. Az OUN harcosai rátámadtak az állami intézményekre, a Vörös Hadsereg kisebb alegységeire, és arra is több kísérletet tettek, hogy elfoglalják a börtönöket, amelyekben letartóztatott bűntársaik voltak. „Amikor a szovjet csapatok elvonultak, Gumenjuk a bandájával géppuskákat helyezett el a tetőkön, és lőni kezdte az arra elhaladó csapatokat – így emlékezett vissza Regina Krochmal zsidó nő, aki Zeljonij Uszty faluban lakott. – Akit nem öltek meg helyben, azt fogságba vetették. Saját szememmel láttam: Gumenjuk Juzef Zeljonij Uszty faluban lábával taposta a Vörös Hadsereg katonáját, a katona sírva kérte őt, hogy hagyja meg az életét, mert

¹⁶⁴ Berkhoff K. C., Carynyk M. The Organization of Ukrainian Nationalists... P. 162.; Berkhoff K., Carynyk M. Organizacija ukrajinszkijh nacionalisztiv... 5. o.; CDAVOV. F. 3833. Op. 3. D. 7. L. 5–6.

¹⁶⁵ Szergjicsuk V. Ukrajinszkij zdvig: Podillja. 43. o.

¹⁶⁶ Carynyk M. „Zsidi, poljaki tainsa szvolocs”: Ruda Ruzsanyeczka, 30 cservnyja 1941.r. 16. o. (hivatkozással a BA-MA. RH 26–454)

felesége és gyerekei vannak, de Gumenjuk Juzef nem engedte rábeszélni magát, és azt mondta, hogy már régóta várja a pillanatot, hogy bosszút állhasson a kommunistákon. Később azt mondta, hogy kommunistának, zsidónak és lengyelnek nincs joga az élethez, azután megölte úgy, hogy a fejére ütött a karabéllyal.”¹⁶⁷

Az a hozzáállás, hogy „kommunistának, zsidónak és lengyelnek nincs joga az élethez”, láthatólag széles körben elterjedt volt az ukrán nacionalisták között. Az 1941-es májusi utasításnak megfelelően az OUN-tagok még a német csapatok megérkezése előtt elkezdték a „nemkívánatos elemek” elleni terrort. Roman Otoman-csuk paraszt, aki a Ternopolszkiji járás Perevoloka falujában élt, később így emlékezett: „Amikor elkezdődött a német–bolsevik háború, a faluba érkezett egy számomra ismeretlen ember, összehívta az összes OUN-tagot és az öntudatos férfiakat, és azt mondta, hogy háború van, hogy mindnyájunknak fegyvert kell fognunk, és ki kell harcolnunk az Önálló Ukrán Állam (USZSZD) létrejöttét. Az összehívottak között voltam én is. Még azon az éjszakán megsemmisítettünk 18 titkos munkatársat, akiknek többsége zsidó volt.”¹⁶⁸

Egyébként ez az epizód nem jellemző: az esetek többségében a „nemkívánatos elemek” megsemmisítése már a Vörös Hadsereg egységeinek kivonulása után történt.

A Lvovi lengyelek és zsidók az elsők között tapasztalták magukon a nacionalista terrort. Már néhány nappal a Szovjetunió ellen végrehajtott német támadás után az ukrán nacionalisták próbálkoztak azzal, hogy felkelést indítsanak Lvovban. Lőtték a Vörös Hadseregnek a városon átvonuló egységeit, és azzal is próbálkoztak, hogy elfoglalják a városi börtönöket és kiszabadítsák letartóztatott bajtársaikat.

A szovjet csapatok június 30-án éjszaka hagyták ott a várost; kora reggel Lvovba bevonult az Abwehr által az ukrán nacionalistákból kialakított „Nachtigall” („Fülemüle”) zászlóalj, s a nyomában haladt Jaroszlav Sztecko gyalogos csoportja. Sztecko gyalogos csoportjának fő célja az Ukrán Állam kikiáltása volt. Az OUN(B) vezetősége megalapozottan reménykedhetett abban, hogy ez az aktus támogatásra talál a náci hatalomnál – hiszen szó szerint néhány hónappal azután, hogy Németország Jugoszláviára támadt, hasonló for-

¹⁶⁷ Poljaki i ukrajinci mizs dvoma totalitarnyimi szisztyemami. 2. köt. 886. o.; Insztytut nacionalnoj pamjatyi Reszpubliki Polska, 0192/336. 29. köt. L. 21–21ob.

¹⁶⁸ Borotba z agenturoju: Protokoli dopityiv... 1. könyv, 249. o.

gatókönyv alapján hozták létre a „Független Horvát Államot”, melyet a nácik elismertek. Ami a „Nachtigall” zászlóaljati illeti, ennek feladata az volt, hogy erejével támogassa az újonnan megalakult „ukrán kormányt”.

Az „Ukrán Állam” kikiáltása nem okozott komoly problémákat. Sztecko gyalogos csoportjának tagjai megszervezték az ukrán társadalom képviselőinek gyűlését, amelyen felolvasták az „1941. június 30-i okiratot”. Az „ukrán kormány” miniszterelnöke Jaroszlav Sztecko lett, akinek egyik első rendelkezése volt az „ukrán milícia” megszervezésére vonatkozó utasítás.¹⁶⁹

Ebben az időben a városban hatalmas méretű zsidóellenes akciók kezdődtek. Ennek ürügye az volt, hogy a Lvovi börtönökben megtalálták a szovjet csapatok távozása előtt bebörtönöztek és kivégzettek tetemeit.¹⁷⁰ Ezekért a kivégzésekért a zsidókat vádolták, akiknek letartóztatását haladéktalanul elkezdte az „ukrán milícia”. A letartóztatott zsidók egy részét börtönbe vetették, s arra kényszerítették őket, hogy eltemessék a golyó által kivégzettek tetemeit. „Kezdték kiválogatni a zsidókat a munkára – emlékezett később Ruszja Wagner, egy zsidó nő. – Ezt a feladatot az ukrán nacionalisták alacsonyabb státuszú rétegei kapták. Az elfogottak első munkája az volt, hogy a tetemeket lemosták és kivitték a börtönből a Zamarsztyinovszkaja, Lonszkaja, Kazimirovskaja utcára (Brigidki). Ez borzalmas munka volt, mivel a felügyelő ukránok és gestapósok úgy viszonyultak a zsidókhoz, mint ezeknek az embereknek a gyilkosaihoz és mindvégig kegyetlenül kínozták őket...”¹⁷¹

„A lakosság körében olthatatlan gyűlölet uralkodik a bolsevikok büntettei miatt – olvashatjuk a 49. hadtest hadinaplójában június 30-án. – Ezt úgy vezetik le, hogy akciókat hajtanak végre a városban lakó zsidók ellen.”¹⁷² A német külügyminisztérium képviselője a 17. hadseregnél, Pfaljajderer a következő nap ezt jelentette Berlinbe:

¹⁶⁹ Kovba Zs. Ljugyanyiszty u bezodnyi pekli. 52. o.; Kruglov A. Lvov, ijul 1941. 12. o.

¹⁷⁰ Dokumentumok a nyugat-ukrajnai börtönök foglyainak kivégzéséről a háború elején, I. Gurjanov A., Kokurin A. Evakuacija tyjurem // Karta. 1994. N.6.; Romaniv O., Feduscak I. Zahidnoukrajinszka tragegyija 1941. Lviv, 2008. 338–396. L. még: Gyerev’janyij I. Maszovi rozsztroliu v’jaznyici N.1 m. Lvova v kinci cservnyja 1941 roku // Ukrajinszkij vizvolnyij ruh. Lviv, 2009. 3b. 13.

¹⁷¹ Himka I. Dosztovirnyiszty szvidcsennyja... 45. o.

¹⁷² Jermakov A. Wermacht protyiv jevrejev. 104. o.

*Tegnap érkeztem Lvovba, amikor a keleti elővárosokban még folytak a harcok... Az utcákon nagyszámban voltak jelen az ukrán szervezetek tagjai sárga-kék jelvényekkel, néhányan fegyverrel. A városban néhány helyen gyűjtogattak az oroszok, és harci cselekmények folynak. Most a lakosság hevesen támad a zsidók ellen.*¹⁷³

Ugyanezen a napon a városba érkezett a 4B Sonderkommando első részlege Günter Heerman SS Sturmbahnführer vezetésével. Ez a Sonderkommando az Einsatzgruppe „B” állományába tartozott, a feladata a náci ellenségeinek, többek között a zsidóknak a megsemmisítése volt. Másnap Lvovban megjelentek az Einsatzgruppe fő egységei. Berlinbe a következő jelentést küldték: „Az 1.7 Einsatzgruppe stábjá 5 órakor megérkezett Lvovba, és berendezkedett az NKVD épületében. Az Einsatzgruppe B vezetője jelenti, hogy az ukrán felkelőmozgalmat Lvovban 41.6.25-én brutálisan felszámolta az NKVD. Az NKVD körülbelül 3000 embert lőtt agyon. A börtön ég.”¹⁷⁴

R. Heydrich, a biztonsági rendőrség és az SD főnöke 1. számú operatív parancsának megfelelően az Einsatzgruppe feladatai közé tartozott a helybeli lakosság által végrehajtott zsidópogromok szervezése.¹⁷⁵ Azonban a zsidóellenes akciókat Lvovban az ukrán nacionalisták még a városban szolgálatot teljesítő Einsatzgruppe megérkezése előtt elkezdték. Otto Rasch Brigadenführer, Einsatzgruppeparancsnok számára már csak az a feladat maradt, hogy ezeket az akciókat még inkább tömeges méretűvé tegye. Az Einsatzgruppe alakulatában szolgálatot teljesítők bekapcsolódtak a zsidók agyonlövésébe; ezenkívül néhány feltételezés szerint propagandacélból meggyalázták a lvovi börtönök agyonlőtt foglyainak testét.¹⁷⁶ A „bolsevikok áldozatának” mutattak be néhány olyan zsidót is, akiket az „ukrán milícia” ölt meg az előző napon.¹⁷⁷ Így a zsidóellenes és a szovjetellenes hangulat a városban újabb tápot kapott.

A zsidóellenes propagandát az ukrán nacionalisták is terjesztették. Július 1-jén reggel a házak ablakaira kiragasztották az OUN(B)

¹⁷³ Ukrajinszke gjerzsaveotvorennyja. Akt 30 cservnyja 1941. 98. o.

¹⁷⁴ Kruglov A. Lvov, ijul 1941. 13. o.; Szbornyik dokumentov i matyerialov ob unyicstozsenyii nacizstami jevrejev Ukraini v 1941–1944 godah. Kijev, 2000. 26. o.

¹⁷⁵ RGVA. F. 500. Op. 1. D. 25. L. 17.

¹⁷⁶ Ilyen gyakorlat volt megfigyelhető Lettországbán, a német megszállás utáni első napokban. L. CA FSZB.F. 100. Op. 10. D. 1. L. 225–226.; Latvija pod igom nacizma: Szbornyik arhivnih dokumentov. M., 2006. 65–67. o.

¹⁷⁷ CDAGO. F. 166. Op. 3. D. 246. L. 80.

helyi vezetőség felhívását, melyet még a háború előtt készített Ivan Klimov (álneve „Legenda”), az OUN(B) vezetője Nyugat-Ukrajnában.

Nép! Tudd meg! Moszkva, Lengyelország, magyarok, zsidók – ezek a te ellenségeid. Semmisítsd meg őket!

Tudd meg! A te vezetőséged – az ukrán nacionalisták vezetősége, az OUN.

*A te vezéred – Sztjepan Bandera.*¹⁷⁸

Egy kicsit később az OUN(B) területi vezetője kiadott még egy fontos parancsot az ukrán fegyveres erők létrehozásáról. Ebben szó esett „a kollektív (családi és nemzeti) felelősségről minden bűntényért, ami az Ukrán Állam, az ukrán csapatok és az OUN ellen irányult”.¹⁷⁹ Eképp bármely zsidó vagy lengyel a gyilkosság törvényes céljává válhatott.

Zsidóellenes felhívásokat az OUN(M) is kiadott. A július 5-én közhírré tett röplapon, melyet Andrej Melnyik írt alá: „Halál a zsidó talpnyalókra – a kommuno-bolsevikokra!”¹⁸⁰ Az OUN(M) másik röplapja a fiatal ukránokhoz szólt:

Ukrán fiatalok! Az OUN hozza el nektek a felszabadulást, a szabadságot és a fényes természetes nemzeti létet földeiteken, ahol nem lesznek:

SEM OROSZOK

SEM ZSIDÓK

*SEM LENGYELEK.*¹⁸¹

Az OUN mindkét frakciójának felhívásai új gyilkosságokba torlottak, s már nem csak zsidókat öltek meg. A Lvovba érkező 1. hegyi hadosztály hadműveleti naplójában a júliusi 1-jei feljegyzés így szól: „A parancsnokok tanácskozása idején hallani lehetett a lövéseket a GPU börtönéből, ahol a zsidókat arra kényszerítették, hogy temessék el az ukránokat (néhány ezret), akiket az utóbbi he-

¹⁷⁸ Ukrajinszke gjerzsavevorennyja. Akt 30 cservnyja 1941. 129. o.; OUN v 1941 roci. 1. rész 261. o.; 2. rész 576. o. CDAVOV. F. 3833. Op. 1. D. 63. L. 12.; D.42. L.35; Op. 2. D. 18. L. 87.

¹⁷⁹ OUN v 1941 roci. 1. rész, 197. o.; 2. rész, 486. o.; CDAVOV. F. 3833. Op. 2. D. 41. L. 8–9.

M. Carynyk megjegyzi, hogy volt néhány különböző verziója ennek a parancsnak; egyes esetekben „tömeges” felelősségről volt szó, más esetekben „általánosról”. A tartalma azonban ennek ugyanaz volt. L. Carynyk M. „Zsidi, poljaki ta insa szvolocs”: Ruda Ruzsanyicka, 30 cservnyja 1941. r. 13–14. o.

¹⁸⁰ Ukrajinszke gjerzsavevorennyja. Akt 30 cservnyja 1941. 151. o.; CDAVOV. F. 3833. Op.1. D.74. L.24.; Altman I. A. Zsertvi nyenavisztyi. M., 2002. 222. o.

¹⁸¹ CDAGO. F. 57. Op. 4. D. 370. L. 18.

tekben öltek meg. Az ukrán lakosság követelésére bontakozott ki Lvovban július 1-jén a jelenlegi pogrom a zsidók és az oroszok ellen.”¹⁸²

„A zsidókat megölték” – írta ebben az időben az egyik német tiszt a feleségének. – „Könnyen lehet pogromhangulat” van az ukránok körében.¹⁸³ Hogy mit jelentett a „könnyen lehet pogromhangulat”, azt megérthetjük, ha figyelemmel kísérjük a titkos tábori csendőrség 711-es csoportjának panaszait: „Ezt a fanatikus hangulatot átvették a csoport ukrán tolmácsai is... Mind úgy gondolták, hogy minden zsidót azonnal meg kell ölni.”¹⁸⁴

Az ukrán nacionalisták és a katonai szolgálatot teljesítő rohamosztatok igazi vadászatot kezdtek a zsidók ellen. „A németek rögtön az utcákon és a házakban fogták el a zsidókat, és munkára kényszerítették őket a börtönökben – emlékezett David Kahane rabbi. – A zsidók elfogása emellett az újonnan létrehozott ukrán rendőrségnek is feladata volt... A hatóságok minden reggel összegyűjtöttek közel 1000 zsidót, akiket három börtönbe osztottak szét. Egyeseknek azt parancsolták, hogy verjék szét a betont és ássák ki a holttesteket, a többieket pedig a börtönök kis belső udvaraira kísérték és agyonlőtték. De azok a »szerencsések« sem tértek mindig haza, akiket otthagytak a munkában.”¹⁸⁵

„Közben a »szórakozás« fokozódott – emlékezett Ruzsja Wagner. – Nem emberi kiáltások, betört fejek, az ütlegelt emberek vérrrel és mocsokkal szennyezett, eltorzított teste és iszonyúan eltorzított arca – mindez felkorbácsolta a csőcselék vérszomjas ösztöneit, s üvöltöttek a gyönyörűségtől... Asszonyokat és öregeket, akik már fogytán voltak a lélegzetnek, úgy feküdtek a földön, fölhevülve bökdösték botokkal, s ide-oda vonszolták őket... Amikor a kielégíthetetlen hóhérok letéptek minden ruhát egy nőről és botokkal verték kegyetlenül a meztelen testét, akkor a német katonák, akik átmentek az udvaron, s mi kértük, hogy avatkozzanak be, azt felelték helyeselve: »Das ist die Rache der Ukrainer« (»Ez az ukránok bosszúja«).¹⁸⁶

¹⁸² Carynnyk M. Zolocsiv movcsity // Krityka, 2005. N. 10.

¹⁸³ Jermakov A. Wermacht protyiv jevrejev. 104. o.

¹⁸⁴ Uo. 105. o.

¹⁸⁵ Kruglov A. Lvov, ijul 1941. 13. o.; Unyicstozsenyije jevrejev SZSZSZR v godi nyemeckoj okkupacii (1941–1944): Szbornyik dokumentov i matyerialov. Ierusalim, 1991. 76. o.

¹⁸⁶ Himka I. Dosztovirnyiszty szvidcsennyja... 46. o.

A letartóztatottak feletti gúnyolódás néha a legrafináltabb formát öltötte. Maria Golzman vallomása szerint „a német megszálló csapatok Lvovba érkezése után, a harmadik napon ukrán rendőrök egy csoportja, élükön német tisztekkel az Arcisevszkij utca 8-ba kísért körülbelül 20 lvovi polgárt, akik között nők is voltak. A férfiak között voltak professzorok, ügyvédek és orvosok is. A német megszállók arra kényszerítették az előállítottakat, hogy a szájukkal szedjék össze a szemetet az udvaron (a kezüket nem használhatták), miközben botokkal ütlegelték őket.”¹⁸⁷ Maria férje, Bronislaw Golzman azzal pontosította ezt, hogy a kegyetlenül gúnyolódó rendőrök között voltak olyanok, akiknek „kék-sárga megkülönböztető jelzés volt a ruhaujjukon, vagyis ukránok voltak”, az áldozatok közül pedig ötöt még aznap agyonlőttek a közeli vasúti töltés mögött.¹⁸⁸

A rohamosztagok tevékenysége tiltakozást váltott ki az Abwehr részéről. A „Brandenburg” diverziós ezred zászlóaljparancsnoka ezt írta július 1-jei jelentésében: *1941. június 30-án és július 1-jén hatalmas erőszakos akciók indultak a zsidók ellen, amelyek egy része a legrosszabb pogromokhoz vált hasonlóvá. A kirendelt rendőri erők nem voltak képesek teljesíteni a feladatukat. A védtelen emberek irányában tanúsított kegyetlen és visszataszító magatartásukkal felizgatják a lakosságot. Mint a századok jelentéseiből látható, a saját alegységeik is fel vannak háborodva a kegyetlenség és a kínzások miatt. Feltétlenül szükségesnek tartják a mérsárlásban bűnös bolsevikok kíméletlen megbüntetését, de nem értik, miért van szükség a válogatás nélkül összeszedett zsidók, többek között asszonyok és gyerekek kínzására és agyonlövésére. Mindez megrendítette az ukrán századok fegyelmét. Nem tesznek különbséget a Wehrmacht és a rendőrség között, és minthogy a német katonában példát látnak, általában megrendült a németekről alkotott képük. Ezek ugyanazok az alegységek, amelyek tegnap kíméletlenül lelőtték a zsidó rablókat, de elvetik a kegyetlen kínzásokat.*¹⁸⁹

A jelentésben említett „ukrán századok” – ez az ukrán nacionalistákból alakított „Nachtigall” zászlóalj, mely június 30-án kora reggel vonult be Lvovba. Mint már említettük, a zászlóalj fő feladata az „Ukrán Állam” kikiáltásának támogatása volt. A „Nachtigall”-

¹⁸⁷ GARF F. R-7021. Op. 67. D. 75. L. 106–106ob

¹⁸⁸ Uo. L. 64–64 ob.

¹⁸⁹ Kruglov A. Lvov, ijul 1941. 13. o.; Jermakov A. Wermacht protyiv jevrejev. 105–106. o.; Verbrechen der Wehrmacht: Dimensionen des Vernichtungskrieges, 1941–1944. Hamburg, 2002. S. 95.

ban katonai szolgálatot teljesítő Miroszlav Kalba emlékezései szerint mielőtt a zászlóalj Lvovba érkezett, a zászlóalj parancsnoka, Roman Suhevics, a következő parancsot adta: „Senkinek a vérével ne piszkítsátok be a kezetekeket. Ne engedjétek meg semmi bűncselekményt vagy megtorlást ellenségeinkkel, a lengyelekkel és a zsidókkal szemben. Nem a mi dolgunk, hogy ezzel foglalkozzunk.”¹⁹⁰

Ebben az idézetben az a tény az érdekes, hogy a lengyeleket és a zsidókat egyértelműen ellenségnek tekinti Suhevics; azonban a megsemmisítésükért való felelősséget az éppen hogy megalakult „ukrán milíciára” hárítja, nem pedig a „Nachtigall”-ra.

Ennek ellenére a zászlóalj állományából kiemelték kis csoportokat, amelyeknek feladatköréhez tartozott azoknak az embereknek a megsemmisítése, akik az OUN 1941. májusi utasításának megfelelően rajta szerepeltek a „feketelistákon”. Erre vonatkozó információt tartalmaz a „Nachtigall”-ban tényleges katonai szolgálatot teljesítő Grigrij Melnyik háború utáni vallomása:

Lvov városában a zászlóaljat különböző helyekre osztották szét. A mi szakaszunkból és más szakaszokból is ugyanazon a napon Oberlander és Suhevics parancsának megfelelően kiválasztottak egy csoport legionáriust, összesen mintegy nyolcvoan embert. Közöttük voltak Luscsik Grigorij, Panykiv Ivan, Pancsak Vaszilij és mások.

4-5 nap múlva ezek az emberek visszatértek és elmondták, hogy letartóztatták és lelőtték a város több lakóját.

Panykiv és Luscsik elmondták, hogy ők a korábban bevetett diverzáns csoportok tagjaival együtt kaptak Oberlandertől és Suhevictől listákat azoknak a névvel, akiket le kell tartóztatni. A letartóztatottakat meghatározott helyekre vitték el, ezek közül én az általuk említett Abragomovics-szemináriumot jegyeztem meg, azután Oberlander és Suhevics parancsára a letartóztatottakat lelőtték. Nekem Luscsik és Pancsak mondták, hogy ők személyesen lőttek agyon a Vuleckaja hegyen lengyel tudósokat, és megnevezték a családnevüket, ezek közül emlékezetemben megmaradt Bartel professzor neve, akiről tudtam, hogy egykor miniszter volt a pánok Lengyelországában.¹⁹¹

A „feketelisták” előfordulnak egy másik OUN-tag, Jaroszlav

¹⁹⁰ Kalba M. Roman Suhevics jak providnyik, komangyir, ljugyina // Genyeral Roman Suhevics–„Tarasz Csuprinka”, Golovnyij Komangyir UPA. Toronto, Lviv, 2007. 355. o.

¹⁹¹ Krovavie zlogyejanyija Oberlendera: Otsot o pressz-konferencii dlja szovjetszkih i inosztrannih zszurnalisztov, szosztovjavsejszja v Moszkve 5 aprelja 1960 goda. M., 1960.

Spital vallomásaiban is. Ő július 2-án érkezett Lvovba, és az egyik OUN(B) vezető, Nyikolaj Lebegy személyi testőrségébe tartozott.

A Dragomanov utcában (az egykori Mohnackij utca) 22. számú házában voltunk elszállásolva, a földszint bal szárnyában. – Ennek a háznak a pincéjében letartóztatottak voltak, akiket éjjel egyenként kivittek az udvarra, és ott lelőtték őket.

A kivégzéseket a németek és a „Nachtigall” zászlóalj legionáriusai hajtották végre, kiskaliberű puskákkal és pisztolyokkal, hogy kisebb zajt csapjanak.

Én magam láttam, amint az udvaron fekvő embereket megvilágították villanylámpával, és azokat, akik még éltek, agyonlőtték. Azután elvitték őket számomra ismeretlen helyre.

Én ezt mind láttam a szoba ablakából, ahol el voltam szállásolva.

Az egyik éjszaka gépkocsival hoztak egy csoport letartóztatottat, majd rögtön az első emeletre vitték, kihallgatásnak vetették alá és ütlegelték őket. Szitkok, kiáltások, nyögés és sírás volt jól hallható a mi szobánkban is. Egy kis idő múlva ezeket a letartóztatottakat ledobták az első emelet erkélyéről a betonnal borított udvarra, utána még egy sorozatot eresztettek beléjük. A meggyilkoltakat gyorsan elszállították.

Ez alatt a három nap alatt néhány tucat embert agyonlőttek ott. A letartóztatások és a kivégzések az előre elkészített listák alapján történtek.¹⁹²

A mai ukrán történészek kétségbe vonják Grigorij Melnyik és Jaroszlav Spital vallomásának hitelességét, „szovjet propagandának” nevezik azt, azonban a nyugatnémet bíróságnak is voltak értesülései arról, hogy a „Nachtigall”-ban katonai szolgálatot teljesítők is részt vettek a Lvovi zsidók kivégzésében. Így például az SD operatív csoportjának, a „Lvov”-nak egyik volt tagja az 1964-es kihallgatáson megmutatta a helyszínt: „Itt voltam tanúja az első kivégzéseknek, mikor a zsidókat a »Nachtigall« alegység tagjai agyonlőtték. Azt mondom, hogy »Nachtigall«, mivel a lövészek a kivégzés ideje alatt... a Wehrmacht egyenruháját hordták... A zsidók kivégzését ... a gimnázium vagy iskola udvarán hajtották végre a Wehrmacht alegységének tagjai... Hogy ők a »Nachtigall« alegység tagjai voltak, azt csak később értettem meg, miután érdeklődtem eziránt... Megállapítottam, hogy a kivégzésben részt vevő lövészek, akik német egyenruhát viseltek, ukránul beszéltek.”¹⁹³

¹⁹² Uo.

¹⁹³ Kruglov A. Lvov, ijul 1941. 13. o.; Sandkuhler Th. „Endlösung” in Galizien. Der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsinitiativen von Berhold Beitz 1941–1944. Bonn, 1996. S. 488. Ann. 21.

Arról, hogy a „Nachtigall”-ban katonai szolgálatot teljesítők részt vettek június 30-án a Lvovi zsidók meggyilkolásában, említés található a „Brandenburg” ezred zászlóaljparancsnokának már idézett jelentésében is: „Ezek ugyanazok az alegységek, amelyek tegnap kíméletlenül lelőtték a zsidó rablókat.”¹⁹⁴

Láthatólag a „Nachtigall”-ban szolgálatot teljesítők egy részét felhasználták arra, hogy végrehajtsák az OUN ellenfeleinek „pontszerű likvidálását” a „feketelistáknak megfelelően”. Azonban a tömeges zsidóellenes akciókat nem ők hajtották végre, hanem az „ukrán milícia”, a szolgálatot teljesítő rohamosztagok részvételével.

Mindent összevéve az ukrán nacionalisták és a „B” rohamosztag (Einsatzgruppe) tagjai néhány nap alatt megsemmisítettek közel 4 ezer Lvovi zsidót.¹⁹⁵ Hogy az OUN tagjainak konkrétan mennyi része volt ebben a bűntényben, nem értékelhető pontosan, azonban az nem kétséges, hogy mérhető súllyal történt.

Az ukrán nacionalisták részvétele a Lvovi zsidóellenes akciókban minden esetben a náci jóváhagyásával történt. Abban a jelentésben, melyet Teodor Oberlander az Abwehr II. ügyosztálya parancsnokának küldött 1941. július 4-én, ez olvasható:

Július 12-én beszélgetést folytattam Lebegy úrral. Eközben átadtam neki az ön üdvözlét, és az ön nevében hálámot fejeztem ki az értékes együttműködésért és támogatásért, amit szolgálatunknak nyújt.

*Hangsúlyoztam, hogy beszélgetésünk fő célja az, hogy a lehető legtar-
tósabb, legracionálisabb és legszisztematikusabb együttműködést valósít-
suk meg. Rámutattam arra, hogy most, a háború ideje alatt ezt még inten-
zívebbé kell tenni, és aláhúztam, hogy a Lebegy úrral való együttműködés
a győztes német csapatok Lvovban való megjelenése után semmiképp nem
szűnik meg, épp ellenkezőleg, pontosan most kell szisztematikusan foly-
tatódnia.*

*Ami az együttműködés gyakorlati megvalósítását illeti, megtárgyalunk
néhány intézkedést, amelyekről tájékoztatni fogjuk önt. További támogatást
ígértem Lebegynek, és hangsúlyoztam, hogy az általa végzett munkát ma-
gasra értékeli a biztonsági rendőrség vezetője és a biztonsági szolgálat
Lvovban.*

*Lebegy szavaiból megértettem, hogy azonnal tisztába jött velem, hogy mi-
ről van szó, így további magyarázatokra nem volt szükség.*

¹⁹⁴ Kruglov A. Lvov, ijul 1941. 13. o.; Verbrechen der Wehrmacht: Dimensionen des Vernichtungskrieges, 1941–1944, Hamburg, 2002. S. 95.

¹⁹⁵ Holokoszt: Enciklopedija, M., 2005. 634. o.

Lebegy úr biztosított engem, hogy szívesen áll rendelkezésünkre a bolsevizmus és a zsidóság ellen folytatott közös harc érdekében. Hálás volna, ha az erre vonatkozó direktíváinkat a Lvovi ukrán körökhöz tartozó más személyeknek is tudomására hoznánk.¹⁹⁶

Az OUN sok vezetője osztotta azt a gondolatot, hogy folytatni kell a nációkkal való együttműködést a „zsidókérdés” megoldásának területén. Az egyik ilyen vezető Sztjepan Lenkavszkij volt, akit a modern ukrán történészek „az OUN kiemelkedő személyiségeként” jellemeztek. Önmagáért beszél az a gyorsírással lejegyzett szöveg, amely az OUN 1941. július 18-i konferenciáján készült:

Gupalo úr: Ami a legfontosabb – mindenhol sok a zsidó. Különösen a központban. Nem engedhetjük meg, hogy így éljenek. A kitelepítés politikáját kell folytatni. Maguktól fognak elmenekülni. Talán ki lehetne jelölni nekik valamilyen várost, például Bergycsevet.

Lenkavszkij úr: Jellemezzék nekem a zsidókat.

Golovko úr: A zsidók nagyon arcátlanok. Nem volna szabad azt mondani, hogy „zsidók”. Nagyon élesen kell fellépni velük szemben. Nem szabad a központban maradniuk. Végezni kell velük.

Levickij úr: Németországban a zsidókra árjatorvények vonatkoznak. Számunkra érdekesebb a helyzet a főkormányzóságban... Minden zsidót regisztrálni kellett. Kiűzték őket néhány városból, például Krakkóból, és áttelepítették máshová, például Varsóba, ahol fallal körülvett gettót hoztak létre. Van ott mozi, színház, de nincs étel. A fiatalok, az arra alkalmasok dolgozni mennek.

Egy részüket meg kell semmisíteni. Bár már most is megsemmisítettek néhányat... Tény, hogy néhányan keveredtek az ukrán vérrel, többen ukrán nőt vettek feleségül. Németországban más a helyzet: ott van félzsidó, negyedzsidó, nálunk ilyenek nincsenek. Az a német, aki zsidó nőt vett feleségül, zsidó lett.

Golovko úr: Ukrajnában főleg a városokban vesznek feleségül zsidó nőket. A zsidó nők azért mentek hozzá ukránokhoz, hogy hasznuk legyen belőle. Amikor az ukrán tönkrement, elváltak tőle. A zsidók az ukrán nőkkel nagyon jól éltek. Nekem tetszik a német megközelítésmód.

Gupalo úr: Nálunk sok zsidó munkatárs van, akiket még tisztelnek is; vannak olyanok is, akik a forradalom előtt megkeresztelkedtek.

¹⁹⁶ Poliszczuk W. Dowody zbrodni OUN i UPA. Toronto, 2000. S. 614; Dokumenti izoblicsajut: Szbornyik dokumentovi matyerialov o szotrudnyicsesztve ukrainszkij nacionalisztov szo szpecszluzsbami fasisztszkaj Germanyii / Szerk. G. Tkacsenko, A. Vojcehovszkij, A. Tkacsuk. Előszó I. Geraszimov. Kijev, 2005. 36–37. o.

Lenkavszkij úr: Ezt egyénileg kell vizsgálni.

Levickij úr: A németek specialistákat használnak... Nekem úgy tűnik, hogy a zsidókérdés német módszere nekünk nem felel meg. Egyénileg kell vizsgálni az egyes eseteket.

Lenkavszkij úr: A zsidók tekintetében elfogadunk minden módszert, ami a megsemmisítésüket eredményezi.¹⁹⁷

Adott esetben a szó nem válik el a tettől. A német dokumentumok arról tanúskodnak, hogy az ukrán nacionalisták zsidóellenes akciói minden nagyvárosban lezajlottak. Így a biztonsági rendőrség és az SD 1941. július 6-i beszámolójában találunk olyan információt, hogy az ukrán rendőrség ternopoli zsidókat tartóztatott le, Ennek folyamán 20 zsidót „megöltek az utcákon a sereg katonái és az ukránok”, 70-et „az ukránok inzultáltak és megsemmisítettek”. A jelentés magasra értékeli a nacionalisták által végzett munkát: „A Wehrmacht elégedett a zsidók ellen végrehajtott jó csapással.”¹⁹⁸ Az 1941. július 16-i beszámolóban hasonló dicsérettel találkozunk: „Az ukrán lakosság a bolsevikok távozása utáni első órákban dicséretre méltó aktivitást mutatott a zsidók irányában. Dobromilben felgyújtották a zsinagógát. Szamobrban 50 zsidót ölt meg a felindult tömeg. Lvovban a lakosság gúnyolódva inzultált mintegy 1000 zsidót, és a GPU börtönébe vitték őket, melyet már elfoglaltak a fegyveres erők.”¹⁹⁹

A Lvovi pogromokkal összehasonlítható méretű zsidóellenes akció zajlott július 2–3-án Zlocsev városában. Ugyanúgy, mint Lvovban, ennek az ürügye is az volt, hogy agyonlőtt ukrán nacionalisták tetemeire találtak a helyi börtönben.

Zlocsevben erős OUN illegális mozgalom volt; a szovjet csapatok távozása után a városban „forradalmi ukrán közigazgatást” hoztak létre, és ennek alárendelve alakították ki az „ukrán milíciát”. Éppen a milícia volt a fő támadó erő az elkövetkező zsidóellenes akciókban. Jellemző, hogy a Lvovi eseményektől eltérően a zsidók tömeges megsemmisítése itt a rohamosztatok részvétele nélkül ment végbe; a 4B különleges ügyosztály nem tartózkodott a városban.²⁰⁰

¹⁹⁷ Ukrajinszke gjerzsavotvorennyja. Akt 30 cservnyja 1941. 189–190. o.; OUN v 1941 roci. 2. rész, 338. o.; CDAVOV. F. 3833. Op. 1. D.9. L.1–12.; Altman I. A. Zsertvi nyenavisztyi. 221–222. o.

¹⁹⁸ UPA v szvitlinyinimeckih dokumentiv. Toronto, 1991. 3. könyv, 53. o.

¹⁹⁹ Koszik V. M. Ukrajina v Drugij Szvitovij vijnyi... 1. köt. 192–194. o.; Ukrajinszke gjerzsavotvorennyja. Akt 30 cservnyja 1941. 179. o.; OUN v 1941 roci. 1. rész, 327, 333 o.

²⁰⁰ Boll B. Zloczow, Juli 1941. S. 8.

Június 3-án az „ukrán milícia” és az SS katonai szolgálatot teljesítő hadosztálya, a „Viking” összegyűjtötte a helyi zsidókat a börtön melletti téren és valódi megszárlást rendezett. Abram Rosen háború utáni vallomásában olvasható: „1941. július 3-án német SS-csapatok, a rendőrség és ukrán nacionalisták járták a várost, az élükön Szagatij, Antojak, Vanne, Voronkevics, Aliskevics és mások álltak, hajtóvadászatot rendeztek, és a börtönhöz hajtották a lakosokat, mintha munkába irányítanák őket. Mikor a börtön közelében egy téren összegyűjtötték az embereket, akkor minden munkaképes egyénnek megparancsolták, hogy ássanak egy gödört. Mikor a gödrök elkészültek, azt parancsolták mindenkinek, többek között nekem is, hogy feküdjünk be, szorosán egymás mellé a gödörbe. Ezután a német hóhérok géppuskával és golyószórával lőni kezdték a gödörben fekvő embereket, és kézigránátokat is dobtak a gödörbe. Én azért maradtam életben, mert az emberek alatt feküdtem, és csak a lábam sebesült meg. Mivel erősen esett az eső, a gödört nem temették be azonnal. Sötétedésig ott feküdtem a gödörben, azután pedig elmenekültem és végig pincékben rejtőztem.”²⁰¹

A tanúvallomásokat megerősíti a 295-ös gyalogoshadosztály egy részlegének jelentése június 3-i keltezéssel: „A városban és az erődben tömegével lövik agyon és ölik meg a zsidókat és az oroszokat, köztük asszonyokat és gyerekeket is, hála az ukránoknak.”²⁰²

„Az SS együtt rabol a polgári banditákkal, az embereket kirángatják a lakásukból, és már rengeteget megöltek közülük” – olvasható egy másik német dokumentumban.²⁰³

Három nappal a pogrom után a Wehrmacht propagandistái közölték: „Az ukránok megmutatták a zsidóknak, hogy milyen aljasságokat követtek el, megmutatták a meggyilkoltak tetemét, azután pedig megbüntették őket úgy, ahogy megérdemelték ezek a nem emberi lények: kegyetlenül, de igazságosan.”²⁰⁴

Érdekes, hogy bizonyos idő elteltével Zlocsevben megjelent a „Nachtigall” alegység. Grigorij Melnyikov, akinek vallomását már idéztük, így emlékezett: „Néhány napig tartózkodtunk Zlocsev városában, őriztük a hadifoglyokat. A zászlóalj parancsnoksága elrendelte, hogy emeljük ki a hadifoglyok közül a kommunistákat és

²⁰¹ GARF F. R-7010, Op. 67. D. 86. L. 22–23.

²⁰² Boll B. Zloczow, Juli 1941. S. 7.

²⁰³ Ibid. S. 10.

²⁰⁴ Jermakov A. Wermacht protyiv jevrejev. 109. o.

semmisítsük meg őket.” Azonban a mai napig nem került elő bizonyíték arra vonatkozóan, hogy a „Nachtigall”-ban szolgálatot teljesítők rész vettek volna a zlocsevi zsidók elleni akciókban.

Ugyanakkor megdönthetetlen bizonyíték van arról, hogy a „Nachtigall” katonái részt vettek a Vinnicai területen a zsidók megsemmisítésében. A „Nachtigall” felderítőszázadának katonája ezt jegyezte föl a naplójában: „Menet közben saját szemünkkel láttuk a zsidó-bolsevik terror áldozatait, ez a látvány annyira megerősítette a zsidók iránt érzett gyűlöletünket, hogy két faluban lelőttünk minden utunkba kerülő zsidót. Emlékszem egy epizódra. Mikor elvonulunk az egyik falu előtt, látunk egy csomó bolyongó embert. A kérdéseinkre azt felelik, hogy a zsidók fenyegetik őket, és félnek a kunyhójukban aludni. Ezért agyonlőttünk minden zsidót, akivel ott találkoztunk.”²⁰⁵

Az ukrán nacionalisták által véghezvitt gyilkosságok, melyeknek zsidók estek áldozatul, a falusi településeken tömegjellegűvé váltak. Az a csoport, amelyet az OUN bukovinai vezetőségének tagja, Pjotr Vojnovszkij szervezett, 1941. július 5-én lemészárolta a zsidókat Milievo faluban, mintegy 120 embert öltek meg.²⁰⁶ Július 7-én az OUN(M) járási vezetőjének Sztjepen Karabasevszkijnek a parancsára 45 zsidót öltek meg Borovciban és 54-et Kiszeljovban.²⁰⁷ Turbov faluban a nacionalisták leöldösték az összes zsidó férfit, és élve meg akarták égetni a magukra maradt nőket és gyerekeket, amit a német katonák akadályoztak meg.²⁰⁸ Koszuv faluban a Ternopoli területen az OUN harcosai július 7–8-án megsemmisítettek 80 zsidót, közöttük nőket és gyerekeket is.²⁰⁹

Mogilnica faluban a Ternopoli területen az OUN tagja, Leonyid Kozlovszkij, a szovjet csapatok elvonulása után „ukrán milíciát” szervezett. A falubeliek tanúvallomásai szerint: „1941 júliusában le tartóztatott három zsidó családot: a Geliszt, a Mendelt és a Vorunt, amelyekben 18 ember volt, öregek, kamaszok és gyerekek, 6 hóna-

²⁰⁵ CDAVOV. F. 3833. Op.1. D. 57. L. 27.; Patrilyak I. K. Legionyi Ukrajinszkijh Nacionalisztiv. 26. o.

²⁰⁶ Fosztyij I. Gyijatlniszty OUN na Bukovinyi u 1940–1941 rr. // Zarchiviv BUCSK-GPU-NKVD-KGB. 2000. N. 2–4.

²⁰⁷ Uo.

²⁰⁸ Altman I. A. Zsertvi nyenavisztyi. 223. o.

²⁰⁹ CDAGO. F. 1. Op. 23. D. 928. L. 57–59; Vegyenyjejev D., Bisztruhin F. Mecs i trizub. 164. o.; Vegyenyjejev D. V. Ogyisszeja Vaszilija Kuka: Voенno-polityicseszkij portret poszlednyego komandujuscsego UPA. Kijev, 2007. 62. o.

postól 12 éves korig. Valamennyit az erdőbe kísért, ahol a felnőttet lelőtte, a 6 hónapostól 6 éves korú gyerekeket a lábuknál fogva megragadta, és a fejüket egy fához csapta, utána a gödörbe dobta őket.”²¹⁰ Hasonló bűncselekményeket hajtottak végre Kozlovskij társai, Ioszif Korcsinszkij és Pjotr Terleckij is. 1941 nyarán agyonlőtték a belügyi szervek két munkatársát, a helyi Komszomol-szervezet titkárát, a kolhoz elnökét és két zsidó családot.²¹¹

Így emlékezik erre Jevgenyija Veiszburg, a Kamenyec-Podolszkiji terület lakosa: „1941 júliusában Kuzmin faluba érkeztek a felfegyverzett banderisták, és bejelentették, hogy minden férfit megsemmisítenek a helység lakói közül. A férfiak női ruhába öltöztek, és amikor rájuk találtak, levetkőztették, majd meztelenül agyonlőtték őket. Bejöttek a házunkba; anyámat, nővéremet és engem kivittek az udvarra, puskatussal vertek minket, apámnak megparancsolták, hogy vetközzön le, és meztelenül agyonlőtték a lakás sarkában.”²¹²

Érdekes, hogy az ukrán nacionalisták által ebben az időben terjesztett röplapok nemcsak zsidóellenesek és lengyelellesesek voltak, hanem cigányellenesek is:

*Ukrán vöröskatonák, gondolkozzatok el erről, ne hagyjátok becsapni magatokat. Nézzétek csak meg az aleggységek állományát: zsidók, cigányok és hasonló semmirekellők, népeiknek az élethez sincs joga, nem emlékeznek meg róluk egy történész sem a világon. Ukrán vöröskatonák, ti a dicső kozák harcosok utódai vagytok, hogy nem szégyellitek magatokat, hogy zsidókkal és cigányokkal járjátok az erdőt és kiraboljátok ukrán testvéreiteket.*²¹³

Néhány helyen az OUN ellenfeleivel és a zsidókkal való leszámolás áltörvényszéki jelleget öltött magára. Így például a Sztanyiszlavszkiji területen titkos bíróságok ítélték el mintegy 450 embert, akiket azzal vádoltak, hogy nem lojálisak az OUN(B)-vel,²¹⁴ Csertkov városában pedig, a Ternopoli területen a bíróság titkárnak vallomása szerint „főleg olyan emberek ügyével foglalkoztak, akiket az NKVD-vel való együttműködéssel vádoltak, valamint a lengyelek és zsidók ügyével”.²¹⁵

²¹⁰ CA FSZB.F 100. Op.11. D.7.L. 231–234.

²¹¹ Uo.

²¹² Altman I.A. Zsertvi nyenavisztyi. 223. o.; Filkenstein I.Sz. Masszovoje unyicstozsenyije jevrejev Podolii // Katasztrofa i szoprotivyivlenyije jevrejev Ukraini. Kijev, 1999. 23–24. o.

²¹³ CDAGO. F. 57. Op. 4. D. 370. L. 3ob

²¹⁴ Vegyenyjejev D.V. Ogyisszeja Vaszilija Kuka. Kijev, 2007. 62. o.

²¹⁵ Borotba z agenturoju: Protokoli dopityiv... 1.könyv, 426. o.

Azokat a zsidókat, akik életben maradtak, az ukrán rendőrség arra kötelezte, hogy „Dávid-csillagos” karszalagot hordjanak. Hasonló rendelkezéseket hozott a Zsitomiri területi előjáróság már 1941. július 11-én: „A zsidóknak megparancsoljuk, hogy haladéktalanul regisztrálják magukat a milícia parancsnokságán, bal karjukra tegyenek fehér karszalagot kék hatágú csillaggal és jelentkezzenek várostakarítási munkára.”²¹⁶ Hasonló intézkedést hozott a Radehovi kerületi előjáróság feje, Murovics: „Megparancsolom, hogy gondoskodjanak róla, hogy a zsidó lakosság hordjon a karján fehér karszalagot kék hatágú zsidó csillaggal. Aki ezt a parancsot nem teljesíti és ezt a karszalagot nem hordja, az letartóztatandó.”²¹⁷

Az ukránoknak megtiltották, hogy kapcsolatot tartsanak a zsidókkal és a lengyelekkel. Az OUN egyik helyi vezetőjének, „Levko”-nak 1941. augusztus 1-jei parancsa fölhívja rá a figyelmet, hogy

9. Tilos a zsidókat üdvözölni és kezet nyújtani nekik.

10. Tilos a zsidóknak és a lengyeleknek ételt árulni, bojkottálni kell azokat, akik nem teljesítik ezt az utasítást.²¹⁸

A zsidók „törvényes áldozatává” váltak a zsarolásnak és a rablásnak. A zsidók kirablása útján szerzett pénzeket az OUN tagjai a zsidóktól elvett vállalatokba ruházták be, miközben a pénz legnagyobb részét a szervezet szükségleteire fordították. Így tanúskodik erről Jevgena Lipova:

1941 augusztusa folyamán, amikor a bíróságon dolgoztam, odajött hozzám két akkor számomra ismeretlen ember. Bemutatkoztak nekem – Szapiscsuk és Szovjak. Elmondták, hogy Lengyelországból érkeztek, és most terveznek Jagolnyica városában egy kereskedelmi-ipari vállalkozást. Odajöttek hozzám, és megkértek, hogy járjak közben az érdekükben a járási főnöknél, tegye lehetővé, hogy az ellenőrzésük alá vonják Jagolnyica ipari és kereskedelmi várost. Később elmondták, hogy ehhez van elég pénzük, ha pedig több kell, akkor a jagolnyicai zsidóknak van pénze. Azt a hasznót, amit ebből szereztek volna, egyenlő részben szétosztották volna maguknak és az OUN-nek... Mindketten azt mondták, hogy ők az OUN tagjai.

1941 október elején abbahagytam a bíróságon végzett munkát, és tanítóként kezdtem dolgozni Dolina faluban. Ebben az időben Szapiscsuknak és Szovjajknak már volt Jagolnyicában pékségük, éttermük, üzletük, ahol ke-

²¹⁶ Ukrajinszke gjerzsavevorennyja. Akt 30 cservnyja 1941. 259. o.

²¹⁷ Uo. 282. o.; CDAVOV. F. 3833. Op. 1. D. 15. L. 42–43.

²¹⁸ Motyka G. Ukrainska partzyantka. S. 98 (hivatkozással erre: CDAVOV. F. 3833. Op. 2. D. 3.L. 12.).

nyeret árultak élelmiszerjegyre és fogyasztásicikk-, rövidáruüzletük. Anyagilag nagyon jól boldogultak. Jární kezdtem az éttermükbe ebédelni, néha este is betértem oda. Tanúja voltam annak, hogy esténként átöltöztek német egyenruhába és pisztolyokkal felfegyverkezve a városba mentek, hogy kirabolják a helyi zsidókat...²¹⁹

A rablással megszerzett pénzeket a „nemzeti harcra” fordították: a vallomásban említett Szapiscsuk kielégítően finanszírozta a helyi OUN-t.

A zsidók letartóztatását az ukrán milícia hajtotta végre, szorosan együttműködve a megszálló hatalmakkal. Igaz, hogy több esetben a milícia tagjai pénzért elengedték a letartóztatott zsidókat. Az OUN vezetősége felháborodott, mikor erről tudomást szerzett. Június 28-án az OUN(B) propagandaosztálya az OUN Biztonsági szolgálat számára a következőket közölte:

Tabinszkij főpap a következőket mondta: a mi miliciánk most a német szervekkel együtt nagy számban tartóztatott le zsidókat... A Tabinszkij főpaptól kapott információ szerint a mi milicistáink között vannak emberek, akik pénzért vagy aranyért kiszabadítottak zsidókat, akiket le kellett volna tartóztatni. Mi sajnos erre vonatkozóan nem kaptunk semmi konkrét adatot, azonban elküldjük önnek ezt az értesítést, információ és felhasználás szempontjából. Éljen Ukrajna!²²⁰

Még egy belső dokumentum jellemzi azt a buzgalmat, amit az ukrán nacionalisták tanúsítottak a „nemkívánatos elemekkel” való harcban – az OUN(B) kerületi vezetőjének útmutatása 1941 augusztusában:

Minden városban a mi kezünkben kell, hogy legyen a házkezelőség központja. Ehhez szükség van emberekre a falvakból, mivel így ellenőrzést tudunk gyakorolni a házak fölött. El kell magyarázni a Gestapónak, hogy ezek a mai házkezelőségek jelentik az alapját az Ukrajna és Németország ellen irányuló lengyel és a zsidó-bolsevik szervezeteknek... El kell készíteni és át kell adni a kerületi OUN-vezetőségnek a lengyelek és zsidók, vezetőik és tisztjeik listáit.²²¹

Hasonló forгатókönyvet valósított meg, mint már említettük az OUN (együttműködés a Gestapóval a lengyelek és a zsidók ellen)

²¹⁹ Borotba z agenturoju: Protokoli dopityiv... 1. könyv, 578–579. o.

²²⁰ OUN v 1941 roci. 2. rész 389. o.; CDAVOV. F. 3833. Op. 1. D. 23. L. 51.

²²¹ Uo. 465–466. o.; CDAVOV. F. 3833. Op. 1. D. 46. L. 50–51.

1940-ben és 1941 elején Lengyelország megszállt területén.²²² Most az együttműködés folytatódott.

A náciak pozitívan értékelték, hogy az ukrán nacionalisták támogatták a zsidóellenes akciókat. Azonban őket megzavarta az, hogy OUN-tagok nem csak a zsidókat és a kommunistákat üldözték. Áldozataik között lengyelek is voltak. A biztonsági rendőrség és az SD 1941. augusztus 18-i jelentésében a következőket olvashatjuk erről: „Az ukrán milícia továbbra is pusztít, gyalázkodik, gyilkol. A lengyelek egy szintre kerültek a zsidókkal, és azt követelik tőlük, hogy karszalagot hordjanak. Több városban az ukrán milícia olyan alegységeket hozott létre, mint az „Ukrán Biztonsági Szolgálat”, „Ukrán Gestapo” stb. A városi és a tábori parancsnokságok részlegesen lefegyverzik a milíciát.”²²³

A nacionalisták által ekkor már teljesen ellenőrzött ukrán milícia részleges lefegyverzése megszólaltatta a riasztócsengőt. Ekkorra a német hatóságok már letartóztatták az OUN(B) vezetőit, Sztjepan Banderát és Jaroszlav Szeckót. Elmagyarázták nekik, hogy nem lehet szó semmiféle „Független Ukrajnáról”, hogy Ukrajna német gyarmat lesz. Jaroszlav Szeckót csak rövid időre tartóztatták le: július 9-én kezdődött, és július 16-án szabadult.²²⁴ 1941 augusztusában az Abwehr határozatot hozott, hogy beszünteti az OUN(B) támogatását. Banderát erről az Abwehr-II. diverziós részlegének munkatársa, Erwin Stolze tájékoztatta. „Amikor Banderával találkoztam, közöltem, hogy megszakítjuk vele a kapcsolatot, nagyon fájdalmasan reagált erre, úgy vélte, hogy a velünk való kapcsolat azt jelenti, hogy elismerjük őt mint a nacionalista mozgalom vezetőjét” – mondta később Stolze.²²⁵

Ennek ellenére az OUN(B) továbbra is hangoztatta, hogy támogatja a náci hatóságokat. 1941. augusztus 1-jén Jaroszlav Szecko felszólította az ukránokat, hogy „segítsék mindenütt a német hadsereget, hogy szétverjék Moszkvát és a bolsevizmust”.²²⁶ Hasonló felhívás hangzott el augusztus 6-án is.²²⁷

²²² Sztjepan Bandera u dokumentah... 1. köt. 99. o.; GDA SZBU. F.65. D. SZ-9079. T. 4. L. 221–234.

²²³ Koszik V. M. Ukrajina v Drugij szvitovij vijnyi... 1. köt. 253. o.; Ukrajinszke gyersavotvorennyja. Akt 30 cservnyja 1941. 391. o.; OUN v 1941 roci. 2. rész 447. o.

²²⁴ Berkhoff K.C., Carynnyk M. The Organization of Ukrainian Nationalists... P. 161.; CDAVOV. F. 3833. Op. 3. D. 7. L. 4.

²²⁵ CA FSZB. D. N-20944. T. 1. L. 27.

²²⁶ CDAVOV. F. 3833. Op. 1. D. 6. L. 6.

²²⁷ Uo. L. 3.

Sztecko döntését teljes mértékig támogatta az OUN(B) vezetősége Nyugat-Ukrajnában. Az OUN(B) területi vezetője I. Klimov „Legenda” kiadta a 6. számú utasítást, amelyben többek között a következőkről volt szó:

Legyen az összes házon, a falakon, a kerítéseken stb. felirat: „Éljen az Önálló Ukrán Állam! Éljen Jaroszlav Sztecko! Szabadságot Banderának! Szabadságot Szteckónak! Nem akarjuk, hogy Ukrajnába visszatérjenek a lengyel és zsidó urak és bankárok! Halál a muszkákra, lengyelekre, zsidókra és Ukrajna más ellenségeire!

Éljen Adolf Hitler!

Éljen a német hadsereg!

*Éljen a mi Ortskomendantunk!*²²⁸

Hasonló anyagok jelentek meg a banderisták által ellenőrzött sajtóban. „Az ukrán nép tudja, hogy az Ukrán Nacionalisták Szervezete Sztjepan Bandera vezetése alatt rendíthetetlen harcot folytat szabadságáért és függetlenségéért, a földért és a hatalomért, a szabad, boldog, állami életért, kolhozok és földesurak nélkül, muszkák, zsidók, lengyelek, komisszárok és az ő terrorjuk nélkül” – olvasható a „Kremeneckie vesztyi” című újság egyik augusztusi számában. – „Az ukrán nép azt is tudja, hogy a moszkvai-zsidó járom alóli felszabadulását a német hadsereg segítette. A német hadsereg szétzúzza a moszkvai betolakodókat – ezért az OUN együttműködik vele, és erre szólítja föl összességében az ukránokat.”²²⁹

Könnyen észrevehető, hogy az OUN(B) nyilatkozata a megszállók támogatásáról át van itatva zsidóellenes retorikával. Nincs mit csodálkozni ezen. 1941 nyarán az ukrán nacionalisták teljességgel támogatták a nácikat a zsidók megsemmisítésében, és aktívan részt vettek benne.

²²⁸ OUN v 1941 roci. 2. rész, 453, 483. o.; CDAVOV. F. 3833. Op. 1. D. 46. L. 36–37.

²²⁹ Ukrajinszke gjerzsaveotvorennya. Akt 30 cservnyja 1941. 394. o.

4. fejezet

AZ OUN(B) ZSIDÓELLENES KURZUSÁNAK KORREKCIÓJA

1941 őszére az OUN(B) és a nácik kapcsolatának újabb és újabb megpróbáltatásokat kellett kiállnia. A banderista frakció agitációja a „független Ukrajnáért” elégedetlenséget váltott ki a náci vezetőségből, mely Ukrajnát a Harmadik Birodalom leendő gyarmatának tekintette. Negatívan viszonyultak Berlinben ahhoz a harchoz, amelyet az OUN(B) Melnyik hívei ellen folytatott. Augusztus 30-án Zsitomirben megölték az OUN(M) vezetőségének két tagját – Omeljan Szenniket és Nyikolaj Szciborszki. Az OUN(M) vezetősége ezért a bűntényért azonnal az OUN(B)-t hibáztatta.²³⁰ A Bandera-féle frakció bejelentette, hogy nincs köze a gyilkossághoz,²³¹ azonban a német hatóság elveszítette a türelmét.

Szeptember 13-án Heydrich, az RSHA főnöke aláírja az OUN(B) vezetőségének letartóztatására vonatkozó parancsot.

Bandera csoportjának tagjai egy idő óta különleges aktivitást fejtettek ki azzal a céllal, hogy bármi áron elérjék az önálló ukrán állam megalakítását. Széles körű propagandába fogtak Galícia lakói és az ukrán lakosság körében olyan műveletek érdekében, melyek nem csak a német intézkedések ellen, hanem politikai ellenfeleik eltávolítása érdekében is folynak.

Eddig már több mint 10 tagját ölték meg az ukrán nacionalisták Andrej Melnyik által vezetett szervezetének. A meggyilkoltak között vannak az OUN ukrán nacionalista körökben ismert egyes legfőbb vezetői – Szennik és Szciborszki, akiket augusztus 30-án az egyik zsitomiri utcában ölt meg pisztollyal a Bandera-csoport egyik tagja. Feltételezhető, hogy Bandera csoportjának tagjai politikai céljaik érdekében más terroristacselekményeket is végre fognak hajtani...

Javasolom a következőket:

a) Letartóztatni minden vezetőt a Bandera-mozgalomban, aki gyanú szerint valamilyen közreműködő szerepet játszott a Melnyik-mozgalom képviselőinek meggyilkolásában. Annak érdekében, hogy a letartóztatást teljes sikerrel lehessen végrehajtani az állam határain belül, a főkormány-

²³⁰ OUN v 1941 roci. 2. rész, 489, 491 o.; CDAVOV. F. 3833. Op. 1. D. 42. L. 32.

²³¹ Uo. 493. o.

zóságban és a területen egyidejű műveletekre van szükség, 1941. szeptember 15-én hétfőn reggel...

b) *Be kell zárni a Bandera-mozgalom hivatalát és irodáit és többek között az Ukrán Sajtószolgálat Hivatalát Berlinben, a Mecklenburgische Strasse 78. szám alatt, valamint a bécsi Ukrán Hivatalt is a Landstrasse-Hauptstrassén. Alapos házkutatást kell tartani a Bandera-mozgalom letartóztatandó vezetőinek hivatalában és lakásán.*²³²

A német hatóságok megtorló intézkedései súlyos csapást jelentettek a banderisták számára, ők azonban megőrizték a reményt az újjászületésre. Az OUN olyan hivatalos dokumentumaiban, mint 1941 szeptemberében az „Útmutatás az OUN teljes tevékenységének életbeléptetéséhez” és 1941 novemberében az OUN(B) területi vezetőségének felhívása az ukrán nacionalistákhoz, nem találunk egyetlen németellenes jelmondatot sem. Mi több, az OUN(B) december 9-én egy A. Rosenbergnek címzett memorandumban ismét felajánlotta a náciknak a szolgálatait. „A bolsevik Moszkva sok titkosügynököt küldött Ukrajnába²³³ – olvashatjuk a memorandumban. – Ezek, csakúgy mint a később érkezettek, arra töreksznek, hogy ellenséges hangulatot keltsenek az ukrán nacionalisták ügyével és Németországgal szemben. Ezeknek az ügynököknek a leleplezése és ártalmatlanná tétele nagy fontosságú feladat. Alapos helyismeret nélkül, a helyi lakossággal való kapcsolat nélkül nem lehet sikerrel megoldani ezt a feladatot rövid határidőn belül... Ezeknek a feladatoknak a megoldásához erős biztonsági szolgálatot kell létrehozni, amely vonzza a helyi, nemzetileg tudatos és feddhetetlen elemeket, s amely együtt fog működni a megfelelő német struktúrákkal. A nacionalisták örömmel vesznek részt egy ilyen biztonsági szolgálat szervezésében és munkájában.”²³⁴

Azonban a nácik nem szándékoztak együttműködni a Bandera-csoporttal. Mi több: 1941. november 25-én az „S-5” Einsatzkommando parancsot kapott a banderisták titkos golyó általi kivégzésére: „A banderista mozgalom összes aktivistáját haladéktalanul le kell tartóztatni, és alapos kihallgatás után zaj nélkül likvidálni őket, mintha rablás történt volna.”²³⁵

²³² CA FSZB. F. 100. Op. 11. D. 7. L. 49–50.

²³³ OUN v 1941 roci. 2. rész, 528–531., 547–552. o.; CDAVOV. 3833. Op. 2. D. 1. L. 210–211; Op. 1. D. 63. L. 211–213.

²³⁴ Uo. 565. o.; CDAVOV. F. 3833. Op. 1. D. 22. L. 16–17.

²³⁵ Szbornyik szoobscsenyj Csrevcicsajnoj goszudarsztvennoj komisszii o zlogejanyijah nyemecko-fasisztszkih zahvatcsikov. M. 1946. 173. o.; Koszik V. M. Ukrajina v Drugij szvitovij vijnyi... 1. köt. 365. o.; OUN v 1941 roci. 2. rész, 553. o.

A náci hatóságok akciói szó szerint arra kényszerítették az OUN(B)-t, hogy németellenes álláspontra helyezkedjen. Azonban ez nem volt hatással a banderistáknak a zsidókhoz való végletesen negatív viszonyára. A német dokumentumok szerint a nacionalisták új jelmondata 1941 őszén így szólt: „Éljen a független Ukrajna zsidók, lengyelek és németek nélkül! A lengyeleket a Sanon túlra, a németeket Berlinbe, a zsidókat a kampóra!”²³⁶

Mint láthatjuk, az ukrán nacionalisták szembekerülése a német megszállókkal nem volt hatással a zsidókkal szembeni végletesen negatív viszonyukra. A zsidókérdés megoldásának a nacionalisták által hangoztatott módszerei Ukrajnában nem voltak kevésbé radikálisak, mint a nácik módszerei. Lehetséges, hogy az OUN módszerei még radikálisabbak voltak – hiszen a „zsidókat a kampóra” jelmondat korábban jelent meg, még a wannseei konferencia előtt, mely elhatározta a „zsidókérdés végleges megoldását”.

A szó nem vált el a tettől; azok között a feladatok között, amelyeket az OUN(B) vezetősége állított a földalatti mozgalom elé, nem csak az szerepelt, hogy épüljenek be vezető pozíciókba a kiegészítő rendőrségnél és a helyi közigazgatásnál, hanem feladat volt a zsidók és a kommunisták megsemmisítése is.²³⁷

A földalatti harc logikája azonban odavezetett, hogy a banderisták időnként felhasználták a zsidókat a saját érdekében. Így például a rendőrség és az SD jelentéseiben az egyik megszállt keleti területen 1942. június 17-én megemlítik, hogy az OUN(B) tevékenységét többek között a zsidó pénzek finanszírozták: „Megállapítható, hogy még a zsidók is adtak pénzeket; erre főleg zsarolással kényszerítették őket.”²³⁸ A német különleges szolgálatok olyan eseteket is följegyeztek, amikor a banderisták hamis útleveleket adtak a zsidóknak.²³⁹

Szükség esetén az OUN(B) tagjai lelkiismeret-furdalás nélkül átadták a zsidókat a németeknek. Így például 1942 elején a Rovenszkij területen az ukrán milícia az OUN(B) parancsára titkos fegyver-

²³⁶ UPA v szvitli nyimeckih dokumentiv. 3. könyv, 96. o.

²³⁷ Uo. 95. o.

²³⁸ Altman I. A. Zsertvi nyenavisztyi. 224. o.; OUN v 1942. roci. 88. o.; CDAGO. F. 1. Op. 22. D. 76. L. 613.

²³⁹ Koszik V. M. Ukrajina v Drugij szvitovij vijnyi... 2. köt. 152–153. o.; OUN v 1942. roci. 60. o.

raktárakat hozott létre. Amikor ezeket a raktárakat felfedezték a németek, a banderisták próbálták ezt a zsidók nyakába varrni.²⁴⁰

Az OUN(B) tagok együttműködése a zsidókkal 1942 tavaszán úgy tűnik, ritka és esetleges jellegű volt. A szervezet hivatalos dokumentumai a korábbiakhoz hasonlóan negatív viszonyt tükröznek a zsidók irányában. 1942 áprilisában az OUN(B) Második Konferenciája a következő határozatot hozta: „A zsidókhöz mint moszkvai-bolsevik imperializmus fegyveréhez való negatív viszony ellenére jelenleg nem tartjuk célszerűnek, ha részt veszünk a zsidók elleni akciókban, hogy ne váljunk vak eszközzé idegen kezekben, és ne vonjuk el a tömegek figyelmét a fő ellenségről.”²⁴¹

A zsidók elleni akciók „jelenleg” nem célszerű voltát az is megalapozta, hogy a „zsidókérdést” megoldották a németek, és radikálisan oldották meg. 1942. augusztus 6-án az OUN(B) területi vezetője Kamenyeck-Podolszokban nem minden elégedettség nélkül állapította meg: „A zsidóproblémát a németek maguk oldották meg. Elvitték a zsidókat a bolsevista városokba és ott lelőtték őket. Akik kisebb számban jelen vannak még a településeken, azokat fizikai munkára használják.”²⁴²

Meg kell jegyezni, hogy az ukrán rendőrségnél szolgálatot teljesítők között, akiket aktívan felhasználtak a németek a zsidóellenes akciók lefolytatásánál, jelentős számban voltak OUN-tagok. „Amikor a háború elkezdődött, rögtön létrehoztuk az ukrán sereg alegységeit – emlékezett később az OUN(B) egyik vezetője, Vaszilij Kuk. – Amikor láttuk, hogy a németek ehhez ellenségesen viszonyulnak, és kezdtek lőni ránk, akkor ezt a sereget rendőrségnek álcáztuk és eszerint oktattuk az embereinket.”²⁴³ A német dokumentumok is említik, hogy az OUN-nek nagy hatása volt az ukrán milícia kialakítására.²⁴⁴

Eképp a rendőrség soraiban titokban jelen lévő OUN-tagok közvetlenül részt vettek a zsidók tömeges megsemmisítésére irányuló akciókban. Természetesen a felelősséget ezekért az akciókért nem

²⁴⁰ OUN v 1942 roci. 86. o.; CDAGO. F 1. Op. 22. D. 76. L. 613.

²⁴¹ Igyeja i csin: organ provodu OUN, 1942–1946. Toronto; Lviv, 1995. 52. o.; OUN v 1942 roci. 82. o. CDAGO. F 63. Op. 1. D. 7. L. 1–5.

²⁴² Ukrajinszke gycerzsavotvorennyja. Akt 30 cservnyja 1941. 450. o.; CDAVOV. F 3833. Op. 1. D. 15. L. 81–86. o.

²⁴³ Kuk V. UPA v zapitannijah ta vidpovigijah Golovnogo Komangyira. Lviv, 2007. 18. o.

²⁴⁴ L. pl. OUN i UPA v 1943. roci. 98–99. o.

lehet az OUN-re hárítani. Azonban az a tény, hogy az OUN vezetősége, a fönnálló lehetőségek ellenére nem akadályozta meg, hogy az ukrán rendőrség megsemmisítse a zsidókat, sok mindenről árulkodik.

Az OUN(B) propagandája 1942-ben, a korábbiakhoz hasonlóan, világosan antiszemita jellegű volt. Így például az „Ukrán Állam kiáltásának” első évfordulóján, 1942. június 30-án az OUN(B) területi vezetősége által kiadott parancsban az „elállatiasodott zsidó-moszkvaiakat” említik mint ellenséget.²⁴⁵ Az OUN(B) ugyanazon a napon megjelent felhívásában a „nemzet ellenségei” körében neveztek meg a németeket, a muszkákat, a magyarokat, a románokat, a zsidókat és a lengyeleket.²⁴⁶ Eközben az OUN(B) akcióterve a felhívásban a következőképp fogalmazódott meg:

Mi, ukránok nehéz helyzetben vagyunk. Egyrészt a moszkvai-zsidó invázió levegője még mindig fojtogat, másrészt Németország már erősen érezteti a maga gyarmatosító politikáját. A becsületünk azt követeli, hogy védekezzünk...

Egyidejűleg harc folyik a moszkvai-zsidó bolsevizmussal és a politikai józanság azt követeli, hogy kivárjunk...

Ma nem vesszük a népet a barikádra, nem kezdünk fizikai küzdelmet Ukrajna új gazdáival (a náccikkal), hogy területeket szerezzünk. Első ellenségünk mégiscsak Moszkva...²⁴⁷

Azonban az OUN(B) zsidópolitikájának téziseit hamarosan korrigálták kissé. 1942 második felétől kezdve a zsidók megsemmisítésére szólító felhívások eltűntek a banderisták nyomtatott propagandájából.²⁴⁸ Emellett azonban elvi változás nem történt a zsidókérdéssel kapcsolatos politikában. Erről tanúskodik az „Útmutatás az ukrán fegyveres erők megalakításáról”, melyet 1942 végén dolgoztak ki, az OUN(B) első háborús konferenciája döntéseinek megfelelően. Ez a dokumentum világos folyamatosságot tükröz „Az OUN harca és tevékenysége a háború időszakában” (1941. május) utasításaihoz viszonyítva. Pontosan úgy, mint 1941-ben, a naciona-

²⁴⁵ OUN v 1942. roci 97. o.; CDAVOV. F. 3833. Op. 1. D. 42. L. 64.

²⁴⁶ Uo. 100. o.; CDAVOV. F. 3833. Op. 1. D. 63. L. 16.; Szytyepan Bandera u dokumentah... 1. köt. 154. o.; GDA SZBU. F. 13. D. 372.

²⁴⁷ Szytyepan Bandera u dokumentah... 1. köt. 157–158. o.; GDA SZBU. F. 13. D. 372. L. 200–207.; OUN v 1942 roci. 103. o.; CDAVOV. F. 3833. Op. 1. D. 63. L. 16–16 ob; Roman Suhevics u dokumentan... 1. könyv. 345. o.; GDA SZBU. F. 9. D. 19. L. 104–119 ob.

²⁴⁸ Vjatrovics V. Sztavlennija OUN do jevrejiv. 71. o.

listák úgy tervezték, hogy radikálisan fogják megoldani a „nemzeti kisebbségek” problémáját az ukrán államiság létrehozásának folyamán:

A főparancsnokság megköveteli a területi parancsnokságtól:

A függetlenségért folyó harci cselekmények kezdetén likvidálni kell bármi áron a nemzeti kisebbségek kérdését. Ahhoz, hogy ezt a kérdést likvidálni lehessen, a nemzeti kisebbségek tagjait, a nép ellenségeit, meg kell semmisíteni.

1. Az orosz nemzeti kisebbség tagjait általában békén kell hagyni, mert ők Ukrajnában egybeolvadtak a néppel és nem jelentenek semmi fenyegetést. Ők az ukrán néppel együtt (főként parasztokról van szó) élnek át minden politikai eseményt. Az orosz aktivistákat viszont, akik az ukránok ellen harcolnak, meg kell semmisíteni, ezelőtt jegyzékbe kell venni őket, főleg a kisvárosokban, mint az ukránok ellenségeit.

2. A zsidókat nem kell megsemmisíteni, de ki kell telepíteni őket Ukrajnából, lehetőséget adva nekik, hogy valamit elvigyenek az ingóságaikból. Számolni kell velük, mert nagy befolyásuk van Angliában és Amerikában.

3. Valamennyi lengyelt ki kell telepíteni, lehetőséget adva nekik, hogy magukkal vigyék, amit akarnak, mivel őket úgyis védelmezni fogja Anglia és Amerika. Azokat, akik nem akarnak elutazni, meg kell semmisíteni. A legaktívabb ellenségeket és közöttük az ukránellenes szervezetek összes tagját meg kell semmisíteni a mozgósítás bejelentése előtti napon. Időben jegyzékbe kell hogy vegye őket a területi és a járási hadvezetőség. Megsemmisítésükkel a csendőrség és egyes esetekben az „SB” foglalkozik majd. Tilos a hadsereg harcosait igénybe venni ehhez.

4. A magyarokat, cseheket és románokat nem kell bántani, emlékezve a nyugati front likvidálására.

5. A Szovjetunió más nemzetiségeit nem kell bántani. Az örményeket ugyanúgy kell kezelni, mint a zsidókat, tekintettel arra, hogy Oroszországhoz hű emberek.²⁴⁹

Mint látjuk, az OUN(B) egy kissé megváltoztatta a „zsidókérdéshez” való hozzáállását. A banderista vezetőség, abban reménykedve, hogy támogatást kap Nagy-Britanniától és az USA-tól, lemondott az Ukrajna területén élő zsidók megsemmisítésének eszméjéről, s megelégedett a kitelepítésükkel. Azonban ezeket az „engedményeket” kompenzálta az az utasítás, hogy meg kell semmisíteni a Vörös Hadseregbe és a partizánosztatokban harcolt zsidókat, akik a nacionalisták fogságába estek. Az instrukciónak meg-

²⁴⁹ Patrilyak I., Pagirja O. Vijszkova konferencija OUN(B) 1942 r. 507–508. o.

felelősen: „Különös figyelmet kell fordítani az oroszokra és a zsidókra. A politikai tiszteket és a zsidókat meg kell semmisíteni.”²⁵⁰

Ezenkívül a „A biztonság kérdése a hadsereg vezetésében” c. fejezet előírja:

Az összes hadparancsnokság, kezdve a falusiakkal, köteles már a közeli jövőben összeállítani a listákat a velünk szemben ellenséges elemekről, az idegen lakosokról és az OUN-hez ellenségesen viszonyuló ukránokról.

*Különös figyelmet kell fordítani a németek ügynökeire és spiclijeire és a lengyelek lakájaira. A falusi és a területi hadparancsnokságok átadják az ellenség listáját a járási hadparancsnokságoknak, amelyek a csendőrség segítségével megvalósítják a terorszerű megsemmisítést. Az az utasítás, hogy ezt a mozgósítás kezdete előtti napon kell megtenni. A megsemmisítést szigorú titokban kell végezni, és a valódi ellenséget kell megsemmisíteni. Az eredményt minél előbb el kell fedni, hogy ne maradjanak nyomok.*²⁵¹

Mint már említettük, 1941-ben a zsidókat éppen mint „ellenséges elemet” semmisítették meg; ezt figyelembe véve az 1942-es utasítás idézett része rejtetten zsidóellenes irányultságú.

Nem nehéz észrevenni, hogy a „zsidókérdés” megoldásának az a politikája, melyet 1942 végén rögzítettek egy harci instrukcióban, gyakorlatilag teljesen megfelelt a hasonló náci terveknek a Szovjetunióra való támadás előtt: a zsidók kitelepítése, a zsidó hadifoglyok és komisszárok megsemmisítése.

Azonban az OUN(B) figyelmének középpontjában ebben az időszakban nem a „zsidókérdés” volt. 1942 őszére a megszálló náci rezsim emberevő lényege Ukrajna minden lakója számára nyilvánvalóvá vált. Ebben az időben, míg az OUN(B) vezetősége arra hívott fel, hogy kerülni kell az összeütközést a németekkel,²⁵² a szervezet alsó struktúráinak képviselői engedélyt kaptak, hogy fegyverrel a kézben szálljanak szembe az ukrán lakosságot rabló és irtó megszállókkal. „A területi OUN-szervezetek lényegében szabadon rendelkeztek magukkal – emlékezett az OUN(B) Központi parancsnokságának tagja Mihail Sztepanjak. – Elmaradás volt megfigyelhető a katonai referentúra munkájában, miközben erre az időre kezdtek spontán módon kialakulni az OUN fegyveres osztagai, amelyek az OUN-vezetőség kívánsága ellenére fegyveres összeüt-

²⁵⁰ Uo. 508. o.

²⁵¹ Uo. 509. o.

²⁵² L. pl. OUN v 1942 roci. 103. o.; CDAVOV. F. 3833. Op. 1. D. 63. L. 16-16ob; Roman Suhevics u dokumentah... 1. könyv. 345. o.; GDA SZBU, F. 9. D. 19. L. 104-119ob.

közösbe kerültek a németekkel.”²⁵³ Ezzel együtt 1942 őszére az OUN(B) vezetősége tudatosította, hogy Németország elveszti a háborút, következésképp közeledik az a perc, amikor a fegyveres felkelés elkerülhetetlen lesz.²⁵⁴

Az OUN(B) fegyveres csapatainak megalakítása egyre intenzívebben folyt. 1943 tavaszán ezeknek a csapatoknak és az ukrán kiegészítő rendőrség „erdőbe” vonult alakulatainak bázisán létrehozták az „Ukrán Felkelő Hadsereget” (UPA). A szemtanúk visszaemlékezései arról tanúskodnak, hogy az UPA nemzeti alakulatai létrehozásának egyik oka az volt, hogy a Poleszje, az Erdővidék területén egyre aktívabbá vált a szovjet partizánok tevékenysége.²⁵⁵ Az UPA csapatai számára még egy ellenséget jelentett Volhínia lengyel lakossága. 1943 nyarán az UPA csapatai tömeges etnikai tisztogatást rendeztek azokon a területeken, ahol lengyelek laktak, s ennek eredményeképp a lengyel történészek adatai szerint mintegy 40 000 embert semmisítettek meg.²⁵⁶ Ezeknek az etnikai tisztogatásoknak, amelyek a „Volhíniai mészárlás” nevet kapták, áldozatává váltak azok a zsidók is, akik megmenekültek a német megtorlásoktól.

Erre az időre a zsidóellenes felhívások már gyakorlatilag eltűntek az OUN(B) nyomtatott propagandájából.²⁵⁷ Azonban a szóbeli propagandában ez megmaradt. Az OUN(B) propagandistái nem csak a helybeli lengyel lakosság, hanem a zsidók megsemmisítésére is felszólítottak. „A pap mondta: Fivérem és nővérem, eljött az idő, amikor bosszút állhatunk a lengyeleken, zsidókon és kommunistákon – emlékezett az egyik szemtanú.²⁵⁸ Ugyanilyen jelmondatok

²⁵³ Borotba protyi povsztanszkogo ruhu... 87. o.; Roman Suhevics u dokumentah... 1. könyv, 314. o.; GDA SZBU. F. 6. D. 75135-FP, L. 19–41; F. 65. D. SZ-9079. T.a. L. 17, 30–49.

²⁵⁴ Poljaki i ukrajinci mizs dvoma totalitarnyimi szisztyemami. 1. rész. 204. o.; GDA SZBU. F. 13. D. 372. T. 5. L. 21–38.

²⁵⁵ Omeljuszik M. UPA na Volinyi v 1943 roci // Voliny i Polisszja: Nyimecka okupacija. Toronto, 1989. 1. könyv, 24. o. L. még: Organyizacija ukrajinszkikh nacionalisztiv i Ukrajinszka povsztanyszka armija: Isztoricsnyi nariszi. Kijiv, 2005. 163–164. o.

²⁵⁶ Makarcasuk Sz. Vtratyi naszelennyja na Volinyi u 1941–1947 rr. // Nyezalezsnyij kulturologicsnyij csaszopisz „Ji”. 2003. N. 28. 197.

²⁵⁷ Az egyik kivétel: „Obrascsenyje k ukrainszkim nacionalisztam” 1943 májusában, ebben az egykori „zsidó uralomról” van szó. L. OUN i UPA v 1943 roci. 143. o.; DAVO. F. R-1021. Op. 1. D. 1. L. 1.

²⁵⁸ Poliscsuk V. V. Girka pravda. 221. o.

kat találunk azokban a jelentésekben, melyeket a partizánmozgalom ukrán főparancsnokságára (USPD) küldtek a szovjet partizánok: „A parasztgyűléseken a kommunisták, zsidók és lengyelek megsemmisítésére szólítanak fel.”²⁵⁹

A kortárs lengyel kutatók nyilvánosságra hoztak olyan adatokat, amelyek megerősítik a szovjet partizánok információját. Így például 1943. július 15-én a Kovelszki járás Velick településén az ukrán nacionalisták megölték több mint tíz lengyel nemzetiségű embert, valamint egy zsidó családot, melyet a lengyelek rejtettek el. Fejszével megölték a Kulkinski házaspárt, valamint Wladislaw Vickevics családját egy náluk rejtőzködő fiatal zsidóval együtt. Ugyanabban a hónapban Eljasovka faluban, Zdobunovszkij járásban az ukrán nacionalisták megölték több mint tíz lengyel nemzetiségű embert, valamint egy zsidót, aki ott rejtőzött.²⁶⁰

Ezt az információt megerősítik a szovjet igazságszolgáltatási szervek által letartóztatott OUN- és UPA-tagok vallomásai. „Harci egységünknek az volt a feladata, hogy öljük meg és raboljuk ki az összes lengyelt és zsidót Dederkalszkij járás területén – mondta Fjodor Voznjuk UPA-harcos. – Én személyesen vettem részt a lengyelek és zsidók elleni pogromban Dederkalszkij járásban, Kotljarovka faluban 1943. május 10-15-én.”²⁶¹

A Juzef Gumenjuk parancsnoksága alá tartozó OUN-csapat tevékenységéről olvashatjuk a zsidó Regina Krochmal háború utáni vallomásában:

1943 elején történt, ugyanazon a településen, megkértük Voznjak igazgatót, hogy fogadjon minket. Akkor Voznjak igazgató menedéket adott nekünk, csinált egy bunkert a padló alatt. Ez folytatódott néhány hétig, akkor azt mondta, hogy megfigyelnek minket. Egyszer este kimentem, hogy készítsék valami ennivalót. Ekkor megláttam, hogy az épületet egy banda veszi körül, amelynek élén Gumenjuk Juzef állt. Akkor gránátot dobtak a bunkerbe. Néhányan helyben meghaltak, a többiek megsebesültek. Csak két lány nem sebesült meg. A kamrában voltam és láttam, hogy Gumenjuk személyesen kötözte meg Voznjak igazgatót szögesdróttal, és utána fölakasztotta az ajtóra. Azután levágta az ujjait, és amikor az igazgató kiabált, kivágta a nyelvét, és úgy hagyta ott. A lányokat, akik életben maradtak, Gumenjuk a banditákkal – 20-25-en voltak – megerősöskolta, majd meg-

²⁵⁹ Borotba protyi UPA... 1. könyv 62. o.; CDAGO. F. 62. Op. 1. D. 1347. L. 18.

²⁶⁰ Prus E. Holocaust po banderowsku. S. 172–173.

²⁶¹ Poljaki i ukrajinci mizs dvoma totalitarnyimi szisztyemami. 2. rész, 894. o.; GDA SZBU. F. 13. D. 1020. L. 221–229.

*ölték őket úgy, hogy vaspálcával csaptak a fejükre, az agyvelő a plafonig fröccsent. Ez ugyanabban az évben. A banda felégette Koroscsatin falut, a falu közepén maradt csak néhány ép ház. Akkor Gumenjuk a bandájával összegyűjtötte az összes asszonyt és gyereket, akik ott maradtak, bevitte őket egy szárítóba, széttepte a dunyhákat, rájuk szórta a tollakat és meggyújtotta. Mindannyian élve megégték.*²⁶²

Az UPA belső dokumentumaiban is találunk híradásokat a zsidók megsemmisítéséről. Így például a „Kolodzinszkij”-csapat tevékenységéről szóló beszámolóban 1943 őszén szó esik négy zsidó megsemmisítéséről „az Osztrovci mögötti erdőben” és tíz „magyar zsidóéről” Szelec mellett.²⁶³

A gettóból megszököttek által szervezett „családi osztagokat” az UPA parancsnoksága szovjet egységeknek tekintette, s mint ilyet megsemmisítette. Néhány száz zsidó megszökött a tucsinszki gettóból, túléltek a telet, „de az életfeltételek az erdőben néhány hónap alatt pusztulást hoztak az összes menekültre, a szomszédságban lévő vagy arra áthaladó álpártizánok, rablók és OUN-UPA alakulatok miatt”.²⁶⁴

„Az egész (ukrán) fiatalság kivétel nélkül kényszerítve volt arra, hogy belépjen a UPA-ba. Elhívták őket az erdőbe néhány hónapra, ahol kiképzést kaptak – emlékezett erre Jan Cicek, a lengyel hadsereg berezsanszki körzetének parancsnoka. – Éppen a kiképzés résztvevői voltak azok, akik, ahol csak találtak zsidókat, megölték őket, szakszerűen felkutatva a rejtekhelyüket.”²⁶⁵

Emlékeztetni kell arra, hogy UPA jelentős részben a katonai szolgálatot teljesítő ukrán kiegészítő rendőrségből állt, ugyanazokból, akiket korábban a megszállók a zsidók tömeges megsemmisítésére használtak. Az etnikai tisztogatás végrehajtásánál szerzett tapasztalatot használták fel a „Volhinai mérszárlásnál”. A zsidókat az egykori rendőrök továbbra is úgy tekintették, mint megsemmisítés tárgyát.²⁶⁶

²⁶² Uo. 2. rész 886–888; Insztyitut nacionalnoj pamjatyi Reszpubliki Poli, 0192/336. T. 29. L. 21–21ob.

²⁶³ UPA i zapilja na PZUZ, 1943–1945. 173., 176 (hivatkozás: Goszudarsztvennij arhiv Rovenszkoj oblasztyi. F. R-30. Op. 2. D. 89. L. 12–13, 16–26)

²⁶⁴ Berenstejn L. E. Jeliszavetszkij Sz. J. Jevreji-geroi Szoprotivlennyija v podpolnoj i partyizanszkoj borbe protyiv nacisztszkih okkupantov na Ukrainye, 1941–1945. Tel-Aviv, 1998. 44. o.

²⁶⁵ Idézi: Prus E. Holocaust po banderowsku. S. 167.

²⁶⁶ A szovjet partizánparancsnokság értékelése az ukrán rendőrség szerepéről a zsidók megsemmisítésében és az UPA létrehozásában. L. Partyizanszkaja vojna na Ukrainye... 57, 115. o.

Azonban a zsidókkal és más „nemkívánatos elemekkel” való harc fő súlya nem az UPA-alakulatokon volt, hanem az ennek alárendelt, névlegesen önálló struktúra, az OUN Biztonsági szolgálata parancsnokságán. Erre találunk bizonyítékot Alekszej Kiriljuk vallomásában, aki az „Északnyugati ukrán földek” Biztonsági szolgálata referensének, Alekszandr Priszjajnszjuknak (álneve „Makar”) a segédtisztje volt.

„1943 májusáig »MAKARRAL« utazgattam a Rovenszkij terület falvaiban. A feladatom az volt, hogy teljesítsem »MAKAR« megbízásait és védjem őt.

Mikor megérkeztünk a faluba, akkor »MAKAR« rendszerint az én közvetítésemmel hívta össze a helyi OUN-aktívákat és az SZB-felderítőket, kiderítette, milyen a helyiek hangulata, milyen a dolgok állása az UPA-ban, hányan vannak és mi a nevük a német táborokból megszökött szovjet hadifoglyoknak, akik az adott faluban élnek...

»MAKAR« elutazása után a faluba érkezett a »harci egység« és »MAKAR« utasítása alapján megsemmisítette a helyi lakosságból azokat a személyeket, akik elégedetlenségüket fejezték ki az UPA-val szemben, és a szovjet hadifoglyokat, akik német táborokból szöktek meg.

1943 májusában »MAKAR« magához hívott engem, és kijelentette, hogy nagyon elégedett velem, ezért úgy véli, hogy teljesen alkalmas vagyok arra, hogy az SZB Rovenszki területi »harci egységének« a parancsnoka legyek, miközben hivatalosan »a rendőri végrehajtó részleg előljárójának« fognak nevezni.

Arra a kérdésemre, hogy konkrétan mi lesz a feladatköröm, »MAKAR« a következőket mondta:

Ahhoz, hogy az OUN harcot tudjon folytatni az »önálló« Ukrajna megteremtéséért, meg kell semmisíteni az OUN minden ellenségét. Ehhez arra van szükség, hogy mindenütt legyenek szemek és fülek. Ezért jött létre a biztonsági szolgálat, amely a felderítés referentúráiból áll, és amelynek minden faluban vannak felderítői és »harci egységei«, amelyekbe 10-12 ember tartozik, s amelyek közvetlenül számolhatnak ellenségeinkkel.

Egészében az OUN vezetősége a következő kötelezettségeket írta elő a biztonsági szolgálat számára:

1. *Megsemmisíteni az UPA és az OUN összes »ellenségét«, vagyis a lengyeleket, cseheket, zsidókat, komszomolistákat, kommunistákat, a Vörös Hadsereg tisztjeit és harcosait, a milícia munkatársait és a helyi lakosságból azokat a személyeket, akik kinyilvánították szimpátiájukat a szovjet-hatalom iránt.*

2. Letartóztatni és agyonlőni a Vörös Hadsereg összes hadifogoly tisztjét és harcosát, akik a német táborokból szöktek meg.

3. Megsemmisíteni családjukkal együtt mindazokat, akik nem hajlandók szolgálatot teljesíteni az UPA-ban, felgyújtani házaikat és elkobozni ingóságait.

4. Felügyelni arra a körzetünkben, hogy a lakosság időben beszo­l­gált­sa a mezőgazdasági termékeket az UPA számára, fizikai megtorlást alkalmazni, ha a beszo­l­gált­tatást szabotálják. »Fizikai megtorlás« alatt értendő a golyó általi kivégzés és a tömeges kivégzések.

5. Felkutatni azon személyeket és leszámolni velük, akik a Vörös Hadsereg egységeinek érkezését várják.

6. Az OUN vezetőségének rendelkezése alapján megsemmisíteni mindenkit anélkül, hogy foglalkozni kellene bűnösségük fokával.

7. A »legveszélyesebb ellenségeket« – a kommunistákat és az NKVD munkatársait személyes kihallgatás nélkül átadni »MAKARNAK«.

8. A mi munkánk alapja az OUN ügye iránt tanúsított hűség. Ne remegjen a kezetek, amikor áldozataitok kínját látjátok. Vésztetek emlékezetetekbe, hogy minél több ellenséget semmisítetek meg, annál közelebb van a győzelmünk.

»MAKART« meghallgatva megértettem, hogy enyém a munka, amely érdekelt, és erre már teljesen berendezkedtem, mivel otthon tudtam lakni, nem kellett félnem, hogy behívnak az UPA-ba, ahová nem akartam menni gyenge egészségi állapotom miatt.

Ugyanazon a napon »MAKARRAL« elutaztunk Zarick faluba, a Rovenszki körzetbe. Ebben a faluban »MAKAR« bemutatta nekem a »harci egységek« tagjait.²⁶⁷

Mint látjuk, a zsidók is beletartoztak az SZB OUN munkatársai által megsemmisítendő „ellenségek” körébe. Az SZB OUN feladatairól hasonló vallomást tett egy másik OUN-tag, I. T. Kutkovec:

1943-ban a területi vezetőség parancsa alapján az SZB-referentúra a következő feladatokat teljesítette:

– végrehajtotta a Vörös Hadsereg hadifoglyainak fizikai megsemmisítését;

– megsemmisítette a lengyel lakosságot és felgyújtotta házaikat;

– fizikailag megsemmisítette azokat, akik dezertáltak az UPA-ból, és puskatussal agyonverte azokat, akik nem akartak az UPA-ba menni;

– fizikailag megsemmisítette a falvakban rejtőző zsidó lakosságot.²⁶⁸

²⁶⁷ Poljaki i ukrainci mizs dvoma totalitarnyimi szisztyemami. 1. rész, 448–450 o.; GDA SZBU. F. 13. D. 372. T. 20. L. 56–63.

²⁶⁸ Dokumenti izoblicsajut. 97. o.

Végül az SZB OUN útmutatása 1943-ban a következőkre hívott fel: „Bűnözőket, fecsegőket, büntelen és bűnös idegeneket, részegeket, pánikkeltőket, titkos munkatársakat, azokat, akik polákokat és más idegeneket rejtegetnek – meg kell semmisíteni! A falvakban talált zsidókat ki kell kérdezni, ezután pedig keletre velük.”²⁶⁹ A fentebbi információ fényében nem kell kételkedni abban, hogy a „keletre velük” megfogalmazás alatt gyilkosságot értettek.²⁷⁰

Nem kell kételkedni abban sem, hogy az SZB OUN munkatársai elé állított feladatokat teljesítették.

A szovjet csapatok győzelme Kurszknál végleg meggyőzte az OUN(B) vezetőségét Németország vereségének elkerülhetetlenségéről. 1943 augusztusában a Ternopoli területen egy távoli tanyán összehívták az OUN(B) III. Rendkívüli Nagygyűlését. A Központi vezetőség propagandáért felelős tagja, Vaszilij Ohrimovics (álneve „Garmas”) előadást tartott a kialakult nemzetközi helyzetről. A „tengelyhatalmak” elvesztik a háborút, a Szovjetunió pedig győztesként fog megjelenni a nemzetközi színtéren, állapította meg. Ugyanakkor vannak ellentétek egyrészt Anglia és Amerika, másrészt a Szovjetunió között. Ezzel összefüggésben „Garmas” a következő politika folytatását javasolta:

- forradalmi szervezőmunkát kell kezdeni a Szovjetunióban, egységfrontot létrehozva a Szovjetunió más népeivel és az UPA harci tevékenységét aktivizálva;

- kapcsolatba kell kerülni egyes műveletek elvégzése céljából a Szovjetunióhoz nem tartozó európai népekkel;

- meg kell szerezni Anglia támogatását.²⁷¹

Azonban ahhoz, hogy létrehozzák a „leigázott népek frontját” és támogatást kapjanak a Nyugattól, az OUN(B) számára elkerülhetlenné vált, hogy rögzítse elhatárolódását az ukrán földön élő kisebbségek brutális üldözésétől, értve ezalatt elsősorban a lengyele-

²⁶⁹ Antonjuk J. Gyijalnyiszty SZB OUN na Volnyi. 97. o.

²⁷⁰ A német dokumentumokban is a zsidók megsemmisítését gyakran helyettesítették az „áttelepítés” fogalmával. Például: „1943. február 8-án és 9-én szolgálatunk végrehajtja Szluckban az ott élő zsidók áttelepítését... Az áttelepítés területén van 2 gödör. Mindegyik gödörnél egy 10 tisztből és katonából álló csoport dolgozik. („Unyicstozsity kak mozsno bolsé...”: Latvijszkije kollaboracionyiszkije formirovanyija na tyerritorii Belorusszii, 1942–1944.: Szbornyik dokumentov/ Fond „Isztoricseskaja pamjaty”; Szerk. A. Djukov, V. Szimingyej. M., 2009. 120–121. o.)

²⁷¹ Roman Suhevics u dokumentah... 1. könyv, 321–322. o. GDA SZBU. F. 65. D. SZ-9079. T. 1. L. 30–49.

ket és a zsidókat. Ezeket a változásokat bevezették: a gyűlésen jóváhagyták az OUN(B) új programját. „A programban elfogadták az antiimperialista, antifasiszta és antirasszista álláspontot – emlékezett az OUN(B) Központi vezetőségének tagja, Mihail Sztepenjak. – Elismerték az ukrán állam összes nemzetiségének egyenjogúságát az állami és az állami-politikai jogok terén. Mindez nem volt benne a korábbi programokban, mivel azok tisztán fasiszták voltak.”²⁷²

Ekképp a „zsidókérdés” megoldásának banderista programja radikálisan megváltozott. A zsidókat, akik egykor üldözés tárgyai voltak, most Ukrajna teljes jogú polgárainak nyilvánították.

Azonban az OUN(B) III. Rendkívüli Nagygyűlése határozatainak elfogadása után sem ismerték el az ukrán nacionalisták minden zsidó jogát a létezésre. Az UPA Főparancsnokságának instrukciójában 1943. november 1-jén a következő útmutatás szerepel: „Terjeszteni kell az információt, hogy megtűrünk minden nemzetiséget – többek között a zsidókat is, akik az ukrán állam javára dolgoznak. Ukrajna teljes jogú állampolgárainak fognak számítani. Beszélni kell erről a zsidó orvosokkal és más szakemberekkel, akik nálunk dolgoznak.”²⁷³ Nem nehéz észrevenni, hogy az instrukcióban nem minden zsidó „megtűréséről” van szó, hanem csak azokéről, akik „az ukrán állam javára dolgoznak”.

Hasonló tézist találunk az 1944 elejére datált „Időleges útmutatásokban”. Ebben a dokumentumban felszólítják az OUN tagjait, hogy „semmilyen akciót ne folytassanak a zsidók ellen”, mivel „a zsidóügy már nem probléma (nagyon kevesen maradtak)”. Mindamellet a dokumentumban van egy elvileg fontos kikötés: „Ez nem vonatkozik azokra, akik aktívan fellépnek ellenünk.”²⁷⁴ Nyilvánvaló, hogy ez a kiegészítés tág lehetőséget nyújtott a zsidók üldözésére, akiket mindig a „moszkvai bolsevizmus” bűnsegedeinek lehetett nyilvánítani.

Meg kell jegyezni, hogy az OUN(B) program irányelveinek változásai ellenére az ukrán nacionalisták viszonya a zsidókhöz általában negatív maradt. Számításba kell venni, hogy az UPA-t jelen-

²⁷² Uo. 324. o.

²⁷³ V'jatrovics V. Sztavlenyja OUN do jevrejiv. 73. o.

²⁷⁴ Motyka G. Ukrainska partzjantka. S. 297 (Hivatkozás: GARF F. 9478. Op. 1. D. 126. L. 233–235); Altman I. A. Zsertvi nyenavisztyi. 225. o.; Veisz A. Otnosenyje nyekotorih krugov ukrainszkogo nacionalnogo dvizsenyija k jevrejam v period Vtoroj mirovoj vojni // Vesztnyik Jevrejszkogo unyiverszityeta v Moszkve. 1995. N. 2. 110. o.

tős mértékben a németek által szervezett ukrán kisegítő rendőrség parancsnokaiból és katonáiból szervezték, melyek a legutóbbi idő-kig részt vettek a zsidóellenes akciókban. Ezek az emberek nem változtatták meg a zsidókhoz való viszonyukat. Amikor egy szovjet partizánosztog vezetője, Jan Nalepka tárgyalásokat próbált kezdeni az UPA képviselőivel, ilyen választ kapott: „Ha eltakarítjátok először az összes nálatok lévő zsidót, akkor fogunk veletek tárgyalni.”²⁷⁵ A szumszki partizáncsapat komisszára, Sz. A. Rudnyev feljegyezte a naplójába, hogy a nacionalisták úgy jellemezték a szovjet partizánokat, mint „zsidó-bolsevik ügynököket”.²⁷⁶ Jellemző, hogy az UPA belső dokumentációjában 1943-ban olyan meghatározások találhatók, hogy „zsidók, cigányok és a többi semmirekellő”, ami kimerítően tanúskodik a zsidókhoz való tényleges viszonyról.²⁷⁷

Ebben az összefüggésben nem kell csodálkozni azon, hogy az összes nemzetiség egyenlőségének propagandisztikus deklarálása ellenére az UPA-alakulatok tovább folytatták az etnikai tisztogatást. Az ukrán nacionalisták szavai és tettei közötti különbség jól tükröződik abban a jelentésben, amelyet az USPD-hez küldött a Volhíniában tevékenykedő nagy szovjet partizáncsapat vezetője, Fjodorov: „A nacionalisták a sajtójukban úgy írnak, hogy az orosz népet vádolják vadsággal és sötétséggel. Egyidejűleg több röpiratban fordulnak a nyugat és kelet összes népéhez azzal a felhívással, hogy építsék föl a maguk független nemzetállamait. Ugyanakkor vad, fékezhetetlen véres leszámolást folytatnak, teljesen megsemmisítik a lengyel és a zsidó lakosságot, és mindenki mást is, nemzetiségtől függetlenül, ha együtt éreznek a szovjethatalommal és segítik a partizánokat. Gyújtogatnak, gyilkolnak, fejszéssel vagdalognak.”²⁷⁸

Ez az információ megerősítést nyer az UPA dokumentumaiban is. Így például 1944. április 2-án a Peremislinszki kerület egyik falujában megölték „9 lengyelt s két zsidó nőt, akik a lengyeleknél szolgáltak”.²⁷⁹

²⁷⁵ Borotba protyi UPA... 1. könyv 103. o.; CDAGO. F. 62. Op. 1. D. 253. L. 20–22.

²⁷⁶ Partyizanszkaja vojna na Ukrainye... 104. o.

²⁷⁷ UPA i zapilja na PZUZ, 1943–1945. 456. o. ; CDAGO. F. 57. Op. 4. D. 361. L. 5–41; Vojenna okruga UPA „Bug”... 2. könyv, 40. o.; GDA SZBU. F. 13. D. 376. T. 83. L. 258.

²⁷⁸ Borba protyi UPA... 1. könyv. 130. o.; CDAGO. F. 1. Op. 22. D. 75. L. 48–55.

²⁷⁹ Poljaki i ukrajinci mizs dvoma totalitarnyimi szisztyemami. 2. rész. 1032. o.; GDA SZBU. F. 13. D. 376. T. 34. L. 263.

A szemtanúk tanúvallomása: „... (1944) március 18-án éjszaka az ukrán nacionalisták – banderisták – tömeggyilkosságot hajtottak végre a lengyelek ellen Mogilnyica faluban. Szovjet partizánnak álcázva magukat, maszkokban betörték a lengyelek házaiba, és mindenféle kegyetlenséget műveltek velük, késekkel szurkálták őket, fejszével hasították szét a gyerekeket, szétverték a fejüket, ezután pedig, hogy eltüntessék a bűntények nyomát – felgyújtották őket. Ezen az éjszakán a banderisták megkínóztak, leszúrtak, lelőttek mintegy száz embert, szovjet aktivistákat, zsidókat és lengyeleket. Ugyanezen az éjszakán mészárolták le a családomat – a feleséget, a 17 éves lányomat és a fiamat. A házamba berontott mintegy 15 nacionalista, akik között felismertem KRICKSKOVSKIJ Ioszif Antonovics banderistát, aki közvetlenül részt vett családom meggyilkolásában...”²⁸⁰ Sz. I. Janickij ezt a tanúvallomást azután tette, hogy a falut fölszabadította a Vörös Hadsereg; a vallomást alátámasztotta, hogy Mogilnyica falu mellett a Budzanovszkij kerületben megtalálták a gödrökben a falu 94 lakosának holttestét, akiket a banderisták 1944. március 18-án gyilkoltak meg.²⁸¹

A lengyel történészek a következő példákat említik az UPA lengyelelles akcióira 1943 őszén – 1944 telén, amelyek során zsidók estek áldozatul:

– Malaja Panikovica (Brodi járás), tarnopoli vajdaság. 1943 őszén a banderisták rátámadtak a falura, és tömeggyilkosságot hajtottak végre a lengyelek ellen. A faluban a zsidókat felnégyeléssel ölték meg, vagyis testüket négy részre darabolták szét.

– Driskov. 1943 őszén a banderisták megölték két lengyelt, miután észrevették, hogy zsidókat rejtegetnek a házukban. Hat zsidót szintén megölték késszúrásokkal.

– Sumjani. 1943 novemberében megölték három lengyelt, ugyanabban az évben decemberben hetet, és felégették a gazdaságukat. A lóistállóknak és juhakolban rejtőző zsidókat nem engedték ki-menni. Tizenegy zsidó család égett el.

– Bidlo (Rogatin járás). 1943 novemberében a banderisták megölték Antoni Verbovszki lengyel papot és Vrobl tanítót. Mindkettőt azoknak a zsidóknak a rejtegetésével vádolták, akiknek a kiadatását követelték. A zsidók (öten), akik megbízható rejtekhelyen voltak, megmenekültek.

²⁸⁰ CA FSZB. F. 100. Op. 11. D. 7. L. 231–234.

²⁸¹ Uo.

– Jazlovec (Bucsacs járás). 1943 decemberében a banderisták támadást hajtottak végre a plébánia ellen. A kínvallatás alatt Andrzej Krasicki papot próbálták arra kényszeríteni, hogy mondja meg azoknak az embereknek a nevét, akik zsidókat rejtegetnek. Más szavakkal a paptól azt követelték, hogy mondja el a gyónási titkot. A pap hallgatott, elvitték és valahol, ismeretlen helyen megölték.

– Kudlubiszka (Oleszko környéke). 1943. október 2-ről 3-ra virradó éjjel a banderisták megöltek tizenegy embert – köztük három zsidó gyereket.

– Ruda Brodzka (Brodi járás). A banderisták a falura támadtak 1943 augusztusában, a fő figyelmet a plébánia épületére fordítva. Azt kiabálták: pap, add ki nekünk a zsidókat! 1944 januárjában az UPA támadt másodszer a falura, megöltek huszonhat lengyelt, felgyújtottak tizenhét gazdaságot. A lengyelekkel együtt elpusztult egy négytagú zsidó család is.

– Baranovka (Brezsani járás). 1943 decemberében a banderisták lelőtték azokat a lengyeleket, akik ennivalót adtak az erdőben rejtőző zsidó családnak.

– Szivatzsuv (Peremisljani járás). A banderisták támadása elől menekülve, akik állandóan követelték a zsidók kiadatását, a lengyel lakosság 1944 elején elhagyta a falut, átköltözött Szokalba.

– Plebanovka (Trembovla járás). 1943 őszén a banderisták megöltek tizenegy lengyelt, azt hangoztatva, hogy a „kereszténység ellenségeit és Krisztus gyilkosait” rejtegetik.

– Malkov (Szokal járás). 1943/44 telén a banderisták rátámadtak a falura, felégették azt, és lelőtték a menekülő embereket. A gépfegyverrel lemészároltak között voltak menekülő zsidók is.

– Zsabinca (Kopicsince járás). A banderisták két támadást hajtottak végre – 1943 szeptemberében és decemberében –, mindig olyan házakra támadva, ahol zsidók voltak. A megölt zsidók száma nem ismeretes.²⁸²

Természetesen ez a lista nem teljes.

Vannak arra vonatkozó értesülések is, hogy az UPA képviselői információkat adtak át a német megszálló hatóságoknak zsidó osztagokról. Így német dokumentumok szerint 1944 áprilisában „UPA tiszték” információkat adtak át a németeknek „a Zlocsev – Borbrika-Podjaszi területén tevékenykedő bandákról, s tájékoztattak a

²⁸² Uo.

Szvircben tevékenykedő zsidó bandáról, a lengyel bandáról Viszinen és az orosz bandáról Podjaszi környékén...”²⁸³

Ekképp az OUN(B) III. Rendkívüli Gyűlése határozatai ellenére az UPA harcosai továbbra is megsemmisítették a zsidókat 1943 őszén–1944 telén. Kivételt képeztek természetesen a „hasznos” zsidók, akiket felhasznált az UPA.

1943 őszére az UPA alegységeiben összegyűlt néhány zsidó. Az OUN(B) egyik vezetője, Nyikolaj Lebegy ezt írja visszaemlékezésében: „Az UPA orvosainak többsége zsidó volt, akiket az UPA mentett meg a hitlerista megsemmisítéstől. A zsidó orvosokat Ukrajna egyenjogú polgárainak tekintették. Itt hangsúlyozni kell, hogy mindnyájan becsülettel teljesítették nehéz kötelességüket, nem csak a harcosoknak segítettek, hanem az egész lakosságnak is, bejárták a területet, tábori kórházakat szerveztek és kórházakat a településeken is. Nem hagyták el a harcolók sorait a nehéz helyzetekben sem, akkor sem, amikor lehetőségük lett volna rá, hogy átmenjenek a vörösökhöz. Sokan közülük a háborúban haltak meg, azokért az eszmékért harcolva, amelyekért az egész ukrán nép küzdött.”²⁸⁴

Ezeket a szavakat megerősítik a szovjet dokumentumok is. 1943 októberében a Volhíniában tevékenykedő partizáncsapat vezetője, Begma arról értesítette az USPD-t: „A nacionalisták Dombroviceben mozgósították az összes szabót, hogy készítsenek meleg ruhát télre. A főhadiszállás utolsó rendelkezése szerint a nacionalisták mindenkit magukhoz fogadnak, kivéve a lengyeleket. Ebben az időben a nacionalisták között sok zsidó van, különösen orvosok.”²⁸⁵

Azt a tényt, hogy az UPA-ban voltak zsidó orvosok, nem csak a zsidó nacionalisták visszaemlékezései és a szovjet partizánok közlései támasztják alá, hanem a felkelőalakulatok belső dokumentumai is.²⁸⁶ Ezenkívül az UPA tagjainak visszaemlékezéseiben találunk említést az UPA ellenőrzése alatt létező kis zsidó családi táborokról.²⁸⁷

²⁸³ Prus E. *Holokaust po banderowsku*. S. 182–183.

²⁸⁴ GDA SZBU. F. 13. D. 372. T. 36. L. 120–124. L. *Szpravka SZBU pro gyijalnyiszty OUN-UPA ot 30 linpnyja 1993 roku // Bez prava na rabilitaciju*. Kijev, 2005. 2. könyv, 219. o.

²⁸⁵ Lebegy M. *Ukrajinszka Povsztanyszka Armija...* 1. könyv, 69. o.

²⁸⁶ *Borotba protyi UPA...* 1. könyv, 107. o.; CDAGO. F. 62. Op. 1. K. 1350. L. 108.

²⁸⁷ *UPA i zapilja na PZUZ, 1943–1945*. 114. o.; CDAVO. F. 3833. Op. 1. D. 19. L. 43; *Vojenna okrugá UPA „Bug”...* 1. könyv, 479. o.

Az okok, amiért az ukrán nacionalisták befogadtak zsidókat, mélyen pragmatikusak voltak, és ezt soha nem titkolták az UPA vezetői. Volhínia egy elmaradott agrárterület volt, a lakosság többségét parasztok alkották. Egészen a háborúig e terület lakosságának közel harmada analfabéta, iparosok és orvosok nagyon kevesen voltak.²⁸⁸ A szükséges szakembereknek ez a hiánya kényszerítette az UPA parancsnokságát, hogy fölhasználják a zsidókat.

Meg kell jegyezni egyébként, hogy a zsidók jelenlétét az UPA-ban az OUN-tagok memoárjai erősen felnagyítják, csakúgy mint a modern ukrán revizionista történészek. Erről tanúskodik Ivan Patrljak elemzése egy nemrég a tudományos információcserébe bevezetett forrásról, az UPA „Szever”, „Bogun”-csoportjának katonai körzetébe (VO) tartozó harcosok információs igazolványairól. A „Bogun” katonai körzet alakulatának létszáma 1943 végén körülbelül 8-10 ezer emberre volt tehető. Ukrajna felsőbb államhatalmi szerveinek központi archívumában 1445 információs igazolványt őriztek meg, ami körülbelül 17-20 százaléka a harcosok összlétszámának. Ez a minta lehetővé teszi, hogy rekonstruáljuk az UPA harcos adekvát „kollektív portréját”.²⁸⁹ Ezeknek az adatoknak megfelelően a harcosok 98,27%-a volt ukrán és csak 1,73% más nemzetiségű: oroszok, üzbégek, beloruszok stb. Zsidó egy sem volt közöttük.²⁹⁰

Ekképp a zsidó nemzetiségű UPA-harcos csupán különleges egyedi eset lehetett; láthatólag az odatartozó zsidókat úgy használták fel, hogy nem vonták be őket az UPA soraiba.

Az UPA-ban a zsidók szemmel látható felhasználásával egyidejűleg folyt a titkos megsemmisítésük. Ezt az OUN Biztonsági szolgálata hajtotta végre. Ez a struktúra foglalkozott a zsidók megsemmisítésével az OUN(B) III. Nagygyűlése határozatainak elfogadása előtt és azután is.

Az OUN Biztonsági szolgálatának referense, akinek beszámolóját megszerezték a szovjet partizánok, kimerítő jellemzését adja a nacionalisták valóságos politikájának: „Korábban az SZB kiadta a

²⁸⁸ L. V'jatrovics V. Sztavlenyja OUN do jevreviv. 75–76. o.

²⁸⁹ Erről tanúskodnak az UPA dokumentumai. L. Voliny i Polisszja: UPA ta zapillja, 1943–1944: Dokumenti i matyeriali. Kijiv; Toronto, 1999. 41. o.; Voliny, Polisszja, Podillja: UPA da zapillja, 1944–1945: Dokumenti i matyeriali. Kijiv; Toronto, 2006. 397. o.

²⁹⁰ Patrljak. I. K. „Jevegyencijnyi kartki” UPA jak sztatyziszyicsnye dzserelo // Ukrajinszkij vizvolnyij ruh. Lviv, 2006, 3b. 6. 111. o.

parancsot – az összes nem szakember zsidót konspiratív módon meg kell semmisíteni, hogy a zsidók és a mi embereink se tudjanak róla, azután azt a propagandát kell terjeszteni, hogy elmentek a bolsevikokhoz.”²⁹¹ Hasonló információt tartalmaz Zsibuta SZB-refereus rendelkezése, amelyet megszereztek a partizánok: „Az összes nem szakember zsidót konspiratív módon meg kell semmisíteni, azt a hírt terjesztve róluk, hogy a bolsevikokhoz mentek.”²⁹²

Ekképp a nem szakember zsidókat gyakorlatilag azonnal megsemmisítették. A specialisták tovább éltek, de a Vörös Hadsereg közeledésével őket is megölték. Az OUN és az UPA vezetősége akkor kiadott egy sor direktívát a „megbízhatatlan elemek” megsemmisítéséről. Szó esik erről Jurij Sztelmascsuk vallomásában, aki az UPA „Szever” csoportjában a „Turiv” VO parancsnoka volt:

Volt még egy titkos direktívája az OUN Központi vezetőségének, amelyet szóban közölt velünk „KLIM SZAVUR” az SZB vonalán, eszerint fizikailag meg kell semmisíteni az Ukrajna nyugati területén található összes szovjet hadifoglyot, mint olyanokat, akik a bolsevizmus terjedését segíthetik.

Az UPA vonalán jelent meg az OUN központi vezetőségének titkos direktívája az UPA összes orosz nemzetiségű tagjának fizikai megsemmisítéséről. Ez a direktíva azt javasolta, hogy a megsemmisítés azzal a látszattal történjen, hogy ezeket az UPA-tagokat speciális „orosz légiókba” irányítják.

*Az OUN Központi vezetőségének még egy titkos direktíváját ismerem az SZB vonalán, amely az összes olyan személy családtagjainak fizikai megsemmisítését indítványozta, akik OUN-ellenes hangulattal voltak gyanúsíthatók, beleértve a csecsemőket, nőket, öregeket is.*²⁹³

Sztelmascsuk információját alátámasztja az OUN vezetőségének 1944. március 13-i parancsa, melyet megszereztek a szovjet állam-biztonsági szervek: „Megparancsoljuk, hogy hozzá kell fogni minden velünk szemben ellenséges elem, titkos munkatársak, mindenféle nemzetiségek képviselői (bizalmasai) kíméletlen megsemmisítéséhez, legyenek azok ukránok, titkos munkatársak vagy lengyelek, vagy fogoly keletiek. Megparancsoljuk többek között az összes keleti likvidálását a mi területünkön. Az összes keleti, akkor is, ha

²⁹¹ Uo. 117–118. o.

²⁹² Borotba protyi UPA... 1. könyv, 126. o.; CDAGO. F 1. Op. 22. D. 75. L. 94–95. Vö. Antonjuk J. Gyijalnyiszty SZB OUN na Volinyi. 65. o.

²⁹³ Vegyenyjejev D., Bisztruhin G. Mecs i trizub. 219. o. (Hivatkozás: CDAGO. F 62. Op. 1. D. 277. L. 2; F. 57. Op. 4. D. 451. L. 10, 52)

nem ügynök-felderítő, ha megjönnek a bolsevikok, akkor átáll az ő oldalukra és anyagot szolgáltat rólunk. Felhívom rá a figyelmet, hogy azokat a keletieket, akik az OUN soraiban vannak, nem kell likvidálni.”²⁹⁴

A volhíniai SZB OUN 1944. március 11-i parancsában hasonló útmutatást olvashatunk: „Késlekedés nélkül likvidálni kell a kommunistákat és a zsidókat.”²⁹⁵ Néhány nappal korábban, 1944. március 3-án az OUN(B) területi vezetőségének szervezeti referentúrája a nyugati ukrán területen parancsot adott, hogy meg kell tisztítani az UPA-t a „megbízhatatlan tagoktól, valamint a nem ukrán származású személyektől”. Hasonló követelést fogalmazott meg az UPA „Zapad”-csoportjának parancsnoka, V. Szidor („Seleszta”) 1945. április 28-i parancsában.²⁹⁶

Ezeket a parancsokat kötelességszerűen teljesítették. Az ukrán nacionalisták első áldozatai a falvakban megtelepedett egykori hadifoglyok voltak. Néhányat közülük elengedtek a táborokból nyegenyben, néhányan megszöktek, de ezek az emberek minden esetben fel tudták volna fedni a Bandera-féle szervezetek működésének szisztémáját és módszereit. Ezért a területi vezető megparancsolta, hogy semmisítsék meg őket mind egy szálig. „A gyilkosságok egészen vadállati jellegűek voltak – írja Aron Sneer történész. – Csak a Rovenszki terület Goscsanszki körzetében közel 100 foglyot kínoztak és öltek meg. Az elhunytak tetemét, több esetben élő embereket is, nyakukra kötött kővel a banderisták a Goriny folyóba dobták. Így semmisítették meg a Vörös Hadsereg fogoly harcosainak és parancsnokainak ezreit, többek között ukránokat is a keleti területről.”²⁹⁷

Nehéz elképzelni, hogy megsemmisítve minden ukrán honfitársukat csak annak a gyanúnak az alapján, hogy a jövőben együttműködhetnek a „szovjetekkel”, a nacionalisták megkegyelmeztek volna az általuk annyira gyűlölt zsidóknak – annál is inkább, mert az OUN(B) területi vezetőségének szervezeti referentúrája a nyugati ukrán területen egyenesen arra szólított fel a direktívájában, hogy

²⁹⁴ Poljaki i ukrajinci mizs dvoma totalitanyimi szisztyemami. 1. rész. 442–444. o.; GDA SZBU. F. 65. D. SZ-9079. T. 2. L. 168–169.

²⁹⁵ Uo. 330. o.; GDA SZBU. F. 71. Op. 9. D. 22. T. 3. L. 341.

²⁹⁶ Motyka G. Ukrainka partzyantka. S. 294–295. (Hivatkozás: CDAVOV. F. 3833. Op. 1. D. 57. L. 6.)

²⁹⁷ Vegyenyjejev D., Bisztruhin G. Mecs i trizub. 288. o. Kentyij A. V. Ukrajinszka povsztanszka armija v 1944–1945. rr. Kijiv, 1999. 91, 167. o.

meg kell tisztítani az UPA-t a „nem ukrán származású személyektől”. Az UPA-hoz tartozó zsidók sorsának kimerítő leírását adja az a történet, amelyet egy gettóból szökött zsidó mond el, aki csodával határos módon maradt életben Nyugat-Ukrajna területén:

Mikor az erdőbe szöktünk és felszámolták a Kurovice táborn, néhány „szabad” zsidó kapcsolatba került az ukrán földalatti mozgalommal, a banderistákkal, és kezdtek együttműködni velük. – Ezt a kezdeményezést támogatták a banderisták, akiknek szükségük volt a zsidó specialistákra. A Kurovice tábor több orvosának és technikusának felajánlották a banderisták a segítségüket a szabadulásukban.

Sztaropolszkij doktor és Kalfusz doktor beleegyezett ebbe, és a banderistákhoz mentek. Sztaropolszkij, ez a becsületes és naiv ember elhitte az ukrán nacionalisták képviselőinek, hogy neki nem fognak ártani. Hosszú ideig ott volt náluk, és orvosi segítséget nyújtott a sebesülteknek és betegeknek.

Sztaropolszkij doktor és Kalfusz doktor mellé az ukrán nacionalisták még egy sztomatológust is rendeltek. Neki a nagy orosz támadás napján – 1944. június 22-én sikerült megszöknie, és amikor az orosz csapat közeledett, kijött a rejtékhelyéről feltartott kézzel és megállt előttük. Később elmondta nekünk, hogy az ukrán nacionalisták az oroszok megérkezése előtt megölték Sztaropolszkij doktort és Kalfusz doktort, mivel túl sokat tudtak.²⁹⁸

Ezek a visszaemlékezések, melyeket S. Redlih, E. és V. Szemasko kutatók jegyeztek föl, arról tanúskodnak, hogy a zsidó családi táborokat, melyek az UPA ellenőrzése alatt voltak, szintén megsemmisítették lakóikkal együtt a Vörös Hadsereg csapatainak megérkezése előtt.²⁹⁹ G. Motika lengyel történész számításai szerint összességében az UPA körülbelül 1-2 ezer zsidót semmisített meg, akiknek nagy része volhíniai.³⁰⁰ Ha figyelembe vesszük azt, hogy amikor az UPA elkezdte tevékenységét Nyugat-Ukrajna területén, a zsidók közül csak néhányan maradtak életben a gettóból megszököttek közül, akkor ez a szám igen jelentős.

Mint látjuk, az OUN(B) III. Rendkívüli Nagygyűlésének rendelkezése az Ukrajnában élő nemzetiségek egyenjogúságáról nem volt komoly hatással a zsidók megsemmisítésének folyamatára, melyet az UPA és az SZB OUN hajtott végre. Azonban ennek ellenére ezt

²⁹⁸ Snejder A. Plen: Szovjetszkije vojennoplennie v Germanyii, 1941–1945. M.; Jeruzsálim, 2005. 204. o.

²⁹⁹ Yones E. Die Strasse nach Lemberg: Zwangsarbeit und Widerstand in Ostgalizien, 1941–1944. Frankfurt/Main, 1999. S. 111–112.

³⁰⁰ Motyka G. Ukraińska partzyantka. S. 295–297.

nem lehet kizárólag propagandisztikusnak nevezni. A gyűlésen elfogadott rendelkezés a kezdete lett egy hivatalos változásnak az ukrán nacionalisták program-irányelveiben a „zsidókérdés” vonatkozásában.

Természetesen távolról sincs szó arról, hogy az OUN összes vezetője szakított volna a szokott antiszemita nézeteivel. 1944-ben az ukrán nacionalizmus fő ideológusa, Dmitrij Doncov kemény kritikának vetette alá az OUN(B) új programját éppen a zsidókérdés megközelítésének megváltozása miatt. „A program nem tükrözi az ukrán történelmi tradíciókat sem társadalmi, sem nemzetiségi, sem politikai vonatkozásban – állapítja meg Doncov. – És itt nem csak a kozákság tradícióiról van szó, hanem az 1917–1921-es évek felkelőmozgalmának nem régi tradícióiról is, xenofóbiájukról az északi jövevények iránt, antiszemitizmusukról, vallásosságukról és magántulajdonosi tendenciáikról.”³⁰¹ Doncov véleménye szerint az OUN programjában hangsúlyozni kell, hogy „a világ zsidóságának mentalitása és politikája ártalmas az ukrán nemzet és államiság számára. A zsidóság elleni harc az ukrán nemzet érdekeit és tradícióit szolgálja.”³⁰²

Doncovval szemben ellenvetést tett az OUN(B) Legfelsőbb Tanácsának fiatal tagja, Oszip Pozicsanjuk, aki hangsúlyozta a „zsidókérdés” régi megközelítéseinek célszerűtlenségét. Érdeemes részletesen idézni a felszólalását:

A német gyakorlat után nehéz (talán egyenesen értelmetlen) ezzel a kártyával játszani ma. Annál inkább, mivel a zsidóprobléma Ukrajna számára ma nem létezik... Ami a személyes vonatkozásokat illeti... a felkelő atamának az antiszemitizmuson és a xenofóbián kívül semmi mást nem tudtak felhasználni, semmi mást nem csináltak és nem is tudtak csinálni, mivel ez meghaladta volna ideológiai, politikai és szervezeti lehetőségeiket. Hozzánk ez nem illik, a mi nemzedékünk előtt nagyobb feladatok állnak, mint a kezdetleges xenofóbia. Ezért ne térjetelek le a főútról az antiszemita és xenofób családok felé, mert ezen már Hitler és az egész Reich is eltörte a lábát... Politikai analfabétának kell lenni, ha nem értjük, hogy bármilyen, a zsidókérdéssel kapcsolatos tradíciónk ellenére, ma több okból kifolyólag is bármi áron el kell határolódnunk az antiszemitizmustól. Ugyanazon okból kifolyólag, amiért el kell határolódnunk a hitlerizmus bármely ránk vetülő árnyékától. Saját népünk is kersztre feszítve vagy száműzve, de erre a vonal-

³⁰¹ Ibid. S. 297.

³⁰² V'jatrovics V .Sztavlenyja OUN do jevrejiv. 83. o.

*ra áll rá. Nem azért, mert a nép szimpatizál a zsidókkal. Hanem azért, mert a nép ennek az antiszemitizmusnak a nemzetközi hordozóitól, mindenekelőtt a hitleri hordáktól – még nagyobb tragédiát szenvedett el, mint a zsidók és bármilyen hasonló politikára úgy tekint, mint ennek a megpróbáltatásnak a folytatására, annak hordozóira pedig úgy, mint hitleri ügynökökre... Az OUN programjában nincs helye semmilyen antiszemitizmusnak, semmilyen „főbiának”. A programban el kell ismerni a nemzeti kisebbségek jogait, és hangsúlyozni kell azoknak a kiváltságait, akik együttműködnek és áldozatokat hoznak az Ukrán Államért folytatott harcban.*³⁰³

Pozicsanjuk érvelése cinikus volt, de teljesen cáfolhatatlan. Ha az OUN(B) programjában szerepel a zsidóellenes álláspont, ez lehetlenné tette volna, hogy támogatást találjanak Nyugaton és megjelent volna az a reális veszély, hogy elveszítik Nyugat-Ukrajna nácihoz negatívan viszonyuló lakosságának a támogatását. Ugyanakkor a „zsidókérdés” Ukrajnában már nem létezett – ezt radikálisan megoldották a náci és (lényegesen kisebb mértékben) maguk az OUN tagok. Így miért ne lehetett volna lemondani a zsidóellenes tézisekről?

Pozicsanjuk álláspontját hivatalosan magáévá tette az OUN(B) vezetősége is. Ennek bizonyosságául szolgál a „Bug” katonai körzet parancsnokságának parancsa 1944. szeptember 15-i keltezéssel. Az UPA-főparancsnokságnak a propagandistaszolgálatok számára készült útmutatásaitól, az 1943. november 1-jei és az 1944-es „Időleges instrukcióiktól” eltérően, ebben a dokumentumban nem volt helye az eltérő olvasatnak: „A zsidókat és más idegeneket, akik földjeinken élnek, úgy kell tekinteni, mint nemzeti kisebbségeket.”³⁰⁴

Mi több, a deklarációval a dolog nem fejeződött be. Az OUN és az UPA vezetősége kikövetelte ennek teljesítését, és kategorikusan megtiltotta a zsidóellenes akciók végrehajtását. A politikai nevelők útmutatást kaptak, hogy a harcosokkal beszélgetést folytassanak arról, hogyan kell viszonyulniuk a zsidókhoz.³⁰⁵ 1947-ben, amikor az UPA propaganda-hadjáratát készítették elő Csehszlovákia területén, akkor Vaszilij Galasza, az OUN propaganda referense Zakerzonban külön felhívta a figyelmét a propaganda-hadjáratba induló alegységek parancsnokának, Vlagyimir Goskónak arra,

³⁰³ Uo.

³⁰⁴ Uo. 84–85. o.

³⁰⁵ CDAVOV. F. 3833. Op. 2. D. 3. L. 5ob.; Motyka G. Ukraińska partyzantka. S. 297.; Vojenna okruha UPA „Bug”... 1. könyv, 86. o.

hogy nem szabad megölni a zsidókat és nem szabad antiszemita propagandát folytatni. „Semmi körülmények között nem szabad megölni a zsidókat és ártani nekik, sem antiszemita propagandát folytatni – írta Galasza. – Ha a beszédekben érintik ezt a témát, akkor maximálisan el kell ítélni a hitleri bestialitást. Világossá kell tenni, hogy abban az Ukrajnában, amelyért harcolunk, minden ember, többek között a cseh és a szlovák zsidók is egyenlő jogokat és őket megillető szabadságot kapnak. Ha nem szükséges, akkor egyáltalán nem kell érinteni a zsidótémát.”³⁰⁶

Egyidejűleg az OUN(B) propagandistái kísérletet tettek, hogy „helyreállítsák” a szervezet jó hírét, melyet tönkretett a korábbi zsidóellenes politika. Szintén 1947-ben Jaroszlav Sztaruh, az OUN(B) vezetője Zerkozoneban készített egy brosúrát „A testvéri cseh és szlovák néphez” címmel, amelyben leírja „az ukrán felszabadító mozgalom” történelmét és ideológiáját. Ebben a brosúrában érinti az OUN és az UPA zsidókhoz való viszonyának kérdését. „Soha nem adtunk ki, soha nem terjesztettünk sem nálunk Ukrajnában, sem Szlovákiában zsidóellenes röpiratokat – írta Sztaruh. – A mi egész politikai irodalmunkban, illegális újságainkban és proklamációinkban sem most, sem a német megszállás idején egyetlen szó sincs a zsidók ellen. Ez a vád egyszerű koholmány és hazugság. A német megszállás idején több UPA-alegységben szolgáltak zsidók, különösen orvosok, itt menedéket és védelmet találtak, s tudásukkal segítették a harcot a német megszállók terrorja ellen.”³⁰⁷

Természetesen ez nyilvánvaló hazugság volt, azonban az OUN propaganda hasonló állításai átvándoroltak először a nyugati OUN-tagok visszaemlékezéseibe, azután a „diaszpóra” történészeinek munkáiba, végül pedig a mai ukrán revizionista történészek kutatásaiba. De ez már nem történelem, hanem historiográfia.

³⁰⁶ V'jatrovics V. Rejgyi UPA tyerenami Csehoszlovaccsinyi. Toronto; Lviv, 2001. 172. o.

³⁰⁷ Anglomovnyi vidannya ukrajinszkogo pidpillja, 1946–1947. Toronto, 1988. 24. o.; V'jatrovics V. Rejgyi UPA tyerenami Csehoszlovaccsinyi. 55. o.

BEFEJEZÉS

Az Ukrán Nationalisták Szervezetének és az Ukrán Felkelő Hadseregnek a zsidókhöz való viszonya az egyik legvitatottabb probléma az OUN és az UPA historiográfiájában. E probléma kutatói két egymással szemben álló táborra oszlanak. Egyesek úgy vélik, hogy az OUN és az UPA aktív részt vállalt a zsidók megsemmisítésében, mások pedig ezt tagadják. Mindkét oldalról elhangzik a politikai elkötelezettségnek és a „propagandasablonok” fölhasználásának vádja, esetenként teljesen jogosan.

Annak ellenére, hogy az OUN és az UPA zsidókhöz való viszonyának kérdése többször a kutatók látókörébe került, komoly tudományos kutatások csak a 90-es évek második felében kezdtek megjelenni. A kutatók az adott téma kulcsfontosságú aspektusaival foglalkoztak. M. Gon a háború előtti ukrán–zsidó kapcsolatok leírását adta. Az olyan történészek, mint H. Heer, M. Carynnyk, B. Boll, A. Kruglov és A. Jermakov az 1941. júliusi kulcsfontosságú zsidóellenes akciókat tanulmányozták és az OUN ezekben játszott szerepét. Éles viták bontakoztak ki a „Nachtigall” és a „Bukovinszkij kureny” zászlóaljok részvételéről a zsidók meggyilkolásában. F. Levitasz, Zs. Kovba, I. Altman, K. Berggof, M. Carynnyk és I. Himka kutatták az OUN politikai-ideológiai irányelveit a „zsidókérdésben”, demonstrálták azok antiszemita tartalmát. I. Himka és T. Kurilo rövid, de nagyon informatív áttekintést adott azokról a publikációkról, melyek a „zsidókérdést” érintették az OUN hivatalos és félhivatalos kiadványaiban a 20-as évek végén és a 30-as években. Az UPA-ban szolgálatot teljesítő zsidókkal és későbbi sorsukkal nem foglalkozott komoly tudományos kutatás, a probléma iránti felfokozott társadalmi érdeklődés ellenére sem. A néhány történész egyike, aki érintette ezt a témát, G. Motika, aki leírja az UPA-ban szolgálatot teljesítő zsidók megsemmisítésének folyamatát és I. Himka, aki kiemelten kutatja az UPA részvételét a zsidók elpusztításában. Egyidejűleg a tudományos köztudatba jelentős mennyiségű dokumentum került be az OUN és az UPA történelméről, amelyek lehetővé tették, hogy elég objektíven és elég teljesen legyen megvilágítva az OUN és az UPA zsidókhöz való viszonyának a kérdése. Ennek ellenére

Juscsenko elnöksége idején Ukrajnában komoly állami támogatást kaptak azok az ukrán revizionista történészek (V. Vjatrovics, A. Iscsenko és mások), akik aktívan törekedtek rá, hogy a társadalmi tudatba beépítsék azt a mítoszt, hogy az OUN és az UPA nem vett részt a zsidók megsemmisítésében.

A dokumentumok arról tanúskodnak, hogy az 1929-ben alakult Ukrán Nacionalisták Szervezetének először nem volt pontosan megfogalmazott álláspontja a „zsidókérdés” tekintetében. Az antiszemita sztereotípiák hatása elég erősen érződött az ukrán nacionalisták körében. Azonban az Ukrán Nacionalisták I. Kongresszusának munkaanyagaiban gyakorlatilag nem található antiszemita tézisek. A Kongresszus figyelmének csupán a perifériáján szerepelt a nemzeti kisebbségekkel (többek között zsidókkal) kapcsolatos politika kérdése.

Az OUN ideológusai és propagandistái elég hosszú ideig arra szorítkoztak, hogy újratermeljék a „moszkvai-zsidó” uralom Szovjet-Ukrajnában és a „zsidó túlsúly” a gazdaságban antiszemita téziseit. Az OUN hivatalos újságja, a „Posztroenie nacji” hasábjain a zsidókat az ukránokkal szemben ellenséges népcsoportnak tekintik, mely a legszorosabban összefonódott a „megszálló szovjethatalommal”. Egy bizonyos idő elteltével azonban az antiszemitizmus az OUN egyik eszmei alapjává kezdett válni. Ennek egyik első bizonyítéka J. Miljanics cikke, a „Zsidók, cionizmus és Ukrajna”, amelyben az OUN hivatalos sajtójában először jelent meg a „zsidókérdés” megoldásának szükségessége. A szerző nem adott egyenes választ a „zsidókérdés” megoldásának formáiról, viszont rámutatott arra, hogy a független ukrán nemzetállam létrehozásának időszakában „elkerülhetetlenül” fellángol a „zsidósággal” való harc, és hogy a zsidók, ezt megértve minden módon akadályozni fogják a független Ukrajna megteremtését.

Ennek ellenére az OUN vezetői között voltak olyan emberek, akik lehetségesnek tartották, hogy elhatárolódjanak a szokásos antiszemita sztereotípiáktól. Válaszul Miljanics publikációjára írt egy cikket Nyikolaj Szciborszki, a szervezet egyik fő ideológusa „Ukrán nacionalizmus és zsidóság” címmel, amelyben arról volt szó, hogy a jövőbeni ukrán államban a zsidóknak egyenlő jogokat kell kapniuk más nemzetiségekkel és lehetőséget arra, hogy megjelenjenek a társadalmi, kulturális és gazdasági élet valamennyi szférájában. Azonban ez a publikáció egy kivételes eset volt, s nem tudta megakadályozni, hogy az antiszemitizmus az OUN ideológiájának

egyik programjellegű alapvetésévé váljon. A „Posztroenie nacji” szerkesztősége már a következő számban elkezdte publikálni Alekszandr Micjuknak, az Ukrán Szabadegyetem professzorának cikksorozatát a zsidótémáról. Micjuk cikkei három éven keresztül gyakorlatilag a folyóirat minden számában megjelentek, később pedig külön könyv formájában is kiadták azokat „A zsidóság agrarizációja az általános gazdaság háttérén” címmel. Micjuk munkája egy „tudományos” tézist állított fel a zsidók elleni harc szükségességéről, mégpedig kétségtelenül az OUN aktivisták követelésére, akiknek erős volt az antiszemita hangoltsága. A publikációk az OUN sajtóban erősítették ezt az antiszemita hangulatot.

Az ukrán nacionalisták zsidóellenes propagandájának gyakorlati következményei elég hamar jelentkeztek: a harmincas évek közepére jellemzővé vált, hogy az OUN tagjai tömegméretű akciókban bojkottálták a zsidó árukat, gyűjtötták fel a zsidó házakat, raktárakat és üzleteket. A zsidók elleni gyűlölet eszkalációja elősegítette, hogy az OUN ideológiájában megerősödjön a „zsidókérdés” megoldásának szükségességéről szóló tézis. 1938-ban az OUN tekintélyes tagja, V. Martinec publikált egy cikket, amelyben a „zsidókérdést” a fajelmélet szempontjából vizsgálta. A következtetés a várokozásnak megfelelő volt: a zsidókkal mint ellenséggel kell harcolni, izolálni kell őket vagy teljes egészében kitelepíteni Ukrajnából. Martinec javaslata nyilvánvaló párhuzamot mutat a náci Németországban megvalósuló zsidóellenes politikával.

A Lengyelország elleni háború elején a náci vezetőség javasolta, hogy használják fel az ukrán nacionalistákból alakult alegységeket a zsidók és a lengyel értelmiség megsemmisítésére, azonban a hadműveletek gyors előrehaladása megzavarta ennek a tervnek a megvalósítását. Ennek ellenére az ukrán nacionalisták, akik a nácik által elfoglalt Lengyelország területén éltek, komoly előjogokat kaptak. Így például megkaphatták a zsidóktól elkobzott házakat és üzemeiket. Ez a megközelítés elősegítette az OUN álláspontjának további radikalizálódását a „zsidókérdésben”.

Ennek a radikalizálódásnak a folyamata jól nyomon követhető, ha egybevetjük az OUN azon dokumentumait, melyek a szovjetellenes felkelés előkészítésével foglalkoznak Nyugat-Ukrajnában. 1940 tavaszán az egyik OUN-vezető, Viktor Kurmanovics kidolgozta az „OUN felkelőparancsnokságának egységes központi tervét”. Ebben útmutatások találhatók annak szükségességéről, hogy a háború elején végre kell hajtani „az ellenség golyó általi kivégzését”.

Nem volt kimondva azonban, hogy kit kell „ellenség” alatt érteni. Az OUN területi képviselői úgy vélték, hogy a szovjethatalom képviselőivel együtt kell megsemmisíteni az „ellenséges nemzeti kisebbségeket”, amelyek közé nyilvánvalóan beleértendőek voltak a zsidók is.

Ezt a kiegészítést pontosította és továbbfejlesztette az OUN(B) tagjai számára 1941 májusában kidolgozott útmutatás: „Az OUN harca és tevékenysége a háború alatt”. Ennek a dokumentumnak megfelelően, miután Németország a Szovjetunióra támad, az ukrán nacionalistáknak hozzá kell fognia a szovjethatalom képviselői, a lengyel aktivisták és a zsidók megsemmisítéséhez. Eközben a zsidókat egyénileg is és nemzetiségi csoportként is üldözni kell. A szovjet csapatok távozása után a nacionalisták által kialakított ukrán rendőrségnek hozzá kell fognia a szovjethatalom életben maradt képviselőinek, a lengyel aktivistáknak, a fogoly vöröskatonáknak és a zsidóknak a letartóztatásához. A szabadlábban maradt lengyelek, zsidók és oroszok jogait fel kell függeszteni: tilos állami és gazdasági posztokat elfoglalniuk. A terv szerint a háború befejezése után a lengyeleket és oroszokat asszimilálni kell, a zsidókat pedig izolálni vagy száműzni az országból. Elég érdekes, hogy az OUN(B) utasításokban megfogalmazódó zsidóellenes intézkedések kegyetlenebbek, mint azok az intézkedések, melyeket a lengyelek ellen kívántak volna foganatosítani. Ez első látásra paradox dolog, a tény arról tanúskodik, hogy igen jelentős szerepe volt az antiszemita komponensnek az OUN ideológiájában.

Az OUN(M) „zsidókérdésben” elfoglalt pozíciója sokkal kevésbé volt kidolgozva, mint a banderistáké; egyébként az ő harcosaik előtt is ott állt a zsidók megsemmisítésének feladata a háborús műveletek időszakában. Ismert az is, hogy az OUN(M) tervbe vette a zsidók jogi státuszának korlátozását a jövőbeni ukrán államban, az Ukrán Központi Bizottság Melnyik-pártiak által ellenőrzött kiadványában, a „Krakovszkie vesztyi”-ben felhívások találhatók a zsidók elleni bosszúra és leszámolásra.

Könnyen megfigyelhető, hogy az OUN zsidóellenes hangulata gyakorlatilag ugyanolyan forгатókönyv szerint fejlődött, mint a náci Németországban: a hétköznapi antiszemitizmustól kezdve – a zsidó kereskedelemmel való harcig, majd pedig – a magukkal a zsidókkal folytatott harcig. 1941 nyarán az OUN(B) gyakorlatilag a náciéval azonos nézeteket hirdetett a „zsidókérdés” megoldásának az útján. Emellett természetesen nem a zsidók voltak a ban-

deristák fő ellenségei. Fő ellenségeik Moszkva és a lengyelek voltak.

Németországnak a Szovjetunió elleni támadása lehetővé tette az OUN mindkét frakciójának, hogy hozzáfogjanak a „nemkívánatos elemek”, többek között a zsidók eltávolítására irányuló tervek megvalósításához. Ráadásul a háború előtti útmutatásokhoz az OUN(B) területi vezetője kiadott egy parancsot arról, hogy „kollektív felelősség (családi és nemzetiségi) terheli azokat, akik az Ukrán Állam és az OUN ellen bűntetteket hajtanak végre”; így bármelyik lengyel és zsidó nemtől és életkortól függetlenül törvényes áldozatává válhat az üldözésnek. Az OUN mindkét frakciójának propagandája az ellenség – a kommunisták, a lengyelek és a zsidók – megsemmisítésére hívott fel.

Ennek egyenes következményei voltak a tömeges méretű zsidóellenes akciók 1941 nyarán. A zsidókat megsemmisítették az OUN harcosai és az „ukrán milícia” a falusi helységekben és a nagyvárosokban egyaránt. A zsidók megsemmisítésének legnagyobb méretű akciója Lvovban és Zlocsevben zajlott, melynek idején a nacionalisták együttműködtek az Einsatzgruppe „B” egységeivel és az SS „Wiking” hadosztályának katonáival. Emellett a „feketelistákon” szereplő lengyelek és zsidók megsemmisítésében Lvovban közreműködött a „Nachtigall” ukrán zászlóaljban szolgálatot teljesítők egy része is.

A zsidók meggyilkolását gyakran kísérte az ukrán nacionalisták gúnyolódása is. Az OUN(B) területi vezetőjének a kollektív felelősségről szóló parancsa alapján nem csak a zsidó férfiak, hanem az asszonyok és a gyerekek is a nacionalisták áldozatává váltak. Feljegyeztek olyan eseteket is, amikor az OUN-tagok leszámolását a zsidókkal a német katonák szakították félbe.

Annak ellenére, hogy nem sikerült kikiáltani a független „Ukrán Államot” 1941 nyarán, az OUN(B) vezetősége továbbra is támogatta a megszállók műveleteit, többek között a „zsidókérdés” megoldásában is. A nacionalisták által ellenőrzött „ukrán milícia” aktívan együttműködött a nácikkal a zsidóellenes akciók lefolytatásában, az OUN mindkét frakciója tovább folytatta a zsidóellenes és a lengyelelles propagandát.

Az életben maradt zsidókat korlátozták jogaikban, arra kényszerítették őket, hogy „Dávid-csillagos” karszalagokat hordjanak, s az OUN-tagok zsarolásainak és rablásainak tárgyává váltak. Az ukrán nacionalisták hasonló diszkriminatív rendszabályokat próbáltak ki-

terjeszteni a lengyelekre is, azonban ez ellenállást váltott ki a megszálló hatalmak részéről.

1941 őszén a német megszálló hatalmak megtagadták az együttműködést az OUN(B)-vel és tagjai ellen tömeges megtorló akciókat hajtottak végre. Így a vezetőség kívánsága ellenére az OUN(B) ellenzékbe került a megszállókkal szemben. A németellenes álláspontra való áttérés azonban nem hatott a banderisták által folytatott zsidóellenes politikára. Az OUN(B) új jelmondata lett: „Éljen a független Ukrajna zsidók, lengyelek és németek nélkül. A lengyeleket a Sanon túlra, a németeket Berlinbe, a zsidókat a kampóra!” A szervezet zsidóellenes álláspontját hivatalosan megerősítette az OUN(B) második konferenciája 1942 áprilisában; ugyanekkor a konferencia állásfoglalásában említés történt a zsidóellenes akciókban való részvétel „célszerűségéről”.

1942 őszére az OUN(B) alsó struktúrái spontán módon kezdték létrehozni a fegyveres alakulatokat a német megszállók elleni harcra. Egyidejűleg Nyugat-Ukrajnában kezdtek megjelenni a szovjet partizáncsapatok, a német támadás pedig „elindult” Sztálingrád alatt. Ebben a helyzetben hívták össze az OUN(B) első háborús konferenciáját, amelyen döntést fogadtak el a Nagy-Britannia és az USA felé irányuló közeledésről. Ezzel összefüggésben az OUN(B) zsidóellenes programját egy kicsit enyhíteni kellett: az ukrán területen élő zsidóknak „csupán” a deportálását javasolta. Egyidejűleg előírták a fogoly politikai vezetők és a katonai szolgálatot teljesítő zsidók megsemmisítését. Ez a határozat mintha a háború előtti náci terveket másolta volna.

Az azonban ez nem lépett életbe. 1943 tavaszán az OUN(B) harci csapatainak és az ukrán kiegészítő rendőrség „erdőbe” vonult alakulatainak bázisán megalakították az „Ukrán Felkelő Hadsereget”, amely hatalmas etnikai tisztogatásokba fogott Volhíniában. Az UPA-alakulatok fő áldozatai a lengyelek lettek; velük együtt semmisítették meg a náci megtorlás elől elrejtőző zsidókat. A zsidókat a banderista titkosrendőrség – OUN Biztonsági Szolgálat is üldözte.

Propagandacélokból az OUN(B) III. Rendkívüli Nagygyűlésén 1943 augusztusában elfogadtak egy tézist az Ukrajnában élő összes nemzetiségek, többek között a zsidók egyenjogúságáról. Ezt a rendelkezést erőteljesen felhasználta a banderista propaganda, mely egyébként eléggé távol állt a valóságtól. Gyakorlatilag csak azoknak a zsidóknak az üldözését szüntették be, akiket az UPA-ban mint ér-

tékes szakembereket (például orvosokat) használtak föl. Az erdőben rejtőző gettószőkevényeket ugyanúgy megsemmisítették, mint korábban, csakúgy mint a lengyeleket. Az UPA-ba belépő zsidókat, akiknek nem volt „hasznos szakmája”, a parancsnokság direktívájának megfelelően titokban megsemmisítette az SZB OUN. Nem sokkal a Vörös Hadsereg csapatainak Nyugat-Ukrajnába érkezése előtt az SZB OUN likvidálta az UPA-ban szolgáló zsidó specialistákat, a volt szovjet hadifoglyokat és a „keleti” ukránokat. Ugyanígy megsemmisítették az UPA ellenőrzése alatt lakóikkal együtt a zsidó családi táborokat.

Mint látjuk, a külső körülmények hatása alatt az ukrán nacionalisták által végrehajtott zsidóellenes politika bizonyos korrekciókon ment keresztül. A háború kezdeti időszakára jellemző brutális zsidóüldözést 1943 nyarának végére felváltotta a zsidók „egyenjogúságának” hivatalos elismerése és titkos megsemmisítésük az OUN Biztonsági Szolgálatának kezei által. Azonban lényegét tekintve ez nem több, mint kozmetikai kiigazítás: így vagy úgy, a megsemmisítés folytatódott.

Az OUN vezetősége csak 1944-ben mondott le véglegesen a zsidóellenes politika folytatásáról. Ez teljesen pragmatikus okból történt: ha az OUN(B) programjában zsidóellenes kitételek maradnak, akkor lehetetlen megszerezniük a Nyugat támogatását, és elveszítik a reális lehetőségét annak, hogy támogassa őket Nyugat-Ukrajnának a nácihoz negatívan viszonyuló lakossága. Ugyanakkor a „zsidókérdés” Ukrajnában már nem létezett többé – ezt radikálisan megoldotta a német megszállás.

Következtetésképp az OUN(B) propagandistái azt a politikát folytatták, hogy „helyreállítsák” a szervezet jó hírét, melyet a korábbi zsidóellenes politikával veszített el, s ebben bizonyos sikereket értek el. Az az állítás, hogy az OUN soha nem folytatott zsidóellenes politikát, az OUN propagandából átlépett először a Nyugaton élő OUN-tagok visszaemlékezéseibe, aztán a „diaszpóra” történéseinek munkáiba, végül pedig a mai ukrán revizionista történészek kutatásaiba. Azonban a valósághoz nincs közük ezeknek az állításoknak.

Lehetetlen megállapítani a pontos számát azoknak a zsidóknak, akiket az OUN és az UPA alakulatai semmisített meg. A historiográfiában csak egy szám jelenik meg, Aaron Weiss izraeli kutató szerint Nyugat-Ukrajnában az OUN-tagok mintegy 28 ezer zsidót

semmisítették meg.³⁰⁸ Hogy ez mennyire felel meg a valóságnak, nem ismeretes.

Végül meg kell említeni az OUN által megvalósított holokauszt jellemző sajátosságát: a zsidók nem voltak sem az egyetlen, sem a legfőbb áldozatai az ukrán nacionalistáknak. A lengyeleket és a szovjethatalommal szimpatizáló ukránokat a zsidókkal egyidejűleg semmisítették meg az OUN és az UPA harcosai, s rendszerint még nagyobb számban. Az „idegenek”, az „árulók” megsemmisítése az egyik legfőbb ismertetőjegye a radikális ukrán nacionalizmusnak. Ez az árnyék vetül azokra, akik a modern Ukrajna nevében a nemzeti hős rangjára emelik az OUN és az UPA harcosait.

³⁰⁸ Vajsz A. Otnosenyje nyekotorih krugov... 106. o.

AZ OUN „ZSIDÓKÉRDÉSEL” KAPCSOLATOS DOKUMENTUMAINAK JEGYZÉKE

- Постановления II Великого съезда ОУН(Б), апрель 1941 года.** Оpubл.: ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 р. Б.м., 1955. С. 24-47; Українське державотворення. Акт 30 червня 1941: Збірник документів і матеріалів. Львів; Київ, 2001. С. 5-15; ОУН в 1941 році: Документи. Київ, 2006. Ч. 1. С. 35-50.
- Инструкция «Борьба и деятельность ОУН во время войны», май 1941 года.** ЦДАВОВ. Ф. 3833. Оп. 2. Д. 1. Л. 15-89. Оpubл.: ОУН в 1941 році: Документи. Київ, 2006. Ч. 1. С. 65-176.
- Приказ Краевого провода ОУН(Б) об организации Украинских вооруженных сил, [не ранее 22 июня 1941 года].** ЦДАВОВ. Ф. 3833. Оп. 1. Д. 41. Л. 8-9. Оpubл.: ОУН в 1941 році: Документи. Київ, 2006. Ч. 1. С. 195-198.
- Проект Основного закона (Конституции) Украинской державы, разработанной ОУН(М), [не ранее 22 июня 1941 года].** ЦДАВОВ. Ф. 3833. Оп. 1. Д. 7. Л. 1об-9об. Оpubл.: ОУН в 1941 році: Документи. Київ, 2006. Ч. 1. С. 201-220.
- Отчет Я. Стецко руководителю ОУН(Б) С. Бандере о ситуации в районе Краковца-Яворова, 25 июня 1941 года.** ЦДАВОВ. Ф. 3833. Оп. 1. Д. 12. Л. 10. Оpubл.: Українське державотворення. Акт 30 червня 1941: Збірник документів і матеріалів. Львів; Київ, 2001. С. 77-78.
- Обращение ОУН(Б) к украинскому сельству, [не ранее 30 июня 1941 года].** ЦДАГО. Ф. 1. Оп. 23. Д. 931. Л. 121-121об. Оpubл.: ОУН в 1941 році: Документи. Київ, 2006. Ч. 1. С. 247-248.
- Обращение Краевого провода ОУН(Б) на МУЗ к украинцам, 1 июля 1941 года.** ЦДАВОВ. Ф. 3833. Оп. 1. Д. 63. Л. 12; Д. 42. Л. 35; Оп. 2. Д. 18. Л. 87. Оpubл.: Українське державотворення. Акт 30 червня 1941: Збірник документів і матеріалів. Львів; Київ, 2001. С. 129; ОУН в 1941 році: Документи. Київ, 2006. Ч. 1. С. 261; Ч. 2. С. 576.
- Обращение ОУН(М) к украинскому народу, 5 июля 1941 года.** ЦДАВОВ. Ф. 3833. Оп. 1. Д. 74. Л. 24. Оpubл.: Українське державотворення. Акт 30 червня 1941: Збірник документів і матеріалів. Львів; Київ, 2001. С. 150-151.

- Обращение ОУН(М) к молодежи Украины, июль 1941 года.* ЦДАГО. Ф. 57. Оп. 4. Д. 370. Л. 18.
- Автобиография Я. Стецко, июль 1941 года.* ЦДАВОВ. Ф. 3833. Оп. 3. Д. 7. Л. 1-6. Оpubл.: **Berkhoff K. S., Carynyuk M.** The Organization of Ukrainian Nationalists and its Attitude toward Germans and Jews: Yaroslav Stets'ko's 1941 Zhyttiepis // Harvard Ukrainian Studies. 1999. № 3-4. P. 158-163.
- Стенограмма конференции ОУН во Львове, 18-19 июля 1941 года.* ЦДАВОВ. Ф. 3833. Оп. 1. Д. 9. Л. 1-12. Оpubл.: Українське державотворення. Акт 30 червня 1941: Збірник документів і матеріалів. Львів; Київ, 2001. С. 181-191; ОУН в 1941 році: Документи. Київ, 2006. Ч. 2. С. 337-350.
- Сообщение Главного центра пропаганды ОУН(Б) в Службу безопасности ОУН, 28 июля 1941 года.* ЦДАВОВ. Ф. 3833. Оп. 1. Д. 23. Л. 51. Оpubл.: ОУН в 1941 році: Документи. Київ, 2006. Ч. 2. С. 389.
- Инструкция Окружного провода ОУН(Б) об организационные начала местных центров украинских националистов, август 1941 года.* ЦДАВОВ. Ф. 3833. Оп. 1. Д. 46. Л. 50-51. Оpubл.: ОУН в 1941 році: Документи. Київ, 2006. Ч. 2. С. 464-466.
- Инструкция № 6 краевого проводника ОУН(Б) И. Климова, август 1941 года.* ЦДАВОВ. Ф. 3833. Оп. 1. Д. 46. Л. 36-37. Оpubл.: ОУН в 1941 році: Документи. Київ, 2006. Ч. 2. С. 452-454.
- Постановления II конференции ОУН(Б), апрель 1942 года.* ЦДАГО. Ф. 63. Оп. 1. Д. 7. Л. 1-5. Оpubл.: ОУН в 1942 році: Документи. Київ, 2006. С. 77-85.
- Обращение ОУН(Б) «в первую годовщину провозглашения независимой Украинской державы, 30 июня 1942 года.* ЦДАВОВ. Ф. 3833. Оп. 1. Д. 63. Л. 16-16об. Оpubл.: ОУН в 1942 році: Документи. Київ, 2006. С. 99-104.
- Постановления I войсковой конференции ОУН(Б), октябрь 1942 года.* Изложение: ДА СБУ. Ф. 13. Д. 372. Т. 5. Л. 21-38, опубл. с сокращениями: Поляки і українці між двома тоталітарними системами, 1942-1945. Варшава; Київ, 2005. Ч. 1. С. 204-212.
- Задачи Службы безопасности ОУН, май 1943 года.* Изложение: ДА СБУ. Ф. 13. Д. 372. Т. 20. Л. 56-63, опубл.: Поляки і українці між двома тоталітарними системами, 1942-1945. Варшава; Київ, 2005. Ч. 1. С. 448-450.
- Постановления III Чрезвычайного великого съезда ОУН(Б), август 1943 года.* Оpubл.: ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 р. Б.м., 1955. С. 112.

- Инструкция Главного командования УПА для пропагандистских служб, 1 ноября 1943 года.*** Отрывок: **Киричук Ю.** Український національний рух 40–50 років ХХ століття. Львів, 2003. С. 145.
- Приказ Службы безопасности ОУН о тайном уничтожении евреев, осень 1943 года.*** Изложение: ЦДАГО. Ф. 1. Оп. 22. Д. 75. Л. 94–95, опубл.: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ, 1943–1959. Київ; Торонто, 2002. Кн. 1. С. 126.
- Инструктивный лист руководства ОУН(Б), 13 марта 1944 года.*** ДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Д. 22. Т. 3. Л. 341. Опубл.: Поляки і українці між двома тоталітарними системами, 1942–1945. Варшава; Київ, 2005. Ч. 1. С. 330.
- Приказ Главного командования УПА, 5 сентября 1944 года.*** ЦДАВОВ. Ф. 3833. Оп. 2. Д. 3. Л. 5об.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- GARF – az Orosz Föderáció Állami Archívuma
GDA SZBU – Ukrajna Biztonsági Szolgálatának Ágazati Állami Archívuma
GDA SZZRU – az Ukrán Külső Felderítés Szolgálatának Ágazati Állami Archívuma
NANU – Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia
NKVD – Belügyi Népbiztosság
OUN – Ukrán Nacionalisták Szervezete
OUN(B) – Ukrán Nacionalisták Szervezete (Bandera-frakció)
OUN(M) – Ukrán Nacionalisták Szervezete (Melnik-frakció)
RGVA – Orosz Állami Katonai Archívum
RKKA – Munkás-paraszt Vörös Hadsereg
SZB OUN – az Ukrán Nacionalisták Szervezetének Biztonsági Szolgálat
SZBU – Ukrán Biztonsági Szolgálat
UPA – Ukrán Felkelő Hadsereg
USZSZD – Ukrán Rendi Önálló Állam
USPD – a Partizán Mozgalom Ukrán Főparancsnoksága
CA FSZB – Az Orosz Szövetségi Biztonsági Szolgálat Központi Archívuma
CDIAU – Ukrajna Központi Állami Történelmi Archívuma Lvovban
CDAVOV – az Ukrán Államhatalom és Irányítás Felsőbb Szerveinek Központi Állami Archívuma
CDAGO – Ukrajna Társadalmi Egyesületeinek Központi Állami Archívuma

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

I. Nem publikált dokumentumok

Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ)

Ф. Р-7021. Чрезвычайная государственная комиссия по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников и причиненного ими ущерба гражданам, коллективным хозяйствам (колхозам), общественным организациям, государственным предприятиям и учреждениям СССР. Оп. 55. Д. 2, 7; Оп. 67. Д. 75, 76, 86, 135.

Центральный архив Федеральной службы безопасности России (ЦА ФСБ)
Ф. 100. Оп. 11. Д. 7-8; Д. Н-20944. Т. 1-3; Д. К-110691. Т. 1-2.

*Центральный государственный архив
высших органов власти и управления Украины (ЦДАВОВ)*

Ф. 3833. Краевой провод Организации украинских националистов на западноукраинских землях. Оп. 1. Д. 6, 57; Оп. 2. Д. 1, 2, 32, 63.

*Центральный государственный архив
общественных объединений Украины (ЦДАГО).*

Ф. 1. Центральный комитет Коммунистической партии Украины. Оп. 23. Д. 926.

Ф. 57. Коллекция документов по истории Коммунистической партии Украины. Оп. 4. Д. 370.

II. Publikált dokumentumok

Білас І. Репресивно-каральна система в Україні, 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Київ, 1994. Т. 2.

Боротьба проти повстанського руху і націоналічного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА, 1944–1945 / Інститут української археографії та джерелознавства НАНУ; Упор., передмова О. Ішук, С. Кокін. Київ; Торонто, 2007. [Літопис УПА. Нова серія. Т. 9.]

- Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ, 1943-1959 / Інститут української археографії та джерелознавства НАНУ; Упор. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко; Передмова В. Сергійчук. Київ; Торонто, 2002. Кн. 1. [Літопис УПА. Нова серія. Т. 4.]
- Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Службы Безпеки ОУН в Тернопільщині, 1946-1948 / Упор., передмова П. Потічний. Торонто; Львів, 2006. Кн. 1-2. [Літопис Української повстанської армії. Т. 43-44.]
- Бутко С. В., Кентій А. В.** На шляху до збройного чину // Український історичний журнал. 1998. № 4.
- Веденєєв Д., Биструхін Г.** Повстанська розвідка діє точно і відважно: Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА, 1940-1950-ті роки. Київ, 2006.
- Видання Головного Командування УПА / Інститут українськоп археографії та джерелознавства НАНУ; Упор. О. Вовк, В. Галаса, В. Кук, Ю. Черченко; Передмова В. Коваль. Київ; Торонто, 1995. [Літопис УПА. Нова серія. Т. 1.]
- Воєнна округа УПА «Буг»: Документи і матеріали, 1943-1943-1952 / Інститут українськоп археографіп та джерелознавства НАНУ; Упор. В. Мороз, О. Вовк; Передмова. В. Мороз. Київ; Торонто, 2009. Кн. 1-2 [Літопис УПА. Нова серія. Т. 12-13].
- Волинь і Полісся: УПА та запілля, 1943-1944: Документи і матеріали/ Інститут української археографії та джерелознавства НАНУ; Упор. О. Вовк, І. Павленко; Передмоа О. Вовк. Київ; Торонто, 1999. [Літопис УПА. Нова серія. Т. 2.]
- Волинь, Полісся, Поділля: УПА да запілля, 1944-1945: Документи і матеріали / Інститут української археографії та джерелознавства НАНУ; Упор. О. Вовк, С. Кокін; Передмова О. Вовк. Кипв; Торонто, 2006. [Літопис УПА. Нова серія. Т. 8.]
- Документи изобличают: Сборник документов и материалов о сотрудничестве украинских националистов со спецслужбами фашистской Германии / Сост. Г. Ткаченко, А. Войцеховский, А. Ткачук; Предисл. И. Герасимов. Киев, 2005.
- Ідея і чин: Орган проводу ОУН, 1942-1946. Торонто; Львів, 1995. [Літопис Української повстанської армії. Т. 24.]
- Косик В. М.** Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів. Львів, 1997-2000. Т. 1-4.

- Косик В. М.** Україна і Німеччина в Другій світовій війні. Париж; Нью-Йорк, Львів, 1993.
- Конгрес українських націоналістів 1929 р.: Документи і матеріали / Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника; Центр досліджень визвольного руху; Упор., предмова В. Муравський. Львів, 2006.
- Мережа ОУН(б) и запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942–грудень 1943 рр): Документи / Інститут українознавства археографії та джерелознавства НАНУ; Упор., передмова В. Ковальчук. Київ; Торонто, 2007. [Літопис УПА. Нова серія. Т. 11].
- Медицина опіка в УПА: Документи, матеріали і спогади. Торонто, Львів, 1992.
- Муравський В.** Протоколи засідань військової та ідеологічної комісії Конгресу українських націоналістів 1929 р. // Український визвольний рух. Львів, 2004. Зб. 3.
- Нюрнберзький процес: Сборник материалов / Сост. Ю. Зоря, А. Николаев; Предисл. Н. Лебедевой. М., 1990. Т. 4.
- ОУН в 1941 році: Документи / Інститут історії України НАНУ; Упор. О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук; Передмова С. Кульчицький. Київ, 2006. Ч. 1–2.
- ОУН в 1942 році: Документи / Інститут історії України НАНУ; Упор. О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук; Передмова І. Патриляк. Київ, 2006.
- ОУН і УПА в 1943 році: Документи / Інститут історії України НАНУ; Упор. О. Веселова, В. Дзьобак, М. Дубик, В. Сергійчук; Передмова В. Дзьобак. Київ, 2008.
- Партизанская война на Украине: Дневники командиров партизанских отрядов и соединений, 1941–1944 / Сост. О. В. Бажан, С. И. Власенко, А. В. Кентий, Л. В. Легасова, В. С. Лозицкий. М., 2010.
- Патриляк І.** Військові плани ОУН(б) у таємній Інструкції Револьюційного проводу (травень 1941 р.) // Український історичний журнал. 2000. № 2.
- Патриляк І., Пагіря О.** Військова конференція ОУН(Б) 1942 р. і розробка планів зі створення українських збройних сил // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2008. № 1–2.
- Поляки і українці між двома тоталітарними системами, 1942–1945 / Інститут національної пам'яті Республіки Польща; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ; Упор. Б. Гронек, С. Кокін, П. Кулаковський, М. Маєвський, В. Пристайко, О. Пшеничків, Є. Тухольський, В. Худзік. Варшава; Київ, 2005. Ч. 1–2.

- Радянський органи державної безпеки у 1939–червні 1941 р.: Документи ГДА СБ України / Інститут української археографії та джерелознавства НАНУ; Упор. В. Даниленко, С. Кокін. Київ, 2009.
- Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950) / Інститут національного джерелознавства; Упор. В. Сергійчук, С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк; Передмова В. Сергійчук. Київ, 2007. Т. 1–2.
- Сергійчук В.** Український здвиг: Поділля, 1939–1955 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2005.
- Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959) / Упор. І. Білоконь, С. Кокін, С. Сердюк; Передмова В. Сергійчук. Київ, 2009. Т. 1.
- Українське державотворення. Акт 30 червня 1941: Збірник документів і матеріалів / Інститут української археографії та джерелознавства НАНУ; Упор. О. Дзюбан; Передмова В. Кук; Я. Дашкевич. Львів; Київ, 2001.
- УПА в світлі німецьких документів / Упор., передмова Т. Гунчак; П. Потічний. Торонто, 1983–1991. Кн. 1–3. [Літопис Української повстанської армії. Т. 6–7, 21.]
- УПА і запілля на ПЗУЗ, 1943–1945: Нові документи / Інститут української археографії та джерелознавства НАНУ; Упор. В. Ковальчук, І. Марчук; Передмова В. Ковальчук. Київ; Торонто, 2010. [Літопис УПА. Нова серія. Т. 14].

III. Az OUN időszaki kiadványai

- Розбудова нації: Орган провodu українських націоналістів (Прага). 1928. № 1–12; 1929. № 1–12; 1930. № 1–12; 1931. № 1–12; 1932. № 1–12; 1933. № 1–12; 1934. № 1–8.
- Сурма: Орган Української Військової Організації. 1928–1934.

IV. Visszaemlékezések

- Забарко Б.** [ред.] Жизнь и смерть в эпоху Холокоста: Свидетельства и документы. Киев, 2006. Кн. 1.
- Казанівський Б.** Шляхом Легенди: Спомини. Лондон, 1975.
- Кальба М.** «Нахтігаль» в запитаннях і відповідях / Передмова В. Косик. Львів, 2008.

- Кальба М.** Роман Шухевич як провідник, командир, Людина // Генерал Роман Шухевич–«Тарас Чупринка», Головний Командир УПА. Торонто, Львів, 2007. [Літопис Української повстанської армії. Т. 45.]
- Кук В.** УПА в запитаннях та відповідях Головного Командира. Львів, 2007.
- Лебедь М.** Українська Повстанська Армія, її генеза, ріст і дії у вільній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Дрогобич, 1993.
- Медицина опіка в УПА: Документи, матеріали і спогади. Торонто, Львів, 1992. [Літопис Української повстанської армії. Т. 23.]
- Омелюсік М.** УПА на Волині в 1943 році // Волинь и Полісся: Німецька окупація. Торонто, 1989. Кн. 1. [Літопис Української повстанської армії. Т. 1.]
- Стецько Я.** 30 червня 1941: Проголошення відновлення державности України. Торонто; Нью-Йорк; Лондон, 1967.
- Yones E.** Die Strasse nach Lemberg: Zwangsarbeit und Widerstand in Ostgalizein, 1941–1944. Frankfurt/Main, 1999.

V. Tudományos irodalom

- Альтман И. А.** Жертвы ненависти: Холокост в СССР, 1941–1945 гг. М., 2002.
- Арад И.** Катастрофа евреев на оккупированных территориях Советского союза (1941–1945). Днепропетровск; М., 2007.
- Беренштейн Л. Е., Елисаветский С. Я.** Евреи-герои Сопrotивления в подпольной и партизанской борьбе против нацистских оккупантов на Украине, 1941–1945. Тель-Авив, 1998.
- Беркгоф К., Каринник М.** Організація українських націоналістів, її ставлення до німців та євреїв. Життєпис Ярослава Стецька від 1941 р. // Голокост і сучасність (Київ). 2003. № 1.
- Вайс А.** Отношение некоторых кругов украинского национального движения к евреям в период Второй мировой войны // Вестник Еврейского университета в Москве. 1995. № 2.
- Веденеев Д. В.** Одиссея Василия Кука: Военно-политический портрет последнего командующего УПА. Киев, 2007.
- Веденеев Д., Биструхін Г.** Меч і тризуб: Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920-1945). Київ, 2006.
- Вежбенец В.** Участие евреев в сельском хозяйстве межвоенной

- Польша (1918–1939) // Материалы Двенадцатой ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике. М., 2005. Ч. 2.
- В'ятрович В.** Рейди УПА теренами Чехословаччини. Торонто; Львів, 2001.
- В'ятрович В.** Ставлення ОУН до євреїв (1920–1950 рр.) // Український визвольний рух. Львів, 2006. Зб. 7.
- В'ятрович В.** Ставлення ОУН до євреїв: Формування позиції на тлі катастрофи / Центр досліджень визвольного руху. Львів, 2006.
- Гірик С.** Українсько-єврейський конфлікт 1941 року в Галичині: Спроба пошуку причини // Незалежний культурологічний часопис «І». 2007. № 48.
- Гогун А., Вовк А.** Евреи в борьбе за независимую Украину // Корни (Киев-Москва). 2005. № 25. [Цитується по електронній версії, розміщеній на сайті oun-ura.org.ua]
- Гон М. М.** Із кривою на самоті: Українсько-єврейські взаємини на західноукраїнських землях у складі Польщі (1935–1939). Рівне, 2005. 191 с.
- Гон М. М.** Голокост на Західній Волині // Голокост і сучасність (Київ). 2002. № 5–6.
- Гон М. М.** «Комуністичний» фактор українсько-єврейських взаємин у Західній Україні (1935–1939 рр.) // Галичина. Львів, 2003. Зб. 9.
- Гон М. М.** Українські праворадикали та євреї Західної України (друга половина 1930-х років) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Київ, 2006. Вип. 15.
- Гривул Т.** До питання конфлікту в ОУН 1940–1941 рр. // Український визвольний рух. Львів, 2004. Зб. 3.
- Грицак Я.** Українці в антиєврейських акціях у роки другої світової війни // Незалежний культурологічний часопис «І». 1996. № 3.
- Гунчак Т.** Проблеми історіографії: історія та її джерела // Український визвольний рух. Львів, 2005. Зб. 4.
- Деревінський В.** Питання національних меншин в етнонаціональній концепції ОУН // Український визвольний рух. Львів, 2004. Зб. 3.
- Дин М.** Пособники Холокоста: Преступления местной полиции Белоруссии и Украины, 1941 – 1944 гг. / Пер. С англ. М. И. Беккер. Спб.: Академический проект; Издательство ДНК, 2008.
- Дюков А. Р.** Истребительная политика нацистов на оккупированной советской территории: Направления исследования // Великая Отечественная война 1941–1945 гг.: Опыт изучения и преподавания. М., 2005.

- Дюков А. Р.** «Польский вопрос» в планах ОУН(Б): От насильственной ассимиляции к этническим чисткам // Забытый геноцид. «Волынская резня» 1943–1944 годов: Документы и исследования. М., 2008.
- Ермаков А.** Вермахт против евреев: Война на уничтожение. М., 2009.
- Кентій А. В.** Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. Київ, 1999.
- Ковальчук В.** Аналоги радянських протоколів допитів у системі документообігу ОУН(б) і УПА (1940-і рр.) // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2007. № 2. С. 159–170.
- Ковальчук В.** Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі, 1941–1944 рр. Торонто; Львів, 2006.
- Ковба Ж.** Людяність у безодні пекла: Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання». 3-є видання, випр. и доп. Київ, 2009.
- Косик В.** Гарвард патрує ненаукові методи історичного дослідження // Український визвольний рух. Львів, 2003. 36. 1.
- Круглов А.** Львов, июль 1941: Начало уничтожения // Голокост і сучасність (Київ). 2003. № 5.
- Круглов А.** Погромы в Восточной Галиции летом 1941 г.: организаторы, участники, масштабы и последствия // Война на уничтожение: Нацистская политика геноцида на территории Восточной Европы: Материалы международной научной конференции (Москва, 26–28 апреля 2010 года). М., 2010.
- Курило Т.** Сила та слабкість українського націоналізму в Києві під час німецької окупації (1941–1943) // Україна модерна. 2008. № 2.
- Курило Т., Химка І.** Як ОУН ставилася до євреїв? Роздуми над книжкою Володимира В'ятровича // Україна модерна. 2008. № 2.
- Макарчук С.** Втрати населення на Волині у 1941–1947 рр. // Незалежний культурологічний часопис «І». 2003. № 28.
- Масловський В.** Трагедія галицького єврейства. Львів, 1997.
- Михаленок И.** Отношение Украинской повстанческой армии к евреям: свидетельства очевидцев // Проблемы еврейской истории: Материалы научных конференций Центра «Сэфэр» по иудаике. М., 2009. Ч. 2.
- Наконечний В.** Волинь–криваве поле війни. Тернопіль, 2006.
- Нахманович В.** Буковинський курінь і масові розстріли євреїв Києва восени 1941 р. // Український історичний журнал. 2007. № 3.
- Нахманович В.** До питання про склад учасників каральних акцій в окупованому Києві (1941–1943) // Друга світова війна і доля народів України. Київ, 2007.
- Організація українських націоналістів і Українська повстанська

- армія: Фаховий висновок робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Київ, 2005.
- Патриляк І. К.** «Еведенційні картки» УПА як статистичне джерело // Український визвольний рух. Львів, 2006. Зб. 6.
- Поліщук В. В.** Гірка правда: Злочинність ОУН-УПА (Сповідь українця). Торонто; Варшава; Київ, 1995.
- Прусин А.** Украинская полиция и Холокост в генеральном округе Киев, 1941-1943: Действия и мотивация // Голокост і сучасність (Київ). 2007. № 1.
- Рибак А. І.** Українська держава у планах ОУН (1939-й-1950-ті роки): Історико-політологічний аналіз. Острог, 2007.
- Трофимович В.** Роль Німеччини та СРСР в українсько-польському конфлікті 1934-1945 рр. // Незалежний культурологічний часопис «ї». 2003. № 28.
- Фостий І.** Діяльність ОУН на Буковині у 1940-1941 рр. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2000. № 2-4.
- Фрідман Ф.** Винищення львівських євреїв // Незалежний культурологічний часопис «ї». 2009. № 58.
- Химка І.** Воєнні злочини: біла пляма у колективній пам'яті північно-американської української діаспори // Україна модерна. 2006. № 10.
- Химка І.** Достовірність свідчення: Реляція Рузі Вагнер про львівський погром влітку 1941 р. // Голокост і сучасність (Київ). 2008. № 2.
- Хонигсман Я.** Документы катастрофы из фондов Государственного архива Ивано-Франковской области (Фонд Р-98, опись 1, дело 13) // Дайджест-Е. 2007. № 1.
- Шнеер А.** Плен: Советские военнопленные в Германии, 1941-1945. М.; Иерусалим, 2005.
- Berkhoff K. C., Carynyk M.** The Organization of Ukrainian Nationalists and its Attitude toward Germans and Jews: Yaroslav Stets'ko's 1941 Zhyttiepis // Harvard Ukrainian Studies. 1999. № 3-4.
- Boll V.** Zloczow, Juli 1941: Die Wehrmacht und der Beginn des Holocaust in Galizien // Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. 2002. № 10.
- Boll V.** Zloczow, July 1941: The Wehrmacht and the Beginning of the Holocaust in Galicia: From a Criticism of Photographs to a Revision of the Past // Crimes of War: Guilt and Denial in the Twentieth Century. New-York: The New Press, 2002.
- Carynyk M.** "Jews, Poles, and other scum": Ruda Różaniecka, Monday, 30 June 1941. Paper prepared for the Fourth Annual Danyliw Research Seminar in Contemporary Ukrainian Studies, Ottawa, 23-25 October 2008.

- Carynyk M.** The Palace on the Ikva: Dubne, September 18th, 1939 and June 24th, 1941 // *Shared History–Divided Memory. Jews and Others in Soviet-Occupied Poland, 1939–1941.* Leipzig, Universitätsverlag, 2007.
- Carynyk M.** The Zolochiv Pogrom of 1941: Paper prepared for the forty-first national convention of the American Association for the Advancement of Slavic Studies, Boston, 12–15 November 2009.
- Grachova S.** Unknown Victims: Ethnic-Based Violence of the World War II Era in Ukrainian Politics of History after 2004: Paper prepared for the Fourth Annual Danyliw Research Seminar in Contemporary Ukrainian Studies, Ottawa, 23–25 October 2008.
- Finder G. N., Prusin A.V.** Collaboration in Eastern Galicia: The Ukrainian Auxiliary Police and the Holocaust // *East European Jewish Affairs.* 2004. № 2.
- Heer H.** Blutige Ouvertüre: Lemberg, 30 Juni 1941: Mit dem Einmarsch der Wehrmachttruppen beginnt der Judenmord // *Der Zeit.* 2001. № 26.
- Himka J.-P.** Ethnicity and the Reporting of Mass Murder: Krakivs'ki visti, the NKVD Murders of 1941, and the Vinnytsia Exhumation. Typescript, 2008.
- Himka J.-P.** Ukrainian Collaboration in the Extermination of the Jews during the Second World War: Sorting Out the Long-Term and Conjunctural Factors // *The Fate of the European Jews, 1939-1945: Continuity or Contingency.* New York, Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Kruglov A.** Jewish Losses in Ukraine, 1941–1944 // *The Shoah in Ukraine. History, testimony, memorialization.* Bloomington; Indianapolis, 2008.
- Michlic J.** The Soviet Occupation of Poland, 1939–41, and the Stereotype of the Anti-Polish and Pro-Soviet Jew // *Jewish Social Studies: History, Culture, Society.* 2007. № 3.
- Motyka G.** *Ukraińska partyzantka, 1942–1960: Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii.* Warszawa, 2006.
- Poliszczuk W.** *Dowody zbrodni OUN i UPA.* Toronto, 2000.
- Prus E.** *Holocaust po banderowsku.* Wrocław, 2001.

VI. Társadalmi viták

- Вятрович В.** Как создавалась легенда о Nachtigall // *Зеркало недели* (Киев), 16-22. 02. 2008.
- Вятрович В.** *Украинско-еврейские буржуазные националисты: Об*

- украинско-еврейском сотрудничестве в борьбе за независимую Украину // Украинская правда, 23. 01. 2008.
- Высоцкий С.** «Нахтигаль»: предатели, преступники, герои // «Газета 24» (Киев), 27. 02. 2008.
- Грачова С.** Вони жили серед нас? // Критика. 2005. № 4.
- Дюков А. Р.** Были ли бандеровцы антисемитами? // Комсомольская правда, 15. 02. 2007.
- Дюков А. Р.** «Еврейский вопрос» для ОУН-УПА // Еженедельник «2000», 8-14. 02. 2008.
- Дюков А. Р.** Об участии ОУН-УПА в Холокосте: «Москва и жидовство—главные враги Украины» // ИА REGNUM, 14.10.2007.
- Дюков А. Р.** ОУН сотрудничала с нацистами и уничтожала евреев // Известия, 11. 02. 2008.
- Їльге В.** Змагання жертв // Критика. 2006. № 5.
- Ковба Ж.** У пошуках власної відповідальності // Критика. 2005. № 9.
- Марко Царинник:** Історична напівправа гірша за одверту брехню // Левый берег (Днепропетровск), 05. 11. 2009.
- Кулик В.** Неуникний Бандера // Критика. 2010. № 3–4.
- Организатор массовых убийств не имеет права носить звание Героя Украины! Заявление лидеров российских и зарубежных НКО. Электронный ресурс: <http://antirasizm.ru/index.php/news/211-mbhr-news-bandera-2010?ff64eda6be7c8c0a513b4f753d39ad99=5a0510dae055c782bfd437f1f9533b52>
- Портнов А.** Контекстуалізація Степана Бандери // Критика. 2010. № 3–4.
- Резолюция Международного антифашистского движения «О ситуации в Украине», г. Рига, Латвия, 16 марта 2010 г. Электронный ресурс: <http://www.wcrj.org/resolution/detail.php?ID=794>
- Русначенко А.** Не про підручники йдеться // Критика. 2007. № 3.
- Снайдер Т.** Фашистський герой у демократичному Києві // Критика. 2010. № 3–4.
- Тайна украинского батальона «Нахтигаль» // RUpor.info, 06. 02. 2008.
- Царинник М.** Золочів мовчить // Критика. 2005. № 10.
- У Службі безпеки України відбулись Громадські історичні слухання “Звинувачення проти “Нахтігалю”–історична правда чи політичні технології” // SBU.gov.ua, 06. 02. 2008.
- Україністи та Бандера: розбіжні погляди. Зенон Когут–Іван Химка // Критика. 2010. № 3–4.
- Юхновский И.** Об идеологии и политике Украинского института национальной памяти // Зеркало недели, 27. 10-02. 11. 2007.

-
- European Parliament resolution on Ukraine, 17. 02. 2010. Электронный ресурс: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+MOTION+B7-2010-0120+0+DOC+PDF+V0//EN>
- Himka J.-P.** True and False Lessons from the Nachtigall Episode // BRAMA, 18. 03. 2008.
- Himka J. -P.** Be wary of faulty Nachtigall lessons // Kyiv Post, 27.03.2008.
- Motyl A.** Difficult Task Defining Bandera's Historic Role // The Moscow Times, 11. 03. 2010.
- Rutkowska A., Stola D.** Faiszywy opis, prawdziwe zbrodnie // Rzeczpospolita, 19. 05. 2007.
- SWC urges Council of Europe to condemn Ukrainian for rabid antisemitic outburst that defamed Simon Wiesenthal and victims of the Shoah // Wiesenthal.com, 27. 12. 2007.

II.

Irgalom a bűnösöknek:
szovjet megtorlás a nácikkal együttműködők
ellen a Baltikumban

BEVEZETÉS

Az SS-légionáriusok minden évben megrendezett felvonulásai már régóta megszokott eseménnyé váltak a Baltikum országaiban. Az öregek, akik egykor az SS csapatainak alegységeiben harcoltak, és fiatal követőik Riga és Tallinn utcáin vonulnak; miközben az antifasiszták arra a több százezer emberre emlékeznek, akiket a nácik és helyi kollaboránsaik semmisítettek meg, és meg akarják állítani ezeket a meneteket. Az újságok hangos címei, a tévéadások részletesen bemutatott történetei láttán senkinek nem jut eszébe az a lényegében kézenfekvő kérdés, hogy: „Hogy kerültek ide ezek az öreg SS-ek?”

A baltikumi politikusok és történészek irigylésre méltó makacssággal mesélnek országnak-világnak a „szovjet népirtásról”, a tömeges szovjet megtorlásokról, melyeknek büntetlen emberek estek áldozatul, a szörnyű szibériai táborokról, amelyekből gyakorlatilag senki nem tért vissza. De ha ez igaz – akkor hogy lehet, hogy mégis ennyi nációkkal együttműködő baltikumi kollaboránsnak sikerült megélnie a mai napot?

Ma Oroszországban is és a Baltikumban is létezik egy nagyon elterjedt mítosz arról, hogy a háború után mindenkire, aki együttműködött a nációkkal, kegyetlen büntetés várt: kivégzés árulásért vagy a GULAG szibériai táborai. Egyesek az ilyen büntetést igazságosnak tartják, mások sztálini önkénynek. Azonban a valóságban ez nem több, mint mítosz, amelynek gyakorlatilag nincs kapcsolata a valósággal.

Sajnos a szovjet vezetésnek a baltikumi kollaboránsokra vonatkozó politikája mindmáig nem vált különleges történelmi kutatás tárgyává. Csak bizonyos említéseket lehet találni az 1945–1946-ban repatriált baltikumi kollaboránsok hazatéréséről V. N. Zemszkov és E. J. Zubkova orosz történészek munkáiban.³⁰⁹ Erről az epizódról említés történik egy hivatalos lett kiadványban – a „Lettország története. XX. század” c. könyvben is. „Szűrésnek vetették alá Lett-

³⁰⁹ Naszelenyije Rosszii v XX veke: Isztoricseszkiye ocserki, M., 2001. 2. köt. 160–161. o.; Zubkova E. J. Pribaltyika i Kreml, 1940–1953. M., 2008. 164. o.

országoknak azokat a lakóit is, akik a német fegyveres erőknél szolgáltak – írják a lett történészek. – 1946-ban azokat, akiket nem ítélték el és életben maradtak, hazaengedték. Azonban a német hadsereg egykori katonáit és a hadköteles korú légvédelmi szolgálatot teljesítő személyeket az észtországi Sillamae titkos urándúsító kombinátjába, illetve más objektumokba irányították. Építő zászlóaljukba sorolták be őket, s kénytelenek voltak ezekben eltölteni háromöt évet.”³¹⁰ Még rövidebb információ található a kollaboránsok hazatéréséről az észti kutatók munkáiban.³¹¹

A hasonló rövid megjegyzések nyilvánvalóan nem elegendők azonban a probléma megértéséhez. Az olvasó figyelmébe ajánlott munka az egyik első kísérlet a szovjet történelem egy „fehér foltjának” komplex kutatására.³¹² A könyvben támaszkodunk az Orosz Szövetségi Köztársaság Központi Archívumának és az Orosz Föderáció Állami Archívumának olyan dokumentumaira, melyek még nem kerültek a tudományos közösség elé, és megvizsgáljuk, milyen volt a szovjet vezetés általános hozzáállása a kollaboránsokkal szembeni megtorláshoz, mi volt a nácik segítői elleni megtorlás specifikuma a Baltikumban, milyen határozat született a repatriált baltikumi kollaboránsok hazatéréséről és hogy történt ennek a végrehajtása.

³¹⁰ Isztorija Latvii. XX. vek / D. Blejere, I. Butulisz, A. Zunda, A. Sztranga, I. Feldmanisz; Prediszl. V. Vike-Frejberga. A. Pabriksz. Riga, 2005. 313. o.

³¹¹ Roosi R. Repatriations to Estonia and repatriation policy in ESSR. 1944–1955 // Estonia, 1940–1945: Reports of Estonian International Commission for the investigation of crimes against humanity. Tallinn, 2006. P. 1122. L. még az emberiségellenes bűnök vizsgálatára szerveződött Észt Nemzetközi Bizottság harmadik határozatát: „The Soviet Occupation of Estonia from 1944”. (http://www.historycommission.ee/temp/pdf/conclusions_en_1944.pdf)

³¹² 2007–2009-ben a szerző több művet publikált, melyek érintik a baltikumi kollaboránsokkal szemben tanúsított szovjet megtorlást.: Djukov A. R. Mif o genocide: Represszii szovjetszkij vlasztyej v. Esztonyii, 1940–1953. M., 2007. 92–96. o.; Djukov A. R. Szovjetszkije represszii protyiv pribaltyijszkijh kollaboracionyisztovtov Gitlera: Novie dokumenti // Russzkij szbornyik: Isszledovanyija po isztorii Rosszii. M., 2008. 5. köt, 241–251. o.; Djukov A. R. Miloszty k padsim: Szovjetszkije represszii protyiv nacsiztszkijh poszobnyikov // Velikaja obolgannaja vojna – 2: Nam nye za sto kajatyszja! M., 2008. 98–142. o.; Djukov A. Deporteerimished Eestis: Kuidas see toimus tegelikult. Tallinn, 2009.

1. fejezet

A KOLLABORÁNSOK ELLENI SZOVJET MEGTORLÁS ÁLTALÁNOS ELVEI

A megszállók által elfoglalt szovjet területek lakosságának együttműködése a megszálló hatalmakkal a legkülönbözőbb módokon történt. Voltak, akik a megszállók szolgálatába állva a közigazgatási szervezetekben dolgoztak, voltak, akik a német hatalomtól fegyvert kaptak és rendőri alakulatokban vagy a német hadsereg egységeiben szolgáltak. Voltak olyanok is, akik a megszállás körülményei között ugyanazzal foglalkoztak, amivel korábban: tanítottak, gyógyítottak vagy dolgoztak a termelésben.

A kollaboráció formáinak sokfélesége megkövetelte, hogy a szovjet hatóságok differenciáltan közelítsék meg az ellenséggel való együttműködésért járó büntetést. Nyilvánvaló volt, hogy a tanárt vagy az agronómust, aki a megszállás alatt addigi munkáját folytatta, nem szabad olyan szigorúan büntetni, mint a megtorló műveltekben részt vállaló rendőrt. A kollaboránsok büntetésének erről a differenciált megközelítéséről tanúskodnak azok a hivatalos dokumentumok, melyek előírásokhoz kötötték a szovjet NKVD-NKGB szervek megtorló tevékenységét a felszabadított területeken.

Az első ilyen dokumentumot közvetlenül a Moszkva alatti győztes ellentámadás után adták ki, ez volt az NKVD SZSZSZR 001683. számú parancsa 1941. december 12-ről keltező „Operatív-csekista szolgálat az ellenség csapataitól felszabadított helyiségekben”. Ennek a parancsnak megfelelően a felszabadított járásokban létrehozott NKVD területi vezetőségek feladatkörébe tartozott *„ügynökök, informátorok és partizánok, valamint becsületes szovjet állampolgárok segítségével megtalálni és letartóztatni az árulókat és provokátorokat, azokat is, akik a német megszálló hatóságok szolgálatában álltak, és azokat is, akik segítették őket a szovjetellenes intézkedések végrehajtásában, valamint a szovjet pártaktívóák és a becsületes szovjet állampolgárok üldözésében... A felderített személyeket, akik részt vettek a szovjetellenes munkában, haladéktalanul le kell tartóztatni, és át kell adni a bíróságnak.”*³¹³

³¹³ OGB, 2. köt. 414. o.

December 16-án ezt a parancsot pontosította az NKVD USZSZR N. 33881/sz.v. direktívája.

Az NKVD városi és járási apparátusainak fő feladata az ellenségtől felszabadított területen:

1. Azon szükséges intézkedések haladéktalan elfogadása, melyek biztosítják a forradalmi rendet és a párt-, a szovjet és a társadalmi szervezetek és intézmények normális munkáját.

2. Az összes olyan személy felderítése és kiemelése, akik a német hatóságok által létrehozott adminisztratív szervezetekben dolgoztak (önkormányzatok, eljáróságok, rendőrség stb.).

3. Az ellenség bűntársainak felderítése és kiemelése a helyi lakosság körében, akik bármilyen segítséget nyújtottak és együttműködtek a megszállókkal és kreatúráikkal a minősített rémtettek végrehajtásában stb.

4. A helyi lakosság köréből az ellenséges elemek földelésével foglalkozó, általunk fölállított ügynökség és szovjet aktív felhasználásakor tekintettel kell lenni arra a lehetőségre, hogy a németek nem legális helyzetben állították föl a maguk ügynökségét az OUN-tagokból, Ukrajna más járásainak ukrán nacionalistáiból és más szovjetellenes személyekből (egyháziakból, szektásokból stb.). A városokban és minden vidéki településen fel kell deríteni azokat a személyeket, akik nem ott éltek a megszállás időpontja előtt. Az ilyen embereket alapos ellenőrzésnek kell alávetni.

5. Az ügynökségen és a szovjet aktíván keresztül fel kell deríteni az összes személyt, akik dezertáltak a Vörös Hadseregből, s ha az ellenőrzés megállapította a dezertálás tényét, akkor le kell tartóztatni őket.

6. A német felderítés által beépített ügynökök felfedésével foglalkozó operatív tevékenység folyamán számon kell tartani és minden szempontból felül kell vizsgálni az összes személyt, akik közeli kapcsolatban álltak a gestapósokkal, a rendőrséggel és a német tiszttal."³¹⁴

Ilyen módon a felszabadított területeken csak a németek által szervezett adminisztratív szervek, rendőrségi alakulatok munkatársait tartóztatták le, valamint azokat a személyeket, akik részt vettek a náci által végrehajtott bűntettekben (meg kell jegyezni, hogy az utóbbi két kategória jelentős mértékig egybeesett). Ezenkívül letartóztatták még a dezertőröket és „a helyi lakosság köréből az ellenséges elemeket”. Ez a megfogalmazás nem volt elég pontos, és

³¹⁴ Uo. 430. o.

az NKVD munkatársai kérdések sorát fogalmazták meg ezzel kapcsolatban.³¹⁵

Abból a célból, hogy megelőzzék az eltérő értelmezéseket, 1942. február 18-án kiadták az NKVD SZSZSZR útmutatását, amelyben részletesen le volt írva, hogy a felszabadított járások lakosságának milyen konkrét kategóriáival tartoznak foglalkozni a belügyi szervek.

A németek által tisztségekbe helyezett, már letartóztatott személyek ügyének kivizsgálásakor az ügynökségnek ki kell kérdezni a bejelentőket és a helyi lakosokat, és a következőket kell nyilvántartásba venni:

a) azoknak a felderítő, elhárító, rendőri és közigazgatási szervezeteknek a személyi összetételét, amelyek az ellenség által ideiglenesen elfoglalt területen tevékenykedtek, feltüntetve minden egyes személy rögzített adatait és ismertetőjegyeit;

b) azoknak a házaknak a tulajdonosait és lakóit, amelyekben a fent említett szervek helyezkedtek el és amelyekben ezeknek a szerveknek a hivatalos munkatársai vagy felderítői, valamint az őket kiszolgáló személyzet lakott;

c) a német katonai felderítés, a Gestapo és a titkos tábori rendőrség ügynökségét, melyet az adott városban vagy járásban állítottak föl, vagy pedig már korábban átadtak háterszágunkba a németek: rezidenseket, felderítő ügynököket, diverzánsokat, terroristákat, rádiósokat, összekötőket, konspirációs lakások fenntartóit, kísérőket és révészeket;

d) a magisztrátusok, a helyi önkormányzatok, elöljáróságok tagjait, a rendőrség és más német közigazgatási szervek hivatalnokait;

e) a haza árulóit, provokátorokat és a németek cinkosait, akik együttműködtek a megszállókkal a legkülönbözőbb intézkedések foganatosításában (kommunisták, partizánok, a Vörös Hadseregben szolgálatot teljesítők fel-

³¹⁵ Az NKVD munkatársai például nem értették, hogy le kell-e tartóztatniuk mint „ellenséges elemet” azokat a nőket, akik önként vállaltak munkát a német bordélyokban. Ezt a kérdést Kercs felszabadulása után tette föl B. G. Velikovszkij, állambiztonsági hadnagy. „Nos rendben van – mondta. – Gruzinov polgármester javíthatatlan gazember. Vagy a rendőrség vezetői is – ez mind érthető! De ezt magyarázzátok meg, elvtársak. Itt a németek két héttel ezelőtt, újévkor a nyilvános házba nyilvánosan toboroztak személyzetet. Egyszerűen azt javasolták, hogy önként jelentkezzenek ide. Itt vannak a dokumentumok a magisztratúrától. Voltak olyan nők, akik beadták ide a jelentkezést. De mit kell most tenni velük? A nyilvános házat a németek nem tudták megnyitni, megzavartuk őket ebben. A jelentkezések viszont nálam vannak. Nos, mit csináljak ezekkel a nőekkel? Honnan kerültek elő? Lelőni nem szabad őket, nincs miért, hanem le kell csukni... Nos, mondjuk lecsukjuk őket, de azután mit tegyünk velük?” (Szimonov K. M. Raznie dnyj vajni: Dnyevnyik piszatyelja, 1941–1945. M., 2005. 2. köt. 20–21. o.)

derítése, élelmiszerek, takarmány, állatok, meleg ruha elkobzása a lakoságtól;

f) a németek által létrehozott ellenforradalmi fehérgárdista és nacionalista alakulatok résztvevőit;

g) a németek által létrehozott bandák tagjait, akik a lakott településeken őrszolgálatot teljesítettek, megtorló és rekviráló feladatokat hajtottak végre, felderítették és feltartóztatták a partizánokat, a Vörös Hadsereg hadifogságból megszökött és a bekerítésből kitört katonáit, valamint banditatamadásokat hajtottak végre hátországunkban;

h) azoknak a rádióállomásoknak, élelmiszer- és hadianyagraktáraknak a fenntartóit, amelyeket a németek hagytak hátországunkban ügynökeik és bandáik számára;

i) a VKP(b) és VLKSZM tagjait és jelöltjeit, akiket a németek regisztráltak;

j) azokat a nőket, akik a német hadsereg tisztjeihez, katonáihoz vagy hivatalnokaihoz mentek férjhez;

k) a bűnbarlangok és nyilvánosházak fenntartóit;

l) kivétel nélkül minden személyt, akik a németek által létrehozott intézményeknél és vállalatoknál dolgoztak, függetlenül feladataik jellegétől (kivéve az erőszakosan mobilizált kontingenst), valamint az összes személyt, akik önként szolgálatokat tettek a németeknek, bármilyen jellegű is volt ez a szolgálat;

m) azokat a személyeket, akik önként elmentek a németekkel, valamint a mi területünkön maradt családtagjaikat, kapcsolataikat.

Az „a”, „c”, „d”, „e”, „f”, „g”, „h”, „k” pontok alatt felsoroltakat haldéktalanul le kell tartóztatni.

A németek által létrehozott intézmények és szervezetek alacsonyabb beosztású alkalmazottait (fűtőket, takarítókat, őröket, irodai dolgozókat) csak abban az esetben kell letartóztatni, ha van bizonyíték arra, hogy árulást követtek el a németek javára.

A többi nyilvántartásba vett személyt ügynökségi megfigyelés alatt kell tartani.³¹⁶

Az NKVD SZSZSR N. 001683. parancsa, 1942. február 18-i kiegészítő rendelkezésekkel, meghatározta a főlzabadított területeken alkalmazott megtorlás fő irányelveit. Eszerint letartóztatásnak és ennek következményeképp törvényszéki eljárásnak kellett alávetni a közigazgatási szervek és a megszállók által létrehozott fegyveres alakulatok összes munkatársát; azokat az állampolgáro-

³¹⁶ OGB. 3. köt. 1. könyv. 131–132. o.

kat pedig, akik csak csekély mértékben működtek együtt a megszállókkal, megfigyelésnek vetették alá, de megtorlásnak nem.

Az NKVD szerveinek a felszabadított területeken végzett tevékenységéről szóló beszámolók megerősítik, hogy semmilyen tömeges megtorlás nem volt a felszabadított területek lakosságával szemben. Csak azokat tartóztatták le, akik hazaárulást követtek el – és csak abban az esetben, ha ezt az árulást bizonyítani lehetett.

Itt van az UNKVD moszkvai és moszkvai területi vezetőjének 1942. február 28-i beszámolója a Mozsajszkban végzett munkáról:

Az operatív csoport 1942. január 20-a és február 20-a között letartóztattak 258 személyt, közöttük:

a német felderítés ügynökeit – 21 személyt;

provokátorokat és árulókat – 17 személyt;

a rendőrség munkatársait – 11 személyt;

a német közigazgatási szervek munkatársait (a városi elöljáróság tagjait stb.) – 91 személyt;

dezertőröket – 8 személyt;

a német megszállás alatt szovjetellenes agitációt folytatókat – 13 személyt;

más szovjetellenes és köztörvényes elemeket – 97 személyt

...A német hatalom nyilvánvaló cinkosai között, akiket az UNKVD MO vett őrizetbe – a városigazgatás hét vezető munkatársát, a rendőrség teljes személyzetét, élén Troickij parancsnokkal és az elektromos erőmű dolgozóinak csoportját, amely a németeknek kiadta az elrejtett berendezéseket és helyreállította az áramszolgáltatást.³¹⁷

Mint láthatjuk, egy hónap alatt alig több mint két és félszáz embert tartóztattak le. Nem mondhatjuk, hogy ez tömeges megtorlásokra hasonlítana, arról már nem is beszélve, hogy a legelfogultabbak sem állíthatják, hogy megalapozatlanul tartóztatták le a német felderítés ügynökeit, a rendőröket és a városirányítás tagjait.

Az 1930-as év adatai szerint csak Mozsajszkban körülbelül 12 ezer ember lakott.³¹⁸ 1940–1941-ben ez a szám valószínűleg növekedett, a háború időszaka alatt viszont csökkent. Az azonban nyilvánvaló, hogy a letartóztatottak csak 2-4 százalékát jelentették Mozsajszk és környéke összlakosságának.

1942. május 15-én a kollaboránsokkal szembeni megtorlás elveit pontosította a Szovjetunió főügyésze által kiadott parancs: „A német fasiszta megszállók szolgálatába álló személyek bűncselekmé-

³¹⁷ Uo. 180, 182. o.

³¹⁸ Goroda Rosszii: Enciklopedyija. M., 1998. 261. o.

nyeinek minősítéséről az ellenség által ideiglenesen elfoglalt területeken”. A dokumentum hangsúlyozza:

Több esetben azokat a személyeket, akik a német fasiszta megszállók szolgálatába álltak, kiadták a partizánokat, a kommunistákat és a szovjet aktívákat, kegyetlenül bántak az időlegesen elfoglalt járások lakosságával, nem hazaárulásért vonták felelősségre, hanem az 58-3 UK RSZFSZR alapján.³¹⁹

Emellett felmerülhettek olyan tények, amikor az 58-1 „a” UK RSZFSZR cikkely alapján vontak felelősségre személyeket, akik bár a megszállóknál adminisztratív tisztségeket töltöttek be, de segítséget nyújtottak a partizánoknak, illegálisan élőknek, a német hatóságok követelményeit szabotálóknak.

A pontatlanságok kiküszöbölése érdekében megparancsolom:

1. *Azokat a szovjet állampolgárokat, akik a német fasiszta megszállók szolgálatába álltak, valamint akik teljesítették a német közigazgatás rendelkezéseit az élelmiszerek, takarmány és a hadsereg szükségleteit szolgáló javak begyűjtésére, az ipari és kommunális vállalatok helyreállítására vonatkozóan, valamint más egyéb tevékenységekkel segítették a német fasiszta megszállókat; a kémeket, a provokátorokat; a spicliket, akikre rábizonyítható, hogy feljelentettek partizánokat, kommunistákat, komszomolistákat, szovjet munkásokat és családjukat; azokat, akik részt vettek a partizán-csapatok és a Vörös Hadsereg egységei elleni felderítésben és harci cselekményekben; azokat, akik részt vettek a megtorlással foglalkozó német szervezetek munkájában – felelősségre kell vonni az 58-1 „a” UK RSZFSZR cikkely és más szövetséges köztársaságok büntető törvénykönyve megfelelő cikkelyeinek alapján.*

2. *Nem kell büntetőjogilag felelősségre vonni:*

a) azokat a szovjet állampolgárokat, akik a közigazgatásban pozíciót töltöttek be a németeknél, de a vizsgálat során megállapíthatóvá válik, hogy segítséget nyújtottak a partizánoknak, az illegálisan élőknek és a Vörös Hadsereg egységeinek, vagy szabotálták a német hatóságok követeléseinek

³¹⁹ Az szt. 58-1a UK RSZFSZR a hazaárulásért való büntetést irányozta elő (kémkedés, hadi és állami titkok kiadása az ellenségnek, átállás az ellenség oldalára, szökés vagy átrepülés külföldre). A hazaárulást a legsúlyosabb főbenjáró büntetés sújtotta – golyó általi halál és az összes javak elkobzása, enyhítő körülmények esetén pedig 10 éves szabadságvesztés és az összes javak elkobzása. Az szt. 58-3 UK RSZFSZR szerint „az ellenforradalmi célból külföldi államokkal vagy azok egyes képviselőivel kialakított kapcsolatért, valamint a Szovjetunióval háborúban álló vagy intervenció vagy blokádnak formájában harcot folytató külföldi államnak nyújtott bármilyen segítségért” a büntetés különböző fokozatai irányozhatók elő – a golyó általi haláltól a nem kevesebb, mint három év szabadságvesztésig.

teljesítését, segítették a lakosságot az élelmiszerkészletek és javak elrejtésében, vagy más eszközökkel aktívan segítették a harcot a német fasiszta megszállók ellen;

b) a közigazgatási intézmények munkásait és kishivatalnokait és azokat a személyeket, akik a szakmájukban dolgoztak (orvosokat, agronómusokat, állatorvosokat stb.), ha az alapos vizsgálat megállapítja, hogy tevékenységükben nem volt jele a parancs 1. pontjában foglaltaknak.

3. Megengedhetetlen dolog alaptalanul gyanúsítani a szovjet állampolgárokat az ellenséggel való együttműködésben.

Az önkéntes jelentkezés, abban az esetben, ha a bűncselekménynek nem volt súlyos következménye, enyhítő körülményt jelent a vádlott számára.

4. A hazaárulók ügyét a katonai törvényszékek vagy az NKVD SZSZSZR Különleges Tanácsa elé kell vinni.³²⁰

A Szovjetunió főügyészeinek 1942. május 15-i parancsa kettős benyomást kelt. Egyrészt ez a parancs súlyosbította a büntetést az ellenséggel együttműködő állampolgárok bizonyos kategóriái számára. Így például az NKVD SZSZSZR 1942. február 18-i rendelete kimondta, hogy le kell tartóztatni azokat, akik a megszállók számára jószágot és takarmányt koboztak el a lakosságtól, s itt a főügyész parancsa teret adott egy szélesebb értelmezés számára – azoknak az állampolgároknak a megbüntetéséről volt szó, akik „végrehajtották a német közigazgatás rendelkezéseit az élelmiszerek, takarmányok és tárgyak összegyűjtésében”. Másrészt a parancs felhívta a figyelmet arra, hogy „megengedhetetlen dolog alaptalanul gyanúsítani a szovjet állampolgárokat az ellenséggel való együttműködésben”.

Sajnos pontos adataink nincsenek arra vonatkozólag, hogy 1942-ben hány kollaboránssal szemben alkalmaztak megtorlást. Azonban ez a szám nem nagy: 1942-ben a bíróságok, az NKVD Különleges Tanácsa és különleges részlegei körülbelül 160 ezer embert ítéltek el, jelentős részüket bűntényekért.³²¹

³²⁰ Reabilitacija represzovnih. Zakonodavsztvo i sudova praktyika. Kijiv, 1997. 44–45. o. L. még: Nyikolszkij V.M. Represzivna gyijalniszty organiv gyerzsavnoj bezpcki SZRSZR v Ukrajinyi (kinyec 1920-h – 1950-tyi rr.): Isztoriko-sztatisztyicsnye doszlidzsennya.. Donyeck, 2003. 110. o.; Stajkan V.O. Kolaboracionyizm na tjeritoriji rejhszkomiszariatu „Ukrajina” i vijszkovoji zoni v roki Drugoji szvitovojij vijnyij: Monografija. Krivij Rig, 2005. 353–354. o.

³²¹ Statisztikai adatok a VCSK-OGPU-NKVD-MGB szerveinek tevékenységéről // Mozohin O.B. Pravo na represszii: Vnyeszugyebnie polnomocsija organov goszudarsztvennoj bezopasznosztyi (1918–1953). M., 2006. 352. o.

A kollaboránsok elleni megtorlások elvei, melyeket 1941–1942-ben fogalmaztak meg, nem nevezhetők igazságtalanoknak. Azonban már 1943-ban a szovjet vezetés ezt a megközelítést egyre inkább szükségtelenül kegyetlennek látta.

Erre az időre a Kremlben már pontosan kiismerték magukat abban, hogy mit jelent a kollaboráció a nácik által megszállt területeken. 1941-ben néha hazaáruulást láttak ott is, ahol annak nyoma sem volt;³²² 1943-ban megértették, hogy a kegyetlen megszálló rezsim körülményei között a kollaboráns alakulatokba való belépés gyakran pusztán a túlélés eszköze volt a szovjet hadifoglyok és a békés lakosok számára.³²³

Ennek a ténynek a megértése sok mértékben annak volt köszönhető, hogy tömegesen álltak át a szovjetek oldalára a hadifoglyok németek által létrehozott kollaboráns alakulatai. A dokumentumok arról tanúskodnak, hogy a hadifoglyokból szervezett összes lehetséges nemzeti „légiók” katonái nagyon aktívan szöktek el a németektől. Nézzük például a Kaukázuson túli front fekete-tengeri csoportja politikai vezetőjének jelentését 1943. január 8-ról keltezve.

1942. december 9-én éjszaka a grúz légió 3. századának parancsnoka három legionáriust küldött egy levéllel a 383. számú biztonsági szolgálat parancsnokához azzal a bejelentéssel, hogy átállnak a Vörös Hadsereg oldalára. Kért, hogy segítsen a szökevényeket az átállás ideje alatt. Egy legionárius a divízió főhadiszállásán maradt, ketten pedig visszaindultak a 383. számú biztonsági szolgálat vezetőjének válaszával. December 10-én Csicinadze ismét két legionáriust küldött a divízió főhadiszállására és küldött egy térképet is, az átvonulás helyének megjelölésével. A legionáriusok

³²² Így például a V GK Vezérkarának 270. sz. parancsa 1941. augusztus 16-án olyan értelemben beszélt V. J. Kacsalov, P. G. Ponyegyelin és N. K. Kirillov tábornokok „gyávaságáról” és „áruulásáról”, mintha önként megadták volna magukat az ellenségnek. Egy idő múlva a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának Katonai Kollégiuma mind a hármat távollétében elítélte. Azonban a háború után kiderült, hogy V. J. Kacsalov tábornok 1941. augusztus 4-én harcban esett el, P. G. Ponyegyelin és N. K. Kirillov pedig nem saját jószántukból estek fogságba. Ponyegyelin és Kirillov a fogságban nem működtek együtt az ellenséggel. Eképp a 270. sz. parancsban mindhárom példa az áruulásra hamisnak bizonyult.

³²³ A genocídium nácik által létrehozott rendszeréről a megszállt szovjet területeken és a szovjet hadifoglyok fogva tartásának körülményeiről l. részletesebben: Djukov A. R. *Za sto szrazsalisz szovjetszkije ljugyi. M.*, 2007. Nem kétséges, hogy ha a brit és az amerikai sereg katonáit is olyan körülmények között tartották volna, mint az RKKÁ hadifoglyait, akkor a nácik különös nehézség nélkül hoztak volna létre az ő soraikból is kollaboráns alakulatokat.

december 14-én szándékoztak átjönni a Vörös Hadsereg oldalára. Azt a feladatot állították maguk elé, hogy leverjék a németeket és frontot nyissanak a legységünk támadása előtt, de Arbeladze legionárius elárulta a német parancsnokságnak, hogy átállásra készülnek, ezért Csicsinadze úgy döntött, hogy december 11-én jön át a legionáriusok egy csoportjával.

December 11-én 5 órakor a legionáriusok fellőttek egy jelzőrakétát, és megkezdték a csoportos átvonulást, Csicsinadze kapitány egy 22 legionáriusból álló csoportot vezetett, Cshaidze szakaszvezető 26 legionáriust, a többiek pedig 5-6 emberből álló külön csoportokban lépték át a frontot. Csak december 11-én 80 ember jött át, fegyverrel és felszereléssel. Egy nap múlva átjött még két legionárius, két nap múlva még két grúz. Az utóbbiak elmondták, hogy a legionáriuscsoportok átállása után a németek lefegyverezték a grúz légiót, majd el is távolították a frontról és a hátsószögbe irányították Gunajka-Apseronszkaja irányába...

Néhány szökevény azzal magyarázta, hogy miért egyezett bele a légióba való fölvételébe, hogy erre kényszerítették őket, másképp veszélyben forgott volna az életük. Mások abból indultak ki, hogy a németek erősek, hogy így is-úgy is elfoglalják a Kaukázust, és ezért a légióba való belépés az egyetlen lehetőség számukra, hogy hazájukba visszakerüljenek. Néhányan közülük azt feltételezték, hogy a németek oldalán a legionáriusok soraiban küzdve bizonyos privilégiumokhoz jutnak majd, ha a németek elfoglalják Grúzia területét. Egy sor legionárius kolhozellenes, kistulajdonosi hangulatának adott kifejezést, ők gyűlölik a kolhozokat, és csak arra a lehetőségre várnak, hogy legyen egy magángazdaságuk. Ezenkívül sokan azért maradnak a légióban, mert arra gondolnak, hogy a német hadseregnek sikerei vannak...

Úgy tekinthetjük, hogy a legionáriusok túlnyomó többségét erőszakkal léptették be a légióba.³²⁴

A „grúz légió” esete nem volt egyedi. Negyvenhárom elején a Délnyugati Front Katonai Tanácsa megparancsolta:

Az egységeink ellen vívott korábbi harcokban a németek, akiknek hatalmas emberhiányuk volt, valamint meg akarták őrizni megmaradt embereiket, bevetették a harcba az őrcsapatokat és az egykori orosz hadifoglyok, kozákok és árulók részvételével kialakított egyes alakulatokat. Ennek a kérdésnek a tanulmányozása azt mutatja, hogy a németek az esetek többségében ezeket az alakulatokat ijesztgetés és megtévesztés útján hozták létre. A harc folyamán néhány csapat azért mutatott csak állhatatosságot,

³²⁴ Bezugolnij A. J. Narodi Kavkaza i Krasznaja Armija, 1918–1945 godi. M., 2007. 386–387. o.; Arhiv Insztyituta vojennoj isztorii. F. 8. Op. 308. D. 13. 268–273. o.

mert mint a foglyok vallomásaiból kiderült, a németek megfenyegették őket, és féltek, hogy mi agyonlőjük őket, ha a fogságunkba esnek.

Felsorolok néhány tényt.

1. *Popovka falu körzetében, Bogucsarszkij járásban Tamarenko őrnagy egy foglyot visszaküldött a csapatához. Ez a fogoly hamarosan 130 embert hozott át a mi oldalunkra.*

2. *Verljudovka faluban Lobanov alezredes visszaküldött egy foglyot, aki 63 embert hozott magával.*

3. *A Kamenyevics, Bogocsarovo körzetében folytatott harcban, miután felderítés történt Zsuravlev atamán kozák csapatának tevékenységéről és előreküldtek két gyalogost 1943. 2. hó 8-án, átjött a mi oldalunkra 12 felfegyverzett kozák, néhány nap múlva pedig az egész csapat fogságba esett.*

Mindezt figyelembe véve megparancsolom:

A katonai és politikai szervezetek figyelmesen tanulmányozzák ezt a kérdést, figyeljék az egyes csapatok megjelenését és foganatosítsanak intézkedéseket ezek bomlasztására és foglyul ejtésére.

Aktívabban kell foglalkozni azzal, hogy foglyokat küldjünk ezekbe a csapatokba, hogy tisztázzuk a hozzájuk való viszonyunkat és megszervezzük az átállást.

*Az egyes csapatokat, az ellenőrzés után és a szervezők és áruelők kieme-
lése után, a legnehezebb terepen, a harcokban kell kipróbálni...³²⁵*

A nácik által elfoglalt területen a kollaboráns alakulatokban katonai szolgálatot teljesítők szintén elszöktek a németektől – az erdőbe, a partizánokhoz. 1943 márciusában Vityebszk alatt a partizánok oldalára állt át a „Volgai-tatár légió” 1. zászlóalja, 1200 fővel.³²⁶ Brjanszknál a „Pripjaty” önkéntes zászlóalj áprilisban az összes fegyverrel együtt átállt a partizánokhoz; másnap a németek a maradékokat agyonlőtték és lefegyverezték Mglin város rendőrségét.³²⁷

P. K. Ponomarenko, a partizánmozgalom központi főhadiszállásának parancsnoka, az elsők között vont le mindebből a maga számára következtetéseket. Ponomarenko 1943. július 9-i rendeletében, melyet a partizánegységek parancsnokaihoz intézett, megparancsolta:

Megállapítható, hogy a „vlaszovisták” alegységének személyi összetétele

³²⁵ Russzkij arhiv: Velikaja Otyecsesztvennaja (később – RAVO). M., 1997. 15 (4). köt. 3. könyv, 208–209. o.; CAMO. F. 232. Op. 643. D. 19. L. 96–100.

³²⁶ OGB. 4. köt. 2. könyv, 173. o.

³²⁷ „Ognyennaja duga” ... 253–254. o.; CA FSZB. F. 4. Op. 1. D. 473. L. 57, 62.

többségében a hadifogolytáborokból áll össze. A legénységi állomány politikai-morális állapota ingatag, a „vlaszovisták” egységében a többség úgy verbuválódott, hogy ki akartak törni a hadifoglyok éhségtáboraiából. Ezt figyelembe véve a Gestapo az alegység személyi állományába kiterjedt ügynökhálózatot épített be, így az átállók kihallgatása közbe kiderült, hogy körülbelül tíz emberre jut egy ügynök.

Az egységekben az egyes katonák tetteiért a felelősséget az egész alegység viseli. A klikkszellem megteremtésével a németek összekapcsolják az embereket és elérik az ismert rend megteremtését. Ezért a földalatti szervezeteknek és a partizáncsapatoknak nem szabad alábecsülniük ezt a kérdést, és széles körű tevékenységet kell kifejteniük annak érdekében, hogy ügynökeikkel belülről bomlasszák a németek által létrehozott egységeket és csapatokat, s elérjék, hogy fegyverrel a kezükben átálljanak a partizánokhoz. Sok példát láttunk már arra, hogy a „vlaszovisták” nagy alegységei, a parancsnoki állományt is beleértve, átállnak a partizánok oldalára.

A „vlaszovisták” nem nevezhetők politikai áramlatnak, az intézkedéseket pedig teljes egészében a hitleristák inspirálják, akiknek az a célja, hogy polgárháborút idézzenek elő a Szovjetunió megszállt területén. A fasiszta megszállóknak és ügynökeiknek ezt az ötletét a megszállt körzetek lakossága szervezett ellenállással fogadta; a mozgósítás elől elrejtőzve a lakosok tömege megy az erdőbe a partizáncsapatokhoz.

Azonban a németek által létrehozott különböző „önkéntes” alakulatok, melyeket a megszállt területen vetnek be, nehezítik a helyzetet a háttországban és komoly veszélyt jelentenek a partizánmozgalom számára.

A partizánok, a parancsnokok, a partizáncsapatok és brigádok komisszárjai, a földalatti pártbizottságok titkárai, a partizánmozgalom vezetői kell, hogy lássák ezt a veszélyt, és kitartó, állhatatos munkával meg kell akadályozniuk, hogy valóra váljanak a német megszállók arra vonatkozó elképzelései, hogy a helyi lakosságot és a hadifoglyokat a hitleri katonai gépezet szolgálatába állítsák.³²⁸

Az NKVD szerveinek megtorló tevékenységét is fokozatos korrekciónak vetették alá a felszabadított területen. 1943 elején a szovjet csapatok támadása Sztálingrádnál lehetővé tette, hogy nagyobb területek szabaduljanak fel. A Vörös Hadsereg támadó egységeinek katonái saját szemükkel látták számos bizonyítékát annak, hogy a nácik megsemmisítették a hadifoglyokat és a békés lakosokat; nem meglepő, hogy nem tápláltak pozitív érzelmeket a nácik büntársai iránt és lelőtték őket az első lehetséges alkalommal. „Abban az

³²⁸ RAVO. 20 (9). köt. 298–299. o.; RGASZPI. F. 69. Op. 1. D. 15. L. 5–12.

időszakban, mikor csapataink Kubánnál támadásba indultak, különös figyelmet szenteltek azokra a polgárookra, akik együttműködtek a német hatalommal – emlékezett később Mihail Frolov tisztt. – Mikor betértünk a faluba, a felderítőcsoportot elküldtem, hogy járjanak házról házra és állítsák elő a rendőröket és előljárókat. A letartóztatottakat hosszú kihallgatás nélkül falhoz állítottuk és lelőttük. Amikor ennek híre terjedt, más rendőrök már a hadsereg előőrseinek megérkezésekor elrejtőztek távoli helyeken, és csak miután az NKVD-nél vallomást tettek, tértek vissza a faluba.”³²⁹

El kell ismerni, hogy a kubáni kollaboránsok teljesen helyénvalóan viselkedtek. 1943. január 26-án Berija szovjet belügyi népbiztos kiadta a N. 33. direktívát: „Az ügynöki-operatív munka szervezéséről azokban a városokban és körzetekben, amelyeket a Vörös Hadsereg egységei felszabadítottak az ellenséges csapatok megszállása alól.” A direktíva előírta az NKVD szerveinek, hogy a kollaboránsokkal szembeni megtorlások alkalmazásánál vegyék figyelembe a már említett 1942. február 18-i N. 64. utasítást.³³⁰

Mivel az NKVD munkatársainak tevékenységét szigorú szabályok kötötték, ők a frontkatonáktól eltérően nem lőtték agyon, hanem legrosszabb esetben letartóztatták és bíróság elé állították a nácik bűnsegedeit. Ráadásul a dokumentumok azt tanúsítják, hogy a letartóztatások száma viszonylag alacsony volt. Az 1. táblázatban az NKVD SZSZSZR tisztogatásainak adatai szerepelnek, Oroszország déli részének felszabadított körzeteire vonatkoztatva, az 1943. március 18-i állapotnak megfelelően.

Mint látjuk, a letartóztatottak összlétszáma a néhány millió lakossal rendelkező területeken mintegy 30 ezer; a megtorlást ennek alapján semmiképp nem lehet tömegesnek nevezni.

³²⁹ Kollaboracionyizm na tyerritorii Krasznodarszkogo kraja v period nyemeczkoy okkupacii (1942–1943 gg.): Maloizvesztne sztranyici: Szbornyik dokumentov / Pregyiszl. A. A. Cserkaszova. Szocsi, 2003. 63. o.

³³⁰ OGB. 4. köt. 1. könyv. 105. o.

1. táblázat. A tisztogatások adatai a felszabadított körzetekben 1943. március 18-án³³¹

	A német felderítés ügynökei és a kémkedéssel gyanúsítottak	Németek segítői	Dezertőrök és banditák	Más szovjetellenes elemek	Összesen
Sztálingrádi terület	479	1423	78	470	2450
Voronyezsi terület	218	2861	319	528	3926
Rosztovi terület	221	1807	121	655	2804
Sztavropolszki járás	312	4652	252	–	5216
Krasznodarszki járás	309	3011	1480	1200	6000
Ukrán SZSZK	94	1591	21	64	1770
Orlovi terület	227	1449	2037	1131	4844
Kalmük ASZSZK	28	243	16	25	312
Kabardino-Balkari ASZSZK	10	538	524	507	1579
Északosztét ASZSZK	100	506	298	38	942
Összesen	1998	18 081	5146	4618	29 843

³³¹ Az összeállítás forrása: Lubjanka. Sztalin i NKVD-NKGB-GUKR „Szmers”, 1939 – márt 1946; Dokumenti. M., 2006. 361–374. o. (hivatkozás AP RF F. 3. Op. 58. D. 207. L. 159–175); OGB. 4. köt. 1. könyv, 295–307. o. (hivatkozás CA FSZB). L. még: Kudrjasov Sz. „Szledsztvije prodolzajetszja” // Rogyina. 2008. N. 12. 72–77. o.

Mi több, kezdett megmutatkozni a különbség a csekistáknak a felszabadított körzetekben végzett tevékenységét szabályozó NKVD SZSZSZR N. 001683. parancsnak a normái, valamint a tényleges gyakorlat között. Gyakran odáig jutottak a dolgok, hogy a kisebb kollaboránsokat ahelyett, hogy elítélték és letartóztatták volna, a Vörös Hadsereg egységeihez küldték (természetesen a büntetőegységekhez).³³²

A kollaboránsokkal szembeni megtorlás újfajta megközelítésével találkozunk a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1943. április 19-i rendeletében, mely előírja azon nácik és helyi kollaboránsaik büntetésének súlyosbítását, akik a szovjet hadifoglyok és a polgári lakosság legyilkolásában és kínzásában részt vettek. A rendeletben különbséget tettek a haza árulói és az ellenség bűnségei között. A békés lakosság és a hadifoglyok ellen elkövetett bűnökben vétkesnek bizonyultakat kötéltálati halálra ítélték. Az ellenség cinkosait, akik vétkesnek bizonyultak a polgári lakosság és a hadifogoly vöröskatonák ellen alkalmazott megtorlásban és erőszakos cselekményekben, 15-től 20 évig terjedő kényszermunkára számúzták.³³³

Súlyosabbá vált a büntetés azok számára, akik közvetlenül belekeveredtek a békés lakosság és a hadifoglyok megsemmisítésébe, ugyanakkor a szovjet vezetés egyidejűleg enyhítette azoknak a kollaboránsoknak a büntetését, akik hasonló bűncselekményekben nem keveredtek bele. A ma már hozzáférhető dokumentumok arról tanúskodnak, hogy 1943 folyamán a kollaboránsok elleni megtorlás egyre differenciáltabb jelleget öltött.

A brjanszki front „Szmers” felderítőszolgálat 1943. július 10. és augusztus 1-je között 555 embert tartóztatott le, közöttük 153 elöljárót, 111 rendőrt és rendőrtisztet, 19 tolmácsot, 18 „ROA” katonát és 226 főt, „a németek kreatúráit és cinkosait”.³³⁴

A központi front „Szmers” felderítőszolgálat még kevesebb megtorlást alkalmazott a kollaboránsok ellen. A központi front felderítőszolgálat vezetőjének jelentése 1943. augusztus 15-én:

A német megszállás alól felszabadított területen letartóztattak és ellenőrzésnek vetettek alá 1850 embert... A „Szmers” részlegei által végrehaj-

³³² L. pl. Kollaboracionyizm na tyerritorii Krasznodarszkogo kraja... 63. o.

³³³ OGB. 4. köt. 1. könyv, 401–402. o.

³³⁴ Uo. 2. könyv, 183. o.

tott csekista intézkedések eredményeképp az előállítottak közül 131 kémkedéssel vádolható egyént lepleztek le és vetettek börtönbe, a következő kategóriák szerint:

kémek – 12 fő,
 diverzánok – 4 fő,
 vlaszovisták – 1 fő,
 elöljárók – 37 fő,
 rendőrök – 62 fő,
 tolmácsok – 2 fő,
 a német hadseregben szolgáló áruulók – 13 fő.
 Összesen: 131 fő.

Az előállítottak szűrése után a parancsnokság bevonásával 878 főt behívtak szolgálatra a Vörös Hadseregbe.³³⁵

A letartóztatásoknak a beszámolóban idézett adatai megközelítőleg fél hónapra vonatkoznak. Ugyanannak a központi fronthoz tartozó „Szmers” felderítőszolgálatnak az adatai 1943 egész augusztusára vonatkozóan: Az előállított és szűrésnek alávetett személyek közül a „Szmers” szervei 165 hazaárulót és ellenséggel együttműködőt tartóztattak le. Ezenkívül az NKGB és az NKVD szerveknek 561 főt adtak át, a katonai ügyészségnek pedig 69 főt.³³⁶

Annak ellenére, hogy a Vörös Hadsereg mindig újabb és újabb területeket szabadított föl, szemmel láthatólag nem nőtt ezzel arányosan a letartóztatott kollaboránsok száma. Míg 1943. március 18-án a felszabadított területeken körülbelül 20 ezer németekkel cinrosságot vállaló személyt tartóztattak le, addig az év végéig csak 75 ezret.³³⁷ Eközben pedig hatalmas területeket szabadítottak fel, több tízmillió lakossal.

A kollaboránsokkal szemben alkalmazott megtorlások megközeleltésmódjának változásait *de jure* csak 1943 szeptemberében rögzítették, amikor a Kremlben olyan határozatot fogadtak el, ami ma számunkra hihetetlennek tűnik. A közönséges kollaboránsokat, számításba véve, hogy kényszerből álltak a németek szolgálatába,

³³⁵ „Ognyennaja duga”. 140. o.; CA FSZB. F. 40. Op. 1. D. 20. L. 161–163ob. L.még: OGB. 4. köt. 2. könyv 247–248. o.

³³⁶ „Ognyennaja duga”. 179. o.; CA FSZB. F. 14. Op. 5. D.13. L. 169–181. Jegyezzük meg, hogy az „átadták” nem jelenti azt, hogy „letartóztatták”; mint az előző dokumentumból látható, az előállítottak többsége sikeresen jutott át az ellenőrzésen

³³⁷ Lubjanka. Sztalin i NKVD-NKGB-GUKR „Szmers”. 361–374. o.; Sztatyisztyicseszkiye szvegyenyija o gyejatyelnosztyi organov VCSK-OGPU-NKVD-MGB... 356. o.

gyakorlatilag elengedték. Ezt az NKVD és NKGB SZSZSZR N. 494/94., 1943. szeptember 11-i együttes direktívája tette lehetővé.

Kiegészítésül a korábbi rendelkezésekhez, melyek a rendőrök, falusi elöljárók és más német kreatúrák és cinkosok letartóztatásának rendjét tárgyalja a német fasiszta betolakodóktól felszabadított járásokban a következőket kell betartani:

1. Azok közül a személyek közül, akik szolgálatban álltak a rendőrségnél, a „Népi őrségnél”, a „Népi miliciánál”, az „Orosz Felszabadító Hadseregnél”, a „Nemzeti légióknál” és más hasonló szervezeteknél – a későbbiekben le kell tartóztatni:

- a) A rendőrség és az összes felsorolt szervezet vezető és parancsnoki állományát. Azokat a személyeket, akik segítséget nyújtottak a partizánoknak, a Vörös Hadsereg katonáinak, akik fogságban voltak az ellenség által bekerített területen, vagy segítették a lakosságot a megszálló hatóságok rendelkezéseinek szabotálásában – nem kell letartóztatni;
- b) az egyszerű rendőröket és a feljebb felsorolt szervezetek egyszerű tagjait, ha részt vettek a partizánok és a szovjet hazafiak elleni büntetőexpedíciókban vagy aktivitást mutattak a megszállók által rájuk ruházott kötelezettségek teljesítésében;
- c) a Vörös Hadsereg egykori katonáit, akik átálltak az ellenség oldalára vagy önként fogságba estek, elárulták a hazát, azután pedig szolgálatba léptek a rendőrségnél, a „Népi őrségnél”, a „Népi miliciánál”, a „ROA”-nál, a „Nemzeti légióknál” és más hasonló szervezeteknél, melyeket a német fasiszta megszállók hoztak létre;
- d) a városokban a németek által létrehozott adminisztratív-gazdasági apparátus polgármestereit és más magasabb rangú hivatalnokait, valamint a Gestapo és más, az ellenség által létrehozott megtorló és felderítő szervek városi és nem városi munkatársait a korábban megállapított rend szerint kell letartóztatni.

2. A falusi elöljárók közül azokat kell letartóztatni, akikkel kapcsolatban megállapítható az a tény, hogy aktív bűnsegédei voltak a megszállóknak: kapcsolatban álltak az ellenség megtorló vagy felderítő szerveivel, kiadták a megszállóknak a szovjet hazafiakat, adókkal sanyargatták a lakosságot; stb.

3. Azokat a sorköteles személyeket, akik a németeknél mint falusi elöljárók, közrendőrök dolgoztak, valamint a „Népi őrség”, a „Népi milícia”, a „ROA”, a „Nemzeti légiók” és más hasonló szervezetek egyszerű tagjait, köztük a Vörös Hadsereg egykori katonáit is, ha nem merülnek föl velük kapcsolatban adatok az árulótevékenységről, az NKVD különleges táboraiba kell irányítani, ahol a szűrés megtörténhet olyan rend szerint, ami a bekerítésből és a német fogságból érkező személyekre vonatkozik.

*A német fasiszták ugyanilyen kategóriájú cinkosai közül a nem sorköteles korúakat a jelen direktíva 1. és 2. pontjának megfelelően, az NKGB szerveinek nyilvántartásba kell venni és megfigyelés alatt kell tartani.*³³⁸

Mint látjuk, az NKVD-NKGB szerveinek letartóztatásra vonatkozó N. 494/94. sz. direktívája alapján egyáltalán nem minden kollaboránst kellett letartóztatni. Letartóztatták a kollaboráns alakulatok tisztjeit, és azokat az egyszerű tagokat, akik részt vettek a békés lakosság elleni büntetőakciókban, a Vörös Hadsereg katonaszökevényeit, a polgármestereket, magasabb rangú hivatalnokokat, a Gestapo és az Abwehr ügynökeit, valamint a falusi előljárók közül azokat, akik segítették a német felderítést.

Az összes sorköteles korú kollaboránst ellenőrző-szűrő táborokba irányították, ahol ugyanolyan feltételek alapján ellenőrizték őket, mint a Vörös Hadsereg bekerített területről érkezett harcosait és a hadifoglyokat. A kortárs orosz történészek kutatásai arról tanúskodnak, hogy az ellenőrző-szűrő táborokba irányítottak túlnyomó többsége sikerrel átjutott az ellenőrzésen, és ezután a hadseregbe vagy ipari munkára küldték őket.³³⁹ A nem sorköteles korú kollaboránsokat az 1943. szeptember 11-i direktíva értelmében szabadon engedték – bár az NKGB szervei megfigyelték őket.

A Kreml által elfogadott határozat a kollaboránsokról ma hihetetlennek tűnik. Az egyszerű kollaboránsokat, amennyiben nem keveredtek bele a békés lakosság ellen elkövetett bűncselekményekbe, státuszukban egyenlővé tették a bekerítésből érkezett vagy a fogságból szabadult vöröskatonákkal! Ez a határozat azonban csak az első pillantásra tűnik paradoxnak. A Kremlben jól tudták, hogy a náci megszálló rezsim körülményei között a kollaboráns alakulatokba való belépés gyakran csak a túlélés eszköze volt a szovjet hadifoglyok számára és a helyi lakosok számára is. És éppen azért, mert figyelembe vették, hogy **kényszerből** léptek a megszállók szolgálatába az egyszerű kollaboránsok, gyakorlatilag elengedték őket.

Azonban egyidejűleg ennek a szigorúan differenciált megközelítésmódnak az alkalmazásával, mely egyénileg ítéli meg a kollaboránsokat, a szovjethatalom 1943 őszén hozzáfogott az egész népek

³³⁸ CA FSZB. F. 66. Op. 1. D. 734. L. 53–54.

³³⁹ Kokurin A., Petrov N. NKVD – NKGB – „Szmers”: Sztruktura, funkciói, kadri // Szvobodnaja miszl. 1997. N. 9. 98. o.; Mezsenyko A. Vojennoplennie vozvrascalisz v sztroj // Vojenno-izsztoricseskij zszurnal. 1997. N. 5. 32. o.; Pihalov I. V. Velikaja Obolgannaja vojna. M., 2006. 350–360, 363–370. o.

elleni ún. „büntető-” deportálások előkészítéséhez. 1943 novemberében előkészítették a távoli körzetekben a karacsajevok deportálását, 1943 decemberében, 1944 elején a kalmükökét, 1944 márciusában a csecsenekét, az ingusokét és balkarokét, 1944 májusában a krími tatárokét.

Ezeknek a deportálásoknak a végrehajtási mechanizmusát és következményeiket elég alaposan tanulmányozták az orosz történészek,³⁴⁰ azonban mindmáig nincs tisztázva, hogy milyen motívumok vezették a Kremlt, amikor elfogadták a döntéseket ezeknek az akcióknak a végrehajtásáról. A kutatók rendszerint a túlságosan romantikus verziókat részesítik előnyben. Egyesek úgy vélik, hogy a deportálások semmivel meg nem alapozott önkényt jelentettek. „Minden jel arra mutat, hogy Sztálint és környezetét ingerelte az irányításuk alatt álló államok nemzeti tarkasága – írja például V. N. Zemszkov. – A több kis nép deportálása nyilván azt a célt szolgálta, hogy gyorsuljon fel az asszimilációs folyamat a szovjet társadalomban. Ez a kis népek perspektívájából a likvidálás tudatos politikája volt a nagyobb etnikai tömegekbe való asszimiláció javára, s a történelmi hazából való kitelepítésnek gyorsítani kellett ezt a folyamatot.”³⁴¹ Fölösleges mondani, hogy V. N. Zemszkov semmilyen bizonyítékot nem szolgáltat ehhez a különös tézishhez. Nem világítja meg az okokat sem, hogy a szovjet vezetés miért foglalkozott volna a legsúlyosabb háborús időszakban a kis népek asszimilációjával.

A népek deportálása motívumainak nem kevésbé romantikus (csak fordított előjelű) motívumaival találkozunk a szovjetbarát hangoltságú történészeknél, akik úgy vélik, hogy a deportálás büntetés volt azokért a reális bűntényekért, amelyeket a nemzeti kisebbségek a háború idején követtek el. „A deportálás a nép büntetése volt szolidáris alapon (a klikkszellem elve alapján) a férfiak egy részének bűnéért – vélekedik SZ. G. Kara-Murza. – A büntetésnek ez a típusa, mely súlyos mindenki számára, egyúttal a pusztulástól mentette meg a férfiak nagy részét, vagyis az etnoszt. Ha a csecseneket egyénileg ítélték volna el a háborús idők törvényei szerint, akkor ez etnocídiummá vált volna, a fiatal férfiak ilyen jelentős részének elpusztítása tönkretette volna a nép demográfiai potenciálját.”³⁴²

³⁴⁰ L. pl. Sztalinszkije gyeportacii, 1928–1953: Szbornyik dokumentov. M., 2005; Zemszkov V. N. Szpecposzelenci v SZSZSZR, 1930–1960. M., 2005. stb.

³⁴¹ Zemszkov V. N. Szpecposzelenci v SZSZSZR. 107. o.

³⁴² Kara-Murza Sz.G. Szovjetszkaja civilizacija. M., 2002. 1. könyv

Nézetünk szerint Sztálint és környezetét a deportálásról való határozat elfogadásakor sokkal pragmatikusabb elképzelések vezették. Az ország távoli körzeteibe való deportálásnak olyan etnikai közösségeket vetettek alá, amelyek képviselőinek jelentős része vagy együttműködött az ellenséggel, vagy nem volt hajlandó belépni a Vörös Hadseregbe.³⁴³ Azonban egy nép deportálásáról nem csak azért született határozat, mert ez a nép meghatározott mértékben együttműködött az ellenséggel, felkelt és dezertált. A deportálásról való döntésnek volt még egy elengedhetetlen feltétele, s ez a nép társadalmi fejlettsége volt. A karacsajevék, a kalmükok, a csecsenek, az ingusok, a kabardinok és a krími tatárok abban az időben tradicionális társadalmakban éltek, erős törzsi-nemzetségi kapcsolatokkal. Ez nagyon megnehezítette a kollaboránsok, a felkelők és a dezertőrök kiemelését és megbüntetését, akik mindig számíthattak rokonaik segítségére.

Más szavakkal, egy nép deportálásáról először is akkor fogadtak el döntést a Kremlben, ha (megalapozottan vagy megalapozatlanul) meg voltak győződve arról, hogy e nép képviselői körében jelentős számban vannak kollaboránsok, felkelők vagy dezertőrök, másodszer pedig ha a tradicionális társadalmi struktúra miatt nem volt lehetőség egyénileg megbüntetni a bűnösöket. A Kreml nem állított maga elé sem olyan feladatot, hogy megsemmisítsen valamilyen etnoszt, sem olyat, hogy megvédje azt a megsemmisüléstől. Minden egyszerűbb és pragmatikusabb volt: háborús viszonyok között a Kreml teljesen megalapozottan szükségesnek vélte a kollaboránsok és felkelők megbüntetését. Abban az esetben, ha a büntetés egyéni módon nem történhetett meg, akkor sor került a nép kollektív büntetésére, a deportálásra.

Az a tény, hogy a „büntető-” deportálás előkészítésének kezdete időben egybeesik a N. 494/94. sz. direktíva megjelenésével, alátámasztja ezt a feltételezésünket. A Kremlben egyidejűleg meghatározták a kollaboránsok egyéni módon történő büntetésének rendjét, és hozzáfogtak a deportálás előkészítéséhez ott, ahol egyéni módon nem lehetett megvalósítani a büntetést.

A N. 494/94. direktíva gyakorlati eredménye nem váratott magá-

³⁴³ Ez nem alaptalan vád volt, erről tanúskodnak a – sajnos kevés számú – modern kutatások. L. pl. Malgin A. V. A Krím partizánmozgalma és a „tatárkérdés”, 1941–1944. Szimferopol, 2008.

ra sokáig: a kollaboráns alakulatok katonáinak átállása a szovjetek oldalára még tovább aktivizálódott.

Képet alkothatunk ennek a jelenségnek a méreteiről, ha elolvassuk a partizánmozgalom leningrádi főhadiszállásának beszámolóját:

1943 szeptemberében az elhárítás munkatársai és a felderítők felbomlasztottak több mint 10 ellenséges garnizont, biztosították, hogy mintegy 1000 ember átálljon a partizánokhoz, ezenkívül szeptemberben a Gestapo letartóztatott 300 embert, akiket a mi ügynökeink szerveztek be. Októberben az elhárítás munkatársai és a felderítők bomlasztó tevékenységet végeztek Polozovo, Uza, Asevo, Szamujliha falvakban a garnizonokban, amelyek összlétszáma mintegy 700 ember volt. A partizánbrigádok rendelkezésére bocsátottak Porohov városban több mint 600 beszervezett hadifoglyot a ROA katonáiból.

Az 1. partizánbrigád felderítői és ügynökségi munkatársai 1943 novemberében beszerveztek 6 ellenséges garnizont Batori, Lokoty, Tyerentyino, Polovo helységeknél, és ezekből több mint 800 embert irányítottak a partizánokhoz.³⁴⁴

Figyelmet kell fordítani arra, hogy az adott beszámolóban csak arról van szó, hogy a leningrádi területen hány kollaboráns állt át a partizánokhoz. De hát a kollaboránsok átálltak a belorusz partizánokhoz is és az ukránokhoz is. Így például 1943 augusztusában Polocknál a partizánok oldalára átállt az SS 1. Orosz Nemzeti Brigádja, Gil-Rogyionov alezredes vezetése alatt: 2800 katona, 15 ágyú, 20 aknavető, 280 gépfegyver. A kollaboránsok azt követően mentek az erdőbe, hogy a német parancsnokság elrendelte, hogy gyűjtsanak föl egy nagy falut és semmisítsék meg a lakóit mind egy szálig. Rogyionov brigádja az 1. Antifasiszta partizánbrigád nevet kapta és hamar kitűnt a megtorlások elleni harcban.³⁴⁵

A náciknak fel kellett ismerniük a kialakult helyzet komolyságát. Az OKV 1943. szeptember 27-i parancsa a következőket mondja ki:

A szökés, a csoportos átállás az ellenség oldalára, az áruló támadások az operatív pontok ellen, az előljárók elleni föllépés stb. esetei a nemzeti keleti

³⁴⁴ Popov A.J. NKVD i partyizanszkoje dvizsenyije. M., 2003. 356. o.; RGASZPI. F. 69. Op. 1. D. 984. L. 59–64.

³⁴⁵ OGB. 4. köt. 2. könyv, 255. o.; Latvija pog igom nazizma. 230. o.; Csujev Sz.G. Prokljatje szoldati. 240–241. o.; Partyizanszkije formirovanyija Belorusszii v godi Velikoj Otyecsesztvennoj vojni (ijuny 1941 – ijul 1944): Kratkije szvegyenyija ob organyizacionnoj sztruktire partyizanszkih sojegyinyenyij, brigad (polkov), otrjadov (bataljonov) i ih licsnom szosztave. Minszk, 1983. 477. o.

egységekben, az önkéntesek körében szigorú és azonnal végrehajtandó intézkedéseket követel – a hasonló jelenségek elfojtására és a rend helyreállítására – azokban az alegységekben, ahol ezek tapasztalhatók voltak.

Bármilyenfajta nyílt lázadás ellen haladéktalanul fegyverrel kell fellépni és gyökeresen el kell azt fojtani... Azokat a részlegeket, amelyekben bomlás és megbízhatatlanság figyelhető meg, haladéktalanul és kíméletlenül fel kell oszlatni, a személyi állományt pedig vagy büntetőtáborokba kell küldeni nehéz munkára, vagy németországi munkára, vagy be kell sorozni más megbízható alakulatokhoz.³⁴⁶

A parancsnak egyébként nem volt különleges hatása. A kollaboráns alakulatok katonái továbbra is átálltak a szovjetek oldalára egyre növekvő számban – annak köszönhetően, hogy a náci Németország győzelméről 1943 végére már álmodni sem lehetett.

A kollaboránsok nem hiába álltak át szovjet oldalra; az N. 494/94. direktíva következetes alkalmazásának köszönhetően sikerült elkerülniük a büntetést az ellenséggel való együttműködésért. A dokumentumok arról tanúskodnak, hogy 1944-ben az állambiztonsági szervek által alkalmazott megtorlások száma lényegesen csökkent. Az előző, 1943-as évben az egész Szovjetunióban körülbelül 140 ezer embert tartóztattak le (közülük 75 ezret a megszállókkal való együttműködésért), és csaknem 100 ezret elítéltek. 1944-ben az egész Szovjetunióban az NKGB szervei alig több mint 100 ezer embert tartóztattak le, s 82,5 ezret ítéltek el közülük.³⁴⁷ Annak ellenére, hogy az 1944-ben megtorlásnak alávetett kollaboránsok pontos száma nem ismeretes, teljes megalapozottsággal mondhatjuk, hogy ez a szám alacsonyabb, mint 1943-ban.

A győzelem után a szovjet vezetőség a kollaboránsok problémájának egy új aspektusával találkozott. Az egykori Reich területén szovjet állampolgárok milliói voltak. Többségüket erőszakkal vitték el a Szovjetunióból: az ostarbeitereket, a koncentrációs táborok foglyait, a hadifoglyokat. De voltak olyanok is, akik önként mentek el a német csapatokkal, mivel félték az ellenséggel való együttműködésért várható büntetéstől. Voltak olyanok is, akik a nácik által létrehozott „nemzeti légiókban”, a Waffen-SS-divíziókban és az „Orosz Felszabadító Hadseregben” szolgáltak. Felmerült a kérdés, mi történjen velük?

³⁴⁶ „Ognynnaja duga”. 377–378. o.; CA FSZB. F. 14. Op. 5. D. 389. L. 355–356.

³⁴⁷ Sztatisztyicseszkiye szvegyenyija o gyejatyelnosztyi organov VCSK-OGPU-NKVD-MGB... 353–362. o.

Egy elég egyszerű döntést fogadtak el. A letartóztatott kollaboránsokat ellenőrző-szűrő táborokba irányították, ahol háborús bűncselekmények elkövetése tárgyában ellenőrizték őket.

A dokumentumok arról tanúskodnak, hogy a kollaboránsok túlnyomó többsége sikerrel átjutott ezen az ellenőrzésen. Az alábbi táblázat mutatja, milyen eredményt hozott az egykor német szolgálatban álló személyeknek az ellenőrzése a sahtyinszki Ellenőrző-szűrő Táborban (PFL) 1945. január 1-je és augusztus 1-je között (l. 2. táblázat).

2. táblázat. Az egykor német szolgálatban állt személyek ellenőrzésének eredményei a sahtyinszki PFL-ben 1945. 01. 01 és 08. 01. között³⁴⁸

	Ellenőrzésen átesett	Közülük sikeresen	%
Elöljárók	93	86	92,5
Rendőrök	466	430	92,3
Vlaszovisták	7	5	71,4
Legionáriusok	286	284	99,3
Német és más ellenséges seregben szolgálatot teljesítők	1184	963	81,3
Az ellenség büntető- és adminisztratív egységeinél szolgálatot teljesítők	293	282	96,2
2. csoport összesen	2329	2050	88,0

A következő öt hónap folyamán a sahtyinszki PFL-ben az ellenőrzés eredményei még meglepőbbek (l. 3. táblázat).

³⁴⁸ Pihalov I. Velikaja obolgannaja vojna. 367. o. Hivatkozás a következőre: GARF. F. R-9408. sz. Op. 1. sz. D. 18. L. 2-2ob.

3 táblázat. Az egykor német szolgálatban állt személyek ellenőrzésének eredményei a sahtyinszki PFL-ben 1945. 08. 01. és 1946. 01. 01. között³⁴⁹

	Ellenőrzésen átesett	Közülük sikeresen	%
Elöljárók	21	20	95,2
Rendőrök	111	108	97,3
Vlaszovisták	1	1	100,0
Legionáriusok	3	3	100,0
Német és más ellenséges seregben szolgálatot teljesítők	574	571	99,5
Az ellenség büntető- és adminisztratív egységeinél szolgálatot teljesítők	230	292	99,6
2. csoport összesen	940	932	99,1

A repatriált kollaboránsok sorsát az 1945. augusztus 18-i GKO N. 9871. és az 1945. december 21-i SZNK SZSZSZR, valamint a Szovjetunió Minisztertanácsa 1946. március 29-i határozatai döntötték el véglegesen. Ezeknek a határozatoknak megfelelően ezeket az embereket az ellenőrző-szűrő táborokból hatéves speciális számúzetésbe irányították.³⁵⁰ Ezt a rendelkezést csak humánusnak lehet nevezni. „Nektek, gazembereknek, hazaárulóknak egy és csak egy büntetés járna – golyó általi halál és a javak elkobzása –, magyarázták a repatriált kollaboránsoknak. – Mivel azonban szülőhazánk legyőzte az ellenséget, irántatok, férgék iránt elnézést tanúsít és a »halálbüntetés« helyett megelégszik azzal, hogy hat évre speciális számúzetésbe küld benneteket.”³⁵¹ Csak úgy, mint a népek 1943–1944-es deportálásának esetében, a szovjet vezetés az adott esetben

³⁴⁹ Uo. Hivatkozással a következőre: GARF .F. R-9408. sz. Op. 1. sz. D. 18. L. 3-3ob.

³⁵⁰ Zemszkov V. N. Szpecposzelenci v SZSZSZR. 131–132. o.

³⁵¹ Poljan P. M. Gyeportacija szovjetszkij grazsdan v Tretij Rejh i ih repatriacija v Szovjetszkij Szojuz // Matyeriali po isztorii Russzkogo Oszvobogyityelnogo Dvizsenyija. M., 1999. Bip. 4. 396–397. o.; Zemszkov V. N. Repatriacija szovjetszkij grazsdan i ih dalnyejsaja szugyba, 1944–1956 // Szociologicseskije isszledovanyija. 1955. N. 5. 6–7.

lemondott az egyéni büntetés elveiről, és előnyben részesítette a sokkal enyhébb kollektív büntetést.

1945 folyamán az állambiztonsági szervek árulásért és a német megszállókkal való cinkosságért összesen 50 708 főt tartóztattak le – még kevesebbet, mint 1944-ben.³⁵² A speciális száműzetésbe küldött kollaboránsok száma továbbra sem ismeretes, azonban 1949 márciusában a speciális száműzetésben mintegy 112 882 „vlaszovista” kategóriájú speciális száműzöttet számláltak (a szökevények és a korábban letartóztatottak nélkül).³⁵³ A félreértések elkerülése végett meg kell jegyezni, hogy a „vlaszovista” kategóriába beletartozott minden ellenséggel együttműködő, s nem csupán a ROA katonái. Mi több, a „vlaszovista” speciális száműzöttek közé tartozott még a Vörös Hadsereg mintegy 7-8 ezer egykor német hadifogságban lévő tisztje is. A kollaboráns alakulatok tisztjeit nem küldték speciális száműzetésbe; őket letartóztatták és elítélték mint bűnösöket.³⁵⁴

³⁵² Sztatisztyicseszkiye szvegyenyija o gyejatyelnosztyi organov VCSK-OGPU-NKVD-MGB... 366. o.

³⁵³ Zemszkov V. N. Szpecposzelenci v SZSZSZR. 134. o.

³⁵⁴ Uo. 133–134. o.

2. fejezet

MEGTORLÁS A KOLLABORÁNSOKKAL SZEMBEN A BALTIKUM TERÜLETÉN

A kollaborációnak a balti köztársaságokban van egy olyan specifikuma, amely megkülönbözteti azt az Oroszország, Ukrajna és Belorusszia területén előforduló kollaborációtól. A Baltikumban a kollaboránsok százaléka a lakosság összlétszámához viszonyítva lényegesen magasabb volt; a segédrendőrség baltiakból létrehozott alakulatai kiterjedt büntetőműveletekben vettek részt Oroszország és Belorusszia békés lakossága ellen, a koncentrációs táborokat őrizték az északi Leningrádi területtől kezdve a déli Sztálingrádi területig, valamint részt vettek a Vörös Hadsereg elleni harcokban a fronton.³⁵⁵

Csak Észtországban a náci 26 „segédrendőri” zászlóaljtag alakítottak, 6 határőrezredet, valamint az SS-csapatok 20. hadosztályát.³⁵⁶ Marta Laara észt történész adatai szerint mindent összevéve 1944 közepén „a német hadsereg soraiban található észték összlétszáma körülbelül 70 000 fő volt”.³⁵⁷ Ezenkívül több tízezer észt volt a tagja az „Omakajtse” „önvédelmi” csapatoknak.³⁵⁸ Az „Omakajtse” tagjai részt vettek a bekerítésben lévő szovjet hadifoglyok és partizánok elleni támadásokban, letartóztatták és átadták a német ha-

³⁵⁵ A balti kollaboránsok bűneiről I. Latvija pod itogom nacizma; Szbornyik arhivnih dokumentov. M., 2006; Tragegyija Litvi: Szbornyik arhivnih dokumentov o presztuplenyija litovszkih kollaboracionyiszto v godi Vtoroj mirovoj vojni. M., 2006; Esztonyija. Krovavij szled nacizma, 1941–1944: Szbornyik arhivnih dokumentov o presztuplenyijah esztonszkih kollaboracionyiszto v godi Vtoroj mirovoj vojni. M., 2006; Presztuplenyija naciszto v ih poszobnyikov v Pribaltyike (Esztonyija), 1941–1944: Dokumenti i szvigyetyelsztva. Tallinn, 2006.

³⁵⁶ Drobjazko Sz.I. Pod znamenami vraga: Antyiszovjetszkije formirovanyija v szosztave germanszkih vooruszjonnih szil, 1941–1945. M., 2004. 242, 244, 273. o.

³⁵⁷ Laar M. Esztonyija vo Vtoroj mirovoj vojnye. Tallinn, 2005. 30. o.

³⁵⁸ Az 1943. január 1-jei állapot szerint az „Omakajtse” alakulatok létszáma körülbelül 43 053 fő volt (NKVD- MVD SZSZSZR v borbe sz bandityizmom i vooruszjonnim nacionalisztjicseskim podpoljem na Zapadnoj Ukainye, v Zapadnoj Belorusszii i Pribaltyike (1939–1956): Szbornyik dokumentov. M., 2008. 98. o.; GARF F. R-9478. Op. 1. D. 452. L. 88–118). Csak az „Omakajtse” alakulatokban nem kevesebb mint 90 ezer észt volt (NKVD-MVD SZSZSZR v borbe sz bangyityizmom... 202–203. o.; GARF F. R-9478. Op. 1. D. 452. L. 10–20.)

tóságoknak a „gyanús személyeket”, őrizték a koncentrációs táborokat, részt vettek a zsidók és a kommunisták tömeges kivégzésében.

Lettországbán a megszállók nem kevesebb, mint 41 „segédrendőri” zászlóaljat alakítottak, hat határőrezredet, valamint az SS-csapatok 15. és 19. hadosztályát.³⁵⁹ Csak a lett történészek adatai alapján a német megszállás éveiben a különböző hadialakulatokban a köztársaság mintegy 110 ezer polgárát mozgósították; 52 ezer közülük az SS-csapatok 15. és 19. hadosztályában szolgált.³⁶⁰

Litvánia lakóiból a nácik 25 „segédrendőri” zászlóaljat alakítottak, valamint néhány rendőr- és „önkéntes gyalogos-” ezredet. Azonban észet és lett mintára szerveződő litván nemzeti SS-alakulatokat nem tudtak létrehozni a megszállók.³⁶¹

Sz. I. Drobjazko orosz történész számításai szerint a Wehrmacht, a Waffen-SS, a rendőrség és a militarizált alakulatok keretein belül mintegy 300 ezer balti szolgált (6,3%-a Baltikumban élő észteknek, letteknek és litvánoknak). Összehasonlításképp: a szláv kollaboránsok számát a történészek mintegy 700 ezer főre teszik, ami 0,5%-a a Szovjetunióban élt oroszoknak, ukránoknak és beloruszoknak.³⁶²

A baltikumi kollaboráció nemcsak tömeges jellege miatt, hanem motivációit tekintve is eltérő volt, mint más területeken. Oroszország, Ukrajna és Belorusszia lakói számára a megszállókkal való együttműködés a túlélés egyik módja volt a náci genocídium politikája megvalósulásának feltételei között. A Baltikum területén a náci politika lényegesen enyhébb volt, és nem lehet kényszerről beszélni a balti kollaboránsok németekkel való együttműködését illetően. Így például a „segédrendőri” zászlóaljakat a Baltikumban nem a hadifoglyokból szervezték, akiknek a náci egyenruha és az éhhalál között lehetett csak választani, hanem önkéntesekből.

E specifikum ellenére jogilag a nácik balti cinkosai a Szovjetunió Állambiztonsági Népbiztossága direktívájának hatálya alá estek, amelynek megfelelően a kollaboráns alakulatok bűncselekményt el nem követő egyszerű tagjait nem vetették alá megtorlásnak. Ez a politika s a Vörös Hadsereg szemmel látható sikerei, együttesen segítették a balti kollaboráns alakulatok részleges bomlasztását.

1944-ben a baltikumi alakulatok katonáinak átállása a szovjet

³⁵⁹ Drobjazko Sz.I. Pod znamenami vraga. 245–246. o.

³⁶⁰ Isztorija Latvii. XX vek. 277. o.

³⁶¹ Drobjazko Sz. I. Pod znamenami vraga. 247–251, 279. o.

³⁶² Uo. 339. o; Naszelenyie Rosszii v XX veke. 2. köt. 10, 15. o.

oldalra, egyre észrevehetőbbé vált. Természetesen a büntetőkülönítményeseknek, akik vérfürdőt rendeztek az egész elfoglalt területen, nem járt kegyelem; azonban az 1943–1944-ben mozgósított baltiak már nem akarták életüket adni a német Reichért.

„Az észti kormányfő, Dankers tábornok teljes támogatásáról biztosított a hazája szabadságáért folytatott harcban. Igaz, hogy nem tudta megakadályozni, hogy mind több észti katona, többek között egész rendőrségi alegységek, átálljanak az ellenséghez” – ironizált később a „Szever” hadseregcsoport krónikása, Werner Haupt.³⁶³ Az ő adatai szerint, csak egy hónap alatt a 4. és 6. észti határőrezredből 6 tiszt és 923 sorkatona ment át a szovjet oldalra.³⁶⁴

Nem volt jobb a helyzet Lettországból sem. Itt a „Szever” hadseregcsoport vezetésége az Abwehrrel együtt úgy gondolta, hogy speciális alegységeket hoz létre nagyszabású diverziós akciók végrehajtására a szovjet hátszágban. Az alegység parancsnokának Kurejls lett generálist neveztek ki, akit régi, szoros szálak fűztek az Abwehrhez. Azonban hamarosan szétbomlott az általa alakított alegység. Ennek triviális oka az volt, hogy azoknak az önkénteseknek a többsége, akik kifejezték óhajukat, hogy a szovjet hátszágban akarnak harcolni, egyszerűen csak a „másik oldalra” akart jutni mielőbb. A németek letartóztattak 595 tisztet és katonát, Kurejls tábornokot pedig a Birodalomba küldték.³⁶⁵

Mint látjuk, a N. 494/94. direktíva baltikumi kollaboránsokra történő alkalmazásának volt bizonyos hatása. Azonban a Baltikum felszabadítása előtt a Szovjetunió Állambiztonsági Népbiztossága vezetésége szükségesnek tartotta, hogy pontosítsa a balti kollaboránsok elleni megtorlások mechanizmusát. Ennek érdekében készült egy direktíva az ügynöki-operatív munka szervezéséről a balti köztársaságok felszabadított területén, melyet a Szovjetunió állambiztonsági népbiztosa, Merkulov írt alá 1944. március 3-án.

Az operatív-csekista munka helyes megszervezése céljából, mely a baltikumi szovjet köztársaságok felszabadított területeinek az ellenséges ügynököktől, a német fasiszta megszállók kreatúráitól és cinkosaitól való megtisztítása érdekében folyik, a következőket kell szem előtt tartani:

I. Haladéktalanul le kell tartóztatni:

³⁶³ Haupt W. Gruppá armij „Szever”: Boi za Leningrad, 1941–1944 / Ford. angolból, E. N. Zaharov, M., 2005. 267. o.

³⁶⁴ Uo. 255. o.

³⁶⁵ Uo. 343. o.

1. a német felderítő- és elhárítószervezeteknek a Baltikumban tevékenykedő személyi állományát és ügynökeit, ilyenek: az „Abwehrstelle-Ostland” Rigában, az „Abwehrnebenstelle” Tallinnban, az ügynevezett „Büro Cellarius”, a tengeri és a légi felderítés (a „Marine” és „Luft” jelentés); a felderítő- és diverzánsiskolákat Lejtsben, Kejla-Juaban, Miza-Kumnaban, Vihulában stb.;
2. a németek által létrehozott rendőrzászlóaljok, „önkormányzati rendőrségek” és rendőriskolák parancsnoki, vezető és operatív állományát;
3. a börtönök, koncentrációs táborok, a szovjet hadifoglyok számára fenntartott táborok vezetői állományát és az ezekben rendőri funkciókat teljesítő személyeket;
4. a járások, községek, faluközösségek katonai parancsnokait;
5. a hadbíróságok, a felsőbb bíróság, a fellebbviteli bíróság, a körzeti bíróságok ügyészeit nyomozóit és tagjait;
6. a birodalmi parancsnokság és a központi öngazgatás németek által létrehozott szerveinek vezetői állományát: az ügyosztályok igazgatóit, a „mezőgazdasági tanács” főreferenseit és tagjait;
7. a területi, körzeti, járási dumák és elöljáróságok vezetőit, a központi öngazgatás megbízott tanácsosait;
8. járási, falusi elöljárókat, polgármestereket, akik aktívan együttműködtek a német hatóságokkal;
9. a németek által létrehozott nagy gazdasági és közigazgatási szervezetek vezetőit („Ost-Bank”, „Gazdasági kamara”, „Vikado” stb.)
10. a németek által létrehozott szakszervezetek és munkaközvetítők központi apparátusának vezetőit;
11. a németek által létrehozott, a megszálló hatóságoknak segítséget nyújtó különböző szervezetek járási (és felsőbb) bizottságainak tagjait: „Kölcsönös segítség szövetsége”, „Antialkoholisták szövetsége”, „Testnevelési sporttanács”, „Fiatal parasztok szövetsége”, azoknak a bizottságoknak a tagjait, melyek segítséget nyújtanak „a keleti fronton található katonáknak és a Szibériába száműzöttek családjának.”
12. az újságok, folyóiratok szerkesztőit és a szovjetellenes cikkek szerzőit, akik a megszálló hatóságok sajtótermékeiben publikáltak;
13. a különböző szovjetellenes vándorkiállítások és standok szervezőit, idegenvezetőit és „aktivista agitátorait”;
14. a szovjetellenes nacionalista szervezetek vezetői állományát és aktív résztvevőit: „Vasfarkas”, „Woldemaristák”, „Babs”, „Teovijas-Sarge”, „Perkonkrust”, „Saulju-Sajunga”, „Kajtseliit”, „Ajzsargi”, az „önvédelem” csapatai, „Aktivisták egységfrontja”, „Litván nemzetiszocialista párt”, „Hitler-Jugend”, „Omakajtse”, „Tautininki”, „Izmaalit”, „Pa-

rasztszövetség”, „Középpárt”, „Ljaudininki”, „Neo-Lithuania”, „Lituvia” és mások;

15. a németek által a háború első napjaiban szervezett bandák tagjait, melyek harcokban vettek részt a Vörös Hadsereg hátországában („Zöld testvérek”, „Erna II. zászlóalj”, „Erdei testvérek” stb.);

16. német nacionalista szervezetek tagjait („Kulturverband”, „Manschaft”, „Kraft-durch-Freude” stb.), valamint németeket, akik a repatriálás időszakában jelentkeztek a Németországba való kiutazásra, de később lemondták a kiutazást;

17. a németek által létrehozott zsidógettők vezető és adminisztratív apparátusát;

18. a németek által a hadifoglyokból létrehozott „Orosz felszabadító hadsereg” (ROA), az „SS orosz csapatai” és más alakulatok parancsnoki állományát;

19. a Vörös Hadsereg elleni harcra a németek által létrehozott nemzeti balti egységek tisztjeit (szakaszvezetőtől kezdve a magasabb beosztásúakig).

II. A katolikus, evangélikus, pravoszláv egyházak, szekták és más vallási szervezetek képviselőit letartóztatni csak akkor kell, ha ellenőrzött adatok bizonyítják, hogy aktívan együttműködtek a német felderítő és elhárító szervekkel.

Az egyházak és szekták vezetőit, akik nagy tekintéllyel rendelkeznek a hívő lakosság körében (püspökök, jelentős papok és lelkészek), csak az NKGB SZSZSZR szankciói alapján lehet letartóztatni..

III. A szovjetellenes szervezetek, csoportok és más alakulatok egyszerű résztvevőit operatív nyilvántartásba kell venni, és biztosítani kell az ügynökök általi megfigyelésüket. Akkor kell őket letartóztatni az általános rendtartás szerint, ha vannak konkrét adatok a szovjetellenes aktivitásukról.³⁶⁶

Mint látjuk, az NKGB SZSZSZR 1944. március 3-i direktívája nem változtatta meg a N. 494/94. direktíva álláspontját. Csupán konkretizálta azt, a balti köztársaságokban kialakult helyzetre alkalmazva. Azonban amikor a Baltikum felszabadítása után az NKVD-NKGB szervei hozzáfogtak a kollaboránsok elleni megtorláshoz, világossá vált, hogy az előttük álló munka igen nagy léptékű. Kétségek támadtak abban a vonatkozásban is, hogy a Baltikumon a N. 494/94. direktívához kell-e tartani magukat, és nem alkalmazni megtorlást a az egyszerű kollaboránsok ellen, akik nem keveredtek

³⁶⁶ OGB. 5. köt. 1. könyv. 220–223. o.

bele a békés lakosság és a hadifoglyok elleni megtorlásokba. 1944. október 5-én a leningrádi front „Szmers” elhárító szervezetének vezetője, Bisztrov főhadnagy egy jelentést küldött Moszkvába, amelyben javasolta, hogy alkalmazzanak tömeges megtorlást az „Omakajtse” észti szervezet tagjai ellen:

Az 1941-es év és az utána következő időszak teljesen nyilvánvalóan megmutatta az „Omakajtse” szervezetnek a szovjet renddel szemben tanúsított kivételes ellenségességét. Jelenleg is nagyszámban rejtőznek ennek a szervezetnek az aktivistái Észtországbán, mely csak a számára kedvezőtlenül alakuló körülmények miatt szüntette be időlegesen a maga szervezőtevékenységét, de ha a legkisebb lehetőség volt rá, nem mondott le róla, így kétségtelen, hogy e szervezet reális erőt jelent a Vörös Hadsereg és a szovjethatalom elleni fegyveres támadásokban.

Az elmondottak alapján szükségesnek vélem, hogy az NKGB és az NKVD szervei tömegesen emeljék ki az „Omakajtse” szervezet tagjait úgy, hogy az aktívabbakat letartóztatják, a többieket pedig adminisztratív úton kiutasítják az Észt SZSZK-ból.³⁶⁷

Az „Omakajtse” tagjainak általános létszáma nem kevesebb mint 90 ezer fő volt, miközben míg 1941-1943-ban az „Omakajtse”-alakulatba csak önkéntesek mentek, addig 1944 februárjától ezekbe az alakulatokba minden férfit mozgósítottak 17-től 60 éves korig.³⁶⁸ Így a leningrádi front elhárításának vezetője ténylegesen azt javasolta, hogy utasítsák ki Észtországból a köztársaság férfilakosságának jelentős részét. Egy ilyen akció láthatólag egy tömeges deportáció előkészülete lett volna az 1943–1944. évi „büntető”-deportálások mintájára.

A Kremlben azonban egy ilyen javaslattal nem értettek egyet, és a megtorlás a kollaboránsok ellen a Baltikum területén kizárólag egyénekenként történt – teljes megfelelésben a N. 494/94. direktívával. A megtorlásnak főleg tiszteket, a polgári adminisztráció vezető munkatársait és azokat a kollaboránsokat vetették alá, akiknek bizonyítható volt bűnössége a békés polgárok elleni bűncselekményekben. Az utóbbiak egyébként elég sokan voltak.

A kollaboránsok elleni megtorlás mértékéről Észtországbán fogalmat alkothatunk V. Merkulov szovjet állambiztonsági népbiztos

³⁶⁷ CA FSZB. F. 100. Op. 11. D. 4. L. 89–90; Esztonyija. Krovavij szled nacizma. 250. o.; NKVD-MVD SZSZSZR v borbe sz bangyityizmom... 131. o.; OGB. 5. köt. 2. könyv. 416. o.

³⁶⁸ NKVD – MVD SZSZSZR v borbe sz bangyityizmom... 202–203. o.; GARE. F. R-9478. Op. L.D. 452. L.10–20.

jelentése alapján, melyet az Állami Honvédelmi Bizottságnak küldött 1944. november 14-én.

Az Észtország felszabadított területén végzett munka ideje alatt november 6-ig az NKGB szervei összesen 696 főt tartóztattak le.

A feldolgozott anyag áttekintése, az ügynöki munka erősödése és ennek következményei folytán november 6-a és 14-e között ez még tovább folytatódott. Nem teljes adatok alapján letartóztattunk még 420 főt (a járásokban végrehajtott műveletekről még nem érkezett meg minden jelentés).

Így november 14-ig összesen 1116 főt tartóztattak le, közülük Tallinn városából 575 főt.

A letartóztatottak közül: az ellenség felderítő és elhárító szerveinek ügynöke – 48 fő; az ellenség felderítő és elhárító szerveinek hivatalos munkatársa – 97 fő; az „Omakajtse” észt nacionalista fasiszta katonai szervezet tagjai – 421 fő; áruló, a németek kreatúrája és cinkosa – 206 fő; különböző szovjetellenes elemek 344 fő.³⁶⁹

Ezek az adatok nem teljesek, mivel ezekben csak az NKGB szervei által végrehajtott megtorlásokról van szó. Az Orosz Föderáció Állami Archívumában őrzött adatok szerint október 1-je és december 31-e között az NKVD SZSZSZR szervei őrizetbe vettek 356 „erdei testvért”, az „Omakajtse” tagjait és rendőröket, a német hadsereg 620 hadifoglyát és 161 egykori vöröskatonát, akik a németek oldalán harcoltak (l. 4. táblázat).

4. táblázat. A Szovjetunió Belügyi Népbiztosságának a szovjetellenes illegális mozgalom és a fegyveres bandák ellen folytatott harcának eredményei az 1944. október 1-e és december 31-je közötti időszakban³⁷⁰

Kategória	Az összes letartóztatott	Ezeken kívül a letartóztatásnál megölt
Banditák, illegálisok, az „Omakajtse” aktív tagjai, rendőrök és más hazaárulók	356	9
A Vörös Hadseregből dezertáltak	319	

³⁶⁹ OGB. 5. köt. 2. könyv, 589. o.

³⁷⁰ GARF. F. 9478. Op. 1. D. 450. L. 2.

Kategória	Az összes letartóztatott	Ezekon kívül a letartóztatásnál megölt
Akik nem regisztrálták magukat és nem tettek eleget a Vörös Hadseregbe való behívásnak	100	
Akik a német hadseregben katonai szolgálatot teljesítettek	620	
A Vörös Hadsereg katonái, akik átálltak az ellenséghez és a németeknél szolgáltak	161	
Más személyek	333	
Összesen	1955	9

Ekképp az NKVD-NKGB szervei által Észtországban 1944 folyamán körülbelül 3,5 ezer embert tartóztattak le, ezekből körülbelül 2 ezer (60%) kollaboráns volt.³⁷¹ Mint látjuk, összességében a kollaboráns alakulatoknál szolgálatot teljesítőknél csak egy kis részét tartóztatták le – teljes megfelelésben a N. 494/94. direktívával.

Lettorszáiban a kollaboránsok ellen végrehajtott megtorlások léptéke összevethető az észtszázai hasonló megtorlásokkal. Lettország felszabadításának előestéjén az NKVD szerveinek 1895 német felderítő ügynökről és árulóról volt információjuk a köztársaság területén,³⁷² kollaboráns azonban valójában több volt.

A Lettorszáiban 1944-ben végrehajtott megtorlások léptékéről képet alkothatunk Berija szovjet belügyi népbiztos 1945. január 26-i jelentése alapján:

A felszabadított Lettország területén 1944. júliustól január 20-ig az NKVD-NKGB szervei 5223 főt tartóztattak le...

³⁷¹ A „Mif o genocigye: Represszii szovjetszkih vlasztyej v Esztonyii” (M., 2007) c. könyvében e sorok szerzője az NKVD-NKGB szervei által letartóztatottak számát kb. 1000 főben határozta meg. A kiegészítő archívumi kutatások megcáfolták ezt a feltételezést. A könyv észti kiadásában a pontosított adatok szerepelnek: Djukov A. Deporteerimished Eestis: Kuidas see toimus tegelikult. Tallinn, 2009.

³⁷² GARF. F. R-9401. Op. 2. D. 66. L. 65; NKVD – MVD SZSZSZR v borbe sz ban gyityizmom... 170. o.

A letartóztatottak között volt:

az ellenség felderítő és elhárító szerveinek ügynökei – 625;

az ellenség felderítő és elhárító szerveinek hivatalos munkatársai – 379;

a lett nacionalista szervezetek tagjai – 479;

hazaárulók, a németek kreatúrái és cinkosai – 2721;

a bandák tagjai és cinkosai – 376;

különböző szovjetellenes elemek – 643...

január 8-a és 20-a között a Lett SZSZK belügyi és állambiztonsági szervei 1396 fő ellenséges elemet tartóztattak le.³⁷³

Mint a jelentésből következik, csak 1944-ben Lettországbán körülbelül 3,5-4 ezer főt tartóztattak le, s ezeknek mintegy 70%-a kollaboráns volt.

Litvánia felszabadított területén, ahol a Körzeti Hadsereg törvényen kívüli fegyveres alakulatai és a litván „erdei testvérek” működtek, érthető okokból az NKVD-NKGB szerveinek megtorlásai nagyobb léptékűek voltak, mint Lettországbán és Észtországbán.

I. M. Bartasunasnak és A. A. Guzjaviciusnak, Litvánia belügyi és állambiztonsági népbiztosainak 1946. január 5-i közös jelentésében a következő adatokkal találkozunk:

Jelentjük, hogy a felszabadított Litván SZSZK területén 1944 júliusától kezdve december 20-ig az NKVD és NKGB szervei 8592 főt tartóztattak le. Megöltek 1589 banditát.

1944. december 20-a és 1945. január 1-je között 3857 főt tartóztattak le. Megöltek 985 banditát.

Ekképp a Litván SZSZK NKVD és NKGB szervei 1945. 0.1 01-ig összesen 12 449 embert tartóztattak le. 2574 fő banditát öltek meg. A letartóztatottak között van:

az ellenség felderítő és elhárító szerveinek ügynöke – 449 fő;

az ellenség felderítő és elhárító szerveinek hivatalos munkatársai – 26 fő;

a litván nacionalista illegális mozgalom résztvevői – 1007 fő;

a lengyel nacionalista illegális mozgalom résztvevői, a Körzeti Hadsereg tagjai – 3976 fő;

a bandák tagjai és a bandák cinkosai – 5456 fő;

hazaárulók, a németek kreatúrái és cinkosai – 543 fő;

különböző szovjetellenes elemek – 992 fő.³⁷⁴

³⁷³ GARF F R-9401. Op. 2. D. 92. L. 212–213; Lubjanka. Szatlin i NKVD-NKGB-GUKR „Szmers”. 486–487. o.; NKVD-MVD SZSZSZR v borbe sz bangyityizmom... 247. o.

³⁷⁴ GARF F R-9401. Op. 2. D.92. L. 39–40; NKVD-MVD SZSZSZR v borbe sz bangyityizmom... 230. o.

Ekképp Litvániában az NKVD-NKGB szervei 1944-ben mintegy 12,5 ezer embert tartóztattak le, s ezek között a kollaboránsok száma kevesebb mint 10% volt. Magyarázatot követel, hogy a letartóztatottak között miért volt ilyen alacsony a letartóztatottak részaránya Litvániában. Emlékezzünk rá, hogy Lettországból és Észtországban a letartóztatott kollaboránsok száma az összes letartóztatottak számának 70%-át, illetve 60%-át tette ki. Nagyjából hasonló volt Ukrajnában is a kollaboránsok százaléka az összes letartóztatott között; az 1943–1945-ben letartóztatott 84 ezer fő 66,9%-át tartóztatták le hazaárulásért, a megszállókkal való cinkosságért, úgy mint a német különleges szolgálatok ügynökeit, vagy mint olyanokat, akik átálltak az ellenség oldalára.³⁷⁵ Elég nehéz elképzelni, hogy Litvániában annyival kevesebb kollaboráns volt vagy hogy a köztársaság NKVD-NKGB szervei gyakorlatilag teljesen lemondtak a kollaboránsok felelősségre vonásáról. Valójában a kollaboránsok kis százaléka a letartóztatottak között azzal magyarázható, hogy a szovjet csapatok érkezése után a németek által felkészített litván kollaboránsok jelentős része elment az erdőbe. Az NKVD szervei jelentették: „Az összes felszabadított járásból a kizárólag litvánokból álló helyi közigazgatás tagjai elmenekültek. A rendőrséget és a büntetőszervezeteket a németek a helyükön hagyták, önvédelmi csapatokat szerveztek tagjaikból és felszólították őket a város védelmére. Így például Trakai és Panevez városát önvédelmi csapatok védelmezték. Azután, hogy a Vörös Hadsereg bejött a városba, ezek a csapatok elrejtőztek az erdőben.”³⁷⁶ Letartóztatás esetén ezek az emberek az NKVD-NKGB szerveinek statisztikájában már nem úgy jelentek meg, mint a németek cinkosai, hanem mint a bandák tagjai.

A kollaboránsok elleni megtorlás a Baltikumban természetesen nem fejeződött be 1944-ben. Észtországban 1945–1946 folyamán az NKVD-MVD szervei szovjetellenesség vádjával 3445, illetve 573 főt tartóztattak le (l. 5.táblázat). Ezenkívül 1945-ben letartóztattak 286 fő köztörvényes és egyéb bűnös elemet, 1946-ban pedig 314 főt. Ekképp az NKVD-MVD SZSZSZR szervei által letartóztatottak létszáma 1945-ben 3731 fő volt, 1946-ban pedig 887 fő. Ebből a létszámból 1945-ben 1476 német kreatúrát és cinkost tartóztattak le (az

³⁷⁵ Nyikolszkij V. M. Represzivna gyijalniszty organiv gjerzsavnojji bezpeki SZRSZR v Ukrajinyi... 206. o. (Hivatkozás: GDA SZBU. F. 42. D. 32. L. 55–66.)

³⁷⁶ Iz Varsavi. Moszkva, Tovariscsu Berija... Dokumenti NKVD SZSZSZR o polszkom podpolnje, 1944–1945. M.; Novoszibirszk, 2001. 43. o.; Lubjanka. Sztalin is NKVD-NKGB-GUKR „Szmers”. 444. o.; GARF F. 9401. Op. 2. D. 66. L. 124–129.

összes letartóztatott körülbelül 40%-át). 1946-ban ebben a kategóriában már csak mindössze 30 embert tartóztattak le (az összes letartóztatott 3,3%-át), miközben ebbe a számba nemcsak a kollaboránsok, hanem „más szovjetellenes elemek” is beletartóztak.

5. táblázat. A SZOVJETUNIÓ BELÜGYI NÉPBIZTOSSÁGA-BELÜGYMINISZTERIUMA (NKVD-MVD SZSZSZR) harcának eredményei a szovjetellenes földalatti mozgalom és a fegyveres bandák ellen 1945–1946-ban³⁷⁷

	1945					1946				
	Össz.	Ezekből				Össz.	Ezekből			
		Meg- ölt	Letar- tóztat.	Legali- zálva.	Más szerv elé		Meg- ölt	Letar- tóztat.	Legali- zálva.	Más szerv elé
Szovjetellenes szervezetek és csoportok tagjai	42	–	42	–	–	608	176	296	136	–
Szovjetellenes illegálisokkal kapcsolatos bandák tagjai	1426	223	869	322	12	224	35	133	52	4
Szovjetellenes illegálisokkal kapcsolatban álló magányos banditák	2058	109	596	1258	95	–	–	–	–	–
Kémek	7	–	7	–	–					
Diverzánsok	6	–	6	–	–	–	–	–	–	–
Terroristák										
Német kreatúrák és cinkosok	1683	–	1476	43	164	1050	11	30	993	16
Szovjetellenes banditák cinkosai és rejtegetői	449	–	449	–	–	203	7	114	81	1
Összesen	5671	332	3445	1623	271	2085	229	573	1262	21

Megjegyzés: A szovjetellenes illegálisokkal kapcsolatban álló, 1946-ban likvidált bandatagok létszámában vannak feltüntetve a magányos banditák. Az 1946-ban likvidált német kreatúrák és cinkosok között van feltüntetve más likvidált szovjetellenes elemek száma.

³⁷⁷ GARF. F. 9478. Op. 1. D. 764. L.28.

Érdekesek az Szovjetunió Belügyi és Állambiztonsági Népbiztosága szervei által legalizált kollaboránsok számának adatai (l. 5. táblázat). 1945-ben az NKVD SZSZSZR ártalmatlanná tett 1683 német kreatúrát és cinkost, közülük 1476-ot (87,8%) letartóztattak, 43-at (2,5%) legalizáltak és 164-et (9,7%) „átadtak más szervezeteknek” (főleg az NKGB-nek). 1946-ban a legalizált letartóztatottak aránya az ész NKVD-MVD által ártalmatlanná tett kollaboránsok között alaposan megváltozott. Ez alatt az év alatt összesen 1050 német kreatúrát és cinkost állítottak elő; közülük 11-et (1%) megöltek, 30-at (2,8%) letartóztattak, 993-at (94,75%) legalizáltak és 16-ot (1,5%) – átadtak más szervezeteknek. Mint látjuk, a Szovjetunió Belügyi és Állambiztonsági Népbiztosága által ártalmatlanná tett kollaboránsok túlnyomó többségét szabadon engedték. Ezt egyébként alátámasztják a rendszeres havi beszámolók adatai; így például az MVD SZSZSZR banditizmussal való harcáról szóló, 1946. október 10-i beszámolójában ezt olvashatjuk: „A beszámolóban ismertetett hónapban előállítottak és vád alá helyeztek 105 fő német kreatúrát és cinkost, az »Omakajitse« egykori tagjait és a német hadsereg katonáit... A 100 főből 1-et letartóztattak, 104-et legalizáltak.”³⁷⁸

Lettországból némileg más jellegű volt az NKVD-MVD kollaboránsok elleni megtorlás. 1945–1946-ban szovjetellenesség vádjával a köztársaságban 3275, illetve 1776 főt tartóztattak le (l. 6. táblázat). Ezenkívül 1945-ben letartóztattak 594 fő köztörvényes és „egyéb bűnös” elemet, 1946-ban pedig 420 főt. Ekképp a Lett SZSZK NKVD-MVD szervei által 1945-ben letartóztatottak összlétszáma 3896 fő volt, 1946-ban pedig 2196 fő. Ezek közül 1945-ben 1055 náci kreatúrát és cinkost tartóztattak le (27%-a az összes letartóztatottnak). 1946-ban e kategórián belül 243 főt tartóztattak le (körülbelül 11%-a az összes letartóztatottnak). Ugyanúgy, mint Észtország esetében, ebbe a létszámba nemcsak kollaboránsok tartoztak, hanem „más szovjetellenes elemek is”.

A Lett SZSZK NKVD-MVD szervei által letartóztatott és legalizált kollaboránsok aránya különbözött az észtországitól (l. 6. táblázat). 1945-ben a köztársaság belügyi szervei ártalmatlanná tettek 1295 német kreatúrát és cinkost, 3 főt (0,2%) az őrizetbe vételkor megöltek, 1055 főt (81%) letartóztattak és 237 főt (18,8%) legalizáltak. 1946-ban ebben a kategóriában ártalmatlanná tettek 1304 főt, 243 főt ezekből letartóztattak (18,7%) és 1061 főt (81,7%) legalizáltak.

³⁷⁸ GARF. F. 9478. Op. 1. D. 654. L. 188.

6.táblázat. A Lett SZSZK BELÜGYI NÉPBIZTOSSÁGA-BELÜGYMINISZTERIUMA (NKVD-MVD) harcának eredményei a szovjetellenes földalatti mozgalom és a fegyveres bandák ellen 1945–1946-ban³⁷⁹

	1945					1946				
	Össz.	Ezekből				Össz.	Ezekből			
		Meg- ölt	Letar- tóztat.	Legali- zálva.	Más szerv elé		Meg- ölt	Letar- tóztat.	Legali- zálva elé	Más szerv
Szovjetellenes szervezetek és csoportok tagjai	105	–	105	–	–	180	14	162	4	–
Szovjetellenes illegálisokkal kapcsolatos bandák tagjai	3485	940	870	1638	37	1894	373	531	990	–
Szovjetellenes illegálisokkal kapcsolatban álló magányos banditák	1062	128	177	756	1	–	–	–	–	–
Kémek	48	–	48	–	–					
Diverzánso	16	–	156	1	–	–	–	–	–	–
Terroristák										
Német kreatúrák és cinkosok	1295	3	1055	237	–	1304	–	243	1061	–
Szovjetellenes banditák cinkosai és rejtegetői	1005	–	1005	–	–	840	–	840	–	–
Összesen	6016	1071	3275	2632	38	4218	387	1776	2055	–

Megjegyzés: A szovjetellenes illegálisokkal kapcsolatban álló, 1946-ban likvidált bandatagok létszámában vannak feltüntetve a magányos banditák. Az 1946-ban likvidált német kreatúrák és cinkosok között van feltüntetve más likvidált szovjetellenes elemek száma.

A Litván SZSZK belügyi (NKVD-MVD) szerveinek megtorló tevékenysége összehasonlíthatatlanul nagyobb léptékű volt, mint lettországi és észtországi kollégáik tevékenysége (l. 7. táblázat). 1945-ben a litvániai NKVD szovjetellenesség vádjával letartóztatott

³⁷⁹ Uo. D. 764. L. 22.

19 183 főt, kétszer többet, mint a többi balti köztársaságban együttvéve. 1946-ban a szovjetellenesség vádjával letartóztatottak száma a köztársaságban jelentősen csökkent és 5322 főt tett ki. Ezenkívül 1945-ben Litvániában letartóztattak 6312 fő köztörvényes és „más bűnös elemet”, 1946-ban pedig 799 főt. Ekképp a Litván SZSZK NKVD-MVD által letartóztatottak általános létszáma 1945-ben 25 495 fő volt, 1946-ban pedig 6121 fő. Ezek közül 1945-ben 3313 fő német kreatúrát és cinkost tartóztattak le (a letartóztatottak 13%-a). 1946-ban az ebben a kategóriában letartóztatottak száma 938 fő volt (az összes letartóztatott 15,3%-a). Csakúgy, mint a többi balti köztársaságban, ebbe a létszámba nemcsak a kollaboránsok, hanem más „szovjetellenes elemek” is beletartoztak.

A Litván SZSZK belügyi (NKVD-MVD) szervei által legalizáltak és letartóztatottak aránya a következőképp alakult (7. táblázat). 1945-ben az ártalmatlanná tett német kreatúrák és cinkosaik összlétszáma 4064 fő volt, 20 főt (0,4%) az őrizetbe vételkor megölték, 3313 főt (82,6%) letartóztattak, 108 főt (2,5%) legalizáltak és 623 főt (14,5%) átadtak más szervezeteknek. 1946-ban ártalmatlanná tettek 1006 főt, 4 főt (0,4%) ezekből megölték az őrizetbe vételkor, 938 főt (93,8%) letartóztattak és 64 főt (5,8%) átadtak más szervezeteknek. Legalizált náci kreatúra és cinkos 1946-ban nem volt.

Ezeket az adatokat elemezve meg kell jegyeznünk, hogy Litvániában a szovjet csapatok megérkezése után a kollaboránsok közül sokan az erdőbe mentek, és őrizetbe vételük esetén úgy tartották számon őket, mint a nacionalista bandák tagjait.

7. táblázat. A Litván SZSZK BELÜGYI NÉPBIZTOSSÁGA-BELÜGYMINISZTERIUMA (NKVD-MVD) harcának eredményei a szovjetellenes földalatti mozgalom és a fegyveres bandák ellen 1945-1946-ban³⁸⁰

	1945					1946				
	Össz.	Ezekből				Össz.	Ezekből			
		Meg-ölt	Letartóztat.	Legalizálva.	Más szerv elé		Meg-ölt	Letartóztat.	Legalizálva	Más szerv elé
Szovjetellenes szervezetek és csoportok tagjai	2605	3	2603	–	–	753	27	698	–	28

³⁸⁰ GARF. F. 9478. Op. 1. D. 764. L. 15.

	1945					1946				
	Össz.	Ezekből				Össz.	Ezekből			
		Meg- ölt	Letar- tóztat.	Legali- zálva.	Más szerv elé		Meg- ölt	Letar- tóztat.	Legali- zálva elé	Más szerv
Szovjetellenes illegálisokkal kapcsolatos bandák tagjai	23351	8579	7212	4873	2587	4783	2059	2040	652	–
Szovjetellenes illegálisokkal kapcsolatban álló magányos banditák	6728	1038	2298	1181	2211	–	–	–	–	–
Kémek	202	4	198	–	–					
Diverzánso	61	29	30	2	–	–	–	–	–	–
Terroristák										
Német kreatúrák és cinkosok	4064	20	3313	108	623	1006	4	938	–	64
Szovjetellenes banditák cinkosai és rejtegetői	3530	–	3530	–	–	1686	28	1646	–	12
Összesen	40541	9672	19183	6264	5421	8228	2118	5322	652	193

Megjegyzés: A szovjetellenes illegálisokkal kapcsolatban álló, 1946-ban likvidált bandátagok létszámában vannak feltüntetve a magányos banditák. Az 1946-ban likvidált német kreatúrák és cinkosok között van feltüntetve más likvidált szovjetellenes elemek száma

Annak köszönhetően, hogy elérhető számunkra a belügyi (NKVD-MVD) szervek által végrehajtott megtorlások részletes statisztikája, több érdekes következtetést vonhatunk le a szovjet hatóságoknak a kollaboránsokkal szemben végrehajtott represszív politikájáról.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy mindhárom köztársaságban az NKVD-MVD szervei által letartóztatottak száma csökkent. Így például míg Litvániában 1945-ben 3313 német kreatúrát és cinkost tartóztattak le, addig 1946-ban összesen 938-at. A litván NKVD-MVD szervek 1945-ben ebben a kategóriában 1055 főt tartóztattak le, 1946-ban pedig 243 főt. Észtországban volt megfigyelhető a legjelentősebb csökkenés a belügyi szervek által letartóztá-

tott kollaboránsok számában: 1476 fő 1945-ben, 30 fő 1946-ban. A megtorlások mértékének hasonló csökkenése szemmel láthatólag arról tanúskodik, hogy az NKVD-MVD szervei tevékenységük során továbbra is tartották magukat a N. 494/94. direktívához és tömeges megtorlást nem alkalmaztak az egyszerű kollaboránsok ellen.

Észre kell vennünk, hogy a kollaboránsok ellen alkalmazott megtorlások mértéke elég nyilvánvalóan kapcsolatban áll az „erdei testvérek” alakulatainak a balti köztársaságokban kifejtett tevékenysége mértékével. Mint ismeretes, a Baltikumban a litván „erdei testvérek” voltak a legaktívabbak. Ennek eredményeképp Litvániában 1945–1946 folyamán előállítottak 5070 német cinkost, amelyek közül 4251 főt a belügyi (NKVD-MVD) szervek tartóztattak le, 687 főt átadtak „más szervezeteknek” (főképp az NKGB-MGB-nek) és csak 108 főt legalizáltak, vagyis engedtek szabadon.³⁸¹ Lettországbán, ahol az „erdei testvérek” alakulatai lényegesen kevésbé voltak aktívak, mint Litvániában, a letartóztatott és a legalizált kollaboránsok aránya az azonos időszak alatt a következőképp alakult: 1298 letartóztatott és 1298 legalizált.³⁸² Észtországban pedig, ahol a legkevesebb „erdei testvér” volt, 1946-ban az NKVD-MVD által előállított 1050 fő német kreatúrából és cinkosból 993 főt legalizáltak, a letartóztatott és legalizált kollaboránsok aránya pedig 1945–1946-ban 1487 és 1036 volt.³⁸³ Ekképp minél kiterjedtebb az „erdei testvérek” tevékenysége, az NKVD-MVD szervei annál aktívabban hajtanak végre megtorlást a kollaboránsok ellen, akiket úgy tekintenek, mint egyfajta „káderutánpótlást” a nacionalista bandák alakulatai számára. Meggyőződéssel állíthatjuk, hogy ha a baltikumi „erdei testvérek” aktivitása minimális lett volna, akkor a helyi kollaboránsok elleni megtorlás még kisebb léptékű lett volna, mint a valóságban.

Magától értetődik, hogy az NKVD-MVD szerveinek statisztikája nem ad teljes képet a megtorlások mértékéről. Ezt ki kell egészíteni a balti köztársaságok állambiztonsági (NKGB-MGB) szervei statisztikai adataival. Sajnos az eddig publikált statisztikai adatok nem részletesek; csak az állambiztonsági szervek által letartóztatottak összlétszáma ismert évenkénti bontásban (l. 8. táblázat).

³⁸¹ GARF. F. 9478. Op. 1. D. 764. L. 15.

³⁸² Uo. L. 22.

³⁸³ Uo. L. 28.

8. táblázat. A baltikumi köztársaságok ÁLLAMBIZTONSÁGI NÉPBIZTOSSÁGA-ÁLLAMVÉDELMI MINISZTERIUMA (NKGB-MG) szervei által letartóztatottak száma, 1945–1947³⁸⁴

	1945	1946	1947	Összesen
NKGB Lett SZSZK	7120	1651	1665	10 436
NKGB Litván SZSZK	6958	4919	5142	17 019
NKGB Észk SZSZK	6569	690	587	7846
Összesen	20647	7260	7394	35 301

Sajnos nem rendelkezünk adatokkal arról, hogy hány kollaboránst tartóztattak le a balti köztársaságok állambiztonsági szervei 1945–1947 között. Ismeretes azonban, hogy 1945-ben az egész Szovjetunióban az állambiztonsági szervek 56 661 főt tartóztattak le hazárulásért (ez 50,5%-a az egy év alatt letartóztatottaknak). 1946-ban ezzel a váddal 44 906 főt tartóztattak le (az összes letartóztatott 49%-a). Az 1947-es adatok hiányoznak.³⁸⁵ Ukrajnában az állambiztonsági szervek 1945-ben 11 401 főt tartóztattak le (az összes letartóztatott 37,6%-át), 1946-ban 9776 főt (az összes letartóztatott 44,4%-a).³⁸⁶ Ekképp a kollaboránsok részaránya az ukrán állambiztonsági szervek által letartóztatottak között kisebb, mint az egész Szovjetunióban, azonban ez láthatólag azzal magyarázható, hogy ebben a köztársaságban, csakúgy mint Litvániában, a kollaboránsok jelentős mértékben az erdőbe mentek a szovjet csapatok bevonulása után; s ezért amikor a megtorlás elérte őket, az NKGB-MGB szerveinek statisztikájában úgy jelentek meg, mint „felkelők”.

A fentebb említett adatokra támaszkodva feltételezhetjük, hogy a balti köztársaságokban az NKGB-MGB szervek által letartóztatottak között a kollaboránsok aránya körülbelül az összes letartóztatott 50%-a volt. Természetesen ez egy hozzávetőleges számítás, ami el-

³⁸⁴ Összeállítva a következő alapján: Sztatyisztyicseskije szvegyenyija o gyetyelnosztyi organov VCSK-OGPU-NKVD-MGB... 364–365, 376, 381. o.

³⁸⁵ Uo. 366–368, 378–379. o.

³⁸⁶ Nyikolszkij V. M. Represzivna gyijalnyiszty organiv gyerzsavnoj bezpeki SZRSZR v Ukrajyni... 119, 206, 211. o.

túlzottnak tűnik. Azonban a jelenlegi források alapján nem tudunk pontosabb adatokhoz jutni.

Az állambiztonsági (NKGB-MGB) szervek által 1945–1946-ban a baltikumi kollaboránsok ellen gyakorolt tömeges megtorlások jellege nagyjából a következő volt: Észtországban 1945-ben körülbelül 3000 német kreatúrát és cinkost tartóztattak le, 1946-ban pedig körülbelül 300 főt. Lettorszáiban ugyanezen mutatók szerint 1945-ben 3,5 ezret, 1946-ban pedig 800-at. Végül pedig Litvániában az állambiztonsági szervek 1945-ben körülbelül 3,5 ezer kollaboránst tartóztattak le és 2,5 ezret 1946-ban.

Ekképp a balti köztársaságok területén 1944 és 1946 között letartóztatott kollaboránsokat a következőképp lehet meghatározni: körülbelül 6,5 ezer Észtországban, körülbelül 8 ezer Lettorszáiban és 10-11 ezer Litvániában. Az állambiztonság (NKGB-MGB) szerveinek részletesebb statisztikája minden bizonnyal ezeknek a számoknak a csökkenését mutatja, azonban ebből is látható, hogy nem történt tömeges megtorlás a balti kollaboránsok ellen. Nem mindenkire várt büntetés, aki együttműködött az ellenséggel, csak azokra, akik kitűntek ebben az együttműködésben. A balti köztársaságokban sajnos elég sokan voltak ilyenek.

Egyébként nagyon gyakran előfordult, hogy aktív és magas rangú kollaboránsok büntetlenül maradtak. A Tkacsenko által 1945. július 19-én aláírt különleges jelentésben kirívó példákat találunk erre. Iozas Petrajdis, a litván szovhozok állattenyésztési osztályának vezetője a megszállás ideje alatt beállt egy megtorló csapatba; Piatras Zukas, a trakaji mezőgazdasági osztály vezetője a megszállás időszakában zsidók meggyilkolásában vett részt; Valencius, a sauljaji járási közoktatási osztály vezetője a megszállás alatt egy fasiszta szervezet vezetője volt. Jonas Skeris, a kretingi járási közoktatási osztály vezetője a Gestapo ügynöke volt, csakúgy, mint a kretingi városi tanács elnöke, Iozas Karbauskas. A vilkavisi járási közoktatási osztály vezetője, Anonas Pagalis rendőr volt, a trakaji fogyasztási szövetkezet vezetője, Edvardas Lukauskas a megszállók által létrehozott fegyveres alakulatban szolgált, a kretingi kereskedelmi részleg vezetője, Iozas Namagokas 1941-ben átállt a németek oldalára, azután pedig együttműködött a Gestapóval. De a legkirívóbb példa – egy bizonyos Edvardas Hodacevicius sorsa. A megszállás ideje alatt Telsaj város polgármesterének helyettese volt, a szovjet csapatok bevonulása után pedig nem elég, hogy nem

tartóztatták le, de még emelkedett is a ranglétrán – a telsaji városi tanács elnöke lett.³⁸⁷

Természetesen a felsorolt kollaboránsokat végül letartóztatták, azonban még a 20. század 40-es éveinek végén is sok szabadlábbon maradt kollaboráns dolgozott a balti köztársaságok közigazgatási apparátusában. Erről tanúskodik az észti állambiztonsági népbiztos, B. Kumm, 1950 januárjáról keltezett felvilágosító irata „Az Észti SZSZK iskoláinak és középfokú szakoktatási intézményeinek szovjetellenes elemekkel való szennyezettségéről”. Ennek az iratnak megfelelően 1950 januárjában a viljandi középiskolában tanított Lajne Mjars, aki a német hadseregben orvosként szolgált, a viljandi zeneiskolában dolgozott igazgatóhelyettesként az „Omakajtse” egykori tagja, Vello Tunder, Turi város mezőgazdasági technikumának igazgatója, Georg Roovik pedig a Vörös Hadsereg tisztje volt, de 1941-ben dezertált. Ugyanebben a mezőgazdasági technikumban tanított a nácik által szervezett tallinni rendőriskola egykori tanulója, Julo Kivet; a tallinni 17. számú hétosztályos általános iskola igazgatója az „Omakajtse” egykori tagja, Iahannes Kazamets volt, aki részt vett a szovjet hadifoglyok elleni támadásban, Kipa község középiskolájának igazgatója – a 42. számú rendőrszázalaj egykori katonája – Voldemar Rebane.³⁸⁸ A példákat lehet még sorolni.

³⁸⁷ Lubjanka. Sztalin i NKVD – NKGB – GUKR „Szmers”. 528–529. o.; GARF. F. R-9401. Op. 2. D. 98. L. 127–134.

³⁸⁸ Tannberg T. Polityika Moszkvi v reszpublikah Baltin v poszlevojnennie godi (1944–1956): Isszledovanyija i dokumenti. Tartu, 2008. 199–204. o.

3. fejezet

A REPATRIÁLT BALTIKUMI KOLLABORÁNSOK HAZATÉRÉSE

Azokon a kollaboránsokon kívül, akik a szovjet csapatok által felszabadított területen maradtak, voltak olyanok is, akik elmentek a németekkel együtt. Így például a német csapatokkal együtt Észtországból a németekkel együtt menekült el elég sok helyi kollaboráns, közöttük a 20. számú észt SS-hadosztály maradékai. Az épségben maradt észt SS-ek és a rendőrszázaljak katonái közül a német parancsnokság létrehozott egy harci csoportot, melyet a szovjet csapatok ellen vetettek be az Oderán. A szovjet csapatokat megállítani természetesen nem sikerült, és 1945 április végén a hadosztály maradékai Csehszlovákiába mentek. A cseh partizánok érthető okokból nem éreztek semmiféle rokonszenvet az SS-ek iránt; ezért a partizánok a kezük közé kerülő észteket minden további nélkül agyonlőtték

A 20. észt SS-hadosztály katonáit a megsemmisítéstől a szovjet csapatok érkezése mentette meg. Az egyik észt legionárius emlékezései: „A lépcsőn lejött egy ember, a rangjelzése szerint egy orosz kapitány. Megkérdezte, hogy mi folyik itt. Suurkivi őnagy, aki beszélt oroszul, elmagyarázta neki a helyzetet, s hozzátette, hogy ő észt. Az orosz nagyon megharagudott és meg akarta nézni, hogy ki mert így viselkedni a »mi embereinkkel« (vagyis az észtekkal) Suurkivi rámutatott egy cseh férfira. Az orosz megrántotta a forgópisztolyt, és a csehet csak a fürgesége mentette meg. Akkor az orosz megparancsolta, hogy adjanak inni mindenkinek... A kivégzés félbeszakadt, amivel a csehek nem tudtak egyetérteni. Amikor valamivel később odajött egy másik orosz, panaszkodni kezdtek neki, hogy itt ezek mind SS-ek, háborús bűnösök stb., és követelték, hogy mindnyájunkat lőjék agyon. Az orosz elmagyarázta, hogy a háború befejeződött és az önkényes kivégzéseket be kell szüntetni.”³⁸⁹ Végző soron a csehek az összes elfogott észt SS-t átadták a szovjet hatóságoknak: azt mondták, ezek végül is a „ti embereitek”, nektek kell kiigazodni rajtuk.

³⁸⁹ Tammemaie H. Porgu, mis oli hullem kui porgu // Kultuur ja Elu. 2005. N. 2.

Az észt történészek értékelése szerint csupán a csehek mintegy ezer hadifoglyot öltek meg az észt SS-hadosztály tagjai közül; 5-6 ezer megadta magát a nyugati szövetségeseknek és fogságba került, körülbelül 2,5 ezret pedig a Vörös Hadsereg egységei ejtettek fogságba.³⁹⁰

Először a visszahonosított baltiakhoz ugyanúgy viszonyultak, mint az összes többi visszahonosított kollaboránshoz. A sorsuk teljesen világosnak tűnt: az 1945. augusztus 18-i GKO N. 9871., a Szovjetunió Népbiztosok Tanácsa 1945. december 21-i és a Szovjetunió Minisztertanácsa 1946. március 29-i határozatainak értelmében a visszahonosított balti kollaboránsokat, csakúgy, mint az egyéb nemzetiségekhez tartozó kollaboránsokat, hatéves speciális száműzetésbe kell küldeni.³⁹¹

Azonban már 1946 márciusában megváltozott ez a megközelítés. Először a civil repatriált baltiak kaptak privilégiumokat. A civil repatriáltakat ugyanúgy ellenőrzésnek vetették alá, amely után vagy a lakóhelyükre irányították őket, vagy pedig (a sorköteles korú férfiakat) a hadseregbe és a munkaszázlójukba. Azonban a baltiak vonatkozásában ez az elv megváltozott. 1946. március 3-án kiadták a szovjet belügyminisztérium népbiztosának N. 54. direktíváját:

1. *Az összes lettet, észtet és litván, akik az NKVD SZSZSZR ellenőrző-sziűrő táboraiban tartózkodnak, s akiket az ellenőrzés után teljesen rehabilitáltak és szabadulhatnak a táborból – családi lakóhelyükre kell küldeni, vagyis a Lett SZSZK-ba, a Litván SZSZK-ba és az Észt SZSZK-ba.*

2. *Nem térnek vissza hazájukba:*

a) *a táborokban dolgozók, azoknál a vállalatoknál szolgálatot teljesítők, amelyekre speciális kormánydöntések vonatkoznak az ellenőrzött kontingens átadásáról az adott iparág számára;*

b) *azok, akiket a kormánydöntésnek megfelelően a széttelepítés körzetébe irányítanak.*³⁹²

A N. 54. direktívának megfelelően az ellenőrzésen átesett polgári visszahonosított baltiakat nem vitték a hadseregbe és a munkaszázlójukba. A direktíva nem terjedt ki a kollaboráns repatriált baltiakra, akiket speciális száműzetésbe irányítottak, azonban rövid idő alatt őket is elengedték.

³⁹⁰ Laar M. Eesti leegion sonas ja pildis = Laar M. The Estonian legion in words and pictures. Tallinn, 2008.391. o.

³⁹¹ Zemszkov V. N. Szpecposzelenci v SZSZSZR. 131–132. o.

³⁹² CA FSZB. F. 66. Op. 1. D. 982. L. 53–54.

A Lett SZSZK vezetőségétől indult egy kezdeményezés a visszahonosított kollaboránsok amnesztiájáról. 1946 márciusában J. Kalnberzins és V. Lacia küldött V. Molotovnak egy írásbeli jelentést azzal a kéréssel, hogy ne küldjék a lett légiósokat az ország távoli körzeteibe, hanem hadd maradjanak a köztársaságban. A lett vezetés a kérést a következőkkel indokolta: az egykori légiósok többsége nem önkéntes volt, hanem mozgósították őket; ha messzi földre kerülnek száműzetésbe, nem tudják ellátni a családjukat; a legionáriusok elleni megtorlás negatívan hat a helyi lakosság hangulatára; emellett hiány van munkás kezekben.³⁹³

Ezt a kezdeményezést támogatta a szovjet belügyminisztérium, A Szovjetunió Belügyi Népbiztossága is. Sz. Kruglov belügyminiszter javasolta, hogy engedjék meg az összes nem sorköteles korú lettnek, hogy visszatérjenek a lakóhelyükre, a sorköteles korú letteket pedig irányítsák az építkezésre és az iparba a köztársaság területén. Mi több: az MVD feje annak is szükségét látta, hogy ezt a megközelítést kiterjessék Észtország és Litvánia lakóira is.³⁹⁴

Ezt a rendeletet a Szovjetunió Minisztertanácsának 1946. április 13-i határozata fogalmazta meg. Ennek a dokumentumnak megfelelően azok a visszahonosított litvánok, lettek és észtek, akiket mozgósítottak a német hadseregben, a légiókban és a rendőrség kötelékében való szolgálatra mint közlegényeket és alacsonyabb rangú parancsnokokat, felmentést kaptak a hatéves különleges száműzetés alól és az ellenőrző-szűrő táborokból és a javító munkatáborokból visszatértek a Baltikumra. Idézzük részletesen:

1. *Megállapítást nyert, hogy a GOKO 1945. augusztus 18-i N. 9871. határozata és a Szovjet Népbiztosok Tanácsának 1945. december 21-i N. 3141-950. határozata a német hadseregben szolgálatot teljesített, legionárius, „vlaszovista”, rendőri szolgálatban állt, visszahonosított szovjet állampolgároknak az ország északi körzeteibe történő telepítéséről nem vonatkozik azokra a visszahonosított lettekre, észtekre és litvánokra, akik a Lett, az Észt és a Litván SZSZK állandó lakói.*

2. *Megbízuk a Szovjetunió Belügyminisztériumát, hogy 1946 folyamán irányítsanak a Lett, az Észt és a Litván SZSZK-ba a jelen határozat 1. pontjában megjelölt minden lettet, észtet és litvánt a következőkben:*

a) *az összes sorköteles korban lévő személyt, akiknek a kortársait nem*

³⁹³ Zubkova E. J. *Pribaltyika i Kreml.* 164. o.; GARF. F. 9401. Op. 2. D. 142. L. 102–104.

³⁹⁴ Uo; GARF. F. 5446. Op. 48a. D. 2513. L. 3.

demobilizálták, a Szovjetunió Tervhivatalával egyeztetve, szervezett módon ipari munkára kell küldeni a Lett, az Észt és a Litván SZSZK építkezéseire, s ezt a munkát nem hagyhatják el addig, míg be nem fejeződik kortársaik demobilizációja a Vörös Hadseregből;

b) az összes nem sorköteles korú személyt, akiknek kortársai nincsenek a Vörös Hadseregben, szabadon kell engedni, és állandó családi lakhelyére kell küldeni.

3. Kötelezni kell a Szovjetunió minisztériumait és más központi hatóságokat, valamint a szövetségi köztársaságok és a helyi ipar vállalatait, hogy engedjék szabadon 1946 folyamán hazautazási engedéllyel az összes visszahonosított lettet, észtet és litvánt, akik a Lett, Észt és Litván SZSZK állandó lakói, és akiket a jelenlegi határozat meghozatala előtt a munkázászlóaljakból és az ellenőrző-szűrő táborokból állandó munkára küldtek az ipari vállalatokhoz és az építkezésekre.

4. Megállapítást nyert, hogy azokat a sorköteles korú személyeket, akiket jelen határozat 2. a pontja alapján ipari munkára és építkezésekre irányítottak, s a munkáról önkényesen távoztak, törvény előtti felelősségre kell vonni.³⁹⁵

Az FSZB Központi Archívumban megtalálható a Szovjetunió Belügyminisztériumának 1946. április 19-i N. 00336. direktívája, melynek alapján megérthetjük, hogy tulajdonképpen a kollaboránsok felmentésének folyamata zajlott.

1. A szövetségi és autonóm köztársaságok belügyminisztériumainak, a határterületek és területek Belügyminisztériumi Irányítása vezetőinek számon kell tartaniuk a Belügyminisztérium összes táborában, a speciális számúzetésben és a munkázászlóaljakban a visszahonosított szovjet állampolgárokat azon lettek, észték és litvánok közül, akik állandó lakói a Lett, Észt és Litván SZSZK-nak, s össze kell állítaniuk egy részletes névjegyzéket, külön-külön a Lett, az Észt és a Litván SZSZK lakóiról.

2. Az említett nemzetiségekhez tartozó, sorköteles korú személyeket, akik a német harctéri alakulatokban teljesítettek szolgálatot, s akiknek a kortársait nem demobilizálták még a Vörös Hadseregből, szervezett úton az iparba és az építkezésekre kell irányítani a Lett, az Észt és a Litván SZSZK-ba, s ezt a munkát nem hagyhatják el addig, míg be nem fejeződik kortársaik demobilizációja a Vörös Hadseregből.

Az elvezénylést csak a Szovjetunió Belügyminisztériumának rendelkezései alapján lehet végrehajtani.

Az összes nem sorköteles korú személyt, akik ehhez a kontingenshez tar-

³⁹⁵ Sztalinszkije gyeportacii. 632. o

toznak, s akiknek kortársai nincsenek a Vörös Hadseregben, ki kell engedni a Belügyminisztérium valamennyi táborából, a speciális számúzetésből és a munkaszászólajkból és az állandó családi lakhelyükre kell küldeni őket.

A felmentést rövid rendelkezésekkel kell megfogalmazni, hivatkozva a jelen parancsra.

3. Az összes visszahonosított lettet, észtet és litvánt, akik nem szolgáltak a német harctéri alakulatokban, s a jelen parancs kiadásának pillanatáig ellenőrző-szűrő táborokban, GUPVI és munkatáborokban voltak és átjutottak az ellenőrzésen, haza kell irányítani a családi lakóhelyükre.

4. A hazájukba irányítottaknak kezükbe kell adni egy igazolást, amelyen fel van tüntetve, hogy állandó lakhelyükre utaznak a Lett, az Észet és a Litván SZSZK-ba, valamint úti dokumentumokat és élelmiszert az útra, és átszállójegyeket.

Azoknak a személyeknek a hazabocsátását a Szovjetunió Belügyminisztériumából, akik a Szovjetunió Belügyminisztériumának megbízásából végzendő munkában vesznek részt, aszerint kell ütemezni, ahogy a munka befejeződik és ahogy felváltják őket más kontingensekkel ebben a munkában 1946 folyamán.

5. A visszahonosítandó lettek, észtek, litvánok ellenőrzését, mely az 1945. szeptember 8-i NKVD SZSZSZR – NKGB SZSZSZR – GUKR NKO „Szmers” N. 001027/00169. szs és az 1945. július 16-i NKVD SZSZSZR – NKGB SZSZSZR N. 00706/00268. parancsok alapján történik, be kell fejezni a Baltikumba irányításuk előtt, és 1946. augusztus 1-jénél nem később.

Az ellenőrzésen átjutottakat a jelen parancs 2. és 3. pontjainak megfelelően kell hazájukba küldeni.

Azokat a visszahonosítottakat, akikre vonatkozóan az ellenőrzés folyamatában elég anyagot találtak ahhoz, hogy a törvény előtt felelősségre vonják őket, le kell tartóztatni és az ügyet helyben kell lezárni.

6. Nem kapnak felmentést és nem térhetnek haza azok a visszahonosított lettek, észtek és litvánok, akik büntetésüket töltik a törvényszéki szervezetek vagy a Szovjetunió Belügyminisztériuma mellett működő Különleges Tanács határozatai alapján, valamint a vizsgálati fogságban lévők.

7. A szervek által feldolgozott, a szűrésre vonatkozó és más anyagokat, melyek az iparba irányított személyekre vonatkoznak, el kell küldeni az állandó lakóhelyre is a belügyminisztérium megfelelő szerveihez.

8. A rendőrségi szerveknek akadálytalanul ki kell adni a lettországi, észtországi és litvániai állandó lakóhelyre való utazási engedélyt azoknak a visszahonosítandóknak, akiket felmentettek az iparban és építkezésen végzett állandó munka alól és családjuk állandó lakóhelyére indulnak.

9. A szövetségi és autonóm köztársaságok belügyminisztériumainak és a határterületek és területek Belügyminisztériumi Hivatalainak tájékoztatni kell minden dekádban, a melléklet szerint, a Szovjetunió Belügyminisztériuma 1. Különleges részlegét azoknak a visszahonosítandóknak a számáról, akiket felmentettek és a Baltikum köztársaságaiba irányítottak az iparba és az építkezésekre.

10. A jelen parancs végrehajtásának ellenőrzéséért Rjasznoj altábornagy, a Szovjetunió belügyminiszterének helyettese felel.³⁹⁶

Mint látjuk, a sorköteles korú balti repatriáltakat Lettországba, Litvániába és Észtországba irányították munkára az iparban addig, amíg a Vörös Hadseregből nem demobilizálják a kortársaikat. A nem sorköteles korú kollaboránsokat rögtön családjuk lakóhelyére irányították.

Az Orosz Föderáció Állami Archívumában található dokumentumok alapján a N. 00336. direktíva bizonyos zavart váltott ki egyes helyeken. Az intézkedések hatalmas tömegeket érintettek (1946. márciusában a PFL-ben 41 351 balti állampolgárt számláltak meg, közöttük 28 442 lettet, 5967 észtet és 6942 litvánt),³⁹⁷ és szokatlanok voltak.

A javító munkatáborok és az ellenőrző-szűrő táborok parancsnokai kiegészítő kérdéseket intéztek Moszkvához. Fel kell-e menteni azokat a letartóztatott harcosokat az „erdei testvérek” közül, akikkel kapcsolatban nem volt bizonyítható aktív tevékenység? A kollaboráns alakulatoknak csak a közkatonáit kell szabadon engedni vagy pedig a tiszteket is? Szabadon kell-e engedni a balti köztársaságok cím nélküli nemzetiségi lakóit? Hogyan kell végrehajtani a felmentettek átszállítását?³⁹⁸

A központ türelmesen válaszolt, hogy a nem sorköteles korú repatriáltakat őrizet nélkül lehet a hazájukba küldeni, de a sorköteles korúakat jobb őrséggel, azonban végső soron enélkül is meg lehet oldani.³⁹⁹ Hogy felmenteni egyelőre csak a baltiakat kell. Hogy a tiszteket ugyanolyan alapon kell felmenteni, mint a közlegényeket is.⁴⁰⁰ Ami a litván „erdei testvérek” kérdését illeti, V. Csernisov szovjet belügyminiszter-helyettes elég különös megoldást javasolt:

³⁹⁶ CA FSZB. F. 66. Op. 1. D. 965. L. 211–214. o.

³⁹⁷ Zubkova E.J. Pribaltyika i Kreml. 164. o.; GARF F. 5446. Op. 48a. D. 2513. L. 3.

³⁹⁸ GARF F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 2, 5, 7–8. o.

³⁹⁹ Uo. L. 3, 14–15. o.

⁴⁰⁰ CA FSZB. F. 66. Op. 1. D. 983. L. 26–28.

„Közölni kell, hogy a litvánok egyáltalán nem mennek speciális számúzetésbe.”⁴⁰¹

1946 június közepén a belügyminisztérium szervei hozzáfogtak közvetlenül a repatriált baltiak szabadon engedéséhez. V. Csernisov belügyminiszter-helyettes aláírta az N. 153. direktívát:

„1. Közölni kell a repatriált lett, észt és litván nemzetiségűek egész kontingensével, akik a balti köztársaságok állandó lakói, hogy ők a Szovjetunió Minisztertanácsa határozatának értelmében 1946-ban kiszabadulnak a lágerekből és a speciális számúzetésből, és a következő helyekre irányítják őket:

a) családjuk lakóhelyére – a nem sorköteles korú személyeket, akiknek kortársait már demobilizálták a Vörös Hadseregből (az 1921-ig születetteket);

b) ipari munkára vagy építkezésre, nemzetiségének megfelelően Lettországra, Litvániára és Észtországra az összes sorköteles korú személyt, akiknek kortársai továbbra is a Vörös Hadseregben teljesítenek szolgáltatást (beleértve az 1922–1927 között születetteket is).

2. Az összes személyt az ellenőrzés befejezésének ütemezése szerint, de nem később 1946. augusztus 1-jénél igazolással ki kell szabadítani a táborból, megfelelően a Szovjetunió Belügyminisztériuma N. 003236-1946. parancsa 2. pontjának, és meg kell kapniuk az igazolást erről, és önkéntes státuszba kell helyezni őket...

*3. A jelen direktíva kézhezvétele után az ellenőrző-szűrő és a javító munkatáborokban meg kell szüntetni a hazájukba küldendő baltiak őrzését...”*⁴⁰²

A direktívának megfelelően a szabadon bocsátott baltiak hazájukba irányításának rövidített határidő alatt kellett befejeződnie: 1946 decemberéig.⁴⁰³

Egy hónappal később azonban megmutatkozott a jellegzetes bürokratikus össze nem hangoltság. A belügyminisztérium szervei már kezdték szabadon engedni a sorköteles korú repatriáltakat, de nem derült ki, hogy konkrétan hová küldjék őket: a balti köztársaságokból nem jött kérelem a munkaerő iránt. A balti köztársaságok belügyminiszterei számára jött egy útmutatás Moszkvából: „kérem önt, hogy egyeztessen a köztársaság tervhivatalával és értesítsen, hogy milyen iparágakba irányítsuk a repatriáltakat”.⁴⁰⁴

⁴⁰¹ GARF F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 5.

⁴⁰² CA FSZB. F. 66. Op. 1. D. 982. L. 153–156.

⁴⁰³ Uo.

⁴⁰⁴ GARF F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 16.

Elsőnek Litvánia belügyminisztériuma válaszolt: „A Litván SZSZK Minisztertanácsa mellett működő Tervhivatallal és Építési Hivatallal egyeztetve a sorköteles korú személyek – azok a litvánok, akiknek a kortársai a Vörös Hadseregben vannak, a DROBIS üzemen fognak dolgozni, Kaunas városában, Kaunas vasútállomásnál, ide kell irányítani őket a táborból.”⁴⁰⁵ Mivel a sorköteles korú szabadon bocsátott litvánok számát 2,2 ezer főben határozták meg,⁴⁰⁶ az a javaslat, hogy valamennyiüket egy üzemben foglalkoztassák, elírásnak tűnt.

Lettország belügyminisztériuma csaknem egy hónapig egyeztetette a szabadon bocsátott repatriáltak felhasználásának terveit. Figyelembe véve azt, hogy a lett vezetőség kezdeményezése volt a szabadon bocsátás, ez a késlekedés elég különösnek tűnt. Végül azonban egy nagyon részletes kereslet érkezett:

A Tervhivatallal egyeztetve a következő minisztériumok tartanak igényt visszahonosított lettekre:

1. A Lett SZSZK Helyiipari Minisztériuma – 6400 fő, ebből Riga városa – 5400 (Helyiipari Minisztérium), Liepeja városa – 700 (Krasznij Metallurg-üzem), 300 (Metalls-üzem).

2. A Lett SZSZK Könnyűipari Minisztériuma – 2000 fő, ebből Riga városa – 2000 (Könnyűipari Minisztérium).

3. A Lett SZSZK Építőanyagipari Minisztériuma – 2500 fő, ebből Riga városa – 1000 (Építőanyagipari Minisztérium), Daugavpils városa – 100 (Kalkuni téglagyár), Elgava városa – 300 (Kalnciemi téglagyár), Cesis városa – 400 (Mész- és téglagyár), Saddus – 700 (Breceni cementgyár).

4. A Lett SZSZK Lakásépítési Minisztériuma – 2300 fő, ebből Riga városa – 1400 (Lakásépítési Minisztérium), Cesis városa – 150 (SZMU N. 7.), Valmiera városa – 200 (SZMU N. 7.), Elgava városa – 200 (SZMU N. 3.), Daugavpils városa – 200 (SZMU N. 5), Rezekne városa – 150 (SZMU N. 6).

5. A Lett SZSZK Cellulóz-papíripari Igazgatósága – 800 fő, ebből Szloka városa – 300 (Szlokai papírkombinát), Jugla városa – 300 (Jugla-papírgyár), Ligatne városa – 200 (Ligatne-papírgyár).

6. Latenergo – 500 fő.

7. Rigai elektromechanikai üzem – 500 fő.

Összesen – 15 000 fő.⁴⁰⁷

⁴⁰⁵ Uo. L. 21.

⁴⁰⁶ Uo. L. 55–56.

⁴⁰⁷ Uo. L. 26.

A részletek kidolgozottsága előnyösen különböztette meg a lett tervhivatal javaslatait a litván kollégákétól. Alaposabb vizsgálat után azonban kiderül, hogy ez az igénylés úgy volt összeállítva, hogy nem vették figyelembe a sorköteles korú felmentett repatriáltak létszámára vonatkozó adatokat. Ezek közül lett nemzetiségű nem 15 ezer volt, hanem csak körülbelül 9 ezer.⁴⁰⁸

Észtországban gondolkoztak a leghosszabban. Csak augusztus végén érkezett meg az igénybejelentés a Szovjetunió Belügyminisztériumába az Észt SZSZK Minisztertanácsa elnökhelyettesétől, mindamellettt elég homályosan volt megfogalmazva: „Kérjük az önök utasítását a Belomosztroj Igazgatósága számára, valamint más igazgatóságoknak is, amelyek a speciális kontingenst az Észt SZSZK Állami Tervbizottságának rendelkezésére bocsátják, és irányítsák azt az Észt SZSZK Pillkjula Harmuma járásába, ahol ezt elosztják az Észt SZSZK minisztériumai között, a Munkaerő elosztása és nyilvántartása köztársasági hivatalának terve szerint.”⁴⁰⁹

Erre az időre azonban Moszkvában már egy más döntést fogadtak el. Szeptember 7-én V. Csernisov belügyminiszter-helyettes aláírt olyan tartalmú utasítást:

...A Szovjetunió Minisztertanácsa 1946. VII. 27-i N. 1626-718. szsz határozatának megfelelően a baltiak – lettek, litvánok, észtek, a sorköteles korú speciális kontingensből (1922–1927-es születésűek), nemzetiségüktől függetlenül a Szovjetunió Belügyminisztériumának N. 7. kombinátjába irányítandók, a következő címre: Narva állomás, észtországi vasutak.

A Belügyminisztérium 1946. VIII. 15-i N. 00775. parancsa előíranyozza, hogy ebből az állományból hozzanak létre tíz munkaszázalóaljat.

*Kérem, hogy adjanak megfelelő utasításokat a megfelelő helyeknek arról, hogy sorköteles korú repatriált letteket, észteket és litvánokat, akik ma az iparban vannak, indítanak munkára a Szovjetunió Belügyminisztériumának N. 7. kombinátjába...*⁴¹⁰

Ez a döntés erősen módosította a Szovjetunió Minisztertanácsának 1946. április 13-i törvényerejű rendeletét. Annak ellenére, hogy a N. 7. kombinát Észtország területén volt, eléggé közvetett kapcsolatban állt a balti köztársaság iparával. Ennek a kombinátnak a feladata az volt, hogy uránt vonjon ki a helyi nyersanyagból – a

⁴⁰⁸ Uo. L. 55–56.

⁴⁰⁹ Uo. L. 35.

⁴¹⁰ Uo. L. 36.

palából; s ez a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő 1. számú Főigazgatóságnak volt alárendelve.⁴¹¹

Nem ismeretes, hogy ez a döntés a sorköteles korú felmentett baltiak összpontosításáról a N. 7. kombinátban mennyire függ össze a balti köztársaságok tervhivatalainak mérsékelt ügybuzgalmával. Egyrészt a központi és regionális hatóságok aktív harcot folytattak a munkás kezékért, és ebben a harcban nem volt tanácsos megpihenni. Másrészt a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő 1. számú Főigazgatóság hatalmasabb struktúra volt, mint a balti köztársaságok ipari vállalatai, és hatékonyabban tudott lobbizni az érdekeiért. Meg kell jegyezni azonban, hogy távolról sem az összes sorköteles korú repatriáltat irányították a N. 7. kombinát építkezésére. Az orosz történészek adatai szerint a kombinát építőinek létszáma 1946. 11. 01-jén 6596 volt, 1947. 01. 01-jén 10 151, 1947. 08. 01-jén 9290.⁴¹² A sorköteles korú repatriált baltiak összlétszáma 12,5 ezer fő volt.⁴¹³

A nem annyira hatalmas szervezetek, mint például az 1. sz. GU SZM SZSZSZR, partizán módszerekkel folytattak harcot a repatriáltak munkás kezeiért. Azoknak a vállalatoknak a vezetősége, amelyekben repatriált baltiak dolgoztak, először húzták, halasztották, hogy információt adjanak a helyi UMVD-nek arról, hogy repatriáltak vannak náluk, azután pedig arról, hogy ezeket hazairányítják.⁴¹⁴ Mindez elégedetlenséget váltott ki a hazafelé igyekvő baltiak körében; a Tulai területen odavezetett mindez, hogy tömegesen dezertáltak (880 fő).⁴¹⁵ A belügyminisztérium hatóságai elfogták a dezertőröket és bűnvádi felelősségre vonták, s egyidejűleg próbálták elérni a vállalatok vezetőségénél a N. 00336. parancs feltétel nélküli végrehajtását.

Egyébként az egyik hatóság ki tudott állni az érdekeiért. 1946 szeptemberében Varhusev szénipari miniszter Berijának címzett egy levelet azzal a kéréssel, hogy adjon olyan rendelkezést a Szovjetunió Belügyminisztériumának, hogy ne történjen meg az év végéig az Urál és Kuzbasz bányáiban foglalkoztatott dolgozók Baltikumba irányítása. Néhány nap múlva a Szovjetunió Belügyi-

⁴¹¹ Szisztyema ispravityelno-trudovih lagerej v SZSZSZR. M., 1998. Internetes verzió: <http://www.memo.ru/history/NKVD/GULAG/r3/r3-152.htm>

⁴¹² Uo.

⁴¹³ GARF F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 135–137.

⁴¹⁴ Uo. L. 71, 59.

⁴¹⁵ Uo. L. 99–100, 103–104.

nisztériuma megkapta Varhusev levelének másolatát a határozattal: „Három hónapra engedélyezem. L. Berija.”⁴¹⁶ Ennek a kategóriának az összlétszáma 112 248 fő volt.⁴¹⁷

1946 október elején a Szovjetunió Belügyminisztériumában megcsinálták az első összegezéseket a repatriált balti kollaboránsok szabadon engedésével kapcsolatos műveletekről. 44 169 főt tartottak számon, közülük 6507 észtet, 30 824 lettet és 6838 litvánt. Szeptember 20-ig közülük szabadon engedtek és a Baltikumba irányítottak 9069 főt, ezen belül Észtországba 621, Lettországba 7396, Litvániába 1052 főt. Ahhoz, hogy beleférjen a N. 00336. parancssal megadott határidőbe, erősen fel kellett gyorsítani a repatriált baltiak hazairányítását. A fennmaradó három hónap alatt több mint 35 ezer embert kellett a Baltikumba irányítani.⁴¹⁸

Azonban a belügyi szervek erőfeszítései ellenére a baltiak hazairányításának üteme csak kevéssé gyorsult. Nem sokkal egy hónap után, a Szovjetunió Belügyminisztériumának jelentése rögzítette, hogy a november 1-jei állapot alapján a Baltikumba összesen 14 969 repatriáltat irányítottak (ezen belül az iparba – 10 691 főt, a lakóhelyre – 15 908 főt),⁴¹⁹ 28 ezer fő maradt, akiket nem irányítottak haza.

A december 10-i állapot szerint a helyzet javult, azonban mégsem sikerült betartani a N. 00336. parancsban kitűzött határidőt. December 10-ig összesen 26 599 főt irányítottak haza (ezekből az iparba – 10 691 főt, a lakóhelyre – 15 908 főt).⁴²⁰

Csak 1947 márciusára tért vissza hazájában a repatriált kollaboránsok nagy része. Itt van egy tájékoztatás 1947. március 27-ről, amit a GUBB MVD SZSZSZR parancsnokhelyettese írt alá:

Az MVD-UMVD szervei a Szovjetunió területén 41 572 fő balti nemzetiségű szovjet állampolgárt tartanak számon. Közülük lett – 28 712 fő, észet – 6819 fő, litván – 6041 fő.

A balti köztársaságok nemzetiségeihez tartozó nyilvántartott repatriáltak összlétszámából:

a) sorköteles korú személy – 12 527 fő, közülük az iparba irányítva és a balti köztársaságok iparába és építkezéseire irányítva – 11.878 fő;

b) nem sorköteles korú személy – 29 045 fő, közülük az állandó lakó-

⁴¹⁶ Uo. L.40.

⁴¹⁷ Uo. L. 58–59.

⁴¹⁸ Uo.

⁴¹⁹ Uo. L.82–84.

⁴²⁰ Uo. L.85–86.

helyre irányítva – 26 375. Ezekből a Lett SZSZK-ba – 19 116 fő, az Észti SZSZK-ba – 2898 fő, a Litván SZSZK-ba – 4361 fő.

A nyilvántartott repatriáltak összlétszámából (41 572 fő) 38 162 főt bocsátottak szabadon az ITL-ből, PFL-ből, speciális száműzetésből, munkaszázlójakból és irányították őket Lettországra, Észtországra és a Litván SZSZK-ba.

3410 fő maradt, akiket nem irányítottak a hazájukba, közülük: lett – 2301, észti – 842 fő, litván – 267 fő...

A következővel magyarázható a hazairányítás, illetve a balti köztársaságok iparába való irányítás késlekedése:

a) a Habarovszki határterület UMVD főnöke arról tájékoztatott, hogy a hazairányítás azért késlekedett, mert jégutat kellett építeni az Amur folyón keresztül. Az ott lévő kontingensekből körülbelül 500 embert nem küldtek a Baltikumra, akiket a közeljövőben fognak elindítani;

b) a távoli északi terület UMVD építkezésén 854 ember áll készen az indulásra az első hajóval;

c) a Grúz SZSZK Belügyminisztériumánál a 305 emberből, akiket a munkaszázlójából átadtak a Szovjetunió Belügyminisztériuma 11. Építési Igazgatóságának, az 1947. 3. 1-jei állapot szerint 38 embert nem indítottak el, a fennmaradó kontingenst Lettországra, Észtországra és Litvániába irányították.

A hazairányítás késlekedésének oka azzal magyarázható, hogy az embereket csak kis részletekben lehet indítani a személyvonatokkal, s hiányzik a cipő és a ruha;

d) a Molotovi területi UMVD-ben 203 embert BERIJA elvtárs 1946. IX. 14-i N. LB-20212. rendelkezése alapján tartottak vissza, mely három hónappal meghosszabbította a Szovjetunió keleti határterületein a széniparban foglalkoztatottak indításának határidejét;

e) a Krasnojarszki határterületi UMVD-ben – 46 embert nem engedtek ki a Norinlag MVD-ből. Ők akkor indulnak el, mikor a hajózás kezdődik;

f) a Kazah SZSZK Belügyminisztériumánál 21 embert nem indítottak el, mert hiányzott a szállítási rendelkezés, a GUBB MVD SZSZSZR 1947 2. 8-án adott egy N. 7/8/112. utasítást, hogy egyedi rend szerint induljanak el.

A Karél- finn SZSZK-ban, a Novoszibirszki, Kalinyini, Szmolenszki, Gorkiji, Szaratovi területeken csekély létszámú kontingensek maradtak, amelyeket a legközelebbi jövőben el kell indítani.⁴²¹

⁴²¹ Uo. L. 135–137.

1947 közepére befejeződött a repatriált balti kollaboránsok visszatérése hazájukba. Ezzel azonban nem ért véget a dolog: 1947. június 12-én a Szovjetunió Minisztertanácsa elfogadott egy határozatot, mely néhány kikötéssel 1946. április 13-tól kiterjesztette a rendelkezések hatályát más nemzetiségekhez tartozó személyekre is (a németek kivételével), akik Litvániában, Lettországból és Észtországban születtek és ott állandó lakosok voltak.⁴²²

⁴²² Naszelenyije Rosszii v XX veke. 2. köt. 161. o. L. még: CA FSZB. F.66. Op. 1. D. 1083. L. 277–278.

BEFEJEZÉS

A náci megszálló hatalmakkal együttműködő kollaboránsok elleni megtorlások alapelveit az NKVD SZSZSZR 1941. december 12-i N. 001683. parancsa határozta meg, kiegészítve az NKVD SZSZSZR 1942. február 18-i kiegészítő rendelkezéseivel. Ezeknek a normatív dokumentumoknak megfelelően letartóztatták, s ennek következtében bíróság elé állították a közigazgatási szervek és a megszállók által létrehozott fegyveres alakulatok összes munkatársát; azokat az állampolgárokat pedig, akiknek együttműködése a megszállókkal nem volt jelentős mértékű, megfigyelés alá vették, de nem vetették alá megtorlásnak.

Az idő előrehaladtával a kollaboránsok büntetésének megközelítésmódja mind differenciáltabb lett. 1943. április 19-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége egy olyan törvényerejű rendeletet fogadott el, mely a legsúlyosabb büntetést irányozta elő a nácik és a helyi kollaboránsok számára a szovjet hadifoglyok és a polgári lakosok legyilkolásában és kínzásában való részvételért. A rendelet különbséget tett a hazaárulók és az ellenség cinkosai között. Akik bűnösnek bizonyultak a békés lakosság és a hadifoglyok elleni bűncselekményekben, hazaárulásban, azokat csakúgy, mint a náci bűnösöket, kötél általi halálra ítélték. Az ellenség cinkosait, akikre rábizonyult, hogy közreműködtek a polgári lakossággal és a fogoly vöröskatonákkal szembeni megtorlás és erőszak elkövetésében, száműzetésben végzett kényszermunkára ítélték 15-től 20 évig terjedő időszakra.

Súlyosbítva a büntetését azoknak, akik közvetlenül belekeveredtek a békés lakosság és a hadifoglyok megsemmisítésébe, a szovjet vezetés egyidejűleg enyhíteni kezdte azoknak a kollaboránsoknak a büntetését, akik hasonló bűncselekményekben nem vettek részt. 1943. szeptember 11-én kiadták az NKVD és KKGB SZSZSZR N. 494/94. közös direktíváját, amely egy új megközelítést jelentett a kollaboránsok elleni megtorlásokban. Ennek a direktívának megfelelően letartóztatásnak vetették alá a kollaboráns alakulatok tisztjeit és a közlegények közül azokat, akik részt vettek a békés lakosság elleni büntetőakciókban, azokat, akik átálltak az ellenséghez a Vö-

rös Hadseregből, polgármestereket, magas rangú hivatalnokokat, Gestapo- és Abwehr-ügynököket, valamint azokat a falusi előljárókat, akik együttműködtek a német elhárítással. Az összes többi sorköteles korú kollaboránst ellenőrző-szűrő táborokba irányították, ahol ugyanolyan feltételek között ellenőrizték őket, ahogy a Vörös Hadsereg bekerítésből távozott harcosait és a hadifoglyokat. A nem sorköteles korú kollaboránsokat, az 1943. szeptember 11-i direktívának megfelelően szabadon engedték, bár az NKGB szerveinek megfigyelése alatt maradtak.

A szovjet hatalom, miközben szigorúan differenciált megközelítésmódot alkalmazott a kollaboránsok egyéni büntetésében, 1943 őszén hozzáfogott, hogy előkészítse és végrehajtsa a „megtorló” deportálások előkészítését és szervezését egész népek (karacsajevék, kalmükök, csecsenek, ingusok, balkárok, krími tatárok) ellen. Láthatólag egy nép deportálásáról szóló döntést a Kremlben akkor fogadták el, amikor, először is, meg voltak győződve (megalapozottan vagy nem megalapozottan) arról, hogy e népek képviselői között jelentős számban vannak kollaboránsok, felkelők és dezertőrök, másodsor pedig, mikor a társadalom tradicionális struktúrája miatt nem volt lehetőség a bűnösök egyéni módon történő büntetésére. Az a tény, hogy a „megtorló” deportálások előkészítésének kezdete az időben egybeesik a N. 494/94. direktíva megjelenésével, megerősíti feltételezésünket. A Kremlben egyidejűleg meghatározták a kollaboránsok individuális büntetésének rendjét, és hozzáfogtak azoknak a deportálásához, akiket individuális rendben nem tudtak megbüntetni.

A győzelem után a szovjet vezetés a kollaboránsok problémájának egy új aspektusával találkozott. Az egykori Reich területén szovjet állampolgárok milliói voltak. Többségüket erőszakkal vitték el a Szovjetunióból: mint az ostarbeitereket, a koncentrációs táborok foglyait, a hadifoglyokat. De voltak olyanok is, akik önként mentek el a német csapatokkal, mivel félték az ellenséggel való együttműködés miatti megtorlástól. Voltak olyanok is, akik a nácik által létrehozott „nemzeti légiókban”, az SS-csapatok hadosztályaiban és az „Orosz Felszabadító Hadseregben” teljesítettek szolgálatot.

Egy elég egyszerű határozatot fogadtak el ezzel kapcsolatban. A repatriált kollaboránsokat ellenőrző-szűrő táborokba küldték, ahol háborús bűnök elkövetésének tárgyában ellenőrizték őket. A dokumentumok arról tanúskodnak, hogy a kollaboránsok túlnyomó többsége sikerrel átjutott ezen az ellenőrzésen.

A repatriált kollaboránsok végső sorsát az Állami Védelmi Bizottság (GKO) 1945. augusztus 18-i N. 9871., a Népbiztosok Tanácsa 1945. december 21-i, valamint a Szovjetunió Minisztertanácsa 1946. március 29-i határozatai döntötték el. Ezeknek a határozatoknak megfelelően az ellenőrző-szűrő táborokból ezeket az embereket hatéves speciális száműzetésbe küldték. Csakúgy, mint a népek deportálása esetében 1943–1944-ben, a szovjet vezetés ebben az esetben is lemondott az individuális büntetés elveiről, s előnyben részesítette az egészében sokkal enyhébb kollektív büntetést.

Mint látjuk, a szovjet hatóságok represszív politikája a kollaboránsok vonatkozásában idővel lényegesen enyhült és mindjobban differenciálódott. 1942-ben a megszállók által létrehozott rendőrzászlóalj közlegényét letartóztatták és elítélték hazaárulásért; 1944-ben ugyanezt a közrendőrt ugyanolyan alapon vetették alá ellenőrzésnek, mint a bekerítésből távozott vöröskatonát, s ezután munkára küldték a népgazdaságba vagy behívták a Vörös Hadseregbe. Azonban ha a közlegény kollaboráns a Vörös Hadsereg közeledésekor elment a németekkel, és később újra repatriálták a Szovjetunióba, akkor őt hatéves száműzetésbe küldték.

A szovjet megtorlási politika következetes enyhítése a kollaboránsok esetében mindenekelőtt azzal magyarázható, hogy tudatosodott a náciakkal való együttműködés kényszerjellege a megszállás alatt élő szovjet állampolgárok nagy részét tekintve. 1941-ben időnként ott is láttak hazaárulást, ahol nem volt ilyen; 1943-ban megértették, hogy a kegyetlen megszálló rezsim körülményei között a kollaboráns alakulatokba való belépés gyakran csak a túlélés eszköze volt a szovjet hadifoglyok számára csakúgy, mint a békés lakosoknak.

A kollaborációnak a balti köztársaságokban megvolt a maga specifikuma, mely megkülönböztette azt az Oroszország, Ukrajna és Belorusszia területén végbemenő kollaborációtól. A Baltikumban a kollaboránsok százalékos aránya a lakosság összlétszámához viszonyítva jelentősen magasabb volt; a kiegészítő rendőrség baltiaktól létrehozott alegységei tömeges büntetőakciókat hajtottak végre Oroszország és Belorusszia békés lakossága ellen, őrizték a koncentrációs táborokat az északi Leningrádi területtől kezdve a déli Sztálingrádi területig, részt vettek a Vörös Hadsereg elleni harcokban a fronton. Sz. I. Drobjazko orosz történész számításai szerint a Wehrmachtban, az SS-csapatokban, a rendőrségben és a militarizált alakulatokban mintegy 300 ezer balti szolgált (6,3%-a a Baltikum-

ban élő észteknek, letteknek és litvánoknak). Összehasonlításként: a kollaboráns szlávok létszámát a történészek 700 ezer főre becsülik, ami 0,5%-a a Szovjetunió területén élő oroszok, ukránok és beloruszok összlétszámának.

Ennek a specifikumnak az ellenére a kollaboránsok elleni megtorlásokat a N. 494/94. direktívával összhangban valósították meg. Megtorlásnak elsősorban a tiszteket vetették alá, valamint a közigazgatás vezető munkatársait, és a kollaboránsok közül azokat, akiknek bizonyított volt részvétele a békés polgárok elleni bűncselekményekben.

Erről tanúskodik a megtorlások statisztikája a Baltikumban. 1944-ben Észtországban körülbelül 3,5 ezer főt tartóztattak le, ebből körülbelül 2 ezer (60%) kollaboráns volt. Lettországból ugyanebben az időszakban 3,5-től 4 ezer főt tartóztattak le, ebből körülbelül 70% kollaboráns volt. A belügy és az állambiztonság (NKVD-NKGB) által Litvániában 1944-ben letartóztatottak összlétszáma körülbelül 12,5 ezer fő volt, a kollaboránsok létszáma ezek között 10%-nál kevesebb volt. Az, hogy ilyen kicsi a kollaboránsok száma a letartóztatottak közül, azzal magyarázható, hogy a szovjet csapatok bejövetele után a litván kollaboránsok jelentős része elment az erdőbe. Letartóztatásuk esetén ezek az emberek már nem úgy kerültek be a belügyi és állambiztonsági (NKVD-NKGB) szervek statisztikájába mint náci cinkosok, hanem mint a bandaalakulatok tagjai.

A kollaboránsokkal szembeni megtorlások természetesen nem fejeződtek be 1944-ben. Észtországban 1945–1946-ban a Belügyminisztérium (NKVD-MVD) által letartóztatottak összlétszáma 1945-ben 3731 fő volt, 1946-ban 887 fő. Ebből a számból 1945-ben 1476 német kreatúrát és cinkost tartóztattak le (körülbelül 40%-a az összes letartóztatottnak). 1946-ban ebben a kategóriában összesen 30 főt tartóztattak le (a letartóztatottak összlétszámának 3,3%-a), emellett ebbe a számba nem csak a kollaboránsok, hanem „más szovjetellenes elemek” is beletartoztak.

Lettországban a kollaboránsok elleni megtorlás az NKVD-MVD vonalán egy kissé más jellegű volt. A Lett SZSZK NKVD-MVD szervei által letartóztatottak összlétszáma 1945-ben 3869 fő volt, 1946-ban 2196 fő. Ebből a létszámból 1945-ben 1055 náci kreatúrát és segítőket tartóztattak le (körülbelül 27%-a a letartóztatottak összlétszámának). 1946-ban ebben a kategóriában 243 főt tartóztattak le (körülbelül 11%-a a letartóztatottak összlétszámának). Mint Észt-

ország esetében is, ebbe a számba nem csak a kollaboránsok, hanem „más szovjetellenes elemek” is beletartoztak.

A Litván SZSZK belügyi szerveinek represszív tevékenysége összehasonlíthatatlanul nagyobb léptékű volt, mint a lett és észt kollégáké. A Litván SZSZK belügyi szervei által letartóztatottak összlétszáma 1945-ben 25 495 fő volt, 1946-ban 6121 fő. Ebből a létszámból 1945-ben 3313 fő német kreatúrát és cinkost tartóztattak le (13%-a a letartóztatottak összlétszámának). 1946-ban az ebbe a kategóriába tartozó letartóztatottak száma 938 fő volt (15,3%-a a letartóztatottak összlétszámának). Csakúgy, mint a többi balti köztársaságban, ebbe a számba nem csak a kollaboránsok, hanem „más szovjetellenes elemek” is beletartoztak.

Az állambiztonsági (NKGB-MGB) szervek által a balti kollaboránsok ellen 1945–1946-ban alkalmazott megtorlások mértéke a következőképp alakult: Észtországban 1945-ben körülbelül 3000 német kreatúrát és cinkost tartóztattak le, 1946-ban pedig 300 főt. Lettországból ezek szerint a mutatók szerint 3,5 ezer fő 1945-ben és 800 fő 1946-ban. És végül Litvániában az állambiztonsági szervek körülbelül 3,5 ezer kollaboránst tartóztattak le 1945-ben és körülbelül 2,5 ezret 1946-ban.

Ekképp a letartóztatott kollaboránsok összlétszámát a balti köztársaságok területén 1944 és 1946 között a következőképp lehet meghatározni: körülbelül 6,5 ezer Észtországban, körülbelül 8 ezer Lettországból és 10-11 ezer Litvániában. Emellett mind a három köztársaságban a letartóztatott kollaboránsok összlétszáma évente csökkent. Ez szemléletesen tanúskodik arról, hogy az NKVD-NKGB szervei tevékenységükben továbbra is a N. 494/94. direktívára támaszkodtak és tömeges megtorlást nem alkalmaztak az egyszerű kollaboránsok ellen.

Nem nehéz megfigyelni, hogy a kollaboránsok elleni megtorlások lendülete elég észrevehetően összefügg a balti köztársaságokban tevékenykedő „erdei testvérek” alakulatai működésének mértékével. Minél kiterjedtebb volt az „erdei testvérek” tevékenysége, annál aktívabb megtorlást hajtottak végre az NKVD-MVD szervei a kollaboránsok ellen, akiket úgy tekintettek, mint a nacionalista bandaalakulatok egy sajátos „káderutánpótlását”. Meglehetősen biztossággal állíthatjuk, hogy ha a balti „erdei testvérek” aktivitása minimális szintű, akkor a helyi kollaboránsok elleni represszió még kisebb mértékű lett volna, mint a valóságban.

Mint látjuk, a szovjet hatóságok 1944–1946-ban tartózkodtak az olyan típusú „kollektív megtorlástól” is, mint amilyen a népek deportálása volt 1943–1944-ben, valamint a balti kollaboránsok elleni tömeges megtorlásoktól is. Nem mindenkire várt büntetés, aki részt vett az ellenséggel való együttműködésben, csak azokra, akik ebben az együttműködésben különösen „kitűntek”. Ezt a tézist szemléletesen alátámasztja az a tény, hogy még a 40-es évek végén is tovább dolgozott a balti köztársaságok államapparátusában a szabadlábban maradt kollaboránsok sokasága.

Azokon a kollaboránsokon kívül, akik a szovjet csapatok által felszabadított területen maradtak, voltak olyanok is, akik elmentek a németekkel, és a Harmadik Birodalom bukása után repatriálták őket a Szovjetunióba. A repatriált baltiakhoz először ugyanúgy viszonyultak, mint az összes többi repatriált kollaboránshoz. Teljesen világos volt, mi vár rájuk: a már említett az 1945. augusztus 18-i GKO N. 9871., a Népbiztosok Tanácsa 1945. december 21-i és a Minisztertanács 1946. március 29-i határozatoknak megfelelően a repatriált balti kollaboránsokat, a más nemzetiségekhez tartozó repatriált kollaboránsokhoz hasonlóan, hatéves speciális számúzetésbe kellett küldeni.

Azonban már 1946 márciusában változott ez a megközelítésmód. Először a civil repatriált baltiak kaptak privilégiumokat. A civil repatriáltakat ugyanúgy ellenőrzésnek vetették alá, ami után vagy a lakóhelyükre irányították őket, vagy (a sorköteles korú férfiakat) a hadseregbe és a munkazászlóaljukba. Azonban a baltiak esetében ezt az elvet megváltoztatták. 1946. március 3-án kiadták a Szovjetunió belügyi népbiztosának N. 54. direktíváját, amelynek megfelelően az ellenőrzésen átesett civil balti repatriáltakat nem vitték a hadseregbe és a munkazászlóaljukba. Ez a rendelkezés nem terjedt ki azokra a balti repatriált kollaboránsokra, akiket speciális számúzetésbe kellett indítani, azonban rövid időn belül őket is engedték.

A repatriált kollaboránsok amnesztiájára vonatkozó kezdeményezés a Lett SZSZK vezetőségétől származott. 1946 márciusában J. Kalnberzinis és V. Lasis küldött V. Molotovnak egy írásos feljegyzést azzal a kéréssel, hogy vonják vissza a lett legionáriusok számúzetését az ország távoli körzeteibe és hagyják őket a köztársaságban. A lett vezetőség a kérését a következőkkel indokolta: az egykori legionáriusok többsége nem volt önkéntes, hanem mozgósították őket; ha számúzetésbe mennének, a családjuk kereső nélkül marad-

na; a legionáriusok elleni megtorlás negatív hatással van a lakosság hangulatára; valamint hiány van munkás kezekben.

A Szovjetunió Belügyminisztériuma támogatta a kezdeményezést. Sz. Kruglov belügyminiszter javasolta, hogy engedjék meg minden nem sorköteles korú lettnek, hogy visszatérjen a lakóhelyére, a sorköteles korú letteket pedig építkezésre vagy az iparba kell irányítani a köztársaság területén. Mi több: a belügyminiszter azt is szükségesnek tartotta, hogy ezt a megközelítést kiterjesszék Észtország és Litvánia lakóira is.

Ezt a döntést a Szovjetunió Minisztertanácsának 1946. április 13-i határozata fogalmazta meg. Ennek a dokumentumnak az értelmében a repatriált litvánok, lettek és észtek, akik mozgósítás miatt szolgáltak a német hadseregben, légiókban és a rendőrségen mint közlegények vagy alacsonyabb beosztású tisztek, felmentést kaptak a hatéves speciális száműzés alól, és az ellenőrző-szűrő táborokból és a javító munkatáborokból visszatértek a Baltikumra.

A repatriált balti kollaboránsok szabadon engedésének mechanizmusát a Szovjetunió Belügyminisztériumának 1946. április 19-i N. 00336. direktívája konkretizálta. Ennek a dokumentumnak az értelmében a sorköteles korú repatriált balti kollaboránsokat Lettország, Litvánia és Észtország ipari létesítményeibe küldték munkára addig, amíg a Vörös Hadseregből nem szerelik le kortársaikat. A nem sorköteles korú kollaboránsokat rögtön családjuk lakóhelyére küldték. Jellegzetes vonás az a tény, hogy a N. 00336. direktívának megfelelően nem csak a közlegény kollaboránsokat bocsátották szabadon, hanem kollaboráns tiszteket is, miközben a „vlaszovista” tiszteket egyenesen a GULAGra irányították.

1946 június közepén a Szovjetunió Belügyminisztériumának szervei közvetlenül fogtak hozzá a repatriált baltiak szabadon engedéséhez. A V. Csernisov belügyminiszter-helyettes által aláírt N. 153. direktívának megfelelően a szabadon engedett baltiak hazairányításának feszített határidőre kellett megtörténnie: 1946 decemberéig.

A N. 00336. direktíva teljesítésének folyamatában sor került két komoly korrekcióra. Először is a Szovjetunió Minisztertanácsa 1946. augusztus 27-i N. 1626-718. szsz (szigorúan titkos) határozatának megfelelően a sorköteles korú repatriált baltiakat nemzetiségüktől függetlenül a Szovjetunió Belügyminisztériumának N. 7. kombinátjába küldték munkára (a kombinát feladata az urán előállítás volt a helyi nyersanyagból). Másodszor pedig 1946 szeptemberében

Vahrusev szénipari miniszter elérte, hogy ne hajtsák végre teljes mértékig az Urál bányáiban és Kuzbasszban foglalkoztatott munkások hazairányítását.

1946 október elején a Szovjetunió Belügyminisztériumában összegezést készítettek a repatriált balti kollaboránsok szabadon engedéséről. 44 169 fő tartozott a nyilvántartásba, ezekből 6507 észt, 30 824 lett és 6838 litván. Ezek közül szeptember 20-ig szabadon engedtek és a Baltikumra irányítottak 9069 főt, közülük Észtországba 621 főt, Lettországba 7396 főt, Litvániába pedig 1052 főt. Ahhoz, hogy sikerüljön betartani a N. 00336. parancs által előírt határidőt, a repatriált baltiak hazairányítását erősen föl kellett gyorsítani. A fennmaradó három hónap alatt több mint 35 ezer embert kellett a Baltikumra visszaküldeni.

A belügyi szervek erőfeszítései ellenére sem sikerült azonban jelentősen felgyorsítani a baltiak hazairányítását. Kevéssel több mint egy hónap múlva a Szovjetunió Belügyminisztériumának beszámolója rögzítette, hogy a november 1-jei állapot alapján összességében 14 969 repatriáltat irányítottak a Baltikumra (ezen belül az iparba 5611 főt, a lakóhelyre 9358 főt). Körülbelül 28 ezer fő volt, akiket nem irányítottak még haza.

A december 10-i állapot alapján a helyzet javult, azonban a N. 00336. parancsban kijelölt határidőket nem sikerült betartani. December 10-re összességében 26 599 embert irányítottak haza (ebből az iparba 10 691 főt, a lakóhelyre 15 908 főt).

Csak 1947 közepére fejeződött be a repatriált balti kollaboránsok hazatérése. Azonban ezzel nem ért véget még a dolog. 1947. június 12-én a Szovjetunió Minisztertanácsa elfogadott egy határozatot, amely bizonyos fenntartásokkal kiterjesztette az 1946. április 13-i határozat hatályát más nemzetiségű személyekre is (a németeken kívül), akik Litvánia, Lettország és Észtország szülöttei és állandó lakói voltak.

A modern balti történészek eléggé jól informáltak a repatriált balti kollaboránsok szabadon bocsátásáról 1946–1947 folyamán. Azonban ezt a történetet a balti történészek eléggé különösen értelmezik. Így például az emberiségellenes bűnök kivizsgálására létrejött észt nemzetközi bizottság „Szakvéleménye” azt állítja, hogy a repatriált kollaboránsok hazatéréséről szóló határozat „nem humanitárius jellegű volt, azt a célt szolgálta, hogy enyhítse a munkaerőhiányt a balti köztársaságokban”. Ez a kijelentés nem felel meg teljesen a valóságnak. A nagy munkaerőhiány problémája a háború

által szétrombolt Szovjetunió minden köztársaságára jellemző volt. Mi több: sok köztársaság (elsősorban Belorusszia és Ukrajna) sokkal többet szenvedett a háborútól, mint a Baltikum köztársaságai, és ennek megfelelően még kevesebb munkás kéz maradt. Azonban csak a balti kollaboránsok tértek vissza a hazájukba; az összes többi hatéves speciális száműzetésbe küldték. Az egyetlen döntés, ami valamilyen mértékig hasonlítható a Szovjetunió Minisztertanácsa 1946. április 13-i határozatával – ez az 1946. október 2-i határozat „a repatriált grúzok, örmények és azerbajdzsánok hazatéréséről”. Azonban ez a határozat, a „baltitól” eltérően, nem terjedt ki a „német hadseregben szolgálatot teljesítőkre, a legionáriusokra, a „vlaszovistákra” és a rendőrökre. A repatriált balti kollaboránsok szabadon engedése kivételes eset, mely a szovjet hatóságok különleges viszonyát mutatja a Baltikum iránt.

Mint arról meggyőződhattünk, a náci cinkosokkal szemben a Baltikumban rendkívül óvatos megtorló politikát valósítottak meg. Annak ellenére, hogy a régióban nagy létszámú náci cinkos volt, a Kreml nem alkalmazta a Kaukázus és a Krím népein kipróbált „megtorló” deportálást. A szovjet vezetés a Baltikumban változatlanul tartotta magát a náci cinkosok egyéni büntetéséhez, miközben nem valamennyit büntette meg, csak egy részüket.

Az általunk felsorakoztatott tények szétrombolják azt a képet, melyet a modern balti történészek alkottak 1944–1946 eseményeiről. Arról beszélnek nekünk, hogy a „második szovjet megszállást” tömeges megtorlások jellemezték, hogy a balti köztársaságokban igazi népiirtás folyt, ráadásul előre eltervezett módon. Azonban a dokumentumok, mint láthatjuk, másról tanúskodnak.

A dokumentumok arról tanúskodnak, hogy a Kremlnek nem állt szándékában és nem kívánt genocídiumot rendezni a Baltikumban. Épp ellenkezőleg, a balti kollaboránsokkal szemben lényegesen enyhébb politikát folytattak, mint más náci cinkosokkal szemben. Ahelyett azonban, hogy ezt a tényt elismernék, a mai Tallinnban, Rigában és Vilniusban jobb szeretnek meséket mondani a szörnyű „szovjet terrorról”. Egyébként ez nem csak a baltiak bűne.

DOKUMENTUMOK

1. A Szovjetunió Belügyi Népbiztossága (NKVD SZSZSZR) és a Szovjetunió Állambiztonsági Népbiztossága (NKGB SZSZSZR) N. 494/94. közös direktívája a kollaboráns alakulatok katonái le- tartóztatásának és ellenőrzésének rendjéről

Szigorúan titkos

A SZÖVETSÉGI ÉS AUTONÓM KÖZTÁRSASÁGOK NÉPBIZTOSAINAK
A HATÁRTERÜLETEK ÉS TERÜLETEK NKVD HIVATALAI VEZETŐINEK
A SZÖVETSÉGI ÉS AUTONÓM KÖZTÁRSASÁGOK ÁLLAMVÉDELMI
NÉPBIZTOSAINAK
A HATÁRTERÜLETEK ÉS TERÜLETEK NKGB HIVATALAI VEZETŐINEK
AZ NKGB KÖZLEKEDÉSI ÉS VIZI SZÁLLÍTÁSI ÜGYOSZTÁLYAI VEZE-
TŐINEK
A HADRAKELT VÖRÖS HADSEREG HÁTORSZÁGÁNAK VÉDELMEVEL
FOGLALKOZÓ NKVD CSAPATIGAZGATÓSÁG FŐNÖKÉNEK

(lista alapján)

Kiegészítésül a korábbi rendelkezésekhez, melyek a rendőrök, falusi előjárók és más német kreatúrák és cinkosok letartóztatásának rendjét tárgyalja a német fasiszta betolakodóktól felszabadított járásokban, a következőket kell betartani:

1. Azok közül a személyek közül, akik szolgálatban álltak a rendőrségnél, a „Népi őrségnél”, a „Népi milíciánál”, az „Orosz Felszabadító Hadseregnél”, a „Nemzeti légióknál” és más hasonló szervezeteknél – a későbbiekben le kell tartóztatni:
 - a) a rendőrség és az összes felsorolt szervezet vezető és parancsnoki állományát. Azokat a személyeket, akik segítséget nyújtottak a partizánoknak, a Vörös Hadsereg katonáinak, akik fogságban voltak vagy az ellenség által bekerített területen, vagy segítettek a lakosságot a megszálló hatóságok rendelkezéseinek szabotálásában – nem kell letartóztatni;
 - b) az egyszerű rendőröket és a feljebb felsorolt szervezetek egyszerű tagjait, ha részt vettek a partizánok és a szovjet hazafiak elleni büntetőexpedíciókban vagy aktivitást mutattak a megszállók által rájuk ruházott kötelezettségek teljesítésében;

- c) a Vörös Hadsereg egykori katonáit, akik átálltak az ellenség oldalára vagy önként fogságba estek, elárulták a hazát, azután pedig szolgálatba léptek a rendőrségnél, a „Népi őrségnél”, a „Népi milícianál”, a „ROA”-nál, a „Nemzeti légióknál” és más hasonló szervezeteknél, melyeket a német fasiszta megszállók hoztak létre;
- d) a városokban a németek által létrehozott adminisztratív-gazdasági apparátus polgármestereit és más magasabb rangú hivatalnokait, valamint a Gestapo és más, az ellenség által létrehozott megtorló és felderítőszervek városi és nem városi munkatársait a korábban megállapított rend szerint kell letartóztatni.
2. A falusi előjárók közül azokat kell letartóztatni, akikkel kapcsolatban megállapítható az a tény, hogy aktív bűnsegédei voltak a megszállóknak: kapcsolatban álltak az ellenség megtorló vagy felderítőszerveivel, kiadták a megszállóknak a szovjet hazafiakat, adókkal sanyargatták a lakosságot stb.
3. Azokat a sorköteles személyeket, akik a németeknél mint falusi előjárók, közrendőrök dolgoztak, valamint a „Népi őrség”, a „Népi milícia”, a „ROA”, a „Nemzeti légiók” és más hasonló szervezetek egyszerű tagjait, közöttük a Vörös Hadsereg egykori katonáit is, ha nem merülnek föl velük kapcsolatban adatok az árulótevékenységről, az NKVD különleges táborába kell irányítani, ahol a szűrés megtörténhet olyan rend szerint, ami a bekerítésből és a német fogságból érkező személyekre vonatkozik.
- A német fasiszták ugyanilyen kategóriájú cinkosai közül a nem sorköteles korúakat a jelen direktíva 1. és 2. pontjának megfelelően, az NKGB szerveinek nyilvántartásba kell venni és megfigyelés alatt kell tartani.

A SZOVJETUNIÓ BELÜGYI NÉPBIZTOSA

L. Berija

Államvédelmi Főparancsnok

A SZOVJETUNIÓ ÁLLAMVÉDELMI NÉPBIZTOSA

V. Merkulov

Államvédelmi Főbiztos

N. 494/94

1943. október 11.

CA FSZB. F .66. Op. 1. D. 734. L. 53–54.

Másolat, gépipírás

2. A Szovjetunió Állambiztonsági Népbiztossága (NKGB SZSZSZR) N. 29. utasítása az ügynöki-operatív munka szervezéséről a balti köztársaságok felszabadított területén

1944. március 3.⁴²³

Kiegészítésül az NKVD SZSZSZR 1942. február 18-i N. 64. direktívájához,⁴²⁴ az NKVD és NKGB SZSZSZR 1943. április 21-i N. 204/1, 1943. október 1-jei N. 478/89., 1943 október 11-i N. 494/94.⁴²⁵ és az NKGB SZSZSZR 1943 november 6-i N. 109. direktíváihoz, az operatív-csekista munka jó megszervezésének céljából, mely a balti köztársaságok felszabadított területeinek megtisztítását célozza a német fasiszta megszállók ellenséges ügynökeitől, kreatúráitól és cinkosaitól, a következőket kell betartani:

I. Haladéktalanul le kell tartóztatni:

1. a német felderítő és elhárító szervezeteknek a Baltikumban tevékenykedő személyi állományát és ügynökeit, ilyenek: az „Abwehrstelle-Ostland” Rigában, az „Abwehrnebenstelle” Tallinnban, az úgynevezett „Büro Cellarius”, a tengeri és a légi felderítés (a „Marine” és „Luft” jelentés); a felderítő- és diverzánsiskolákat Lejtsben, Kejla-Juabn, Miza-Kumnaban, Vi-hulában stb.;
2. a németek által létrehozott rendőrszázlójak, „önkormányzati rendőrségek” és rendőriskolák parancsnoki, vezető és operatív állományát;
3. a börtönök, koncentrációs táborok, a szovjet hadifoglyok számára fenntartott táborok vezetői állományát és az ezekben rendőri funkciókat teljesítő személyeket;
4. a járások, községek, faluközösségek katonai parancsnokait;
5. a hadbíróóságok, a felsőbb bíróság, a fellebbviteli bíróság, a körzeti bíróságok ügyészeit nyomozóit és tagjait;
6. a birodalmi parancsnokság és a központi öngazgatás németek által létrehozott szerveinek vezetői állományát: az ügyosztályok igazgatóit, a „mezőgazdasági tanács” főreferenseit és tagjait;

⁴²³ Az utasítást megkapták az Észt és a Belorusz SZSZK államvédelmi népbiztosai, a Lett és a Litván SZSZK NKGB operatív csoportjai parancsnokai, 1., 2., 3. és 4. NKGB SZSZSZR Igazgatóság parancsnokai, a Leningrádi és Kalinyini terület UNKGB Igazgatósága.

⁴²⁴ Publikálva: OGB. 3. köt. 1. könyv, 130–136. o.

⁴²⁵ L. N. 1. dokumentum

7. a területi, körzeti, járási dumák és elöljáróságok vezetőit, a központi öngazgatás megbízott tanácsosait;
8. járási, falusi elöljárókat, polgármestereket, akik aktívan együttműködtek a német hatóságokkal;
9. a németek által létrehozott nagy gazdasági és közigazgatási szervezetek vezetőit („Ost-Bank”, „Gazdasági kamara”, „Vikado” stb.);
10. a németek által létrehozott szakszervezetek és munkaközvetítők központi apparátusának vezetőit;
11. a németek által létrehozott, a megszálló hatóságoknak segítséget nyújtó különböző szervezetek járási (és felsőbb) bizottságainak tagjait: „Kölcsönös segítség szövetsége”, „Antialkoholisták szövetsége”, „Testnevelési sporttanács”, „Fiatal parasztek szövetsége”, azoknak a bizottságoknak a tagjai, melyek segítséget nyújtanak „a keleti fronton található katonáknak és a Szibériába száműzöttek családjának”;
12. az újságok, folyóiratok szerkesztőit és a szovjetellenes cikkek szerzőit, akik a megszálló hatóságok sajtótermékeiben publikáltak;
13. a különböző szovjetellenes vándorkiállítások és standok szervezőit, idegenvezetőit és „aktivista-agitátorait”;
14. a szovjetellenes nacionalista szervezetek vezetői állományát és aktív résztvevőit: „Vasfarkas”, „Woldemaristák”, „Babs”, „Tevijas-Sarge”, „Perkonkrust”, „Saulju-Sajunga”, „Kajtseliit”, „Ajzsargi”, az „önvédelem” csapatai, „Aktivisták egységfrontja”, „Litván nemzeti szocialista párt”, „Hitler-Jugend”, „Omakajtse”, „Tautininki”, „Izmaalit”, „Parasztszövetség”, „Középpárt”, „Ljaudininki”, „Neo-Lithuania”, „Lituva” és mások;
15. a németek által a háború első napjaiban szervezett bandák tagjait, melyek harcokban vettek részt a Vörös Hadsereg hátországában („Zöld testvérek” „Erna II. zászlóalj”, „Erdei testvérek” stb.)
16. német nacionalista szervezetek tagjait („Kulturverband”, „Manschaft”, „Kraft-durch-Freude” stb.), valamint németeket, akik a repatriálás időszakában jelentkeztek a Németországba való kiutazásra, de később lemondták a kiutazást;
17. a németek által létrehozott zsidógettők vezető és adminisztratív apparátusát;
18. a németek által a hadifoglyokból létrehozott „Orosz felsza-

badító hadsereg” (ROA), az „SS orosz csapatai” és más alakulatok parancsnoki állományát;

18. a Vörös Hadsereg elleni harcra a németek által létrehozott nemzeti balti egységek tisztjeit (szakaszvezetőtől kezdve a magasabb beosztásúakig).

II. A katolikus, evangélikus, pravoszláv egyházak, szekták és más vallási szervezetek képviselőit letartóztatni csak akkor kell, ha ellenőrzött adatok bizonyítják, hogy aktívan együttműködtek a német felderítő- és elhárító szervekkel.

Az egyházak és szekták vezetőit, akik nagy tekintéllyel rendelkeznek a hívő lakosság körében, (püspökök, jelentős papok és lelkészek), csak az NKGB SZSZSZR szankciói alapján lehet letartóztatni..

III. A szovjetellenes szervezetek, csoportok és más alakulatok egyszerű résztvevőit operatív nyilvántartásba kell venni és biztosítani kell az ügynökök általi megfigyelésüket. Akkor kell őket letartóztatni az általános rendtartás szerint, ha vannak konkrét adatok a szovjetellenes aktivitásukról.”

A Szovjetunió államvédelmi népbiztosa
Merkulov Államvédelmi Főbiztos

CA FSZB

Közli: Organi goszudarsztvennoj

bezopasznosztyi SZSZSZR v godi Velikoj Otyecsesztvennoj

vojni: Szbornyik dokumentov.

M., Kucskovo pole, 2007. 5. köt. 1. könyv. 220–223. o.

3. A Szovjetunió Belügyi Népbiztossága (NKVD SZSZSZR) N. 5. direktívája az ellenőrző-szűrő táborokból szabadon bocsátott lettek, észtek és litvánok lakóhelyükre irányításáról

N. 54

1946. március 3.

Moszkva

A KÖZTÁRSASÁGOK BELÜGYI NÉPBIZTOSAINAK
A HATÁRTERÜLETEK ÉS TERÜLETEK UNKVD PARANCSNOKAINAK
AZ NKVD ELLENŐRZŐ-SZŰRŐ TÁBORAI PARANCSNOKAINAK
(lista alapján)

MÁSOLAT: A LETT SZSZK BELÜGYI NÉPBIZTOSÁNAK,
EGLIT ELVTÁRSNAK
A LITVÁN SZSZK BELÜGYI NÉPBIZTOSÁNAK,
BARTASUNAS ELVTÁRSNAK
AZ ÉSZT SZSZK BELÜGYI NÉPBIZTOSÁNAK,
REZEV ELVTÁRSNAK

Haladéktalanul végre kell hajtani a következőket:

1. Az összes lettet, észtet és litvánt, akik az NKVD SZSZSZR ellenőrző-szűrő táborokban tartózkodnak, s akiket az ellenőrzés után teljesen rehabilitáltak és szabadulhatnak a táborból – családi lakóhelyükre kell küldeni, vagyis a Lett SZSZK-ba, a Litván SZSZK-ba és az Észte SZSZK-ba.
2. Nem térnek vissza hazájukba:
 - a) a táborokban dolgozók, azoknál a vállalatoknál szolgálatot teljesítők, amelyekre speciális kormánydöntések vonatkoznak az ellenőrzött kontingens átadásáról az adott iparág számára;
 - b) azok, akiket a kormánydöntésnek megfelelően a széttelepítés körzetébe irányítanak.

A SZOVJETUNIÓ BELÜGYI NÉPBIZTOSA
(SZ. KRUGLOV)

CA FSZB. F. 66. Op. 1. D. 982. L. 53–54.
Másolat, gépipírás

4. A Szovjetunió Minisztertanácsának N. 843-342. határozata a német hadseregben és a kollaboráns alakulatokban szolgálatot teljesített repatriált lettek, észtek és litvánok hazatéréséről

1946. április 13.

A Szovjetunió Minisztertanácsának
HATÁROZATA
N. 843-342. szsz, kelt 1946. április 13-án
Moszkva, Kreml

A repatriált lettek, észtek és litvánok hazatéréséről
a Szovjetunió Minisztertanácsa a következő határozatot hozta:

1. Megállapítást nyert, hogy a GOKO 1945. augusztus 18-i N. 9871. határozata és a Szovjet Népbiztosok Tanácsának 1945. december 21-i N. 3141-950. határozata a német hadseregben szolgálatot teljesített, legionárius, „vlaszovista”, rendőri szolgálatban állt, visszahonosított szovjet állampolgároknak az ország északi körzeteibe történő telepítéséről nem vonatkozik azokra a visszahonosított lettekre, észtekre és litvánokra, akik a Lett, az Észt és a Litván SZSZK állandó lakói.

2. Megbízuk a Szovjetunió Belügyminisztériumát, hogy 1946 folyamán irányítsanak a Lett, az Észt és a Litván SZSZK-ba a jelen határozat 1. pontjában megjelölt minden lettet, észtet és litvánt a következő rendben:

- a) az összes sorköteles korban lévő személyt, akiknek a kortársait nem demobilizálták, a Szovjetunió Tervhivatalával egyeztetve, szervezett módon ipari munkára kell küldeni a Lett, az Észt és a Litván SZSZK építkezéseire, s ezt a munkát nem hagyhatják el addig, míg be nem fejeződik kortársaik demobilizációja a Vörös Hadseregből;
- b) az összes nem sorköteles korú személyt, akiknek kortársai nincsenek a Vörös Hadseregben, szabadon kell engedni és állandó családi lakhelyére kell küldeni.

3. Kötelezni kell a Szovjetunió minisztériumait és más központi hatóságokat, valamint a szövetségi köztársaságok és a helyi ipar vállalatait, hogy engedjék szabadon 1946 folyamán, hazautazási engedéllyel az összes visszahonosított lettet, észtet és litvánt, akik a Lett, Észt és Litván SZSZK állandó lakói, és akiket a jelenlegi határozat meghozatala előtt a munkaszólaljakból és az ellenőrző-

szűrő táborokból állandó munkára küldtek az ipari vállalatokhoz és az építkezésekre.

4. Megállapítást nyert, hogy azokat a sorköteles korú személyeket, akiket jelen Határozat 2. a) pontja alapján ipari munkára és építkezésekre irányítottak, s a munkáról önkényesen távoztak, törvény előtti felelősségre kell vonni.

a Szovjetunió Minisztertanácsának elnöke, I. SZTÁLIN
a Szovjetunió Minisztertanácsának irodavezetője, J. Csadajev

Közli: Sztalinszkije gyeportacii, 1928–1953:
Szbornyik dokumentov. M. Matyerik, 2005. 632. o.

5. A Szovjetunió Belügyminisztériuma (MVD SZSZSZR) N. 00336. parancsa a német hadseregben és a kollaboráns alakulatokban szolgálatot teljesített repatriált lettek, észtek és litvánok hazatéréséről

N. 00336
1946. április 19.
Moszkva

A Szovjetunió Minisztertanácsa 1946. április 13-i N. 843-342. szsz határozata értelmében⁴²⁶ a Litván, Észtek és Lett SZSZK területén állandó lakos repatriált lettekre, észtekre és litvánokra nem terjednek ki a GOKO 1945. augusztus 18-i N. 9871. sz és az SZNK SZSZSZR N. 3141-950. szsz határozatai a német hadseregben szolgálatot teljesített repatriált szovjet állampolgárokra, leginonáriusokra, „vlaszovistákra” és rendőrökre.

A fent említett lettek, észtek és litvánok 1946 folyamán hazatérnek a következő rend szerint:

a) az összes sorköteles korú személyt, akiknek kortársait nem szerelték le a Vörös Hadseregből, munkára kell irányítani a Litván, az Észtek és a Lett SZSZK területére az iparba és építkezésre, s ezzel a munkával addig foglalkoznak, míg kortársaikat le nem szerelik a Vörös Hadseregből;

⁴²⁶ L. N. 4 dokumentum

b) az összes nem sorköteles korú személyt családjuk állandó lakóhelyére kell irányítani.

Ezzel a rendelettel a Szovjetunió Minisztertanácsa kötelezte a Szovjetunió minisztériumait és más központi hatóságait, valamint a szövetségi köztársaságok és a helyi ipar vállalatait, hogy 1946 folyamán bocsássák szabadon, engedélyezve családi lakóhelyükre való hazautazásukat, az összes repatriált lettet, észtet és litvánt, akik a Litván, az Észt és a Lett SZSZK állandó lakosai, és akik ipari vállalatoknál és építkezéseken vannak állandó munkán.

MEGPARANCSOLOM:

1. A szövetségi és autonóm köztársaságok belügyminisztériumainak, a határterületek és területek belügyminisztériumi irányítása vezetőinek számon kell tartaniuk a belügyminisztérium összes táborában, a speciális számúzetésben és a munkazászlóaljokban a visszahonosított szovjet állampolgárokat azon lettek, észtek és litvánok közül, akik állandó lakói a Lett, Észt és Litván SZSZK-nak, s össze kell állítaniuk egy részletes névjegyzéket, külön-külön a Lett, az Észt és a Litván SZSZK lakóiról.

2. Az említett nemzetiségekhez tartozó, sorköteles korú személyeket, akik a német harctéri alakulatokban teljesítettek szolgálatot, s akiknek a kortársait nem demobilizálták még a Vörös Hadseregben, szervezett úton az iparba és az építkezésekre kell irányítani a Lett, az Észt és a Litván SZSZK-ba s ezt a munkát nem hagyhatják el addig, míg be nem fejeződik kortársaik demobilizációja a Vörös Hadseregben.

Az elvezénylést csak a Szovjetunió Belügyminisztériumának rendelkezései alapján lehet végrehajtani.

Az összes nem sorköteles korú személyt, akik ehhez a kontingenshez tartoznak, s akiknek kortársai nincsenek a Vörös Hadseregben, ki kell engedni a belügyminisztérium valamennyi táborából, a speciális számúzetésből és a munkazászlóaljból és az állandó családi lakhelyükre kell küldeni őket.

A felmentést rövid rendelkezésekkel kell megfogalmazni, hivatkozva a jelent parancsra.

3. Az összes visszahonosított lettet, észtet és litvánt, akik nem szolgáltak a német harctéri alakulatokban, s a jelen parancs kiadásának pillanatáig ellenőrző-szűrő táborokban, GUPVI és munka-

táborokban voltak és átjutottak az ellenőrzésen, haza kell irányítani a családi lakóhelyükre.

4. A hazájukba irányítottaknak kezükbe kell adni egy igazolást, amelyen fel van tüntetve, hogy állandó lakhelyükre utaznak a Lett, az Észtk és a Litván SZSZK-ba, valamint úti dokumentumokat és élelmiszert az útra, és átszállójegyeket.

Azoknak a személyeknek a hazabocsátását a Szovjetunió Belügyminisztériumából, akik a Szovjetunió Belügyminisztériumának megbízásából végzendő munkában vesznek részt, aszerint kell ütemezni, ahogy a munka befejeződik és ahogy felváltják őket más kontingensekkel ebben a munkában 1946 folyamán.

5. A visszahonosítandó lettek, észtek, litvánok ellenőrzését, mely az 1945. szeptember 8-i NKVD SZSZSZR – NKGB SZSZSZR – GUKR NKO „Szmers” N. 001027/00169. szsz és az 1945. július 16-i NKVD SZSZSZR – NKGB SZSZSZR N. 00706/00268. parancsok alapján történik, be kell fejezni a Baltikumra irányításuk előtt és 1946. augusztus 1-jénél nem később.

Az ellenőrzésen átjutottakat a jelen parancs 2. és 3. pontjainak megfelelően kell hazájukba küldeni.

Azokat a visszahonosítottakat, akikre vonatkozóan az ellenőrzés folyamatában elég anyagot találtak ahhoz, hogy a törvény előtt felelősségre vonják őket, le kell tartóztatni és az ügyet helyben kell lezárni.

6. Nem kapnak felmentést és nem térhetnek haza azok a visszahonosított lettek, észtek és litvánok, akik büntetésüket töltik a törvényszéki szervezetek vagy a Szovjetunió Belügyminisztériuma mellett működő Különleges Tanács határozatai alapján, valamint a vizsgálati fogságban lévők.

7. Az ügynökségek által feldolgozott, a szűrésre vonatkozó és más anyagokat, melyek az iparba irányított személyekre vonatkoznak, el kell küldeni az állandó lakóhelyre is a belügyminisztérium megfelelő szerveihez.

8. A rendőrségi szerveknek akadálytalanul ki kell adni a lettországi, észtkországi és litvániai állandó lakóhelyre való utazási engedélyt azoknak a visszahonosítandóknak, akiket felmentettek az iparban és építkezésen végzett állandó munka alól és családjuk állandó lakóhelyére indulnak.

9. A szövetségi és autonóm köztársaságok belügyminisztériumainak és a határterületek és területek Belügyminisztériumi Hiva-

talainak tájékoztatni kell, minden dekádban, a melléklet szerint, a Szovjetunió Belügyminisztériuma 1. Különleges részlegét azoknak a visszahonosítandóknak a számáról, akiket felmentettek és a Baltikum köztársaságaiba irányítottak az iparba és az építkezésekre.

10. A jelen parancs végrehajtásának ellenőrzéséért Rjasznoj altábornagy, a Szovjetunió Belügyminiszterének helyettese felel.

Az NKVD SZSZSZR 1946. március 3-i N. 54. direktíváját⁴²⁷ – vissza kell vonni.

A SZOVJETUNIÓ BELÜGYMINISZTERE
(SZ. KRUGLOV)

CA FSZB. F. 66. Op. 1. D. 965. L. 211–214.
Eredeti, gépipírás

6. Az UKRAJNAI SZSZK BELÜGYMINISZTÉRIUMA (MVD USZSZR) banditizmus elleni harccal foglalkozó igazgatóságának kérdése az N. 00336. parancs teljesítésének elveiről

SZIGORÚAN BIZALMAS

A SZOVJETUNIÓ BELÜGYMINISZTÉRIUMA BANDITIZMUS ELLENI
HARCCAL FOGLALKOZÓ FŐIGAZGATÓSÁG PARANCSNOKÁNAK –
LEONTYEV ALTÁBORNAGYNAK

Moszkva

Kiegészítésül a Szovjetunió Belügyminisztériuma 1946. május 19-i⁴²⁸ N. 00336. parancsához kérem tisztázni a következőket:

1. Lehet-e a bevagonírozást egy gyülekezőhelyen végrehajtani és egy vagonba küldeni a litvánokat, észteket és letteket, megfelelően a N. 00336. parancs 2. pontjának. Tekintettel arra, hogy ez a kontingens szétszórt kis csoportokban van különböző területeken.

⁴²⁷ L. N. 3. dokumentum

⁴²⁸ A szövegben ez szerepel. Helyesen – április 19. L. N. 5. dokumentumot

2. Szükség van-e az MVD kísérő csapatainak őrizetére ezeknek a kontingenseknek az indításához.

AZ MVD USZSZR BANDITIZMUS ELLENI HARCCAL FOGLALKOZÓ
IGAZGATÓSÁGÁNAK HELYETTES PARANCSNOKA
PASZTELNYJAK ŐRNAGY

1946. május 11. márc. 5.
N.11/265
Kijev

GARF. F. 94878. Op. 1. D. 950. L. 2.
Eredeti, gépirás

7. A Szovjetunió Belügyminisztériuma Banditizmus elleni Harc Főigazgatósága (GUBB MVD SZSZSZR) tájékoztatása a N. 00336. parancs teljesítésének elveiről

Szigorúan bizalmas
N.1. példány

FELJEGYZÉS PISZKOZATBAN
KIJEV – MVD
PASZTELNYJAK et.

A N.11/265-re

1. A repatriált, nem sorköteles korú letteket, észteket és litvánokat, akiket az MVD SZSZSZR N. 00336. parancsnak megfelelően lakóhelyükre irányítanak, őrizet nélkül egy vagonban lehet útnak indítani.

2. Ugyanebből a kontingensből a sorköteles korúakat, akik a Lett, Észk és Litván SZSZK iparába mennek munkára, szervezeten és őrség kíséretében kell a rendeltetési helyre küldeni.

N. 7/8/927. TROFIMOV

A GUBB MVD SZSZSZR MEGBÍZOTT VEZETŐJE
TROFIMOV (EZREDES)

1946. május 30. GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 3.
Eredeti, gépirás

8. A Szovjetunió Belügyminisztériuma (MVD SZSZSZR) N. 153. direktívája az MVD táboraiban tartózkodó repatriált baltiak hazairányításának rendjéről

N. 153.
1946. június 11.
Moszkva

AZ MVD JAVÍTÓ MUNKATÁBORAI ÉS AZ ELLENŐRZŐ-SZŰRŐ
TÁBOROK PARANCSNOKAINAK

MÁSOLAT: A KÖZTÁRSASÁGOK BELÜGYMINISZTEREINEK
A HATÁRTERÜLETI ÉS TERÜLETI MVD-IGAZGATÓSÁGOK VEZETŐINEK

(Lista alapján)

A Szovjetunió Minisztertanácsa 1946. IV. 13-i N. 843-342. szsz Határozata és a Szovjetunió Belügyminiszterének 1946. április 19-i N. 00336. parancsa értelmében

JAVASOLOM:

1. Közölni kell a repatriált lett, észti és litván nemzetiségűek egész kontingensével, akik a balti köztársaságok állandó lakói, hogy ők a Szovjetunió Minisztertanácsa határozatának értelmében 1946-ban kiszabadulnak a lágerekből és a speciális száműzetésből, és a következő helyekre irányítják őket:

- c) családjuk lakóhelyére – a nem sorköteles korú személyeket, akiknek kortársait már demobilizálták a Vörös Hadseregből (az 1921-ig születetteket);
- d) ipari munkára vagy építkezésre, nemzetiségének megfelelően Lettországba, Litvániába és Észtországba az összes sorköteles korú személyt, akiknek kortársai továbbra is a Vörös Hadseregben teljesítenek szolgálatot (beleértve az 1922–1927 között születetteket is).

2. Az összes személyt az ellenőrzés befejezésének ütemezése szerint, de nem később 1946 augusztus 1-jénél igazolással ki kell szabadítani a táborból, megfelelően a Szovjetunió Belügyminisztériuma N. 003236-1946. parancsa 2. pontjának, és meg kell kapniuk

az igazolást erről és önkéntes státuszba kell helyezni őket, az MVD SZSZSZR vállalatainál:

- a) a nem sorköteles korú személyeket haza kell küldeni a Baltikumra családjuk lakóhelyére az 1946. december 1-jéig tartó időszakban, havonta egyforma nagyságú csoportokban. Abban az esetben, ha ezeknek a kontingenseknek az elindítása nincs hatással a termelőtevékenységre, akkor elindításuk szorosabb határidő alatt is történhet;
- b) a sorköteles korú személyeket építkezésre vagy a iparba kell irányítani Lettországra, Litvániába és Észtországra. Az útnak indítás 1946. augusztus és december között történjen, a GULAG MVD SZSZSZR különleges útmutatásai és rendelkezései alapján.

Az MVD ellenőrző-szűrő táboraiban (ahol a munkaerőt nem az MVD rendszerébe tartozó vállalatok és szervezetek használják), abban az ütemben, ahogy befejeződik az ellenőrzés, de nem később 1946. augusztus 1-jénél, azoknak a vállalatoknak és szervezeteknek az állományába kell átadni, ahol az adott időszakban dolgoznak a balti köztársaságokba irányításkor.

Haladéktalanul tájékoztatni kell a területileg illetékes megfelelő MVD-UMVD-t a más minisztériumok vállalatainak és szervezeteinek átadott baltiaki létszámáról, s továbbítani kell ennek az átadott baltiakkal kapcsolatos ellenőrzési-szűrési ügyeket.

3. A jelen direktíva kézhezvétele után az ellenőrző-szűrő és a javító munkatáborokban meg kell szüntetni a hazájukba küldendő baltiaki őrizetét. Az így felszabadult katonai kiképzésben részesült őrséget az MVD SZSZSZR GULAG útmutatása alapján kell felhasználni.

4. Az MVD SZSZSZR táboraiból és vállalataitól a hazairányítást a balti köztársaságok építkezéseire és iparába szervezett rend alapján, szerelvényeken, elkülönített vagoncsoportokkal vagy személyvonatokkal kell intézni. A szerelvényeket kísérő parancsnokokat a táborok tisztii állományából kell választani. A gördülőanyag kiválasztására az igényt a GULAG MVD SZSZSZR részére a tervezett hónap kezdete előtt 35 napig lehet benyújtani, megjelölve az indulási állomást, a rendeltetési helyet, a vagonok számát és a berakodás határidőit.

5. Az ellenőrzés-szűrés ügyeivel kapcsolatos dokumentumok megszerkesztését és kiadását a szabaduláskor az MVD SZSZSZR N. 00336-1946. parancsának 2. pontja szerint kell végezni.

6. Figyelmeztetni kell mindenkit, akit szerződéses állományba adnak át, hogy a lakóhelyükre vagy balti köztársaságok építkezéseire és iparába indításuk előtt az MVD SZSZSZR útmutatása szerinti vállalatoknál és építkezéseknél kötelesek dolgozni. A vállalatoktól és építkezésekről való önkényes távozás esetén, mind a Baltikumon, mind a hazaindulás előtt, felelősséget kell vállalni a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1941. december 26-i törvényerejű rendeletének megfelelően.

7. Az összes beteget, munkaképtelent és rokkantat, függetlenül életkorától, ki kell szabadítani a táborokból, és haladéktalanul családjuk állandó lakóhelyére kell irányítani őket Lettországba, Litvániába és Észtországba, a GULAG MVD SZSZSZR rendelkezésére bocsátva az igénylést a vagonokra és a személyvonatokra.

8. 1946 július 1-jére a GULAG MVD SZSZSZR rendelkezésére kell bocsátani a naptári tervet havi bontásban a baltiak szabadon bocsátásáról és hazaindításukról a balti köztársaságokba.

9. A táborokból szabadon bocsátott és a balti köztársaságokba irányított baltiak létszámáról tájékoztatást kell adni a GULAG MVD SZSZSZR számára minden 15 napban (távíratilag) a mellékelt séma alapján.⁴²⁹

10. Jelen direktíva alkalmazásáról Moszkvában és a Moszkvai területen speciális útmutatások lesznek.⁴³⁰

A SZOVJETUNIÓ BELÜGYMINISZTER-HELYETTESE
CSERNISOV vezérezredes

CA FSZB. F. 66. Op. 1. D. 982. L. 153–156.
Másolat, gépirás

⁴²⁹ Valójában ez hiányzik

⁴³⁰ A mai napig ilyenek nem kerültek napvilágra

9. Eligazításkérés a Szevpecslag nyomozócsoportha parancsnokának kérdése alapján a N. 00336. parancs alkalmazhatóságáról a vizsgálat alatt álló litván bandaalakulatok tagjai és segítők esetében

Szigorúan titkos

Eligazításkérés

Korelin elvtárs, az MVD Szevpecslager (Abezi, Komi ASZSZR) Nyomozócsoporthának Parancsnoka a 46-VI/17-i N. 1348. táviratban felvilágosítást kér Csernisev elvtárstól, a Szovjetunió Belügyminiszter-helyettesétől.

A speciális száműzetés hatálya alá tartoznak-e, az MVD SZSZSZR N. 179. és 79. Direktívának megfelelően a Litván SZSZK-ban azon vizsgálati fogságban lévő egyszerű tagjai az „LLA” fehérbanda alakulatnak, akikről nem volt megállapítható, hogy aktív tevékenységet végeztek volna, valamint ennek hatálya alá tartoznak-e ezek összekötői és cinkosai, akik Plekervicius seregében szolgáltak.

Az eligazításkérést összeállította
Murin kapitány 46-VI/20

Határozat.

Majorov – Kuznyecov elvtársaknak
Közölni kell, hogy a litvánok általában nem
mennek speciális száműzetésbe.

Csernisev

Határozat.

Murinnak.
Állítsanak össze egy választ Csernisev elvtárs
útmutatásainak megfelelően.

46-VI/20 Majorov.

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 5.

Eredeti, kézirat

10. A Szovjetunió Belügyminisztériuma Banditizmus Elleni Harccal Foglalkozó Főigazgatóságai (GUBB MVD SZSZSZR) magyarázatai az N. 00336. parancs teljesítésének elveiről

Szigorúan bizalmas
N. 2. példány

A SZEVEPCSLAGER MVD NYOMOZÓCSOPORTJA
PARANCSNOKÁNAK

46. június 24.
7/8/285

KORELIN elvtársnak
Abezi, Komi ASZSZR

A 46.VI. 17-i N. 1348-ra⁴³¹

A litván, lett és észti nemzetiségű repatriált szovjet állampolgárok az MVD SZSZSZR 1946. április 19-i N. 003336. parancsának megfelelően nem tartoznak a speciális számúzetés hatálya alá, hanem haza kell irányítani őket a Litván, Lett és Észt SZSZK-ba.

A hazairányítást szigorúan az említett parancsnak és az MVD SZSZSZR 1946. június 11-i N.153. direktívájának⁴³² megfelelően kell végrehajtani, és ugyanez a parancs és direktíva mérvadó a felsorolt nemzetiségekhez tartozó letartóztatott személyekkel kapcsolatos nyomozás lefolytatásakor.

A GUBB MVD SZSZSZR MEGBÍZOTT PARANCSNOKA
(TROFIMOV) EZREDES

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 6.
Másolat, gépipírás

11. A Szovjetunió Belügyminisztériuma Banditizmus Elleni Harccal Foglalkozó Főigazgatóságai (GUBB MVD SZSZSZR) kérdése a N. 00336. parancs alkalmazhatóságáról a balti köztársaságok cím nélküli nemzetiségekhez tartozó tősgyökeres lakóinak vonatkozásában

Szigorúan titkos
N. 3. példány

⁴³¹ L. a N. 9. dokumentumot

⁴³² L. a N. 8. dokumentumot

A SZOVJETUNIÓ BELÜGYMINISZTER-HELYETTESÉNEK,
RJASZNOJ ALTÁBORNAGYNAK

Teljesítve az MVD SZSZSZR N. 00336. parancsát a lettek, litvánok és észtek, Litvánia, Lettország és Észtország tősgyökeres lakói hazatéréséről korábbi lakóhelyükre, több MVD, UMVD és MVD SZSZSZR GULAG-tábor kér felvilágosítást, hogy kiterjed-e a parancs hatálya Litvánia, Lettország és Észtország más nemzetiségű tősgyökeres lakóira is, úgy mint oroszokra, ukránokra és másokra, akiknek családjai ott élnek és van gazdaságuk.

Kérem az Ön útmutatásait.

A GUBB MVD SZSZSZR MEGBÍZOTT PARANCSNOKA
(TROFIMOV) EZREDES

1946. június 28.
N. 7/c/670.

GARF F.9478. Op. 1. D. 950. L. 7.
Másolat, gépipírás

12. A Szovjetunió Belügyminisztériuma Banditizmus elleni Harccal foglalkozó Főigazgatósága (GUBB NVD SZSZSZR) kérdése a N. 00336. parancs alkalmazásáról, amely a balti kollaboráns egységek tisztjeire vonatkozik

Szigorúan titkos

A SZOVJETUNIÓ BELÜGYMINISZTER-HELYETTESÉNEK,
V. SZ. RJASZNOJ ALTÁBORNAGY ELVTÁRSNAK

A Szovjetunió Belügyminisztériuma N. 00336. parancsa, amely rendelkezik a GULAG és GUPVI táboraiban lévő lettek, litvánok és észtek korábbi lakhelyükre, Litvániába, Lettországba és Észtországba való visszatéréséről, kérdezzük, hogy érvényes-e a parancs a tisztállományra is. Kérek útmutatást.

A GUBB MVD SZSZSZR MEGBÍZOTT PARANCSNOKA
(TROFIMOV) EZREDES

1946. július 28.
N 7/c/669

GARF F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 8.

13. A Szovjetunió Belügyi Népbiztossága felvilágosítása a N. 00336. parancs alkalmazhatóságáról a balti kollaboráns alakulatok tiszteinek vonatkozásában

A KÖZTÁRSASÁGOK BELÜGYMINISZTEREINEK
A HATÁRTERÜLETEK ÉS TERÜLETEK BELÜGYI IGAZGATÓSÁGAI
PARANCSNOKAINAK

Az MVD – UMVD kérdéseivel összefüggésben

FELVILÁGOSÍTOK MINDENKIT,

hogy az összes lett, litván és észt nemzetiségű állampolgárt, akik német harci alakulatokban szolgáltak tiszti rangban, s akiknek vonatkozásában nem gyűlt össze elég anyag ahhoz, ami alapul szolgálhatna letartóztatásukhoz, Litvániába, Lettországba és Észtországba kell irányítani, az MVD SZSZSZR 1946. április 19-i N. 00336. parancsa értelmében.

A SZOVJETUNIÓ BELÜGYMINISZTER-HELYETTESE
(RJASZNOJ) ALTÁBORNAGY

1946. július 13.

N. 160.

CA FSZB. F. 66. Op. 1. D. 983. L. 26–28.

Másolat, gépipírás.

14. Igazolás repatriált baltiokról a Szverdlovszki területen

Igazolás

A Szverdlovszki területen az 1946. június 1-jei állapotnak megfelelően 373 repatriált baltit tartanak nyilván.

Közülük az iparba kell irányítani: Lettországba – 62 főt, Észtországba – 3 főt, Litvániába – 9 főt, összesen 74 főt.

Állandó lakóhelyre Lettországba – 207 főt, Észtországba – 21 főt, Litvániába – 71 főt.

46.-VIII. 12. (aláírás)

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 10 ob.

Eredeti, kézírás

15. A Szovjetunió Belügyminisztériuma Banditizmus Elleni Harccal Foglalkozó Főigazgatóságai (GUBB MVD SZSZSZR) utasítása a Szverdlovszki terület UMVD parancsnokának a N. 00336. parancs teljesítésének elveiről

1946. július

N. 7/8-

Moszkva

Szigorúan titkos

N. 1. példány

A SZVERDLOVI TERÜLET UMVD PARANCSNOKÁNAK
POPKOV VEZÉRŐRNAGYNAK (Szverdlovszk)

A 46. VII. 5-i N. 6/12219-re

Az MVD SZSZSZR 1946. április 19-i N. 00336. – a repatriált lettek, észtek és litvánok hazatéréséről szóló parancsának megfelelően a sorköteles korú személyeket, akiknek kortársai még a Vörös Hadsereg soraiban szolgálnak, szervezett rendben munkára kell irányítani a Lett, az Észtk és a Litván SZSZK ipari létesítményeibe és építkezéseire.

Azzal összefüggésben, hogy több területen az említett kontingens csak kis létszámú, 2-3 fő és nem több 10 főnél, RJASZNOJ elvtárs, altábornagy, a Szovjetunió belügyminiszter-helyettese megengedte, hogy a területeken kis létszámban lévő letteket, észteket és litvánokat a Belügyminisztérium rendelkezésére bocsássák, ennek megfelelően a Lett, az Észtk és a Litván SZSZK-ban, egyéni rend szerint.

A nyilvántartott 9 litvánt és 3 észtket a vállalatok és építkezések vezetősege által fel kell szabadítani a munka alól, el kell látni őket úti dokumentumokkal, élelmiszerral vagy élelmiszerjegyekkel, utazási igazolással és a Litván és az Észtk SZSZK Belügyminisztériumának rendelkezésére kell bocsátani.

Induláskor az említett repatriáltakat figyelmeztetni kell, hogy megérkezésükkor kötelesek jelentkezni a köztársaságok belügyminisztériumánál, és ha nem jelentkeznek, a törvény előtt felelősségre vonják őket.

Az összes rájuk vonatkozó ellenőrző-szűrő anyagot a köztársaságok belügyminisztériumaiba kell küldeni, előre közölve a repatriáltak utazásának időpontját.

Az Önök által nyilvántartott 62 fő lett vonatkozásában további útmutatásokat fognak kapni.

A GUBB MVD SZSZSZR HELYETTES PARANCSNOKA
(PROSIN) vezérőrnagy

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 11.

Eredeti, gépírás

16. A Szovjetunió Belügyminisztériuma GULAG (MVD SZSZSZR) igazolása a N. 00336. parancs teljesítésének menetéről

A SZOVJETUNIÓ BELÜGYMINISZTER-HELYETTESÉNEK
RJASZNOJ ALTÁBORNAGYNAK

IGAZOLÁS

Az MVD SZSZSZR 46-IV.19-i N. 00336. parancsának teljesítéséről

Az 1946. május 1-jei állapotnak megfelelően az MVD ellenőrző-szűrő és javító munkatáboraiban 39 528 fő volt a lett, litván és észtl nemzetiségűek speciális kontingenséből, akiket az MVD SZSZSZR 1946. április 19-i N. 00336. parancsnak megfelelően a hazairányítás hatálya alá tartoznak.

Ezek közül lett – 30 323 fő, észtl – 4153 fő, litván – 5052 fő.

A PFL-ben tartózkodó 39 528 főből:

- a) nem sorköteles korúak, akik lakóhelyükre irányítandók – 28 104 fő
- b) sorköteles korúak, aki a balti köztársaságok építkezéseire és ipari létesítményeibe irányítandók – 13 427 fő.

Ezek közül lett – 10 010 fő, észtl – 1890 fő, litván – 1527 fő.

A táborban tartózkodók összlétszámából a betegek, rokkantak és munkaképtelenek létszáma 5159 fő.

A július 1-jei állapotnak megfelelően az ellenőrző-szűrő és javító munkatáborokban 33 946 fő balti tartózkodik, ezekből lett – 25 336 fő, észtl – 3263 fő, litván – 5347 fő.

Az 1946 május 1-jétől július 1-ig tartó időszak alatt a baltiak létszáma az MVD táborokban 5582 főre csökkent, annak következtében, hogy szabadon bocsátották és az iparba küldték őket, hogy a későbbiekben onnan hazakerüljenek, és hazairányították elsősorban a munkaképteleneket és rokkantakat.

Az MVD SZSZSR június 11-i N. 153. direktívája azt javasolja az MVD táborok parancsnokainak, hogy folyó év augusztus 1-jéig szervezzék meg a baltiak távozását a táborokból, emellett az MVD SZSZSZSR vállalatainál:

- a) a nem sorköteles korú személyeket haza kell indítani a családjukhoz, nem később, mint 1946. december 1-je.
- b) a sorköteles korú személyeket a balti köztársaságok építkezéseire kell irányítani a GULAG-ban végzendő munkára 46. augusztus–december folyamán.

Az MVD táborokban, ahol a munkaerőt más minisztériumok rendelkezésére bocsátják, az összes baltit 46. augusztus 1-jénél nem később át kell adni szervezeteknek és vállalatoknak, ahol az utána következő hazaindulásig dolgoznak.

Július 10-ig a táborok eljuttatják a GULAG MVD számára havi bontásban a baltiak szabadon engedésének és hazaindításának terveit.

MVD SZSZSZSR GULAG PARANCSNOKA
(NASZEDKIN) altábornagy

1946. július 8.

9/4220.

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 12–13.

Eredeti, gépipírás

17. A Szovjetunió Belügyminisztériuma Banditizmus Elleni Harccal Foglalkozó Főigazgatóságai (GUBB MVD SZSZSZSR) parancsnokának kérdése arról, lehet-e egyedi rendben a rendeltetési helyükre irányítani kis csoportokban az iparba irányított repatriált baltiakat

Szigorúan bizalmas
Piszkozat, N.1.

A SZOVJETUNIÓ BELÜGYMINISZTER-HELYETTESÉNEK
V. SZ. RJASZNOJ ALTÁBORNAGYNAK

Az MVD SZSZSZSR 1946. április 19-i N. 00336. parancsa a repatriált lettek, észtek és litvánok hazatéréséről előirányozza, hogy a sorköteles korú személyeket, akiknek kortársai még a Vörös Hadsereg soraiban szolgálnak, szervezett rendben munkára kell irányítani a Lett, az Észt és a Litván SZSZK iparába és építkezéseire, és ott

kell maradniuk ezen a munkán, amíg kortársaikat le nem szerelik a Vörös Hadseregből.

Az adott parancs teljesítésekor az egyes területeken, 2-3 és 10-nél nem több lettet, észtet és litvánt együttesen vettek nyilvántartásba, ilyen létszámban indításuk szervezett rendben nem lehetséges.

Kérem az Ön útmutatásait arra vonatkozóan, hogy ezek indítása történhet-e egyéni rend szerint, abból a célból, hogy a Litván, a Lett és az Észtk SZSZK Belügyminisztériumának rendelkezésére bocsássák őket, s ezek elküldjék munkára az iparba és az építkezésre, a rendelkezésre álló, a munkaerőiparba és építkezésre irányításáról szóló határozatok alapján.

A GUBB MVD SZSZSZR PARANCSNOKA
(A. LEONTYEV) ALTÁBORNAGY

1946. július 12.
N. 7/c/

A dokumentumon szerepel a határozat: „Hozzájárulok. Rjasznoj. 12/VII.”

18. A Szovjetunió Belügyminisztériuma Banditizmus Elleni Harccal Foglalkozó Főigazgatósága (GUBB MVD SZSZSZR) utasítása a balti köztársaságok belügyminisztereinek arról, hogy repatriált baltiak kis csoportjait szükséges az ipari vállalatokhoz irányítani

46. július 15.
7/8/1456

Szigorúan bizalmas
N. 4. példány

AZ ÉSZTK SZSZK BELÜGYMINISZTERÉNEK
REZEV VEZÉRŐRNAGY ELVTÁRSNAK
Tallinn

A LETT SZSZK BELÜGYMINISZTERÉNEK
EGLIT VEZÉRŐRNAGY ELVTÁRSNAK
Riga

A LITVÁN SZSZK BELÜGYMINISZTERÉNEK
BARTASUNAS VEZÉRŐRNAGY ELVTÁRSNAK
Vilnius

Az MVD SZSZSZR 1946 április 19-i N. 00336. parancsa a repatriált lettek, észtek és litvánok hazatéréséről előírnyozza, hogy a sorköteles korú személyeket, akiknek kortársai még a Vörös Hadsereg soraiban szolgálnak, szervezett rendben munkára kell irányítani a Lett, az Észtk és a Litván SZSZK iparába és építkezéseire, és ott kell maradniuk ezen a munkán, amíg kortársaikat le nem szerelik a Vörös Hadseregből.

Az adott parancs teljesítésekor az egyes területeken, 2-3 és 10-nél nem több lettet, észtket és litvánt együttesen vettek nyilvántartásba, ilyen létszámban indításuk szervezett rendben nem lehetséges.

A Szovjetunió belügyminiszter-helyettese RJASZNOJ altábornagy elvtárs utasítást adott, hogy ilyen létszámú lett, litván és észtk indítása egyéni rend szerint történjen, abból a célból, hogy a Litván, a Lett és az Észtk SZSZK Belügyminisztériumának rendelkezésére bocsássák őket, s ezek elküldjék munkára őket az iparba és az építkezésre.

Önöknek a megérkező repatriáltakat, akiket az UMVD területekről irányítottak oda, valamint akiket a vállalatok és építkezések vezetői küldtek, haladéktalanul az iparba és az építkezésre kell küldeni, a köztársaság tervhivatalával egyeztetve, és az ilyeneket operatív nyilvántartásba kell venni, mint repatriáltakat.

A GUBB MVD SZSZSZR PARANCSNOKA
(A. LEONTYEV) ALTÁBORNAGY

GARE F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 15.
Másolat, gépirás

19. A Szovjetunió Belügyminisztériuma Banditizmus Elleni Harccal Foglalkozó Főigazgatósága (GUBB MVD SZSZSZR) utasítása a balti köztársaságok belügyminisztereinek arról, hogy egyeztetni kell a tervhivatallal a repatriált baltiak iparban való foglalkoztatásának tervét

46. július 13.
7/8/1455N.

Szigorúan titkos
4. példány

AZ ÉSZT SZSZK BELÜGYMINISZTERÉNEK
REZEV VEZÉRŐRNAGY ELVTÁRSNAK
Tallinn

A LETT SZSZK BELÜGYMINISZTERÉNEK
EGLIT VEZÉRŐRNAGY ELVTÁRSNAK
Riga

A LITVÁN SZSZK BELÜGYMINISZTERÉNEK
BARTASUNAS VEZÉRŐRNAGY ELVTÁRSNAK
Vilnius

Az MVD SZSZSZR 1946. április 19-i N. 00336. parancsa a repatriált lettek, észtek és litvánok hazatéréséről előírja, hogy a sorköteles korú személyeket, akiknek kortársai még a Vörös Hadereg soraiban szolgálnak, szervezett rendben munkára kell irányítani a Lett, az Észt és a Litván SZSZK iparába és építkezéseire.

Ezzel összefüggésben kérem Önöket, hogy egyeztessenek a köztársaságok tervhivatalával, és közöljék, hogy milyen iparágakba irányítsuk, szervezett rendben a repatriált letteket, észteket és litvánokat.

A GUBB MVD SZSZSZR PARANCSNOKA
(A. LEONTYEV) ALTÁBORNAGY

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 16.
Másolat, gépirás

20. A Rjazanyi területen dolgozó repatriált baltiak jegyzéke

JEGYZÉK

a Rjazanyi területen dolgozó repatriáltakról, akiket munkára kell irányítani a Litván, Lett és Észt SZSZK iparába, az MVD SZSZSZR N. 00336-46. évi parancsának megfelelően.

Nº	Családnév, név apai név,	Szüle- tés éve	Születés helye	Nemze- tiség	Hol volt a honvédő háború ideje alatt	Hol él és dolgozik jelenleg
1.	AROBÉR Nyikolaj Ivanovics	1925	Riga	Lett	Königsberg, német hadsereg munka- zászlóalja	Korablino, Rjazanyi terület Szaratov- Moszkva gázvezeték építése
2.	GANULEVICS Mihail	1927	Kreszlavaszk város Laucin tanya	- " -	Pilava, német hadsereg munka- zászlóalja	- " -
3.	Brencis, Julis Julevics	1922	Riga	- " -	Königsberg német hadsereg	- " -
4.	BANAGS Erist Idrík	1922	Libavi járás Drauneki tanya	- " -	szintén	- " -
5.	DALDARIS Karmis Karlovics	1924	Vecpili járás Klivani tanya	- " -	- " -	- " -
6.	KLEVANS Arvic Klaus	1926	Libavi járás Klivani tanya	- " -	- " -	- " -
7.	KALVE Arved Krisztovics	1923	Libava	- " -	- " -	- " -

№	Családnév, név apai név,	Szüle- tés éve	Születés helye	Nemze- tiség	Hol volt a honvédő háború ideje alatt	Hol él és dolgozik jelenleg
8.	KLJAVIS Alfred Petr	1926	Salaca város, Baumeri terület	Lett	Lengyel- ország, Kamina város, vonatos, német hadsereg	Korablino, Rjazanyi terület Szaratov- Moszkva gázvezeték építése
9.	NERINGS Egnos Ottovics	1924	Riga	- " -	Königsberg tüzérség, német hadsereg	- " -
10.	RUDUSAN Ignatyij Andr.	1923	Lucinszki terület Blontn	- " -	Fisch- hausen munka- zászlóalj, német hadsereg	- " -
11.	STALINZAIS Karl Antonovics	1924 -	Abrene város	- " -	Königsberg német hadsereg	- " -
12.	CSEPLA Jusztinosz Ivan	1925	Vilkovisi járás Aleksznyin falu	litván	Védelmi munkák német hadseregnél	- " -
13.	RAUDINAJTES Jusztinosz Junaszovics	1925	Volkovszk	- " -	- " -	- " -
14.	BAUZSA Sztanyiszlav Antonovics	1925	Rjaszjanszki terület Pogaj falu	- " -	- " -	- " -
15.	MIKAS Kris Jakovec	1922	Libavi járás Szudmaki tanya	lett	Königsberg munka- zászlóalj, német hadsereg	- " -

№	Családnév, név apai név,	Szüle- tés éve	Születés helye	Nemze- tiség	Hol volt a honvédő háború ideje alatt	Hol él és dolgozik jelenleg
16.	URBANS Pavel Izoszovics	1922	Szubojadzski terület Mataginszkij falu	litván	Königsberg munka- zászlóalj, német hadsereg	Korablino, Rjazanyi terület Szaratov- Moszkva gázvezeték építése

A BELÜGYMINISZTERIUM IGAZGATÓSÁGA
KÜLÖNLEGES RÉSZLEGÉNEK PARANCSNOKA
(GYEKANY) alezredes

1946. július 24.
Rjazany

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 18-18ob.
Eredeti, géppírás

21. A Litván SZSZK Belügyminisztériumának tájékoztatása a repatriált litvánoknak a köztársaság iparában való foglalkoztatásának a terveiről

Szigorúan bizalmas

A SZOVJETUNIÓ BELÜGYMINISZTERIUMA
BANDITIZMUS ELLENI HARCCAL FOGLALKOZÓ
FŐIGAZGATÓSÁGA PARANCSNOKÁNAK
LEONTYEV ALTÁBORNAGY elvtársnak
Moszkva

Válasz a következőre: 7/8/1455, 1946. július 13.⁴³³

Egyeztetve a Litván SZSZK Minisztertanácsa mellett működő tervehivatallal és Építőipari Trösztel, a sorköteles korú litván szemé-

⁴³³ L. N. 18. dokumentum

lyeket, akiknek kortársai a Vörös Hadseregben vannak, a „DROBIS” üzemben, Kaunas városában fogják munkában foglalkoztatni, Kaunas vasútállomásra kell irányítani őket a táborból.

A Kaunasi GO MVD parancsnoka, SZEREBJAKOV ezredes elvtárs utasítást kapott az említett kontingens ügynöki-operatív kezeléséről.

A LITVÁN SZSZK BELÜGYMINISZTER-HELYETTESE
(MICKIEVICIUS) EZREDES

GARF. F. 948. Op. 1. D. 950. L. 21.

Eredeti, gépirás

22. A BELORUSZ SZSZK BELÜGYMINISZTÉRIUMA (MVD BSZSZR) írásbeli jelentése a N. 00336. parancs teljesítésének eredményeiről az 1946. augusztus 1-jei állapot alapján

1946. augusztus 2.

N. 15/5/10470

Minszk

Szigorúan titkos

A SZOVJETUNIÓ BELÜGYMINISZTÉRIUMA

1. KÜLÖNLEGES ÜGYOSZTÁLYA

PARANCSNOKÁNAK KUZNYECOV EZREDES elvtársnak

Moszkva

ÍRÁSBELI JELENTÉS

Az MVD SZSZSZR 1946. április 19-i N. 00336. parancsa teljesítésének eredményeiről

Az MVD SZSZSZR 1946. április 19-i N. 00336. parancsának teljesítése közben, az 1946. augusztus 1-jei állapot alapján, a következőket végeztük:

Az MVD SZSZSZR N. 00336-46. évi parancsának megfelelően az MVD Igazgatóságok parancsnokai irányadó útmutatást kaptak,

amelyben fel voltak tüntetve azok a konkrét intézkedések a jelen parancs követelményeinek teljesítésére.

Az 1946. augusztus 1-jei állapotnak megfelelően a Belorussziában lakóhelyükre érkező szovjet állampolgárok közül 62 főt vettek nyilvántartásba, akik a balti köztársaságok lakói, közülük: litván – 46 fő, észt – 16 fő, ezek egy része elutazott a balti köztársaságokba, a többiek pedig Belorussziában maradtak.

Ezenkívül a munkázászlóaljakban nyilvántartásba vettek 17 főt, akik a balti köztársaságok lakosai, ezek Minszk város 1. és 5. munkázászlóaljában vannak, ezekről mellékelünk egy névjegyzéket, és kérjük az Önök útmutatásait, hogy melyik rendőrségi kerületbe irányítsuk őket hazájukban.

Egyidejűleg közöljük, hogy az egész fent említett kontingensről Önök minden dekádban jelentést kaptak a „VCS” kapcsolat közvetítésével.

Melléklet: 2 oldalas jegyzék⁴³⁴

A BSZSZR BELÜGYMINISZTER-HELYETTESE
(IVASCSENKO) EZREDES
AZ MVD BSZSZR 1. KÜLÖNLEGES ÜGYOSZTÁLYÁNAK
PARANCSNOKA
(MINAJEV) ÓRNAGY

GARF. F. 9478. Op. L. D. 950. L. 23.

Eredeti, gépipírás

⁴³⁴ A valóságban hiányzik

**23. A USZSZK BELÜGYMINISZTERIUMA Banditizmus Elleni
Harc Főigazgatósága (UBB MVD USZSZR) tájékoztatása a repatriált baltiakról az USZSZR munkaszázlójában és iparában**

Szigorúan titkos

TÁJÉKOZTATÓ

a repatriált lettekről, észtekről és litvánokról, akik ellenőrzésen estek át a munkaszázlójában és akiket átadtak állandó állományba az USZSZR iparába, a 46. VII. 20-i állapot alapján.

A terület megnevezése	Lett		Észt		Litván		ÖSSZESEN	
	Helyben szabadul	Szervez. rendben indítva	Helyben szabadul	Szervez. rendben indítva	Helyben szabadul	Szervez. rendben indítva	Helyben szabadul	Szervez. rendben indítva
Sztálini	50	28	18	13	86	58	154	99
Vorosilovgrádi	40	26	6	3	40	15	85	44
Zaporozsi	4	–	3	3	7	13	14	16
Odesszai	1	–	–	–	–	–	1	–
Kirovgrádi	4	2	–	–	1	–	6	2
ÖSSZESEN	99	56	27	19	134	86	260	159

Megjegyzés: a táborok szerinti bejelentés megérkezett a GUPVI-ba 46. június 27-én, N. 18/4341. alatt.

AZ UBB MVD USZSZR REPATRIÁLTAKKAL FOGLALKOZÓ
ÜGYOSZTÁLYÁNAK PARANCSNOKHELYETTESE
(BIZUNOV) KAPITÁNY

1946. július 24.
GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 24.
Eredeti, gépirás

24. Az Ukrajnai SZSZK Belügyminisztériuma Banditizmus Elleni Harc Igazgatósága (UBB MVD SUSZSZR) tájékoztatása a szervezett úton a balti köztársaságok iparába irányítandó baltiak létszámáról

Szigorúan titkos

TÁJÉKOZTATÓ

azon litván, lett és észt nemzetiségű polgárok létszámáról, akiket az MVD SZSZSZR N. 00336-1946. évi parancsa alapján szervezett úton munkára kell irányítani a Lett, az Észt és a Litván SZSZK iparába.

Terület	Speciális kontingens létszáma	Felhasznált vagonok száma	Indulási állomás
Sztálini	99	4	Sztálino állomás Sztálini vasútvonal
Vorosilovgrádi	44	3	Vorosilovgrád állomás Észak-donyecki vasút
Zaporozsi	16	1	Zaporozsje állomás Sztálini vasút
ÖSSZESEN	159	8	

Megjegyzés: a táborok szerinti bejelentés megérkezett a GUPVI-ba 46. VI. 26-án, N. 18/4341. alatt.

AZ UBB MVD USZSZR REPATRIÁLTAKKAL FOGLALKOZÓ
ÜGYOSZTÁLYÁNAK PARANCSNOKHELYETTESE
(BLIZNYJUK) KAPITÁNY⁴³⁵

1946. július 24.

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 25.

⁴³⁵ Így van a szövegben. Az aláírás megegyezik a N. 22. dokumentum aláírásával

25. A Lett SZSZK Belügyminisztériumának tájékoztatása a repatriált lettek foglalkoztatásáról a köztársaság iparában

1946. augusztus 7.

N. 00118

Szigorúan titkos

N. 1. példány

A GUBB MVD SZSZSZR PARANCSNOKÁNAK

LEONTYEV ALTÁBORNAGY ELVTÁRSNAK

Moszkva

Válasz a 1946. július 13-i N. 7/8/1455-re⁴³⁶

Jelentem, hogy a tervhivatallal egyeztetve a következő minisztériumok tartanak igényt visszahonosított lettekre:

1. A Lett SZSZK Helyiipari Minisztériuma – 6400 fő, ebből Riga városa – 5400 (Helyiipari Minisztérium), Liepeja városa – 700 („Krasznij Metallurg”-üzem), 300 („Metalls”-üzem).
2. A Lett SZSZK Könnyűipari Minisztériuma – 2000 fő, ebből Riga városa – 2000 (Könnyűipari Minisztérium).
3. A Lett SZSZK Építőanyagipari Minisztériuma – 2500 fő, ebből Riga városa – 1000 (Építőanyagipari Minisztérium), Daugavpils városa – 100 (Kalkuni téglagyár), Elgava városa – 300 (Kalnciemi téglagyár), Cesis városa – 400 (Mész- és téglagyár), Saddus – 700 (Breceni cementgyár).
4. A Lett SZSZK Lakásépítési Minisztériuma – 2300 fő, ebből Riga városa – 1400 (Lakásépítési Minisztérium), Cesis városa – 150 (SZMU N. 7.), Valmiera városa – 200 (SZMU N. 7.), Elgava városa – 200 (SZMU N. 3.), Daugavpils városa – 200 (SZMU N. 5), Rezekne városa – 150 (SZMU N. 6).
5. A Lett SZSZK Cellulóz-papíripari Igazgatósága – 800 fő, ebből Szloka városa – 300 (Szlokai papírkombinát), Jugla városa – 300 („Jugla”-papírgyár), Ligatne városa – 200 („Ligatne”-papírgyár).
6. Latenergo – 500 fő.

⁴³⁶ L. N. 18. dokumentum

7. Rigai elektromechanikai üzem – 500 fő.
Összesen – 15 000 fő.

A LETT SZSZK BELÜGYMINISZTERE
(EGLIT) VEZÉRŐRNAGY

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 26.
Eredeti, géppírás

**26. Kivonat a Litván SZSZK Belügyminisztériumának válaszából
a N. 00336. parancs teljesítéséről**

Szigorúan titkos

KIVONAT

A Litván SZSZK-nak a mi 46. VII.10-i N. 7/8-1410-re adott válaszából

N. 6/11951, 1946. augusztus 28.

Az MVD-be érkezett a gyűjtő-továbbító és ellenőrző-szűrő pontokról, és szét lett küldve a Litván SZSZK Belügyminisztériuma városi és járási részlegeire 25 125 fő dokumentuma.

Az 1946. augusztus 1-jei állapotnak megfelelően a Litván SZSZK ellenőrző-szűrő bizottságai 6235 fő repatriáltat regisztráltak, akik Litvánia területére érkeztek.

A repatriáltak kiemelésével, regisztrálásával és operatív ellenőrzésével kapcsolatos munka aktivizálása céljából 1946 júniusában tartottunk egy köztársasági tájékoztató tanácskozást az UO és a GO MVD szűrő bizottságainak operatív munkatársai számára, valamint kiadtunk egy parancsot, mely előírja egy sor intézkedést az ellenőrző-szűrő bizottságok munkájának szabályozására.

Folyó év augusztus hónapjának végéig az UO és a GO MVD összes parancsnoka kapni fog egy kategorikus útmutatást, hogy a legrövidebb időn belül vegyék számba azokat a repatriáltakat, akik nem érkeztek meg állandó lakóhelyükre és állítsanak ki körözést rájuk vonatkozóan.

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 27.
Eredeti, kézirat

27. A Szovjetunió Belügyminisztériuma Banditizmus Elleni Harc Főigazgatósága (GUBB MVD SZSZSZR) útmutatása a Belügyminisztérium Igazgatósága Banditizmus Elleni Harc ügyosztálya (OBB UMVD) Tulai területi parancsnokának annak szükségességéről, hogy el kell készíteni a repatriált baltiak munka alóli felszabadításának grafikonját

Szigorúan titkos
N. 2. példány

46. augusztus 30.
7/8/1761

A TULAI TERÜLET OBB UMVD PARANCSNOKÁNAK
MOROZOV ŐRNAGY ELVTÁRSNAK
Tula

Válasz a következőre: N. 3/1315, 1946. július 27.

A repatriált letteket, észteket és litvánokat, akik a Tulai terület vállalatainál dolgoznak, az MVD SZSZSZR 1946. április 19-i N. 00336. parancsának megfelelően, 1946 folyamán fel kell szabadítani a munka alól, és hazájukba kell küldeni.

Abból a célból, hogy megelőzzük szervezetlen tömeges távozásukat a vállalatoktól és ezzel a vállalati tervek teljesítésének kudarcát, Önöknek a pártszervezeteken keresztül kötelezni kell a vállalatvezetőket, ahol a repatriált lettek, észtek és litvánok dolgoznak, hogy készítsék el a munka alóli felszabadítás és hazairányítás grafikonjait, és ezzel szüntessék meg az önkényes távozásukat is.

A GUBB MVD SZSZSZR PARANCSNOKHELYETTESE
(PROSIN) vezérőrnagy

GARF F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 28.
Másolat, gépipírás

28. Az Észti SZSZK Minisztertanácsának kérése, hogy a repatriált észteket Pillkjula állomásra irányítsák, hogy később szétosszák őket különböző ipari vállalatokhoz

Szigorúan titkos
Vázlat N. 1.

1946. augusztus 27.
N. 272-sz
Tallinn

A Szovjetunió Belügyminisztériuma
Tábori Főigazgatósága Parancsnokának
Naszedkin elvtársnak

Az Észti SZSZK Minisztertanácsának birtokában lévő értesülések szerint az a speciális kontingens, mely a Szovjetunió Minisztertanácsa 1946. április 13-i N. 843-342. határozata értelmében szabadult a Belomorsztroj KFSZSZR-ről, megérkezett és a Baltvoenmorsztroj rendelkezése alá került. Kérjük, adjanak útmutatásokat a Belomorsztroj Igazgatóságának, valamint más igazgatóságoknak is, melyek az Észti SZSZK Állami Tervbizottsága rendelkezésére bocsátják a speciális kontingenst, hogy irányítsák ezt az Észti SZSZK Harjumasi járása Pillkjula állomására, ahol ezt elosztják az Észti SZSZK minisztériumai között, a köztársaságnak a munkaerő elosztásával és számontartásával foglalkozó hivatala tervének megfelelően.

Az Észti SZSZK Minisztertanácsának elnökhelyettese
(A. Kress).

GARE F 9478. Op. 1. D. 950. L. 35.
Másolat, gépipírás

29. A Szovjetunió Belügyi Népbiztossága útmutatása a sorköteles korú repatriált baltiak munkára irányításáról A Szovjetunió Belügyi Népbiztossága N. 7. kombinátjába

Szigorúan titkos
N. 1. példány

A GUBB MVD SZSZSZR PARANCSNOKÁNAK
LEONTYEV ALTÁBORNAGY ELVTÁRSNAK

A Szovjetunió Minisztertanácsa 1946. VII. 27-i N.1626-718szsz határozatának megfelelően a baltiak – lettek, litvánok, észtek, a sorköteles korú speciális kontingensből (1922–1927-es születésűek), nemzetiségüktől függetlenül a Szovjetunió Belügyminisztériumának N. 7.kombinátjába irányítandók, a következő címre: Narva állomás, észtországi vasutak.

A Belügyminisztérium 1946. VIII. 15-i N. 00775. parancsa előírnyozza, hogy ebből az állományból hozzanak létre tíz munkazászlóaljat.

Kérem, hogy adjanak megfelelő utasításokat a megfelelő helyeknek arról, hogy sorköteles korú repatriált letteket, észteket és litvánokat, akik ma az iparban vannak, indítanak munkára a Szovjetunió Belügyminisztériumának N. 7. kombinátjába.

A baltiak indítását az MVD SZSZSZR 1946. július 11-i N. 153. direktívájában megállapított rend szerint kell végrehajtani.

A SZOVJETUNÓ BELÜGYMINISZTER-HELYETTESE
(V. CSERNISOV) VEZÉREZREDES

1946. szeptember 7.
1/12469

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 36.
Másolat, gépirás

30. Igazolás a határozatról, hogy három hónapig késleltetni lehet a szénipari vállalatoknál dolgozó repatriált baltiak hazaindítását

IGAZOLÁS

BARHUSEV elvtárs egy Berija elvtárs nevére címzett levélben kérte, hogy rendelkezzen, hogy az MVD SZSZSZR ne fejezze be 1946 végéig az elsősorban Urálban és Kuzbasszban föld alatti munkában foglalkoztatott szénipari munkások hazaindítását. Az általa említett levél kópiáját IX. 16-án kaptuk meg a határozattal: „Engedélyezem három hónapra. L. Berija. IX. 14.”.

A miniszter útmutatása alapján elküldve Csernisev elvtársnak.
IX. 16.

GARE F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 40.

Másolat, gépirás

31. Információs feljegyzés a balti köztársaságok belügyminisztereinek Igazolás a határozatról, hogy három hónapig késleltetni lehet a szénipari vállalatoknál dolgozó repatriált baltiak hazaindítását

Szigorúan titkos
N. 4. példány

AZ ÉSZT SZSZK BELÜGYMINISZTERÉNEK
REZEV VEZÉRŐRNAGY ELVTÁRSNAK
Tallinn

A LITVÁN SZSZK BELÜGYMINISZTERÉNEK
BARTASUNAS VEZÉRŐRNAGY ELVTÁRSNAK
Vilnius

A LETT SZSZK BELÜGYMINISZTERÉNEK
EGLIT VEZÉRŐRNAGY ELVTÁRSNAK
Riga

A Szovjetunió Minisztertanácsa Elnökhelyettese L. P. Berija elvtárs utasítása értelmében (LB-20202sz, 1946. IX. 14) a keleti körzetek (Urál-Kuzbassz) széniparában dolgozó lett, litván és észti nemze-

tiségű balti személyek hazaindításának időpontját három hónappal későbbre teszem.

Közlöm ezt tudomásulvétel végett.

A GUBB MVD SZSZSZR PARANCSNOKHELYETTESE
(PROSIN) vezérőrnagy

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 41.

Másolat, gépipírás

**32. A Szovjetunió Belügyminisztériuma Banditizmus Elleni Harc-
cal Foglalkozó Főigazgatósága (GUBB MVD SZSZSZR) írásbeli
jelentése az N. 00336. parancs teljesítésének menetéről az 1946.
szeptember 20-i állapotnak megfelelően**

Szigorúan titkos
Piszkozat, N. 2.

A SZOVJETUNIÓ BELÜGYMINISZTERÉNEK
SZ. N. KRUGLOV vezérezredes elvtársnak

A SZOVJETUNIÓ BELÜGYMINISZTER HELYETTESÉNEK
RJASZNOV altábornagy elvtársnak

ÍRÁSBELI JELENTÉS

Jelentést teszek az MVD SZSZSZR 1946. április 19-i N. 00336. pa-
rancsának teljesítéséről, a köztársaságok, határterületek és területek
által, melynek értelmében a munkazászlóaljba érkezett repatriáltak
köréből fel kellett kutatni az észti, lett és litván nemzetiségű szemé-
lyeket, akiket a Szovjetunió Minisztertanácsa 1946. április 13-i N.
843-342. szsz határozata értelmében haza kell irányítani.

Az 1946. szeptember 20-i állapot szerint.

Az MVD SZSZSZR 1946. április 19-i N. 00336. parancsa teljesé-
tésének kezdete óta a köztársaságok, határterületek és területek
felkutatottak 44 169 főt, ezekből: észti 6507 fő, lett – 30 824 fő és litván
– 6838 fő.

Ebből a kontingensből a legnagyobb létszám található –

Kemerovói terület	1198	929	253	16
-------------------	------	-----	-----	----

	Összesen	Ebből		
		Észt	Lett	Litván
Karél-finn SZSZK	8307	1693	4716	1898
Komi Autonóm SZSZK	7757	1961	4916	880
Moszkvai terület	6375	226	5014	1134
Habarovszki határterület	4345	784	3190	371
Tulai terület	2106	21	1712	373
SZDSZ	1546	51	1401	94
Molotovi terület	1345	65	1035	245
Kemerovói terület	1198	929	253	16

A repatriált észti, lett és litván nemzetiségűek közül szervezett rendben az iparba és az építkezésekre irányítandó 12 731 fő, ezek közül az Észti SZSZK-ba – 2144, a Letti SZSZK-ba – 8847 fő és a Litván SZSZK-ba – 2144 fő.⁴³⁷

A Szovjetunió Minisztertanácsa 1946. július 27-i N. 1626-718szsz Határozata alapján ezt a kontingenst, nemzetiségtől függetlenül, az MVD SZSZSZR N. 7. kombinátjának építkezésére kell irányítani.

A legnagyobb létszámú ez a kontingens –

	Összesen	Ezekből		
		Észt	Lett	Litván
Komi Autonóm SZSZK	2932	1022	1552	358
Moszkvai terület	2301	97	1765	439
Karél-finn SZSZK	1419	370	892	157
Tulai terület	738	10	570	158
Habarovszki határterület	698	6	627	65
Kemerovói terület	401	336	72	3

⁴³⁷ A szövegben ez olvasható. Valójában – 1740 fő. L. GARF F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 47.

A Szovjetunió Belügyminiszter-helyettese, RJASZNOJ altábornagy elvtárs utasításainak megfelelően, mely szerint önállóan kell a köztársaságok belügyminisztériumainak rendelkezésére irányítani azokat a személyeket, akik szervezett indítás hatálya alá esnek, azokról a területekről, ahol 10-nél kevesebben vannak, a GUBB MVD SZSZSZR 1946. július 15-i N. 7/8/1456. rendelkezése adott az UMVD parancsnokoknak egy ilyen határozatot, és ennek értelmében már szabadon engedtek és az Észtt, a Lett és a Litván SZSZK belügyminisztériumainak rendelkezésére bocsátottak az iparban való alkalmazásra 63 főt, ezekből: az Észtt SZSZK-ba – 5, a Lett SZSZK-ba 26, a Litván SZSZK-ba 32 főt.

Azok a köztársaságok, határterületek és területek, melyek befejezték az MVD SZSZSZR N. 00336. parancsának teljesítését, s szabadon bocsátottak és az iparba és a lakóhelyükre küldtek – 5939 főt:

Lett SZSZK
 Burját-mongol Autonóm SZSZK
 Dagesztáni Autonóm SZSZK
 Krasznodarszki határterület
 Vlagyimiri terület
 Voronyezsi terület
 Grozniji terület
 Kosztromai terület
 Moldvai SZSZK
 Türkmen SZSZK
 Üzbég SZSZK
 Krími terület
 Kujbisevi terület
 Kurszki terület
 Murmanszki terület
 Sztálingrádi terület
 Tomszki terület
 Cskalovi terület
 Tatár Autonóm SZSZK
 Kirovi terület
 Orlovi terület

Azok a köztársaságok, határterületek és területek, melyek részlegesen bocsátották szabadon és irányították lakóhelyükre 6625 főt, közülük. Az Észtt SZSZK-ba – 546, a Lett SZSZK-ba – 5184 és a Litván SZSZK-ba – 895 főt.

A legnagyobb létszámban a következő helyekről irányítottak lakóhelyükre –

	Összes nyilván- tartott	Elindítva	Közülük			Elindítás hatálya alatt
			Észt	Lett	Litván	
Moszkvai terület	4073	385	6	341	38	3688
Komi Autonóm SZSZK	4625	387	242	121	24	3438
Grúz SZSZK	613	265	3	195	69	348
Primorszki határterület	186	186	1	182	3	–
Szverdlovi terület	299	161	8	126	27	138
Ukrán SZSZK	252	185	25	73	87	67
Karél-finn SZSZK	6888	110	1	98	11	6778

Azok a köztársaságok, határterületek és területek, melyek befejezték a munkát az MVD SZSZSZR N. 00336. parancsa alapján, de nem indítottak útnak, csak 297 embert, mert nem közölte velük az irányítás címét a GULAG MVD SZSZSZR:

Azerbajdzsán SZSZK
Csuvas Autonóm SZSZK
Primorszki határterület
Irkutszki terület
Jaroslávi terület

Így a nyilvántartásba vett 44 169 fő észt, lett és litván közül szabadon bocsátottak és elindítottak 9069 főt, közülük: az Észt SZSZK-ba 621, a Lett SZSZK-ba 7396, és a Litván SZSZK-ba 1052 főt.

Elindítás hatálya alá tartozik 1946. szeptember 20-án – 35 100 fő.
Berija L. P. elvtárs 1946. IX.14-i N. LB-20202. sz. rendelkezése

alapján a keleti kerületek széniparában (Urál-Kuzbassz) dolgozó baltiak indítása három hónappal később történik.

Az 1946. szeptember 20-i állapotnak megfelelően az Urál területén és Szibériában ehhez a kontingenshez 11 248 fő tartozott.

A lakóhelyre irányítás hatálya alá eső személyek indításának elhúzódnása mindenekelőtt a vállalatvezetők bűne, akik a szabadon bocsátás határidejét felhasználva 1946 folyamán a munka alóli felmentést és a hazaindítást elhúzzák az év végéig.

A GUBB MVD SZSZSZR PARANCSNOK-HELYETTESE
(PROSIN) vezérőrnagy

1946. október 2.

N. 7/8/1927

GARE. F. 9478. Op. 1.D.950. L. 55-59

Eredeti, gépírás

33. A Szovjetunió Belügyminisztériuma Banditizmus Elleni Harcos Foglalkozó Főigazgatósága (GUBB MVD SZSZSZR) kérdése a Kirovi terület belügyminisztériumi igazgatóság (UMVD) parancsnokához a N. 00336. parancs teljesítéséről

Szigorúan titkos

N. 2. példány

1946. október 5.

7/8/1949

A KIROVI TERÜLET UMVD PARANCSNOKÁNAK

USAHIN ezredes elvtársnak

Kirov

A Szovjetunió Minisztertanácsa 1946. április 13-i N. 843-342. szsz határozatának megfelelően a Kirovi területen, az Öntől kapott tájékoztatás alapján a folyó év szeptember 20-i állapotnak megfelelően kiemeltünk és nyilvántartásba vettünk 125 fő baltit – lettet, litvánt és észtet –, akik az iparban dolgoznak és az ITL-ben és PFL-ben tartózkodnak.

Ebből a kontingensből a családi lakóhelyére irányítás hatálya alá

tartozott 101 fő és 24 fő sorköteles korú (1922–1927 évi születésű) a köztársaságok iparába irányítandó, a továbbiakban pedig az MVD SZSZSZR 1946. szeptember 10-i N. 221. határozata alapján az MVD SZSZSZR N. 7. kombinátjába.

Kérem, tájékoztassanak, hogy milyen létszámot emeltek ki és vettek nyilvántartásba ebből a kontingensből mint iparban dolgozót (nem az ITL, PFL lakója, nincs speciális száműzetésben), s ezek közül hányat, milyen rendben és hová irányítottak, és milyen hátridő van kijelölve az ott maradott többiek útnak indítására.

A GUBB MVD SZSZSZR PARANCSNOKHELYETTESE
(PROSIN) altábornagy⁴³⁸

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 60.

Másolat, gépirás

34. A Kirovi Terület Belügyminisztériumi Igazgatóság (UMVD) tájékoztatása a N. 00336. parancs teljesítésének menetéről

Szigorúan titkos

1946. október 24.

N. 7/2010

A GUBB MVD SZSZSZR PARANCSNOKHELYETTESÉNEK
PROSIN altábornagy elvtársnak
Moszva

Válasz a következőre: N. 7/8/1945, 1946. október 5.⁴³⁹

Tájékoztatom, hogy a Kirovi területen az iparban dolgozó sorköteles korú lettek és észtek közül 4 embert emeltek ki, ezek közül kettőt 1946 szeptemberében az MVD SZSZSZR N. 7. kombinátjába irányítottak, két másikat pedig betegsége miatt felmentettek.

A nem sorköteles korú letteket, litvánokat, észteket 1946. május–

⁴³⁸ Hasonló kérdéseket intéztek az összes területi MVD szervhez. L. FARF. F. 9478. Op. I. D. 950. L. 62, 64, 66, 68, 70, 74, 75, 76, 78, 90, 91, 93, 95

⁴³⁹ L. N. 32.

szeptember folyamán szabadon bocsátottuk, és távoztak családi lakóhelyükre.

A sorköteles korúak 24 fős kontingensét, mely az MVD N. 307 táborban tartózkodott, 1946. augusztus 24-én fedezettel a Lett, a Litván és az Észtköztársaságok Belügyminisztériumának rendelkezésére bocsátottuk, hogy átadják őket az MVD SZSZSZR N. 7. kombinációjába.

A KIROVI TERÜLET BELÜGYMINISZTERIUMA
IGAZGATÓSÁGÁNAK PARANCSNOKA
(USAHIN) EZREDES

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 61.

Eredeti, gépirás

35. Az Irkutszki Területi Belügyminisztériumi Igazgatóság (OBB UMVD) tájékoztatása a N. 00336. parancs teljesítéséről

Szigorúan titkos

1946. október 28.
N. 4/1527

A GUBB MVD SZSZSZR PARANCSNOKHELYETTESÉNEK
PROSIN vezérőrnagynak
Moszkva

Válasz a következőre: N. 7/8/1948.

A repatriáltak szűrése végrehajtásának során az Irkutszki terület munkazászlóaljaiban 46. X. 20-ig kiemelték 37 embert, közülük: litván – 22 fő, lett – 13 fő, észt – 2 fő.

A kiemelték közül az állandó lakóhelyükre irányítottak 1946 májusában 18 főt, ezek közül: litván – 9 fő, lett – 7 fő, észt – 2 fő.

Ez alatt az időszak alatt letartóztattak dezertálásért és más bűncselekményekért 5 fő litvánt.

A többi balti köztársaságból származó 14 főt 1946. november 20-án fogják elindítani az MVD SZSZSZR N. 19/IV-46. parancsa alapján.

Az ott maradtak közül az elindítás hatálya alá tartozik: litván – 8 fő, lett – 6 fő.

AZ IRKUTSZKI TERÜLET OBB UMVD PARANCSNOKA
(KOKOVIHIN) ŐRNAGY

AZ IRKUTSZKI TERÜLET OBB UMVD RÉSZLEGVEZETŐJE
(SZURIGIN) HADNAGY

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 63.

Eredeti, gépirás

36. A Tádzsik SZSZK Belügyminisztériumának tájékoztatása a N. 00336. parancs teljesítéséről

Szigorúan titkos

1946. november 12.

N. 7/1-1960

AZ MVD SZSZSZR BANDITIZMUS ELLENI HARCCAL
FOGLALKOZÓ FŐIGAZGATÓSÁGA
PARANCSNOKHELYETTESÉNEK
PROSIN altábornagy elvtársnak

Moszkva

Tájékoztatjuk, hogy az MVD SZSZSZR 1946. április 19-i N. 00336. parancsának megfelelően a Tádzsik SZSZK területén a repatriált lettek, litvánok és észtek közül, akik a PFL N. 0333. lakói, a 46. XI. 1-jei állapot alapján 448 főt emeltek ki.

Ezek közül Lettországba kell irányítani – 248 főt, Észtországba – 67 főt, Litvániába – 133 főt.

A kiemelt összes létszámából az iparba kell irányítani 199 főt, ebből: Lettországba – 126 főt, Észtországba – 35 főt, Litvániába – 38 főt.

Ebből a kiemelt kontingensből az iparba irányítva, az MVD SZSZSZR N. 7. kombinátjába, Narva városába – 168 fő, lakóhelyére

– 151 fő. Közülük Lettországba – 87 fő, Észtországba – 31 fő, Litvániába – 33 fő.

A fennmaradó 129 fő továbbirányításáról a későbbiekben tájékoztatunk.

A TÁDZSIK SZSZK BELÜGYMINISZTERE
(HARCSENKO) vezérőrnagy

A TÁDZSIK SZSZK OBB MVD PARANCSNOKA
(ARZUMANOV) alezredes

GARF. F. 9478. Op. 1. D.950. L. 65.
Eredeti, gépipírás

37. A Karél- finn SZSZK Belügyminisztériumának tájékoztatása a N. 00336. parancs teljesítéséről

Szigorúan titkos

1946. október 18.
N. 4/564

A GUBB MVD SZSZSZR PARANCSNOKHELYETTESÉNEK
PROSIN vezérőrnagy elvtársnak
Moszkva

Válasz a következőre: 7/8/1950, 1946. X. 5.

Kérdésére válaszolva tájékoztatom Önt, hogy az összes baltiak – lettek, litvánok és észtek közül (akik nem tartózkodnak az ITL-ben és PFL-ben) kiemeltünk és nyilvántartásba vettünk 171 főt. Közülük a korábbi lakóhelyükre, a Litván, a Lett és az Észt SZSZK-ba lett irányítva 121 fő. Indításuk július–augusztusba történt, kis csoportokban és egyéni rend szerint, kézhez kapták az igazolványokat, az igazolásokat arról, hogy átestek a szűrésen, s ezekben föl van tüntetve az útvonal is.

Induláskor az elutazók teljes elszámolást kaptak a vállalatoktól, és ellátták őket élelmiszerral 10-15 napra, attól függően, hogy milyen távoli az úti cél.

A fennmaradó 50 fő folyó év október folyamán fog elindulni, az

MVD SZSZSZR folyó év április 19-i N. 00336. parancsának megfelelően.

A KARÉL-FINN SZSZK BELÜGYMINISZTERE
(SZEREBRJKOV) vezérőrnagy

GARF. F. 9478. Op.1. D. 950. L. 67.
Eredeti, géppírás

38. A Novgorodi területi UMVD tájékoztatása a N. 00336. parancs teljesítéséről

Szigorúan titkos

1946. október 30.
N. 2/1456

A GUBB MVD SZSZSZR PARANCSNOKHELYETTESÉNEK
PROSIN vezérőrnagy elvtársnak

Moszkva

Az Ön N. 7/8/1945, 46. X. 5. kérdésére válaszolva közlöm, hogy a 169 kiemelt és nyilvántartásba vett lett, észt és litván közé, akik szovjet állampolgárok és Lettország, Észtország és Litvánia állandó lakói, kizárólag hadifoglyok tartoznak, akik az MVD SZSZSZR N. 270. hadifogolytáborában vannak.

A NOVGORODI TERÜLETI UMVD PARANCSNOKA
(NAZAROV) 3. RANGÚ RENDŐRBIZTOS

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 69.
Eredeti, géppírás

39. A Kalinyini területi belügyminisztériumi igazgatóság (UMVD) közlése a N. 00336. parancs teljesítéséről

Szigorúan titkos

1946. november 19.
N. 4/4378-c

A GUBB MVD SZSZSZR PARANCSNOKHELYETTESÉNEK
PROSIN vezérőrnagy elvtársnak
Moszkva

Válasz a következőre: N. 7/8/1941, 46. X. 5.

A Szovjetunió Minisztertanácsa 1946. április 13-i határozatának megfelelően a Kalinyini területen kiemelték és nyilvántartásba vették az iparban dolgozó baltiakat: letteket, litvánokat és észteket – 339 különböző korú embert.

Ebből a kontingensből az 1946. november 10-i állapotnak megfelelően számon van tartva összesen 142 fő, akik a Baltikumba utaznak családjuk lakóhelyére, ezekből: Lettországra – 74 fő, Észtországra – 15 fő és Litvániába – 53 fő. A távozó baltikumi lakosok tényleges száma több mint 142 fő, ezt a számot azért nem tudjuk pontosítani, mert nem kapunk időben pontos információt azoktól a gazdasági szervezetektől, ahol az említett kontingens dolgozik.

A baltiak, s főleg a sorköteles korúak (1922–1927) önkényesen otthagyták a termelést és megszöktek ezekről.

Az MVD SZSZSZR 1946. szeptember 10-i N. 221. rendelkezése a sorköteles korú személyeknek az MVD SZSZSZR N. 7. kombinátba való indításáról nem jutott el a Kalinyini területi UMVD-be, és ezért ennek a kontingensnek az MVD N. 7. kombinátjába való indítása nem történt meg.

Egyidejűleg felvilágosítást kérek, hogy milyen rend szerint és hová kell irányítani a sorköteles korú baltiakat, ha kiemelték őket a területen.

A KALINYINI TERÜLET OBB UMVD PARANCSNOKA
(TAPTIGIN) ŐRNAGY

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 71–72.
Eredeti, gépirás

40. A Rosztovi terület belügyminisztériumi igazgatóság (OBB UMVD) közlése a N. 00336. parancs teljesítéséről

Szigorúan titkos

1946. november 4.
N. 3/5893

A GUBB MVD SZSZSZR PARANCSNOKHELYETTESÉNEK
PROSIN altábornagy⁴⁴⁰ elvtársnak
Moszkva

Válasz a következőre: N. 7/8/1975, 46. X. 9.

A Rosztovi terület MVD szervei által, a folyó évi szeptember 20-i állapot alapján jelenleg 57 fő lett, litván és észt van nyilvántartva a területen.

Ebből a létszámból 45 ember a munkaszólaljakban volt, ahonnan átadták őket munkára a széniparba, és 12 ember PFL-ben volt, illetve a hadifoglyok táborában.

Ezeket a személyeket, akik az iparban dolgoztak, nemzetiségüknek megfelelően egyedi rend szerint hazájukba küldték, és 15 sor-köteles korútól átvettek egy írásbeli kötelezettséget, hogy jelentkeznek a megfelelő köztársaságok belügyminisztériumaiban.

Eképp június hónapban hazaindítottak Novosahtyinszk és Krasznoj Szulin városokból: 4 észtet, 6 lettet és 13 litvánt.

Augusztus hónap Sahti városból, Belo-Kalitvenszki és Tacinszki járásokból: 3 észtet, 8 lettet, 10 litvánt.

Folyó év augusztus hónapjában a fent említett személyeken kívül az MVD SZSZSZR 46. 7. 13-i N. 160. rendelkezésének megfelelően, egyedi rendben is indultak haza a PFL-ben és a hadifogoly-táborokban tartózkodó személyek: észt – 5, lett – 3, litván – 4.

Jelenleg a 048. MVD táborban csak egy ember van, aki magát litvánnak mondja, s akinek nemzeti hovatartozását ellenőrzik, és ennek megállapítása után őt szintén hazaküldik.

Az MVD SZSZSZR N. 7. Kombinátjába nem indítottunk repat-

⁴⁴⁰ A szövegben így áll

riált baltiakat, mivel az MVD SZSZSZR 46. 9. 10-i N. 221. rendelkezése erről akkor jelent meg, mikor már hazairányítottuk a baltiakat.

A ROSZTOVI TERÜLETI OBB PARANCSNOKA
(GUKAJLO) alezredes

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 79–79ob.
Eredeti, gépirás

41. Az Észt SZSZK Belügyminisztériumának tájékoztatása a sorköteles korú repatriált észteknek a Szovjetunió Belügyminisztériuma N. 7. kombinát építkezésére irányításáról

Szigorúan titkos

1946. november 21.
N. 4/03099

A GUBB MVD SZSZSZR PARANCSNOKHELYETTESÉNEK
PROSIN vezérőrnagy elvtársnak
Moszkva

Az Önök 1946. szeptember 14-i N. 7/8/1860. utasításainak⁴⁴¹ megfelelően a repatriáltakat és a sorköteles korúak speciális kontingensét elindítottuk az MVD SZSZSZR N. 7. kombinát építkezésére.

Az Észt SZSZK Minisztertanácsa azt a kérdést tette föl, hogy nem mehetnek-e korábbi lakóhelyükre Észtország területén a sorköteles korú személyek a repatriáltak közül és abból a speciális kontingensből, mely korábban középiskolában és felsőbb oktatási intézményekben folytatott tanulmányokat, hogy lehetőségük legyen befejezni tanulmányaikat.

A fentiekre vonatkozóan kérem az Ön útmutatásait.

AZ ÉSZT SZSZK BELÜGYMINISZTER-HELYETTESE
(SZMIRNOV) ALEZREDES

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 80.
Eredeti, gépirás

⁴⁴¹ L. N. 30. dokumentum

42. A Szovjetunió Belügyi Népbiztossága tájékoztatása a N. 00336. parancs teljesítéséről az 1946. november 1-jei állapot alapján

Szigorúan titkos

TÁJÉKOZTATÁS

Az NKVD SZSZSZR N. 00336-1946. parancsának teljesítéséről a repatriált lettek, észtek és litvánok hazatérésére vonatkozóan

Az 1946. november 1-jei állapot alapján

1946. november 1-ig az MVD-UMVD helyi szervei felkutatták azokat a repatriált szovjet állampolgárokat, letteket, észteket és litvánokat, akik a balti köztársaságok állandó lakói – ezek száma 42 790 fő. Közülük: lett – 29 950 fő, észt – 6531 fő, litván – 6289 fő.

A felkutatót repatriált személyek összlétszámából sorköteles korú – 13 689 fő, ezekből a balti köztársaságok iparába és építkezéseire irányítva – 5611 fő, vagy 41,0%.

Ezekből köztársaságok szerint:

	Indítás hatálya alá tartozik	Ténylegesen indítva
Lett SZSZK	9237 fő	4496 (48,7%)
Észt SZSZK	2269 fő	519 (22,9%)
Litván SZSZK	2183 fő	596 (27,3%)

Ezenkívül állandó lakóhelyére irányítva a nem sorköteles korúakból – 9358 fő, ebből a Lett SZSZK-ba – 6746, az Észt SZSZK-ba – 708, a Litván SZSZK-ba – 1904 fő.

Ekképp a nyilvántartásba vett repatriált baltiak összlétszámából (42 790) 1946. november 1-jéig szabadult az ITL-ből, PFL-ből, speciális számúzetésből, munkaszászólaljakból és elindult.

	Összesen	Közülük	
		Iparba és építkezésre	Lakóhelyre
Lett SZSZK	11 242	4496	6746
Észt SZSZK	1227	519	708
Litván SZSZK	2500	596	1904
Összesen:	14 969	5611	9358

Ez 35,0%.

A következő MVD-UMVD szervek területén folyik lassan a N. 00336. parancs teljesítése:

	Nyilvántartva	Közülük	
		Az iparba irányítva	Lakóhelyre irányítva
Karél-finn SZSZK	8307	2321	1163
Komi Autonóm SZSZK	7757	–	586
Moszkvai terület	6734	318	943
Habarovszki határterület	4027	424	387
SZDSZ	1546	–	–
Krasznojarszki határterület	1500	–	148
Molotovi terület	1345	37	34
Kemerovói terület	1198	–	–
Grúz SZSZK	878	2	571
Tádzsik SZSZK	448	168	151
Kalinyini terület	339	–	–
Baskír Autonóm SZSZK	316	–	81
Cseljabinszki terület	223	–	97
Novgorodi terület	169	–	–

És mások.

A következő MVD-UMVD szervek fejezték be a N. 00336. parancs teljesítésének munkáját:

	Kontingens indítva
Lett SZSZK	5563 fő
Tulai terület	211
Irkutszki terület	195
Kirovi terület	125
Sztálingrádi terület	79

És 22 másik szerv.

Ezenkívül a következő MVD-UMVD: Azerbajdzsán SZSZR, Csuvas Autonóm SZSZR, Primorszki határterület és Jaroszlavi terület – befejezték a munkát ennek a kontingensnek a nyilvántartásba vételével és várják az MVD SZSZSZR GULAG-tól a felszerelést az induláshoz.

A GUBB MVD SZSZSZR számára mellékelve számszerű kimutatás.⁴⁴²

AZ MVD SZSZSZR 1.KÜLÖNLEGES ÜGYOSZTÁLYÁNAK
PARANCSNOKA
(A. Kuznyecov) ezredes
AZ 5. RÉSZLEG PARANCSNOKA
(Kaminszkaja) őrnagy

1946. november 13.

GARF F. 9478. Op. 1. D.950. L. 82–84.

Eredeti, gépipírás

43. A Szovjetunió Belügyi Népbiztossága tájékoztatása a N. 00336. parancs teljesítéséről az 1946. december 10-i állapot alapján

Szigorúan titkos

TÁJÉKOZTATÁS

Az NKVD SZSZSZR N. 00336-1946. parancsának teljesítéséről a repatriált lettek, észtek és litvánok hazatérésére vonatkozóan

Az 1946. december 10-i állapot alapján

1946. december 10-ig az MVD-UMVD helyi szervei felkutatták azokat a repatriált szovjet állampolgárokat, letteket, észteket és litvánokat, akik a balti köztársaságok állandó lakói – ezek száma – 43 612. Közülük: lett – 30 252 fő, észt – 6 741 fő, litván – 6 619 fő.

A felkutató repatriált személyek összlétszámából sorköteles

⁴⁴² Nincs publikálva

korú – 14 736 fő, ezekből a balti köztársaságok iparába és építkezéseire irányítva 10 691 fő vagy 72,5%.

Ezenkívül az állandó lakóhelyére irányítva a nem sorköteles kóruak közül – 15 908 fő, ebből: a Litván SZSZK-ba – 12 122 fő, az Észt SZSZK-ba 1451 fő, a Litván SZSZK-ba – 2335 fő.

Ekképp a felkutatott repatriált baltiak (43 612 fő) közül 1946. december 10-re kiszabadult az ITL-ből, PFL-ből, speciális számúzetésből, munkaszólalajkból és a Lett, az Észt és a Litván SZSZK-ba indult – 26 599 fő, vagy 61,6%.

Az MVD-UMVD szervek közé, amelyek területén a N. 00336. parancs teljesítése lassan folyik, a következők tartoznak:

	Nyilvántartva	Közülük	
		Az SZSZK iparába irányítva	Lakóhelyre irányítva
Karél-finn SZSZK	8307	2321	1163
Habarovszki határterület	4375	570	844
Komi Autonóm SZSZK	8283	2502	4079
SZDSZ	1546	–	–
Moszkvai terület	6374	2150	2768
Kemerovói terület	1198	–	–
Molotovi terület	1345	85	125
Kalinyini terület	339	–	–
Primorszki terület	518	–	186
Grúz SZSZK	878	2	571

És mások.

A N. 00336. parancs teljesítésének munkáját 29 MVD-UMVD szerv fejezte be.

Ezenkívül a következő MVD-UMVD-k: Azerbajdzsán és Kazah SZSZK, valamint a Primorszki határterület, az Arhangelszki és a Jaroslavi területek UMVD-je befejezték az előkészítő munkát és várják a felszerelést az induláshoz.

A GUBB MVD SZSZSZR számára mellékelve a következő szám-
szerű kimutatás. ⁴⁴³

AZ MVD SZSZSZR 1. KÜLÖNLEGES ÜGYOSZTÁLYÁNAK
PARANCSNOKHELYETTESE
(Szosznyin) alezredes
AZ 5. RÉSZLEG PARANCSNOKA
(Kaminszkaja) őrnagy

1946. december 19.

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 85–86.

**44. A Tulai területi BELÜGYI IGAZGATÓSÁG (OBB UMVD) tá-
jékoztatása a N. 00336. parancs teljesítéséről**

Szigorúan titkos

1946. december 24.
N. 3/2911

A GUBB MVD SZSZSZR PARANCSNOKHELYETTESÉNEK
PROSIN vezérőrnagynak
Moszkva

A „VCS” közvetítésével küldött 1946. XII. 24-i N. 3/2911. jelenté-
sünk alátámasztására az MVD SZSZSZR 1946. IV. 19-i N. 00336.
parancsának teljesítéséről, a következő adatokat küldjük:

Az összes felkutatott repatriált lett, észt és litván létszáma, akik a
balti köztársaságok állandó lakó – 2106 fő.

Ezek közül:

a) sorköteles korú – 738 fő

b) nem sorköteles korú – 1368 fő.

A sorköteles korúak közül távozott – 738 fő.

⁴⁴³ Nincs publikálva

Ezekből:

1. Az MVD SZSZSZR N. 7. kombinátjába irányítva – 62 fő.

Ezek közül:

a) lett – 46 fő

b) litván⁴⁴⁴ – 5 fő

c) litván – 11 fő.

2. Egészségi állapota miatt állandó lakóhelyére irányítva – 200 fő.

Ezek közül:

a) lett – 189 fő

b) észt – 4 fő

c) litván – 7 fő

3. Dezertált – 476 fő

Ezek közül:

a) lett – 405 fő

b) észt – 8 fő

c) litván – 63 fő

Nem sorköteles korú – 1368 fő

Ezekből távozott – 1368 fő

Közülük:

1. Családjuk lakóhelyére irányítva – 946 fő

Ebből:

a) Lettországba – 783 fő

b) Észtországba – 11 fő

c) Litvániába – 170 fő.

2. Dezertált – 404 fő.

Ebből:

a) lett – 361 fő

b) észt – 5 fő

c) litván – 38 fő

Megjegyzés: A sorköteles és nem sorköteles korú 880 dezertált 1946. jú-

⁴⁴⁴ A szövegben így áll. Helyesen – észt. L. GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 101.

lius–augusztusban hajtotta végre a dezertálást, miután átadták őket a N. 0308. PFL-ból a „Tulaugol” kombináthoz.

A velük kapcsolatos nyomozati anyagok a Tulai terület, Koszovorszki járás ügyészenél található.

A TULAI TERÜLET OBB UMVD PARANCSNOKA
(MOROZOV) őrnagy

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 99–100.

Eredeti, gépirás

**45. A Tulai területi BELÜGYI IGAZGATÓSÁG (OBB UMVD)
írásbeli jelentése a N. 00336. parancs teljesítésének befejezéséről**

Szigorúan titkos

A SZOVJETUNIÓ BELÜGYMINISZTERIUMA
A BANDITIZMUS ELLENI HARCCAL FOGLALKOZÓ
FŐIGAZGATÓSÁG PARANCSNOKÁNAK
LEONTYEV A. M. ALTÁBORNAGY elvtársnak
Moszkva

Másolat:

AZ MVD SZSZSZR 1.KÜLÖNLEGES ÜGYOSZTÁLYA PARANCSNOKÁNAK
KUZNYECOV EZREDES elvtársnak
Moszkva

Írásbeli jelentés
az MVD SZSZSZR 1946. április 19-i N. 00336. parancsának
teljesítéséről

Jelentem, hogy az MVD SZSZSZR N. 00336. 1946., IV. 19-i parancsának teljesítése 1946. november 20-án befejeződött.

A Tulai területen felkutattak és nyilvántartásba vettek 2106 fő repatriált lettet, litvánt és észtet, akiket családi lakóhelyükre és Lettország, Észtország és Litvánia építkezéseinek és iparában történő munkavégzésre kellett irányítani.

Az összes felkutatott repatriált közül 738 fő sorköteles korú és 1368 fő nem sorköteles korú.

A sorköteles korú repatriáltak közül 62 főt munkára irányítottunk az MVD SZSZSZR N. 7. kombinátjába, a következő címre: Narva állomás, Észtt vasút, 200 főt családi lakóhelyére irányítottunk egészségi állapota miatt, 476 főt dezertált munkahelyéről, a „Szkuratovugol”-trösztből, az utánuk való nyomozás feladatát továbbítottuk a Litván, az Észtt és a Lett SZSZK OBB MVD-hez avégett, hogy ezeket előállítsák és az építkezésre irányítsák az MVD SZSZSZR N. 221, 1946. IX. 10. rendelkezése értelmében.

Az 1368 nem sorköteles korú repatriált közül családi lakóhelyére irányítottunk 964 főt, közülük:

- a) Litvániába – 783 főt
- b) Észtországba – 11 főt
- c) Litvániába – 170 főt

A nem sorköteles korúak kontingenséből a munkahelyéről dezertált 404 fő, az utánuk való nyomozás feladatát szintén továbbítottuk a Lett és a Litván SZSZK OBB MVD-nek, hogy előállítsák őket és a törvény előtt felelősségre vonják a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1941. XII. 26-i törvényerejű rendelete értelmében.

A nem sorköteles korú repatriáltak dezertálását, mint azt már közöltük Önökkel (N. 3/1212, 46-X/14.), az váltotta ki, hogy a „Tulauгол”-kombinát vezetői, annak ellenére, hogy mi nemegyszer utasítást adtunk, hogy indítsák a kontingenst a balti köztársaságokba, hosszú ideig nem kezdtek hozzá ennek az intézkedésnek a teljesítéséhez, azzal indokolva ezt, hogy nem tudják kivel helyettesíteni ezt a kontingenst.

A Szovjetunió Minisztertanácsának 1946. IV. 13-i N. 843/342. szsz határozatát ebben a kérdésben úgy értelmezték, mint olyan rendelkezést, melyet 1946 folyamán kell végrehajtani, és ezért a lettek, litvánok és észtek fennmaradó kontingensének családi lakóhelyükre való irányítását 1946. december hónapban szándékoztak végrehajtani.

Az MVD SZSZSZR N. 7. kombinátjába munkára érkező, 62 fő repatriáltra vonatkozó nyilvántartási-szűrési és más operatív anyagok el lettek küldve az érkezés helyére további operatív felhasználás céljára.

A családi lakóhelyükre irányított és más okból távozott lettek, litvánok és észtek egész fennmaradó kontingensére vonatkozó nyil-

vántartási-szűrési anyagok el lettek küldve további operatív felhasználásra, a Lett, Észt és Litván SZSZK OBB MVD-hez.

A tulai terület OBB UMVD PARANCSNOKA
(MOROZOV) őrnagy

1946. november 25.
N. 3/2618

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 103–104.
Eredeti, gépirás

46. A Szovjetunió Belügyminisztériuma Banditizmus Elleni Harccal Foglalkozó Főigazgatósága (GUBB MVD SZSZSZR) jelentése a N. 00336. parancs teljesítésének eredményeiről

Szigorúan titkos
N. 2. példány

JELENTÉS

az MVD SZSZSZR N. 00336, 1946. IV. 19. a repatriált lettek, észtek és litvánok hazatéréséről szóló parancsa teljesítésének eredményeiről.

Az MVD-UMVD szervei a Szovjetunió területén 41 572 fő balti nemzetiségű szovjet állampolgárt tartanak számon. Közülük lett – 28 712 fő, észt – 6819 fő, litván – 6041 fő.

A balti köztársaságok nemzetiségeihez tartozó nyilvántartott repatriáltak összlétszámából:

- a) sorköteles korú személy – 12 527 fő, közülük az iparba irányítva és a balti köztársaságok iparába és építkezéseire irányítva – 11 878 fő;
- b) nem sorköteles korú személy – 29 045 fő, közülük az állandó lakóhelyre irányítva – 26 375. Ezekből a Lett SZSZK-ba – 19 116 fő, az Észt SZSZK-ba – 2898 fő, a Litván SZSZK-ba – 4361 fő.

A nyilvántartott repatriáltak összlétszámából (41 572 fő) 38 162 főt bocsátottak szabadon az ITL-ből, PFL-ből, speciális számúzetés-

ből, munkaszázlójakból és irányították őket Lettországba, Észtszországba és a Litván SZSZK-ba.

3410 fő maradt, akiket nem irányítottak a hazájukba, közülük: lett – 2301, észt – 842 fő, litván – 267 fő.

Nem indítottak el:

	Összesen	Ebből		
		Lettországba	Észtszországba	Litvániába
A Habarovszki határterületről	1781	902	771	108
Az SZDSZ-ből	970	850	36	84
A Grúz SZSZK-ből	305	262	8	35
A Molotovi területről	203	195	3	5
A Krasznnojarszki határterületről	46	33	3	10
A Kazah SZSZK-ból	21	13	1	7
A Novoszibirszki területről	26	20	6	–
Karél-finn SZSZK	23	8	12	3
Kalinyini terület	20	11	–	9
Szmolenszki terület	9	3	2	4
Gorkiji terület	3	1	–	2
Szaratovi terület	3	3	–	–

A következővel magyarázható a hazairányítás, illetve a balti köztársaságok iparába való irányítás késlekedése:

- a) a Habarovszki határterület UMVD főnöke arról tájékoztatott, hogy a hazairányítás azért késlekedett, mert jégutat kellett építeni az Amur folyón keresztül. Az ott lévő kontingensekből körülbelül 500 embert nem küldtek a Baltikumra, akiket a közeljövőben fognak elindítani;
- b) a távoli északi terület UMVD építkezésén 854 ember áll készen az indulásra az első hajóval;
- c) a Grúz SZSZK Belügyminisztériumánál a 305 emberből, akiket a munkaszázlójából átadtak a Szovjetunió Belügyminisztériuma 11. Építési Igazgatóságának, az 1947. 3. 1-jei állapot sze-

rint 38 embert nem indítottak el, a fennmaradó kontingenst Lettországba, Észtországba és Litvániába irányították.

A hazairányítás késlekedésének oka azzal magyarázható, hogy az embereket csak kis részletekben lehet indítani a személyvontokkal, s hiányzik a cipő és a ruha;

- d) a Molotovi területi UMVD-ben 203 embert BERIJA elvtárs 1946. IX. 14-i N. LB-20212.⁴⁴⁵ rendelkezése alapján tartottak vissza, mely három hónappal meghosszabbította a Szovjetunió keleti határterületein a széniparban foglalkoztatottak indításának határidejét;
- e) a Krasznójarszki határterületi UMVD-ben – 46 embert nem engedtek ki a Norinlag MVD-ből, ők akkor indulnak el, mikor a hajózás kezdődik;
- f) a Kazah SZSZK Belügyminisztériumánál 21 embert nem indítottak el, mert hiányzott a szállítási rendelkezés, a GUBB MVD SZSZSZR 1947. 2. 8-án adott egy N. 7/8/112. utasítást, hogy egyedi rend szerint induljanak el.

A Karél- finn SZSZK-ban, a Novoszibirszki, Kalinyini, Szmolenszki, Gorkiji, Szaratovi területeken csekély létszámú kontingensek maradtak, amelyeket a legközelebbi jövőben el kell indítani.

MEGJEGYZÉS: ezt a jelentést az MVD SZSZSZR 1. Különleges ügyosztályának és az MVD-UMVD egyes tájékoztatásainak alapján állítottuk össze.

A GUBB MVD SZSZSZR PARANCSNOKHELYETTESE
(PROSIN) VEZÉRŐRNAGY

1947. március 24.

GARE F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 135–137.

Eredeti, gépipírás

⁴⁴⁵ A szövegben így áll. Valójában LB-20202., I. N. 31. dokumentumot

47. A Szovjetunió Belügyminisztériuma Banditizmus Elleni Harccal Foglalkozó Főigazgatósága (GUBB MVD SZSZSZR) jelentése a N. 00336. parancs teljesítésének eredményeiről az 1947. április 1-jei állapot alapján

JELENTÉS

az MVD SZSZSZR N. 00336, 1946. IV. 19. a repatriált lettek, észtek és litvánok hazatéréséről szóló parancs teljesítésének eredményeiről az 1947. április 1-jei állapot alapján

Az MVD SZSZSZR N. 00336., a repatriált szovjet állampolgár lettek, észtek és litvánok, a balti köztársaságok állandó lakosai állandó lakóhelyükre való hazatérésükről szóló parancsának teljesítése alapvetően befejeződött.

Az MVD-UMVD szervei felkutattak 40 889 fő repatriált baltikumi szovjet állampolgárt.

Ebből a 40 889 fő összlétszámból állandó lakóhelyére és a balti köztársaságok iparába irányítottak 40 373 főt és 516 fő maradt.

A következők tartoznak azokhoz az MVD-UMVD szervezetekhez, amelyek területén el nem indított kontingens található:

1. Kazah SZSZK – 21
 2. Karél-finn SZSZK – 23
 3. Krasznojarszki határterület – 46
 4. Habarovszki határterület – 94
 5. SZDSZ – 332
- Összesen – 516

MEGJEGYZÉS: a Krasznojarszki határterület, a Habarovszki határterület UMVD és az SZDSZ tájékoztattak, hogy a N. 00336. parancs teljesítésével kapcsolatos munkát a hajózás megindulása után, folyó év áprilisban–májusban fejezik be.

A GUBB MVD SZSZSZR OPERATÍV MEGHATALMAZOTTJA
(MITROFANOV) FŐHADNAGY

1947. április 9.

A jelentés az MVD SZSZSZR 1. Speciális ügyosztályának adatai alapján lett összeállítva.

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 138.

Eredeti, géppírás

48. A Szovjetunió Belügyminisztériuma Banditizmus Elleni Harccal Foglalkozó Főigazgatósága (GUBB MVD SZSZSZR) kérdése a Karél-finn SZSZK belügyminiszteréhez annak okáról, hogy miért nem tért vissza hazájába 23 repatriált balti

Szigorúan titkos

JELENTÉS A „VCS” KÖZVETÍTÉSÉVEL
PETROZAVODSZK – MVD SZEREBJAKOV elvtársnak

Kérek sürgős tájékoztatást a GUBB számára annak okairól, hogy miért nem tért vissza hazájába az MVD SZSZSZR N. 00336-1946. évi parancsának megfelelően 23 lett, észt és litván nemzetiségű repatriált.

N. 7/8/367 PROSIN

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 141.

Eredeti, géppírás

49. A Kazah SZSZK Belügyminisztériumának tájékoztatása az utolsó repatriált baltiak hazaindításáról

Szigorúan titkos

1947. június 5.

A Szovjetunió Belügyminisztériuma Banditizmus Elleni Harccal Foglalkozó Főigazgatósága (GUBB MVD SZSZSZR)
PARANCSNOKHELYETTESÉNEK, TROFIMOV EZREDES elvtársnak
Moszkva

Kiegészítés az N.1/2-1606, 47. IV. 28-hoz.

A kilenc itt maradt balti közül nyolc ez év áprilisában hazájába indult, egyet nem állítottunk elő. Intézkedtünk az előállítására.

A KAZAH SZSZK OBB MVD MEGBÍZOTT PARANCSNOKA
(BITYERJAKOV) ŐRNAGY

GARF. F. 9478. Op. 1. D. 950. L. 154.

Eredeti, géppírás

50. A Szovjetunió belügyminiszterének N. 598. rendelkezése a balti köztársaságok és a Kaukázuson túli területek repatriált állandó lakosainak hazatéréséről

N. 598.

1947. szeptember 16.

Moszkva

A KÖZTÁRSASÁGOK BELÜGYMINISZTEREINEK
A HATÁRTERÜLETI ÉS TERÜLETI MVD IGAZGATÓSÁGOK
PARANCSNOKAINAK

A Szovjetunió Minisztertanácsa 1947. június 12-i N. 7240. rsz rendelkezésével a Szovjetunió Minisztertanácsa 1946. április 13-i N. 843-342 határozata „A repatriált lettek, észtek és litvánok hazatéréséről” és az 1946. október 2-i határozata „A repatriált grúzok, örmények és azerbajdzsánok hazatéréséről” ki lett terjesztve az összes nemzetiségű repatriált állampolgárra, akik a Lett, a Litván, az Észte, a Grúz, az Örmény és az Azerbajdzsán szövetségi köztársaságok állandó lakói, kivételt képeznek a németek és azok a személyek, akik a német hadseregben szolgáltak, a legionáriusok, a „vlaszovisták” és a rendőrök.

Ugyanezzel a rendelkezéssel a Szovjetunió Minisztertanácsa kötelezte a minisztériumokat és a hatságokat, valamint a köztársasági és helyi ipar vállalatokat, hogy mentseik fel munka alól 1947-ben az összes fent említett repatriált polgárt, hogy hazautazhassanak.

INDÍTVÁNYOZZUK:

1. Haladéktalanul nyilvántartásba kell venni az MVD összes táborában, építkezéseiben és vállalatainál az összes nemzetiségekhez tartozó szovjet állampolgárokat, akik a Litván, a Lett, az Észte, a Grúz, az Örmény és az Azerbajdzsán szövetségi köztársaságok lakói, kivéve a németeket és azokat a személyeket, aki a német hadseregben szolgáltak, a legionáriusokat, a „vlaszovistákat” és rendőröket, össze kell állítani a hazatérők névjegyzékét, részletesen az egyes köztársaságok szerint, mely a korábbi állandó lakóhely volt és nemzetiségek szerint, és hozzá kell fogni ezeknek a repatriáltaknak a hazaindításához, s ezt be kell fejezni 1947 folyamán.

2. Az MVD táboráiból, építkezéseiről és vállalataitól való sza-

badon bocsátást rövid határozatokban kell megfogalmazni, hivatkozva a jelenlegi rendelkezésre, az útnak indítást pedig az MVD N. 00336, 45. IV. 19. és a N. 00917, 46. X. 15. parancsainak, az MVD N. 153, 46. IV. 11. direktívájának⁴⁴⁶ és az MVD SZSZR N. 221, 46. IX. 10. rendelkezésének megfelelően kell végrehajtani.

3. A felkutatott repatriáltak létszámáról, akik a hazatérés hatálya alá esnek, az iparba, az építkezésekre és a lakóhelyre, valamint hazairányítottak létszámáról tájékoztatni kell az MVD SZSZSR 1. Különleges ügyosztályát havonta, a beszámolót követő hónap 10. napjáig, a mellékelt forma szerint.⁴⁴⁷

A SZOVJETUNIÓ BELÜGYMINISZTERE
(SZ.KRUGLOV) vezérezredes

CA FSZB. F 66. Op. 1. D. 1083. L. 277–278.

Eredeti, géppírás

⁴⁴⁶ L. N. 8. dokumentumot

⁴⁴⁷ Nincs publikálva

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

ASZSZR – Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság
BB – harc a banditizmus ellen
GARF – az Orosz Föderáció Állami Archívuma
GO – városi részleg
GOKO – Állami Védelmi Bizottság
GUBB – a Banditizmus Elleni Harc Főigazgatósága
GUKR – az elhárítás főigazgatósága
GULAG – táborok főigazgatósága
GUPVI – a hadifoglyok és internáltak ügyeivel foglalkozó főigazgatóság
ITK – javító munkatelep
ITL – javító munkatábor
KFSZSZR – Karél-finn Szovjet Szocialista Köztársaság
LSZSZSZR – Litván Szovjet Szocialista Köztársaság
MVD – Belügyminisztérium
MGB – Államvédelmi minisztérium
NKVD – Belügyi Népbiztosság
NKGB – Államvédelmi Népbiztosság
OBB – a banditizmus elleni harc ügyosztálya
PFL – ellenőrző-szűrő tábor
ROA – Orosz Felszabadító Hadsereg („vlaszovisták” – *a szerk.*)
SZDSZ – a Távoli Észak Építkezése
szsz – szigorúan titkos
SZSZR – Szovjet Szocialista Köztársaság
SZSZSZR – Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége
UBB MVD – a Belügyminisztérium Banditizmus Elleni Harccal Foglalkozó Igazgatósága
UKR – a felderítés igazgatósága
UMVD – a Belügyminisztérium Igazgatósága
USZSZR – Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság
BSZSZK – Belorusz Szovjet Szocialista Köztársaság
CA FSZB – az Orosz Szövetségi Biztonsági Szolgálat Központi Archívuma

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

I. Archívumi dokumentumok

AZ OROSZ FÖDERÁCIÓ ÁLLAMI ARCHÍVUMA (GARF)

Ф. Р-7021. Оп. 9. Д. 97.

Ф. Р-9401. Оп. 2. Д. 10.

Ф. Р-9478. Оп. 1. Д. 276, 450, 452, 654, 764, 950.

AZ OROSZ SZÖVETSÉGI BIZTONSÁGI SZOLGÁLAT KÖZPONTI ARCHÍVUMA (CA FSZB)

Ф. 3-ос. Оп. 8. Д. 1, 44.

Ф. 4-ос. Оп. 7. Д. 28.

Ф. 66. Оп. 1. Д. 734, 965, 982, 983, 1083; Оп. 4. Д. 9.

Ф. 100. Оп. 1. Д. 3; Оп. 6. Д. 5; Оп. 10. Д. 1; Оп. 11. Д. 4.

II. Dokumentumgyűjtemények

ГУЛАГ: Главное управление лагерей: Сборник документов. М.: Материк; Международный фонд «Демократия», 2002.

Из Варшавы. Москва, Товарищу Берия... Документы НКВД СССР о польском подполье, 1944-1945 гг. М.; Новосибирск: Сибирский хронограф, 2001.

Латвия под игом нацизма: Сборник архивных документов. М.: Европа, 2006

Лубянка. Сталин и НКВД-НКГБ-ГУКР «Смерш», 1939 - март 1946: Документы. М.: Материк; Международный фонд «Демократия», 2006.

Лубянка. Сталин и МГБ СССР, март 1946 - март 1953: Документы. М.: Материк; Международный фонд «Демократия», 2007.

НКВД - МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939-1956): Сборник документов. М.: Объединенная редакция МВД России, 2008.

Органы государственной безопасности СССР в годы Великой

- Отечественной войны: Сборник документов. М.: Книга и бизнес; Русь; Кучково поле, 1995–2008. Т. 1. Кн. 1–2; Т. 2. Кн. 1–2; Т. 4. Кн. 1–2; Т. 5. Кн. 1–2.
- Преступления нацистов и их пособников в Прибалтике (Эстония), 1941–1944: Документы и свидетельства. Таллинн: Общественный союз против неофашизма и межнациональной розни, 2006.
- Сталинские депортации, 1928–1953: Сборник документов. М.: Материк; Международный фонд «Демократия», 2005.
- Статистические сведения о деятельности органов ВЧК – ОГПУ – НКВД – МГБ // Мозохин О.Б. Право на репрессии: Внесудебные полномочия органов государственной безопасности (1918–1953). М.: Кучково поле, 2006.
- Эстония. Кровавый след нацизма, 1941–1944: Сборник архивных документов о преступлениях эстонских коллаборационистов в годы Второй мировой войны. М.: Европа, 2006.
- Ямпольский В.П. «...Уничтожить Россию весной 1941 г.» (А. Гитлер, 31 июля 1940 года): Документы спецслужб СССР и Германии, 1937–1945 гг. М.: Кучково поле, 2008.

III. Irodalom

- Laar M.* Eesti leegion sõnas ja pildis = *Laar M.* The Estonian legion in words and pictures. Tallinn: Grenader, 2008.
- Roosi R.* Repatriations to Estonia and repatriation policy in ESSR 1944 – 1945 // *Estonia, 1940–1945: Reports of Estonian International Commission for the investigation of crimes against humanity / Ed. by T. Hiilo.* Tallinn: Estonian foundation for the investigation of crimes against humanity, 2006.
- Tammemäe H.* Põrgu, mis oli hullem kui põrgu // *Kultuur ja Elu.* 2005. № 2.
- Дробязко С. И.* Под знаменами врага: Антисоветские формирования в составе германских вооруженных сил, 1941–1945. М.: Эксмо, 2004.
- Земсков В. Н.* Репатриация советских граждан и их дальнейшая судьба, 1944–1956 // *Социологические исследования.* 1995. № 5.
- Земсков В. Н.* Спецпоселенцы в СССР, 1930–1960. М.: Наука, 2005.
- Зубкова Е. Ю.* Прибалтика и Кремль, 1940–1953. М.: РОССПЭН, 2008.
- История Латвии. XX век / Д. Блейере, И. Бутулис, А. Зунда, А. Странга, И. Фелдманис; Предисл. В. Вике-Фрейберга, А. Пабрикс.* Рига: Jumava, 2005.

- Кокурин А. И.* Органы НКВД – МВД СССР по борьбе с вооруженным националистическим подпольем (Западная Украина и Белоруссия, Латвия, Литва и Эстония), 1939–1953 // Труды Общества изучения истории отечественных спецслужб. М.: Кучково поле, 2007. Т. 3.
- Кокурин А. И., Петров Н. В.* НКВД – НКГБ – «Смерш»: Структура, функции, кадры // Свободная мысль. 1997. № 9.
- Лаар М.* Эстония во второй мировой войне / Пер. с эстонск. С. Карм. Таллинн: Grenader, 2005.
- Население России в XX веке: Исторические очерки. М.: РОССПЭН, 2001. Т. 2.
- Никольський В. М.* Репресивна діяльність органів державноп безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.): Історико-статистичне дослідження. Донецьк: Видавництво Донецького національного університету, 2003.
- Полян П. М.* Депортация советских граждан в Третий Рейх и их репатриация в Советский Союз // Материалы по истории Русского Освободительного Движения. М.: Архив РОА, 1999. Вып. 4.
- Семиряга М. И.* Коллаборационизм: Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны. М.: РОССПЭН, 2000.
- Таннберг Т.* Политка Москвы в республиках Балтии в послевоенные годы (1944–1956): Исследования и документы. Тарту: Tartu University Press, 2008.
- Шайкан В. О.* Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни: Монографія. Кривий Ріг: Мінерал, 2005.

IV. A szerző publikációi a témában

- Дюков А. Р.* Милость к падшим: Советские репрессии против нацистских пособников // Великая оболганная война – 2: Нам не за что каяться! М.: Эксмо; Яуза, 2008.
- Дюков А. Р.* Миф о геноциде: Репрессии советских властей в Эстонии (1940–1953) / Предисл С. Артеменко. М.: Алексей Яковлев, 2007.
- Дюков А. Р.* Советские репрессии против прибалтийских коллаборационистов Гитлера: Новые документы // Русский сборник: Исследования по истории России. М.: Модест Колеров, 2008. Т. 5.
- Djukov A.* Deporteerimished Eestis: Kuidas see toimus tegelikult. Tallinn, 2009.

TARTALOM

Szerkesztői előszó	5
--------------------	---

I.

Másodrendű ellenség: az OUN, az UPA és a „zsidókérdés megoldása”

BEVEZETÉS	9
1. FEJEZET. HISTORIOGRÁFIAI PROBLÉMÁK	15
2. FEJEZET. A „ZSIDÓKÉRDÉS” AZ OUN HÁBORÚ ELŐTTI TERVEIBEN	40
3. FEJEZET. A MEGSEMISÍTÉS KEZDETE: AZ OUN ZSIDÓELLENES AKCIÓI 1941 NYARÁN	62
4. FEJEZET. AZ OUN(B) ZSIDÓELLENES IRÁNYVONALÁNAK KORREKCIÓJA	82
BEFEJEZÉS	107
AZ OUN „ZSIDÓKÉRDÉSSEL” KAPCSOLATOS DOKUMENTUMAINAK JEGYZÉKE	115
RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	118
FORRÁSOK ÉS IRODALOM	119

II.

Irgalom a bűnösöknek: szovjet megtorlás a nácikkal együttműködők ellen a Baltikumban

BEVEZETÉS	133
1. FEJEZET. A KOLLABORÁNSOK ELLENI SZOVJET MEGTORLÁS ÁLTALÁNOS ELVEI	135
2. FEJEZET. A KOLLABORÁNSOK ELLENI MEGTORLÁS A BALTIKUM TERÜLETÉN	159

3. FEJEZET. A REPATRIÁLT BALTIKUMI KOLLABORÁNSOK HAZATÉRÉSE	178
BEFEJEZÉS	191
DOKUMENTUMOK	200
RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	267
FORRÁSOK ÉS IRODALOM	269

RUSZISZTIKAI KÖNYVEK

- I. Zsidók Oroszországban 1900–1929 (Szerk.: Krausz Tamás–Szilágyi Ákos, 1995)
- II. Тамаш Краус: Советский термидор (1997)
- III. 1917 és ami utána következett. Előadások és tanulmányok az orosz forradalom történetéből (Szerk.: Krausz Tamás, 1998)
- IV Русская литература между Востоком и западом. Сборник Статей (Ред.: Лена Силард, 1999)
- V. Место России в Европе / The Place of Russia in Europe (conference volume) (Ed.: Szvák Gyula, 1999)
- VI. Bebesi György: A Feketeszázak. Az orosz szélsőjobb kialakulása a századelőn (1999)
- VII. Andrej Szaharov: Az orosz történelem új terminológiája (2000)
- VIII. Szvák Gyula: IV. Iván és I. Péter utóélete (2001)
- IX. Место России в Евразии / The Place of Russia in Eurasia (conference volume) (Ed.: Szvák Gyula, 2001)
- X. Radnóti Klára: Európa Moszkóvia-képe a XV–XVI. században (2002)
- XI. Czéh Zoltán: A GULAG mint gazdasági jelenség (2003)
- XII. Peresztrojka és tulajdonáthelyezés. Tanulmányok és dokumentumok a rendszerváltás történetéből a Szovjetunióban (1985–1991) (Szerk.: Krausz Tamás – Sz. Bíró Zoltán, 2003)

- XIII. *Московия: специфика развития / Muscovy: The Peculiarities of its Development* (conference volume) (Ed.: *Szvák Gyula*, 2003)
- XIV. Szili Sándor: Szibéria birtokbavételének koncepciói az orosz és a szovjet történetírásban (2005)
- XV. Halász Iván: A tábornokok diktatúrái – a diktatúrák tábornokai. Fehérgárdista rezsimék az oroszországi polgárháborúban 1917–1920 (2005)
- XVI. *Новые направления и результаты в русистике / New Directions and Results in Russistics* (conference volume) (Ed.: *Szvák Gyula*, 2005)
- XVII. Holokauszt: történelem és emlékezet / *Холокост: история и память* (сборник конференции) (Ped.: *Krausz Tamás*, 2006)
- XVIII. *Региональные школы русской историографии / Regional Schools of Russian Historiography* (conference volume) (Ed.: *Szvák Gyula*, 2007)
- XIX. С. Филиппов: Религиозная борьба и кризис традиционализма в России XVII века (2007)
- XX. Varga Ilona: A központosítástól az abszolútizmusig. Válogatott tanulmányok az orosz állam fejlődéséről (2009)
- XXI. V. O. Kljucsevszkij: Az orosz történelem terminológiája (2009)
- XXII. *Государство и нация в России и Центрально-восточной Европе / State and Nation in Russia and Central-East-Europe* (conference volume) (Ed.: *Szvák Gyula*, 2009)
- XXIII. Varga Éva Mária: Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956) az oroszországi levéltári források tükrében (2009)
- XXIV. Gyimesi Zsuzsanna: Andrej Platonov prózája és Pavel Filonov festészete (2010)

A borítón látható fotó:
Az ukránok üdvözlik Hitlert Zholkvában
([http://www.vilnaghetto.com/gallery2/v/shoah/album38/
Ukrainians_Welcome_Hitler.jpg.html](http://www.vilnaghetto.com/gallery2/v/shoah/album38/Ukrainians_Welcome_Hitler.jpg.html))

ISSN 1219-4905
ISBN 978-963-7730-61-0

Felelős kiadó: a Magyar Ruszisztikai Egyesület elnöke
és az ELTE BTK Ruszisztikai Kutatási és Módszertani Központ vezetője

<http://www.russtudies.hu>

Felelős szerkesztő: Krausz Tamás
A szöveget gondozta: Jávor Éva

Demax Művek Nyomdaipari Kft.